

Daniel Nyström

INNAN
FORSKNINGEN
BLEV
RADIKAL

*En historiografisk studie av
arbetarhistoria och kvinnohistoria*

Historiska studier: Skrifter från Umeå universitet, 11

Denna bok publiceras med stöd av
Humanistiska fakulteten vid Umeå universitet
Letterstedtska föreningen

Universus Academic Press
är ett imprint till Roos & Tegnér AB
Monbijougatan 17, 211 53 Malmö
www.roostegner.se
www.universus.se

© Daniel Nyström 2015
Omslagsbild: Jean-François Millet, Le Printemps
Formgivning och typografi: Erik Olofsson
Tryck: InPrint, Riga 2015
ISBN 978-91-87439-23-0

PROLOG	7
INLEDNING	11
Syfte och frågeställningar	17
Disposition och utformning	18
<i>Material och metod</i>	18
<i>Avgränsning</i>	22
Teoretiska utgångspunkter	27
<i>Normer för vetenskaplighet</i>	27
<i>Historiografi</i>	33
Tidigare forskning	41
<i>Kritik av vändningar, vågor och andra metaforer</i>	41
<i>Forskning om personer</i>	46
<i>Forskning om arbetarhistoria och kvinnohistoria</i>	55
1. HISTORIOGRAFISKA BERÄTTELSE	59
Forskningstrender	60
Arbetarhistoria	70
<i>Relationen mellan äldre och nyare forskning</i>	72
<i>Den svenska arbetarklassens historia</i>	75
<i>Arbetarhistoria på tillbakagång</i>	76
<i>Forskning och radikalitet</i>	81
Kvinnohistoria	84
<i>Göteborg och andra professuren i kvinnohistoria</i>	87
<i>En historiografisk trestegsraket</i>	88
<i>Från kvinnohistoria till genushistoria</i>	93
Sammanfattande diskussion	97

2. TRE KVINNOHISTORISKA ARBETEN	99
Forskningens innehåll	101
<i>Kvinnofrågan i Sverige</i>	103
<i>Almqvists kvinnouppfattning</i>	105
<i>Svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället</i>	109
Diskussionen i dagspress och facktidsskrifter	112
Korsreferenser	122
Pionjärberättelsen	124
Sammanfattande diskussion	128
3. KAMPEN OM FREDRIKA BREMER	133
Tre diskussionsteman	135
Opinionshistoria	139
Kvinnosyn	144
Originalitet	152
Wieselgrens omtag	156
Sammanfattande diskussion	161
4. JORDBRUKETS ARBETARE SOM ARBETARHISTORIA	167
Utterström i kontext	170
”Den belysande detaljen, det vildvuxna sidospåret”	178
”En strid om påvens skägg”	185
Jordbrukets arbetare i alternativ belysning	190
Sammanfattande diskussion	196

5. ARBETARMINNEN OCH KÄLLKRITIK	201
Nordiska museet och Norsk Folkemuseum	204
Den källkritiska prövningen	207
Vägval mellan kvalitativa och kvantitativa metoder	212
Bakom spegeln och vad Alice fann där	217
Recensioner	223
Historiografiska bedömningar	228
Sammanfattande diskussion	233
6. AVSLUTANDE DISKUSSION	237
Vetenskapliga normer och kunskapsförhandling	238
Arbetshistoria och kvinnohistoria: En jämförelse	246
Kontinuitet och förändring	251
SUMMARY	255
FÖRFATTARENS TACK	261
REFERENSER	265
PERSONREGISTER	281

Man kan inte stiga ner två gånger i samma flod enligt Herakleitos, inte heller kan man två gånger vidröra en förgänglig substans i ett tillstånd. Ty genom intensiteten och snabbheten i dess förändring skingras den och samlas åter (eller snarare inte åter och inte senare, utan den sammankommer och skiljs åt på samma gång) och den närmar sig och avlägsnar sig.

Plutarchos, *Om E i Delfi*

PROLOG

För ett antal år sedan, i startskedet av det här avhandlingsarbetet, kontaktade jag historikern Gunhild Kyle, då 89 år. Det har aldrig varit tänkt att min avhandling ska bestå av intervjuer eller att jag på något avgörande sätt ska undersöka sociala nätverk. Min inställning har hela tiden varit att jag är intresserad av att studera texter snarare än aktörer. Likväl tänkte jag att Kyle med all sin kunskap och erfarenhet skulle kunna hjälpa mig att navigera i svunnen tid på ett sätt som få texter kan göra. I mitt fall handlade det om att skaffa mig en inblick i efterkrigstidens akademiska miljö, då särskilt olika historievetenskapliga miljöer.

Vid vårt första möte i mars 2010 inledde Kyle med att säga ungefär så här: ”Du kommer att bli besviken över att höra att allt var så oerhört slumpartat.”¹ Det hon menade var att hon hade svårt att formulera en sammanhängande berättelse som kunde förklara varför hennes liv blivit som det blivit. Det var inte så att de olika karriärmässiga kapitlen i hennes liv saknade en röd tråd, för en sådan fanns där. Kyles lärargärning vid Vasa kommunala flickskola i Göteborg, hennes doktorsavhandling om den svenska flickskolans historia samt utnämmandet av henne till landets första professor i kvinnohistoria är tre goda exempel på att det finns något genomgående i hennes professionella bana.

1 Inspelat samtal med Gunhild Kyle, 4 mars 2010.

Det Kyle syftade på med uttrycket ”slumpartat” var snarare att hennes olika vägval föreföll henne svåra att skapa en vetenskaplig undersökning kring. Under 1940-talet hade hon på impuls inlett idéhistoriska studier för Henrik Sandblad efter att vid ett tågbyte i Nässjö kommit över hans lilla skrift *Det copernikanska världssystemet i Sverige* (1945).² Eftersom idéhistoria på den tiden saknade examinationsrätt vid Göteborgs universitet övergick hon snart till historia där hon så småningom lade fram en trebetygsuppsats om den kvinnliga rösträtten på Curt Weibulls seminarium. Kyle återvände till lärartjänstgöring under 1950-talet, men vantrivdes efter att flickskolesystemet avvecklades. Detta bidrog i sin tur till att hon under 1960-talet återvände till akademien och påbörjade arbetet med sin doktorsavhandling. Med glimten i ögat sade hon till mig: ”När du nu hör mig berätta ser du alla dina teorier falla sönder.”³

Drygt två år senare mötte jag Kyle igen för ett samtal.⁴ Vi skojade om att vi båda hade hunnit fylla jämnt sedan vi sist sågs – det är svindlande 61 år mellan oss i ålder. Det hade hänt en hel del med mitt avhandlingsprojekt sedan vårt senaste möte, inte minst hade jag haft tid att fundera över det slumpartade. Exempelvis hade jag konkretiserat dessa tankar med hjälp av ett antal teoretiska perspektiv. Det glädde mig att jag genom samtalen med Kyle fått ta del av en sådan levande berättelse om detta slumpartade.

Över en kopp kaffe i hennes kök frågade jag Kyle om hon mindes att vi diskuterat denna aspekt av hennes historia vid vårt tidigare möte. Visst mindes hon, och hon berättade att hon ägnat mycket tid åt att fundera över sitt liv, att hon försökt skapa sammanhang men att hon hela tiden återvänt till denna känsla av att mycket handlat om tillfälligheter och ödets nyck. Hon beskrev det som att hon levt och verkat genom att fånga fågeln i flykten. Vi samtalade därefter om vad det är som gör att något kan vara sammanhängande och slumpartat

² Särtryck av *Lychnos*-uppsatsen med samma titel: Henrik Sandblad: ”Det copernikanska världssystemet i Sverige”, *Lychnos* (1943, 1944–1945).

³ Inspelat samtal med Gunhild Kyle, 4 mars 2010.

⁴ Inspelat samtal med Gunhild Kyle, 12 mars 2012.

på samma gång, hur det kan löpa en röd tråd genom ens liv samtidigt som alla försök att finna kausalitet i de olika förändringarna upplevs som dömda att misslyckas.

När jag nu lägger fram min avhandling i vilken jag behandlar arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning i Sverige decennierna efter andra världskriget, vill jag bära med mig detta tema från samtalen med Kyle. I en omskrivning låter det så här: Det finns starka förväntningar att i undersökningar av förfluten tid skapa en sammanhängande berättelse, med grund i orsaksförklaringar och olika aktörers intressen och medvetna handlande. Oturligt nog är historien inte sammanhängande på det sättet. De mönster som framträder är sällan heljutna och de iakttagelser som går att göra är sällan entydiga.

Det forskaren har att luta sig mot är de normer och konventioner som för tillfället kringgärdar den egna verksamheten. Som allt annat förändras dessa normer och konventioner över tid, en förändring som beror på många faktorer: från breda samhälleliga strömningar till smala inomvetenskapliga diskussioner. Även om normer och konventioner förändras över tid är det intressant att fundera över vad som förblir sig likt, vad som inte ändras. Till exempel går det att tänka sig att de processer som gör att normer och konventioner upprätthålls, utmanas och förändras förblir likartade. Jag tänker på olika former av inkludering och exkludering, skillnadsskapande, kunskapsfilosofiska positioneringar, värderingar om bra och dålig vetenskap och så vidare. Ett sätt att studera dessa processer är att återvända till äldre forskning och äldre forskningssammanhang. Det är min uppgift i det följande arbetet.

INLEDNING

I den här avhandlingen studeras arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning decennierna efter andra världskriget, som den bedrevs inom en rad akademiska discipliner – främst historia, ekonomisk historia och litteraturhistoria – och som den i efterhand beskrivits i historiografisk litteratur.

Då jag inledde arbetet var tanken att jag skulle undersöka hur marxistiska och feministiska ställningstaganden kom till uttryck i historisk forskning under 1960- och 1970-talen i Sverige. Idén var att tiden och platsen erbjöd ett särskilt lämpligt exempel på hur det fortlöpande förhandlas om kunskap inom universitetsvärlden. I mitt historiska medvetande framträdde året 1968 likt en idealtyp med en mängd associationer till studentradikalitet och proteströrelser. Min förförståelse för hur olika strömningar i tiden påverkat forskningen hade med andra ord en tydlig form. Kort uttryckt tänkte jag att de radikala strömningar som brukar förknippas med året 1968 på ett fundamentalt sätt hade färgat av sig på forskningen och att jag med min avhandling ville studera det.

Ganska snabbt ändrade jag dock uppfattning i frågan. Den föreliggande undersökningen visar att det inte finns några enkla kopplingar mellan text och kontext. De ämnesinriktningar som för eftervärlden framträder som en produkt av 1968 – däribland arbetarhistoria och

kvinnohistoria – var samtidigt del av en inomvetenskaplig process som spände över lång tid.

Närmare efterforskningar visade att det var först mot slutet av 1970-talet och under 1980-talet som det började dyka upp arbetarhistoriska och kvinnohistoriska avhandlingar skrivna av så kallade ”barn av -68”. Det existerade således en eftersläpning mellan de sociala och politiska rörelserna och den publicerade forskningen. Samtidigt fanns det en äldre generation forskare med få eller inga kopplingar till tidens sociala och politiska rörelser som redan under 1950- och 1960-talen disputerade på avhandlingar med ämnesvalen arbetarhistoria och kvinnohistoria.

En orsak till att jag hade uppfattat historisk forskning om arbetare och kvinnor som en direkt produkt av radikaliteten i slutet av 1960-talet var hur denna period presenteras i en talrik historiografisk litteratur. Jag tänker här på texter som behandlar framväxten av arbetarhistoria eller kvinnohistoria, och som inte sällan betonar att forskningen uppstod då 68-generationen blev engagerade aktörer inom universitetsvärlden. Ett exempel på den typ av formuleringar jag har i åtanke står att finna i antologin *Historieskrivningen i Sverige* (2012):

Med 1960-talets radikaliseringsrörelse växte det fram ett nytt intresse för arbetarrörelsens och arbetarklassens historia. Det sena 1960-talets och tidiga 1970-talets revolutionära studenter sökte i arbetarrörelsens historia efter förebilder för en militant och revolutionär klasskamp[.]⁵

Denna och liknande framställningar vilar till stor del på hur dessa ”revolutionära studenter” själva beskrivit vad som var nytt med deras forskning och vad som karaktäriserade de förändringar som under

5 Klas Åmark: ”Teoriernas intåg i svensk historieforskning”, i Gunnar Artéus & Klas Åmark (red.): *Historieskrivningen i Sverige* (Lund: Studentlitteratur, 2012) s. 160.

efterkrigstiden ägde rum inom akademien och i samhället.⁶ I den historiografiska litteraturen förmedlas en bild av arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning som går att härleda till slutet av 1970-talet då de revolutionära studenterna, som vid det laget hunnit bli unga forskare, började profilera sig gentemot en rådande forskningstradition.⁷

Vad som är viktigt att påpeka redan nu är att jag inte har för avsikt att avfärda berättelsen som framhåller att arbetarhistoria och kvinnohistoria utvecklats av aktörer engagerade i de sociala och politiska rörelserna under 1960- och 1970-talen. Tidens sociala och politiska rörelser var kunskapsproducerande projekt som påverkade den akademiska forskningen, och de var så i hög grad.⁸ Dessutom är det ett faktum att det skedde ett kvantitativt uppsving för forskningen under 1970-talet och framåt. Historikern Birgitta Odén har framhållit att de olika förändringarna vid mitten av 1900-talet bör förstås både ur diakrona och synkrona perspektiv. Förändringarna var lika mycket uttryck för en längre professionaliseringsprocess inom universitetsvärlden som ett resultat av samhällseliga strömningar efter andra världskriget.⁹

Vad jag hävdar i den följande undersökningen är att den historiografiska litteraturen särskilt betonar det synkrona perspektivet, dvs. kopplingen mellan forskning och radikalitet, och att arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning därigenom blivit överlastad med associationer till 1960- och 1970-talens sociala och politiska rörelser. Vidare hävdar jag att den historiografiska litteraturen framställt de kvalitativa skillnaderna mellan äldre forskning och nyare forskning som mer betydande än vad de faktiskt var.

6 Jfr Martin Klimke & Joachim Scharloth: ”1968 in Europe. An Introduction”, i Martin Klimke & Joachim Scharloth (red.): *1968 in Europe. A History of Protest and Activism, 1956–1977* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008).

7 I kapitel 1 undersöks den historiografiska litteratur som behandlar arbetarhistoria och kvinnohistoria.

8 Emma Isaksson: *Kvinnokamp. Synen på underordning och motstånd i den nya kvinnorörelsen* (Stockholm: Atlas, 2007) s. 14, 318; Kjell Östberg: *1968 när allting var i rörelse. Sextiotalsradikaliseringen och de sociala rörelserna* (Stockholm: Prisma, 2002) s. 76–78.

9 Birgitta Odén: *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975. Historia, Statskunskap, Kulturgeografi, Ekonomisk historia* (Lund: Lunds universitet, 1991) s. 98–100, 286–287.

Istället för att fokusera på vilka delar av befintliga historiografiska framställningar som stämmer eller inte, som är rimliga eller inte, finner jag som en adekvat uppgift att fokusera på vad de avgränsar sig mot, det som hamnar utanför, det som utgör den fond mot vilken framställningarna tar spjörn. Snarare än att fokusera på att skriva fram ett korrektiv avser jag att byta tyngdpunkter inom ramen för befintliga framställningar för att på så sätt nyansera förståelsen av en betydande period inom svensk historisk forskning.

En analytisk hållpunkt som jag återvänder till under hela undersökningen är att historiografisk litteratur bidrar till att retrospektivt konstruera startpunkter och skriva fram kausalitet mellan olika företeelser. Att säga att arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning uppkom i samband med de sociala och politiska rörelserna är ett exempel på en sådan konstruktion. Ända sedan 1800-talets arbetar-rörelser och kvinnorörelser har det skrivits historia om arbetare och kvinnor – inte sällan av personer med akademisk skolning.¹⁰

En anledning till att tiden efter 1968 framhållits som det verkliga startskottet för arbetarhistoria och kvinnohistoria är alltså att det var då inriktningarna blev vanligare inom akademien. Dessutom har det sagts att forskning som kom i kölvattnet av 1960- och 1970-talens sociala och politiska rörelser på ett tydligare sätt försökte problematisera arbetares och kvinnors situation genom preciserade problemformuleringar och tillämpandet av teorier om klass och kön:

Arbetarhistoria var nära knutet både till den allmänna samhällsradikaliseringen under 1960-talet och därmed också till marxismens uppsving. En generation unga akademiker flockades till studiet av den klass som

¹⁰ Se exempelvis Ellen Fries: *Märkvärdiga kvinnor*. Vol. 1, *Utländska kvinnor* (Stockholm: Hierta, 1890); Ellen Fries: *Märkvärdiga kvinnor*. Vol. 2, *Svenska kvinnor* (Stockholm: Hierta, 1891); Emil Sommarin: *Bidrag till kännedom om arbetareförhållanden vid svenska bergverk och bruk i äldre tid till omkring år 1720* (Lund: Lunds universitet 1908); Lydia Wahlström: *Den svenska kvinnorörelsen. Historisk översikt* (Stockholm: Norstedts, 1933).

av Marx utpekats som bäraren av en socialistisk samhällsordning. Inomvetenskapligt bidrog de därmed till en förnyelse av historieämnet, bort från den historiska och empiriska traditionen i riktning mot ett ämne mer präglad av samhällsteori.¹¹

Som *bevegelse* er den nordiske kvinnehistorien et barn av 1970-åra. Det er et resultat av en allianse mellom de nye sosialhistoriske strømningene innenfor historiefaget og det kvinnepolitiske opprøret som foregikk utenfor faget. Dreiningen mot historiens ”skjulte grupper” ga rom for å sette kvinner på forskningskartet. Det kvinnepolitiske engasjementet åpnet for problemstillinger og målsetninger som var nye og tildels ble opplevet som fremmede fra det etablerte fagets side.¹²

Det är denna typ av historiografiska framställningar som jag menar bidrar till att konstruera startpunkter och etablera föreställningar om orsakssamband mellan forskning och radikalitet.

Den här avhandlingen sätter kopplingen mellan sociala och politiska rörelser, å ena sidan, och arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning, å andra sidan, inom tillfällig parentes genom att undersöka ett antal vetenskapliga publikationer skrivna tidigare än eller i nära anslutning till året 1968, och som i den historiografiska litteraturen intagit en tillbakaskjutet plats. Dessa publikationer har för det mesta klassificerats som arbetarhistoria och kvinnohistoria, men av olika anledningar marginaliserats i historieskrivning om dessa forsknings-

11 Lars Edgren: ”Arbeterhistoriens marginaler. Några reflektioner angående svensk arbetarhistorisk forskning”, i Victor Lundberg (red.): *Arbeterhistoria i brytningstid. Landskrona i maj 2005* (Landskrona: Centrum för arbetarhistoria, 2007) s. 37.

12 Gro Hagemann: ”Om å gjøre det enkle komplisert og det usynlige synligt. Noen dilemmaer i kvinnehistorien”, i Christian Kvium (red.): *Historien og historikerne i Norden efter 1965. Oplæg fra den 21. Nordiske fagkonfernce i historisk metodlære, Åland, 27.-31. maj 1989*, Studier i historisk metode, 21 (Århus: Aarhus universitetsforlag, 1991) s. 64–65. Kursiv i original.

områden; de var så att säga en del av tiden men har inte blivit en del av historien. I mitt återvändande till denna äldre forskning ser jag dock många likheter med den forskning som i den historiografiska litteraturen beskrivits som radikal. Exempelvis uppfattades denna forskning i sin samtid – trots den relativa avsaknaden av teoretiska perspektiv på klass och kön – ha för avsikt att bidra med kunskap om klass- och könsförhållanden i historisk tid.¹³ Det är därför mitt antagande att arbetarhistoria och kvinnohistoria inte föddes genom de sociala och politiska rörelserna, utan snarare att ämnesinriktningarna kom att framträda tydligare i och genom dessa rörelser.¹⁴

På ett teoretiskt plan har bland andra genusvetaren Clare Hemmings och historikern Joan Sangster beskrivit detta skillnadskapande mellan äldre forskning och nyare forskning som ett slags framstegsberättelser (”progress narratives”).¹⁵ I samklang med Hemmings och Sangster undersöker jag hur väl dessa konstruktioner av framstegsberättelser står sig empiriskt: I vad består den kvalitativa skillnaden mellan äldre och nyare forskning? Det handlar om att utmana vissa förgivettagna berättelser om forskningens innehåll och form, att skärskåda vad Hemmings beskriver som ”dominant narratives” och vad Sangster beskriver som ”historiographical certainties”.¹⁶ Att uppmärksamma forskning som marginaliserats i den historiografiska litteraturen anser jag kan påvisa att det inte går att göra någon enkel

13 Jag använder prefixet ”genus” då jag refererar till forskningsområdet genus-historia och till disciplinen genusvetenskap (och forskare verksamma inom denna disciplin). I övrigt används begreppet ”kön” då jag refererar till teoretiska perspektiv på könsstrukturer, maktförhållanden relaterade till kön och så vidare. För en diskussion om användningen av begreppen kön och genus, se Sara Edenheim: ”Att komma till Scott. Teorins roll inom svensk genushistoria”, *Scandia* 78, nr 2/Suppl. (2012).

14 Arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning var under 1950- och 1960-talen inte etablerade subdiscipliner till någon akademisk disciplin. I den här avhandlingen används termerna ”forskningsinriktning”, ”ämnesinriktning” och ”forskningsområde” för att beskriva den arbetarhistoriska och kvinnohistoriska forskningen.

15 Clare Hemmings: *Why Stories Matter. The Political Grammar of Feminist Theory* (Durham: Duke University Press, 2011); Joan Sangster: *Through Feminist Eyes. Essays on Canadian Women's History* (Edmonton: AU Press, 2011).

16 Hemmings, *Why Stories Matter*, s. 161–165; Sangster, *Through Feminist Eyes*, s. 20–29.

åtskillnad mellan äldre forskning, nyare forskning och olika historiografiska utsagor – forskningen och de historiografiska utsagorna är i stor utsträckning sidor av samma mynt; de är del av en textuell förhandling över tid.

Avhandlingen heter *Innan forskningen blev radikal. En historiografisk studie av arbetarhistoria och kvinnohistoria*. Titeln anspelar på det sätt som arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning framställts som något sprunget ur och förankrat i 1970-talets radikala strömningar och tidens sociala och politiska rörelser; titeln uppmärksammar att denna typ av framställningar avgränsar sig mot forskning som bedrevs dessförinnan; titeln pekar mot en kritisk granskning av dessa avgränsningar och ett studium av den forskning som redan fanns.

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Syftet med avhandlingen är att studera arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning i Sverige från 1950-talet fram till slutet av 1970-talet, för att belysa hur dessa ämnesinriktningar förhöll sig till olika vetenskapliga normer och konventioner. Vidare avser jag att studera hur den arbetarhistoriska och kvinnohistoriska forskningen skrivs fram i historiografisk litteratur från 1970-talet till nutid med fokus på vilka betoningar och gränsdragningar som görs. Genom att studera både arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning är det min förhoppning att åskådliggöra likheter och skillnader i uppkomsten av två ämnesinriktningar, samt att mer varierat närma mig problemställningen om relationen mellan forskningspublikationer och historiografiska framställningar. Avgränsningen till arbetarhistoria och kvinnohistoria motiveras av att uppkomsten skedde under någotsånär samma tidsrymd och att de var – och har fortsatt att vara – två framträdande socialhistoriska inriktningar.

Undersökningen är vägled av följande övergripande frågeställningar: Hur har arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning beskrivits i olika historiografiska material? Vilka betoningar och gränsdragningar gällande forskningens uppkomst görs i historiografiska

material som behandlar arbetarhistoria och kvinnohistoria? Vilka vetenskapliga normer kommer till uttryck i arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning från 1950- och 1960-talen? Hur reproducerades respektive utmanades dessa vetenskapliga normer genom forskningsinriktningarna arbetarhistoria och kvinnohistoria? Vilka teoretiska och metodiska överväganden görs i den arbetarhistoriska och kvinnohistoriska forskningen?

DISPOSITION OCH UTFORMNING

Avhandlingen innehåller två överlappande undersökningar. Den ena är en undersökning av historiografisk litteratur som behandlar arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning. Den andra är en undersökning av forskningspublikationer, främst doktorsavhandlingar, med arbetarhistorisk eller kvinnohistorisk inriktning. Undersökningen av den historiografiska litteraturen återfinns i kapitel 1. Där ges också en allmän karaktäristik av efterkrigstidens historieforskning. Merparten av avhandlingen består av fyra tematiskt avgränsade delstudier (kapitel 2–5), där var och en av dessa delstudier utgör en undersökning av ett antal forskningspublikationer som på olika sätt relaterar till varandra genom ämnesval, tematik, referenser eller dylikt. I det avslutande sjätte kapitlet jämförs den arbetarhistoriska och kvinnohistoriska forskningen. Detta kapitel har en konkluderande karaktär som lyfter in och reflekterar över diskussioner från de övriga delarna i avhandlingen. Undersökningen avslutas med en kort summering av resultat och några tankar om avhandlingens relevans för historiografisk forskning generellt.

Material och metod

Jag har studerat ett varierat – i huvudsak tryckt – material: doktorsavhandlingar, forskningspublikationer, recensioner och genmälen i dagspress och facktidskrifter, konferensskrifter, historiografiska artiklar i kulturtidskrifter och facktidskrifter. Jag har i ett inledande skede

systematiskt gått igenom samtliga svenska doktorsavhandlingar publicerade i historia och ekonomisk historia under perioden 1950–1975 för att bilda mig en uppfattning om ämnen och teman, perspektiv och problemformuleringar.¹⁷ Historiografiskt material har jag samlat på mig allteftersom och över tid, genom att söka efter forskning och historiografiskt material i de skandinaviska biblioteksdatabaserna Libris, Oria och REX, samt genom att studera bibliografierna i de texter jag läst. Det historiografiska materialet består av artiklar i facktidskrifterna *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, *Historisk tidskrift*, *Historisk tidskrift* (Norge), *Häftan för kritiska studier*, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* och *Scandia*; kulturtidskrifterna *Arbetarhistoria* och *Hertha*; samt ett antal antologier och kurslitteratur.¹⁸

17 För detta ändamål har jag använt mig av DokHist – Bibliografisk databas över svenska doktorsavhandlingar i historia (dokhist.se); Conny Blom: *Doktorsavhandlingarna i historia 1890–1975. En kvantitativ studie*, Delrapport inom UHÄ-projektet Forskarutbildningens resultat 1890–1975, 8 (Lund: Historiska institutionen, 1980); Björn Hettne: *Ekonomisk historia i Sverige. En översikt av institutionell utveckling, forskningsinriktning och vetenskaplig produktion*, Delrapport inom UHÄ-projektet Forskarutbildningens resultat 1890–1975, 4 (Lund: Historiska institutionen, 1980).

18 Gunnar Artéus & Klas Åmark (red.): *Historieskrivningen i Sverige* (Lund: Studentlitteratur, 2012); Christina Carlsson Wetterberg & Anna Jansdotter (red.): *Genushistoria. En historiografisk exposé* (Lund: Studentlitteratur, 2004); Christina Ericsson (red.): *Genus i historisk forskning* (Lund: Studentlitteratur, 1993); Sonja Falk-Thaning (red.): *Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar* (Stockholm: Utbildningsradion, 1992); Tomas Forser (red.): *Humaniora på undantag? Humanistiska forskningstraditioner i Sverige. En antologi* (Stockholm: PAN/Norstedt, 1978); Knut Kjeldstadli: *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget* (Oslo: Universitetsforlaget, 1992); Victor Lundberg (red.): *Arbetarhistoria i brytningstid. Landskrona i maj 2005* (Landskrona: Centrum för Arbetarhistoria, 2007); Kirsti Niskanen & Christina Florin (red.): *Föregångarna. Kvinnliga professorer om liv, makt och vetenskap* (Stockholm: SNS Förlag, 2010); Magnus Perlestam (red.): *Genusperspektiv i historia. Metodövningar* (Lund: Studentlitteratur, 2001); Birgit Sawyer & Anita Göransson (red.): *Manliga strukturer och kvinnliga strategier. En bok till Gunhild Kyle* (Göteborg: Historiska institutionen, 1987); Klas Åmark (red.): *Teori- och metodproblem i modern svensk historieforskning. En antologi* (Stockholm: LiberFörlag, 1981); Klas Åmark & Klaus Misgeld (red.): *Arbetsliv och arbetarrörelse. Modern historisk forskning i Sverige. Uppsatser* (Stockholm: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, 1991). I ovanstående lista över antologier och kurslitteratur är inte litteratur som behandlar enskilda forskare medtagen. För en genomgång av denna litteratur se avsnittet ”Forskning om personer”.

Vad gäller de fyra delstudierna har en vägledande princip för materialurval och forskningsupplägg varit att basera undersökningen på forskningspublikationer som diskuterades utförligt i samtida recensioner, men som i efterhand uppmärksammats sparsamt i den historiografiska litteraturen. En annan urvalsprincip har varit att göra ett materialurval som synliggör den arbetarhistoriska och kvinnohistoriska forskningens tvärdisciplinära karaktär. Genom att fokusera på ett mindre antal publikationer har det varit möjligt att i närmare detalj analysera hur vetenskapliga normer och förhandlingar om kunskap kom till uttryck i spänningsförhållandet mellan forskning, recensioner och historiografisk litteratur. Avhandlingen erbjuder ingen normativ definition av arbetarhistoria och kvinnohistoria. Vad som gör de undersökta publikationerna till arbetarhistoriska respektive kvinnohistoriska är att de vid en eller annan tidpunkt beskrivits som så av vetenskapssamhället.

I den första delstudien undersöks doktorsavhandlingarna av litteraturhistorikern Karin Westman Berg (*Studier i C. J. L. Almqvists kvinnosyn*, 1962), historikern Gunnar Qvist (*Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846. Studier rörande kvinnans näringsfrihet inom de borgerliga yrkena*, 1960) och religionshistorikern Eva Åsbrink (*Studier i den svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället 1809–1866*, 1962). I den andra delstudien undersöks en debatt som uppkom runt Gunnar Qvists bok *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation. Opinionshistoriska studier* (1969) samt en efterföljande bok av historikern Greta Wieselgren, *Fredrika och verkligheten. En romans tillblivelse* (1978). I den tredje delstudien jämförs ekonomhistorikern Gustaf Utterströms doktorsavhandling *Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet* (1957) med senare avhandlingar av historikern Christer Winberg (*Folkökning och proletarisering. Kring den sociala struktur-omvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen*, 1975) och ekonomhistorikern Lars Herlitz (*Jordegendom och ränta. Omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden*, 1974). Slutligen i den fjärde delstudien undersöks Nord-

iska museets och Norsk Folkemuseums insamlingar av sågverksarbetarminnen och hur detta material användes och värderades i två avhandlingar: historikern Edvard Bulls (den yngre) *Arbeidermiljø i det industrielle gjennombrudd. Tre norske industrirøk* (1958) och ekonomhistorikern Bo Gustafssons *Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913. Arbets- och levnadsförhållanden* (1965).

Jag har gått igenom alla tillgängliga recensioner till var och en av de nämnda avhandlingarna. Recensionsmaterialet är relativt omfattande eftersom de flesta avhandlingar recenserades i dagspress av fackpersoner, inte sällan rör det sig om ett dussintal recensioner per doktorsavhandling. Till det kommer utförliga recensioner i tidskrifter som *Hertha*, *Historisk tidskrift*, *Historisk tidsskrift* (Norge), *Scandinavian Economic History Review* och *Economy and History*. Recensioner är ett givande material eftersom de ofta innehåller utförliga diskussioner om de vetenskapliga anspråk som görs i den bedömda forskningen. På så sätt har recensionsmaterialet kunnat användas för att synliggöra vilka vetenskapliga normer som forskningen bedömdes utifrån. Recensioner som saknat reflektioner kring forskningens metoder och normsystem har utelämnats.

På ett metodiskt plan har jag alltså läst de olika forskningspublikationerna i ljuset av samtida recensioner och senare års historiografiska framställningar. Dessa läsningar har sedan analyserats med stöd av de teoretiska perspektiv jag redogör för längre fram i denna inledning.

Det otryckta källmaterial som förekommer i undersökningen har studerats av skäl som närmast kan beskrivas som allmänbildande. Det har varit av vikt för mitt forskningsprojekt att jag gjort nedslag i det källmaterial som den arbetarhistoriska och kvinnohistoriska forskningen studerade. Det har även varit relevant att göra egna historiografiska och biografiska bedömningar av några av de forskare som givits en central plats i framställningen. Jag har emellertid inte uppsökt privata arkiv utan har begränsat mig till offentliga arkiv och samlingar: Sågverksarbetarminnen vid Nordiska museets arkiv, Landsorganisationens sparade material från forskningsprojektet *Den svenska arbetarklassens historia* vid Arbetarrörelsens arkiv och biblio-

tek, Karin Westman Bergs papper vid KvinnSam (tidigare Kvinnohistoriskt arkiv) och Landshövding Per Nyströms arkiv vid Landsarkivet i Göteborg.

I forskning om forskning, i metastudier som denna, är det svårt att dra någon skarp gräns mellan källmaterial och andra former av litteratur. Detta gäller i synnerhet det historiografiska materialet vilket både är att betrakta som studier av dåtida forskningssammanhang och det källmaterial jag kritiskt undersökt för att synliggöra vilka berättelser om historisk forskning som förmedlas däri. Att bilda sig en uppfattning om vad som är rimliga tolkningar av det förflutna och på samma gång förhålla sig kritiskt till vad som sägs har varit en grannlaga uppgift. Överhuvudtaget har jag inga starka förhoppningar om att en historiografisk framställning kan ge någon direkt bild av forskningens dåtida gestaltning. Hela utgångspunkten för den här studien är att det historiografiska materialet har påverkats av den tid och plats i vilket det tillkommit och att det representerar strategiska positioner intagna i akademiska samtal i det förflutna. Det är med andra ord centralt att hålla i åtanke att historiografiska framställningar kan fylla fler funktioner än att förmedla kunskaper om dåtida forskningssammanhang, i många fall är det rentav en sekundär funktion.

Avgränsning

Den här avhandlingen uppmärksammar att arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning var tvärvetenskapliga fenomen som bedrevs inom flera akademiska discipliner. I de fyra delstudierna företräds arbetarhistoria och kvinnohistoria av historiker, ekonomhistoriker, litteraturhistoriker och religionshistoriker.¹⁹ Detta innebär att jag utelämnar ett antal discipliner inom vilka det framför allt från 1980-talet och framåt bedrivits arbetarhistorisk och kvinnohistorisk

¹⁹ Jag använder benämningen ”ekonomhistoriker” för forskare verksamma inom ekonomisk historia. Detta är historiskt sett den vanligaste benämningen och den benämning aktörerna själva använde under 1950- och 1960-talen. På senare år har även benämningarna ”ekonomisk historiker” och ”ekonomihistoriker” förekommit.

forskning, bland andra etnologi, idéhistoria och sociologi.²⁰ Ytterligare en i sammanhanget relevant avgränsning att påpeka är att jag inte studerar på vilka sätt kvinnohistorisk forskning associerade till könsrollsforskning eller hur den var en del av den vidare framväxten av kvinnoforskning.²¹ Inte heller studerar jag på vilka sätt arbetarhistorisk forskning var en del av den vidare framväxten av arbetslivsforskning.²²

Den tidsmässiga avgränsningen av undersökningen beskrivs återkommande som efterkrigstiden, 1900-talets andra hälft eller emellanåt 1950-talet och framåt. Detta är inte menat som någon fördunkling av tidsavgränsningen, utan är de uttryck jag använt då det inte finns någon bestämd startpunkt för den företeelse jag uttalar mig om. Ett exempel är socialhistorisk forskning, en forskningsinriktning som växte fram under hela 1900-talet och som tog plats i historieforskningens huvudfåra decennierna efter andra världskriget. Tidig arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning var yttringar av denna vidare socialhistoriska strömning. Socialhistoria som vetenskapligt fenomen har inget tillkomstdatum, det går inte att härleda till en eller ett par publikationer, det går inte att på något enkelt sätt förklara genom den samhälleliga kontexten.²³ Den socialhistoria som de franska *Annales*-historikerna publicerade på 1930-talet var inte samma som den som svenska ekonomhistoriker publicerade under 1940-talet; den socialhistoria som brittiska arbetarhistoriker publicerade under

20 Visserligen förekommer statsvetaren Pär-Erik Back, sociologen Börje Hanssen, etnologen Mats Rehnberg och idéhistorikerna Asta Ekenvall och Ronny Ambjörnsson i avhandlingen. Det är emellertid inte deras forskning som uppmärksammas, utan deras insatser som bland annat recensenter, medarbetare vid Nordiska museet och framställare av historiografiskt material.

21 För den som är intresserad av dessa aspekter, se Dunja Blazevic: *Jakten på et fagfelt. Den skandinaviske kvinne- og kjønshistoriens fremvekst i skjæringsfeltet mellom historieforskning og kvinne- og kjønnsforskning* (Bergen: Universitetet i Bergen, 2015); Jenny-Leontine Olsson: *Kön i förändring. Den svenska könsrollsforskningen 1959–1979* (Lund: Sekel, 2011).

22 På detta ämne finns det inte heller något utförligt skrivet. För en skiss över den arbetarhistoriska forskningens tvärdisciplinära karaktär, se Åmark, ”Teoriernas intåg i svensk historieforskning”, s. 159–164.

23 Peter Burke: *History and Social Theory* (Cambridge: Polity, 1992) s. 14–17.

1950-talet var inte samma som den svenska kvinnohistoriker publicerade under 1960-talet. Och så vidare.

På 1950-talet skrev den svenske ekonomhistorikern Ernst Söderlund att socialhistoriker borde avstå från teori eftersom forskningens empiriska bas inte var solid nog att ligga till grund för generaliseringar och synteser.²⁴ Som Söderlund argumenterade fanns det inomvetenskapliga motiv till en sådan hållning, tidigare forskning hade enligt honom tämligen lätt sinnigt tillämpat malthusianska och merkantilistiska förklaringsmodeller och han såg ett behov av grundliga empiriska studier. I backspegeln kan Söderlunds argument ses som ett utslag av kalla krigets påverkan på samhällsliga strömningar, av 1940- och 1950-talens utbredda aversion mot relativism och ideologiska doktriner, en tid i vilken empirism och objektivitet blev framträdande vetenskapsideal.²⁵

När den brittiske historikern Eric Hobsbawm 1971 skrev att socialhistorisk forskning borde göra upp med dess totalhistoriska anspråk, ta till sig av samhällsteorier och vidareutvecklas från socialhistoria till samhällshistoria var argumenten även där i huvudsak inomvetenskapliga.²⁶ Det är emellertid uppenbart att mycket hänt från mitten av 1950-talet till början av 1970-talet och att jordmånen för en teoretiskt prövande historieforskning under 1970-talet var en annan. Vad som kan utläsas ur detta exempel är att socialhistoria representerar både kontinuitet och förändring under efterkrigstiden.

I den historiografiska forskningen är det i förstone förändringar som ägnats uppmärksamhet. Det är förvisso spännande med förändring och saker som är i rörelse, men vetenskapliga fenomen förändras inte enbart av sig självt, de förändras genom idéer om förändring, genom att förändringen sätts på pränt, genom att den lärs ut.²⁷ Ett sätt att åstadkomma förändring är att skriva fram en historiografisk berätt-

24 Ernst Söderlund: "Den ekonomiska historien som hjälpvetenskap", *Historisk tidskrift* 77, nr 2 (1957).

25 Jfr Peter Novick: *That Noble Dream. The "Objectivity Question" and the American Historical Profession* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988) s. 320–321.

26 Eric Hobsbawm: "From Social History to the History of Society", *Daedalus* 100, nr 1 (1971).

27 Hemmings, *Why Stories Matter*, s. 35–36.

telse som lägger tonvikten vid skillnader, brytpunkter, epokindelningar eller dylikt. Det finns något performativt över framskrivna förändringar som skyler över det som förblir sig likt, vad som inte ändras.

Den mer exakta tidsmässiga avgränsningen är 1957–1978, en avgränsning som syftar till att fånga in den tidsperiod som i historiografiska översikter beskrivits som en brytpunkt mellan äldre och nyare, empirisk och teoretisk arbetarhistoria och kvinnohistoria. Översikterna har genomgående ”1968” som en implicit eller explicit brytpunkt vilket innebär att jag därmed studerar ett någorlunda jämviktigt antal år före och efter detta årtal. Åren 1957–1978 har därutöver valts för att de sammanfaller med ett par av de forskningspublikationer som ansetts relevanta att studera utifrån mitt forskningsproblem och mina materialgenomgångar. Dessa är Gustaf Utterströms doktorsavhandling *Jordbrukets arbetare* (1957) och Greta Wieselgrens *Fredrika Bremer och verkligheten* (1978).

Vad gäller rumslig avgränsning är det framför allt en svensk akademisk kontext som studeras. Avhandlingen har ett internationellt perspektiv såtillvida att jag kommer att diskutera vad olika internationella sammanhang hade för påverkan på den svenska historieforskningen. Den mest påtagliga internationella kontexten utgörs i undersökningen av de skandinaviska länderna, och här kommer det att göras några nedslag i norsk och dansk historiografisk litteratur, samt vissa jämförelser mellan norsk och svensk arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning.²⁸ I de fall som avhandlingen lyfter in en

28 Detta kommer främst till uttryck i kapitel 5 och i den litteratur som behandlar Edvard Bull (d.y.): Carl Eric Andresen, Jørgen Burchardt & Flemming Mikkelsen: *Arbejdererindringer. Metode, kildekritik, indsamling, benyttelse* (Århus: Universitetsforlaget i Aarhus, 1979); Per Fuglum & Jarle Simensen: *Historie nedenfra: festskrift til Edvard Bull på 70-årsdagen* (Oslo: Universitetsforlaget AS, 1984); Knut Grove & Jan Heiret: ”Fortid og form. Forteljingar om norsk arbeidslivshistorie”, i Jan Heiret, Teemu Rymmin & Svein Atle Skålevåg (red.): *Fortalt fortid. Norsk historieskriving etter 1970* (Oslo: Pax, 2013); Knut Kjeldstadli: ”Arven etter Edvard Bull d.y. – en sosiokulturell historie?”, i Steinar Supphellen (red.): *I Gerhard Schønings fotspor. Historiefaget og historieinstituttet i Trondheim i fag- og kunnskapshistorisk perspektiv. Innlegg ved eit jubileumsseminar* (Trondheim: Institutt for historie og klassiske fag, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 2009).

internationell akademisk kontext syftar det dels till att placera in den svenska forskningen i ett större sammanhang, dels till att understryka att arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning i hög grad är internationella fenomen.²⁹ I synnerhet norska historiker tog plats i flera betydande ämnesdebatter i Sverige under 1900-talets andra hälft, och de har även i enstaka fall varit engagerade i att skriva om svensk historieforskning.³⁰

Den svenska forskningen var då som nu påverkad av trender och strömningar som överskred både språkområden och nationsgränser, och impulserna till forskningsinriktningar och teoretiska problemformuleringar hade nästan alltid en internationell parallell eller till och med förlaga. Därtill deltog svenska forskare kontinuerligt i olika nordiska och internationella sammanhang, exempelvis den ambulerande fackkonferensen *Nordisk fackkonferens i historisk metodlära*. Denna konferens har lämnat efter sig ett belysande historiografiskt material i form av konferensskriften *Studier i historisk metode* publicerad åren 1966–1991. Skriftserien ger en god inblick i vilka ämnen som ansågs relevanta att diskutera under 1900-talets andra hälft: ”Historiens plass i samfunnsforskningen, 1967”, ”Problemvurdering og prioritering i historie, 1970”, ”Källkritikens plats i den moderna historieforskningen, 1972”, ”Historikeren og samfundet, 1974”, ”Magt, normer og sanktion, 1978”, ”Usynlig historie, 1983”.³¹ Konferensens teman återspeglar i grova drag vilka inomdisciplinära spørsmål som

29 Ett liknande resonemang kring avgränsning har förts av historikern Eirinn Larsen i en artikel om norsk kvinnohistorisk forskning: Eirinn Larsen: ”Kvinne- og kjønshistoriens fortellinger”, i Jan Heiret, Teemu Ryymin & Svein Atle Skålevåg: *Fortalt fortid. Norsk historieskriving etter 1970* (Oslo: Pax, 2013) s. 149–150.

30 Exempelvis Rolf Danielsen: ”Makt och maktstrukturer”, i Rolf Danielsen et al. (red.): *Historia i belysning. Sex perspektiv på svensk historisk forskning. En utvärdering av svensk historisk forskning utförd på uppdrag av humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet och universitets- och högskoleämbetet* (Stockholm: Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet, 1988); Hagemann, ”Om å gjøre det enkle komplisert og det usynlige synligt”.

31 För en fullständig över konferensens teman, se Christian Kvium (red.): *Historien og historikerne i Norden efter 1965. Oplæg fra den 21. Nordiske fagkonference i historisk metodeleære, Åland, 27.–31. maj 1989*. *Studier i historisk metode*, 21 (Århus: Aarhus universitetsforlag, 1991).

var återkommande under perioden: historieforskningens relation till sociologi och annan samhällsvetenskaplig forskning, källkritikens roll i studiet av modern historia, tillämpningen av teori och maktanalys samt utforskandet av marginaliserade gruppers historia.³²

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

Arbets- och kvinnohistorisk forskning var som sagt tvärvetenskapliga fenomen. Det finns åtskilliga exempel i forskningspublikationer och i inomvetenskapliga diskussioner där det reflekteras över förhållandet mellan arbets- och kvinnohistorisk forskning och vidare disciplinära ramar. Det kan handla om reflektioner gällande material och metod, om diskussioner kring ämnesval, perspektiv och problemställningar. Vad som anses utgöra det vetenskapliga i den egna verksamheten kommer till uttryck i allt från recensioner och genmälen i akademiska tidskrifter till debattinlägg i olika konferenskrifter, kulturtidskrifter och antologier. Därutöver finns det inte sällan reflektioner om forskningens normsystem i historiografiska översikter (historiografiska artiklar, uppslagsverk, kurslitteratur). Jag ska i de två avsnitt som följer presentera hur jag konceptualiserar uttrycket normer för vetenskaplighet, samt resonera kring historiografi som begrepp och forskningsgenre.

Normer för vetenskaplighet

Inom alla vetenskaper finns en samling mer eller mindre artikulerade normer gällande kunskap, material, referenser, framställning och så vidare som forskare vanligen inte är tvungna att rannsaka. Forskning baseras på att forskarsamhället är överens om en uppsättning antaganden och sakförhållanden som inte anses tarva något vidare ifrågasättande. Ta som ett exempel en undersökning av Fredrika Bremers författarskap. En sådan undersökning skulle med all sann-

32 Jfr Åmark, "Teoriernas intåg i svensk historieforskning".

likhet utgå från att det finns en historisk person som heter Fredrika Bremer (1801–1865) vars litterära produktion består av böcker som *Presidentens döttrar* (1834), *Hemmen i den nya världen* (1853–54) och *Hertha eller En själs historia* (1856). Till det kan läggas en lång rad biografiska fakta om Bremers liv och leverne som är vedertagna. Litteraturvetaren Edward W. Said har kallat förekomsten av sådana hävdvunna satsar för ”primitive thresholds”, vad som kan förstås som ett slags elementära utgångspunkter för forskning inom ett visst område.³³ Dessa elementära utgångspunkter är enligt Said resultatet av flera faktorer, som ”the consensus of experts in a field, the mass of previous writing, the administration of teaching and research, conventions about what an author or a text is, and so on.”³⁴

Said diskuterar olika förutsättningar för forskning, vad det innebär att ta plats med en undersökning inom ett etablerat vetenskapligt område. Han ställer frågor om vilka regler och begränsningar som existerar däri, vad som kännetecknar ett vetenskapligt språkbruk och hur själva vetenskapligheten påverkas av nutida och dåtida kulturella processer. Said försöker formulera en mindre antikvarisk humanvetenskap som ägnar sig åt att kritiskt granska kulturella fenomen:

Is the critical consciousness or criticism [...] principally to deliver insights about writers and texts, to describe writers and texts (in critical biographies, commentaries, explications, specialized scholarly monographs), to teach and disseminate information about the monuments of culture? Or—and this is what I believe to be the task—is it to occupy itself with the intrinsic conditions on which knowledge is made possible?³⁵

33 Edward W. Said: *The World, the Text, and the Critic* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1983) s. 180–181. Exemplet med Fredrika Bremer är en omskrivning av det exempel som Said diskuterar, författaren Jonathan Swift.

34 *Ibid.*, s. 180.

35 *Ibid.*, s. 182.

Det han framhåller är att det förvisso är görligt att kartlägga en disciplins normer gällande metod och material, teori och problem, begrepp och kunskap, referens och citat – vad som kan beskrivas som ett områdes ”arkitektoniska enheter” – men att en sådan kartläggning säger litet om hur de enskilda komponenterna samverkar i praktiken och hur de konstituerar ett slags reglerande struktur.³⁶

Said betonar att en undersökning av vetenskapliga normsystem är ett sätt att placera in forskningen i ett sammanhang som bryter med föreställningar om författare och texter som fristående och självständiga. Det är ett sätt att synliggöra hur olika författarskap och texter hänger ihop, hur de ansluter till och ingriper i varandra. Med utgångspunkt i filosofen Michel Foucault skriver Said att det vore missriktat att *a priori* fastslå vad som utgör vetenskapliga normer. Dessa iaktas istället lättare genom att ge det undersökta materialet utrymme att bilda en egen ordning och en egen teoretisk insikt.³⁷ Trots det finns det några generella påpekanden som bör göras om hur texter samverkar och hur de bidrar till att konstituera forskningsområden.

I grunden handlar det om att betrakta texter som aktiva snarare än passiva, att de *gör* något snarare än *uttrycker* något.³⁸ Vad

36 Michel Foucault: *Vetandets arkeologi* (Lund: Arkiv förlag, 2002 [1969]) s. 17. I svensk historieforskning har ett sätt att conceptualisera normer för vetenskaplighet varit det av Rolf Torstendahl utvecklade begreppspar minimikrav–optimumnormer. Minimikraven har vanligen stått för det Foucault benämner ”arkitektoniska enheter”, dvs. grundläggande regler för materialhantering, referenser, citering och så vidare, medan optimumnormer har stått för kombinationen av minimikrav eller mer estetiska och individuella drag i forskningen som är svåra att sätta fingret på. En anledning till att jag inte tillämpar dessa begrepp i min studie är att de så tydligt varit del av ett historievetenskapligt identitetsbygge. Därtill är de, jämte Birgitta Odéns användning av paradigmbegreppet, ett av få exempel på teoriutveckling i svensk historiografisk forskning. Jfr Simon Larsson: *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer. Normerna för vetenskaplig skicklighet i svensk historieforskning 1900–1945* (Hedemora: Gidlund, 2010) s. 21–22.

37 Said, *The World, the Text, and the Critic*, s. 213, 215.

38 Texten blir aktiv i relation till andra texter. Naturligtvis finns det inga vattentäta skott mellan görande och uttryckande. I ett intertextuellt förhållande är det aldrig texter i sin helhet som aktiveras utan aspekter av texter. Det är just denna produktiva selektivitet som jag anser framvisar texters aktiva aspekter. Se Sara Ahmed: *Differences that Matter. Feminist Theory and Postmodernism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998) s. 8.

som är intressant med vetenskapliga publikationer är att de kan behandla vitt skilda ämnen och fortfarande ta plats inom samma forskningsområde. Om jag för tillfället bortser från vilka ämnen som arbetarhistoriker och kvinnohistoriker avhandlade går det att tänka sig att vad som skrivs fram är områdenas form, deras satser, deras inbyggda regleringar som avgör att det handlar om ett visst område och inte ett annat.³⁹ De vetenskapliga publikationerna är del i en praktik som bidrar till att upprätthålla eller utmana normer för vetenskaplighet. Varje vetenskaplig produkt deltar så i en uppbyggande eller nedmonterande (affirmativ eller kritisk) praktik inom ramarna för det system av påbjudna normer som vid tidpunkten utgör ett forskningsområde.

En som undersökt hur vetenskapsgrenar konstruerar sitt innehåll genom ett antal framträdande berättelser om den egna verksamheten är kulturvetaren Sara Ahmed.⁴⁰ I *Differences that Matter. Feminist Theory and Postmodernism* (1998) diskuterar hon kunskapsramar och relationen mellan forskningsområden som till stora delar är förenliga, men vars samexistens skaver. Det hon betonar är att det mest fruktbara sättet att undersöka normsystem inte är att inventera eller att fastslå kriterier för vad som faller inom eller utanför ett visst område. Snarare handlar det om att genom analys av forskningspublikationer och annat närliggande material lokalisera vad som kan beskrivas som handlingsutrymme.⁴¹ Arbetarhistoriska eller kvinnohistoriska publikationer går i sammanhanget att karaktärisera på flera sätt: de är dels bidrag till att skriva fram arbetarhistoria och kvinnohistoria som

39 Said, *The World, the Text, and the Critic*, s. 217.

40 Ahmed studerar begreppet postmodernism och visar att förståelsen av begreppet bygger på ett slags cirkelresonemang. Postmodernism sägs ofta handla om en kritik av "metanarrativ", men denna beskrivning av postmodernism har i sin tur kommit att bli ett metanarrativ om postmodernism. Ahmed, *Differences that Matter*, s. 10–12.

41 Ibid., s. 16–19. Att en beskrivning av normer säger litet om hur de verkar, har även påtalats av kulturvetaren Stuart Hall. Anledningen är att innehållet i normer ändras över tid, det som är normerande vid en tidpunkt behöver inte vara det vid en annan. Se Stuart Hall: "Notes on Deconstructing 'the Popular'", i Raphael Samuel (red.): *People's History and Socialist Theory* (London: Routledge & Kegan Paul, 1981).

områden i sin eget rätt, dels vetenskapliga positioneringar inom olika historievetenskapliga discipliner.

Vad som konstituerar ett forskningsområde är enligt detta sätt att se inte att det föreligger konsensus kring en rad metodologiska frågor, utan att det finns ett diskursivt ramverk som gör att forskarna på likartade vis närmar sig sina uppgifter. Distinktionen är viktig eftersom det förklarar varför mycket av den vetenskapliga verksamheten sker på ett underförstått och oartikulerat plan, utan att behöva konkretiseras eller bestämmas. Problemet som uppstår i en undersökning av normsystem är att de sällan kommer till uttryck i publikationer som explicita formuleringar, som representationer eller som empiriska utsagor. Varken normer, strukturer eller system är alltigenom givna i den vardagliga praktiken trots att de genomsyrar den och emellanåt framträder i en någorlunda tydlig skepnad.⁴²

Det är därför viktigt att sätta texter i relation till varandra, att undersöka deras textuella förhållande. Genom att studera en större textmängd som på olika sätt knyter an till varandra blir det möjligt att åskådliggöra gränserna för vetenskaplighet. Som Said framhåller (och som han inte är ensam om att framhålla) är det när en utsaga utmanar en etablerad norm som normen framträder tydligt; det är i reaktionen mot normbrytandet som normen springer i ögat.⁴³

Vad detta betyder är att vetenskapliga områden är diskursivt reglerade och att regleringen reproduceras genom ett slags intertextualitet. Ett lättamt sätt att säga det är att varje vetenskap i någon mån är en form av genre, en jargong eller ett språkbruk. Det är en löst sammansatt överenskommelse om vad som utgör det vetenskapliga i den egna praktiken, vad som exempelvis är legitima ämnen för forskning och hur dessa bör presenteras. Ett mer teoretiskt sätt att säga det är att varje

42 Jfr Michel Foucault: *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences* (New York: Vintage Books, 1994 [1966]) s. 363.

43 "These standards are far from absolute of course, just as they are far from being fully conscious. They can be very harshly applied nevertheless, particularly when the guild's corporate sense feels itself under attack." Said, *The World, the Text, and the Critic*, s. 181.

vetenskap bygger på diskursiv kontroll, som upprätthålls genom verk-samma aktörer och institutionella strukturer – och som över tid skapar och reproducerar ett visst sätt att tala på som är den egna disciplinen.⁴⁴

Ingen text skrivs förutsättningslöst, i ett sammanhang skrivs varje text. Att något framträder eller växer fram vid en bestämd tidpunkt har i idéhistoriska studier vanligen kopplats till företeelsens omgivning, att det finns ett kringgårdande sammanhang – en kontext – i vilken företeelsen blir begriplig. Kontexten används som en mer eller mindre bestämmande förklaringsmodell till att en historisk företeelse ser ut som den gör, varför människor tänkt som de tänkt eller varför de handlat som de handlat. Detta är emellertid en förståelse av kontext som i stigande grad kommit att utmanas inom idéhistorisk forskning.

På senare år har det uppstått en nygammal diskussion om vilka metodologiska svårigheter det innebär att förstå en företeelse i sitt historiskt specifika sammanhang. Idéhistorikerna Darrin M. McMahon och Peter E. Gordon har framhållit att kontext är ett tämligen trubbigt verktyg för att fånga idéer och intellektuella strömningar.⁴⁵ Det finns en motsättning mellan idéers rörliga och transversala karaktär och kontextualiseringens avgränsande och fastnaglande ambitioner. Att belysa idéernas samspel med olika kontextuella nivåer – språkliga, ideologiska, litterära, sociala, psykologiska, politiska, kulturella, materiella – är enligt McMahon och Gordon en fortsatt viktig del av idéhistoriska undersökningar. Vad de understryker är att det finns idéhistoriskt intressanta uppgifter i studiet av idéers kontext-överskridande aspekter – hur liknande idéer uppkommer i skilda kontexter, hur liknande idéer får skilda innebörder i olika kontexter. Dessa metodologiska diskussioner pekar mot undersökningar med mer transversell inriktning och med längre tidsperspektiv.⁴⁶ I enligt

44 Ibid., s. 219.

45 Peter E. Gordon: "Contextualism and Criticism in the History of Ideas", i Darrin M. McMahon & Samuel Moyn (red.): *Rethinking Modern European Intellectual History* (New York: Oxford University Press, 2014); Darrin M. McMahon: "The Return of the History of Ideas?", i Darrin M. McMahon & Samuel Moyn (red.): *Rethinking Modern European Intellectual History* (New York: Oxford University Press, 2014).

46 Liknande argumentationslinjer återfinns i böckerna: Jo Guldi & David

het med McMahon och Gordon tonar jag ned betydelsen av den synkrona (tidsliga och rumsliga) kontexten och fokuserar snarare på hur den arbetarhistoriska och kvinnohistoriska forskningen tillskriver betydelse retrospektivt i den historiografiska litteraturen, samt är lyhörd inför att de idéer som kommer till uttryck i forskning och ämnesdebatt har en historia.

När det kommer till forskningsinriktningarna arbetarhistoria och kvinnohistoria skrevs dessa som tidigare sagts inom ramarna för flera olika discipliner. Som den här avhandlingen gör tydligt var relationen mellan arbetarhistoria och kvinnohistoria och de vidare disciplinerna inte alltid harmonisk. Arbetarhistorieforskningen och kvinnohistorieforskningen lade sig i regel nära de disciplinära normerna för vetenskaplighet genom att reproducera merparten av ”de elementära utgångspunkterna”. I slutet av 1980-talet frågade sig exempelvis den norska historikern Gro Hagemann om inte kvinnohistorieforskningen varit alltför lojal mot ”faderhuset”.⁴⁷ Och ekonomhistorikerna Lars (Olof) Ekdahl och Hans-Eric Hjelm kallade i slutet av 1970-talet tidig arbetarhistoria för ortodox.⁴⁸ Recensionsmaterialet talar emellertid ett annat språk, här finns både exempel på recenserade avhandlingar som ansågs vara för radikala och avhandlingar som ansågs vara för ortodoxa. Vad jag hoppas ska stå klart i min undersökning är att förhandlingen om kunskap och spänningen runt vetenskapliga normer under 1950- och 1960-talen ingalunda var marginella fenomen.

Historiografi

I det föregående har det antytts att historiografiska framställningar kan presenteras på många olika sätt. Begrepp som uppkomst, fram-

Armitage: *The History Manifesto* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014); Samuel Moyn & Andrew Sartori (red.): *Global Intellectual History* (New York: Columbia University Press, 2013).

47 Hagemann, ”Om å gjøre det enkle komplisert og det usynlige synligt”, s. 73–75.

48 Lars Olof Ekdahl & Hans-Eric Hjelm: ”Reformismens framväxt inom svensk arbetarrörelse”, *Häften för kritiska studier* 11, nr 2 (1978) s. 6–8. Lars Olof Ekdahl och Lars Ekdahl är samma person.

växt och utveckling är till sin karaktär vaga och kan fyllas med olika innehåll beroende på vilket perspektiv på det förflutna som en önskar betona. Historiografiska framställningar är som all historieskrivning en reducering av verklighetens heterogenitet och historiens drivkrafter till ett begränsat antal linjer och teman. Enligt mig handlar det inte om att granska i vilken utsträckning den ena eller andra framställningen stämmer eller inte, utan mer relevant är att fokusera på vad som gjort vissa framställningar mer framgångsrika än andra, vad attraktionskraften i de berättelser som förmedlas består i, vad de exkluderar och vad de avgränsar sig mot. I kapitel 1 behandlas befintliga historiografiska berättelser om arbetarhistoria och kvinnohistoria, däremellan presenteras i det här avsnittet avhandlingens teoretiska utgångspunkter gällande historiografi.

Det finns tre vanliga betydelser av begreppet historiografi. För det första kan historiografi referera till studier av historieskrivningens historia. När begreppet används på det sättet är det att betrakta som en forskningsinriktning, som fokuserar på hur historia skrivits och bedrivits på olika platser och vid olika tillfällen genom tiderna.⁴⁹ För det andra kan historiografi referera till ett metastudium av historieskrivningens historia. Detta metastudium syftar till att kritiskt diskutera olika sätt som historieskrivningens historia presenterats. Till exempel kan det handla om att diskutera hur historiografiska framställningar används som vetenskaplig legitimering, traditionsförmedling och strategisk positionering.⁵⁰ För det tredje kan historiografi fungera som en synonym till disciplinen historia, dvs. som ett annat

49 Exempel på denna inriktning är Artéus & Åmark, *Histeskrivningen i Sverige*; Michael Bentley: *Companion to Historiography* (London: Routledge, 1997); Andrew Feldherr et al. (red.): *The Oxford History of Historical Writing, Vol. 1–5* (Oxford: Oxford University Press, 2011–2012).

50 Jfr Wolf Lepenies & Peter Weingart: "Introduction", i Loren Graham, Wolf Lepenies & Peter Weingart (red.): *Functions and Uses of Disciplinary Histories* (Dordrecht: Reidel Publishing Company, 1983); Andrew Pickering: "Anti-Discipline or Narratives of Illusion", i Ellen Messer-Davidow, David R. Shumway & David J. Sylvan (red.): *Knowledges. Historical and Critical Studies in Disciplinarity* (Charlottesville: University Press of Virginia, 1993).

ord för historievetenskap.⁵¹ I den här avhandlingen används begreppet historiografi i den första och den andra betydelsen, men aldrig i den tredje betydelsen. Det torde framgå av sammanhanget om det är historieskrivningens historia eller om det är kritisk diskussion kring historiografiska framställningar som avses. Eftersom det är en akademisk kontext som undersöks, har diskussionerna nedan framför allt bäring på professionell historieforskning.

Den första betydelsen av historiografi refererar alltså till studier av historieskrivningens historia. Det är då historiker undersöker vad som kännetecknat historieskrivning under en viss period, vilka aktörer som varit verksamma, vad som ansetts viktigt att skriva om och vilka premisser och antaganden som legat till grund för verksamheten. I ett av de mer inflytelserika historiografiska arbetena, Peter Novicks *That Noble Dream. The "Objectivity Question" and the American Historical Profession* (1988), listas ett antal vanliga teman i studier av historieskrivningens historia. Novick framhåller att denna historieskrivning traditionellt uppehållit sig vid biografiska studier av framträdande historiker – ett slags "stora män"-perspektiv. Ett biografiskt studium av framträdande aktörer har sina fördelar, det kan exempelvis visa på hur historia definierats och utformats av de som för tillfället intagit en dominant ställning på området.⁵² Samtidigt, menar Novick, finns det en risk att historieskrivningens historia där-

51 Som Peter Novick påpekat vore det mer korrekt att i detta fall använda termen historiologi: "Running through the English language there is a distinction between 'logys' and 'graphys': 'biology' (the science of lives) and 'biography' (description of lives); 'geology' (the science of earth) and 'geography' (the description of the earth); etc. The once respectable word 'historiology' has dropped out of just about everybody's vocabulary, and 'historiography' has had to do double duty for both 'historical science' and descriptive accounts of historical writing." Novick, *That Noble Dream*, s. 8, not 6.

52 Ibid., s. 7–8. I en svensk kontext har detta historiografiska perspektiv gått att se i den omfattande volymen Ragnar Björk & Alf W. Johansson (red.): *Svenska historiker. Från medeltid till våra dagar* (Stockholm: Norstedts, 2009). Även historikerna Håkan Gunneriusson och Simon Larsson lägger tyngdpunkten på framträdande aktörer och på vilka som haft störst inflytande över definitionen av vetenskapliga normer: Håkan Gunneriusson: *Det historiska fältet. Svensk historievetenskap från 1920-tal till 1957* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2002); Larsson, *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer*.

igenom förenklas, att den historiografiska undersökningen upprättar ett ”elite-bias” som döljer verksamhetens dynamik och mångfald – samt att de maktförhållanden som existerade i dåtiden bekräftas och förstärks.⁵³

I studiet av akademisk historieforskning framhåller Novick att det varit vanligt att göra en uppdelning mellan interna och externa perspektiv. Precis som orden indikerar handlar det interna perspektivet om att studera vad som försiggår inom historieforskningen – dess publikationer, aktörer och institutioner, och det externa om att studera hur historieforskningen påverkats av politiska beslut rörande forskning, av resursfördelning och av vidare samhällliga strömningar. Novick håller det som önskvärt att vara ”ekumenisk” (allomfattande) i fråga om perspektiv, dvs. att forskaren bör eftersträva att närma sig det undersökta ämnet utifrån så många vinklar som möjligt.⁵⁴ I fråga om en historiografisk undersökning skulle det innebära att en och samma studie fokuserade på både interna och externa perspektiv.

I en svensk kontext har historikern Simon Larsson kallat uppdelningen intern–extern för överspelad och han förespråkar istället ett överbyggande mellan textuella och vetenskapssociologiska nivåer å ena sidan och mellan inomvetenskapliga och samhällliga nivåer å andra sidan.⁵⁵ Med stöd av Novick framhåller Larsson att det finns en tendens att studier som enbart fokuserar på interna aspekter av forskningen tillskriver det vetenskapliga området en falsk autonomi, att det framstår som att vetenskapen är tillräcklig i sig själv och att förändringar enbart beror på områdets interna dynamik.⁵⁶ Även om Larsson understryker att de vetenskapliga publikationerna alltid är ett samspel mellan intellektuella normer och vidare sociala, politiska och kulturella sammanhang, praktiserar han inte samma perspektivpluralism som Novick.

53 Novick, *That Noble Dream*, s. 8.

54 Ibid., s. 9.

55 Larsson, *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer*, s. 14–15.

56 Ibid., s. 27.

Som dessa två historiografiska forskare argumenterar för finns det värden med att lyfta blicken och studera inomvetenskapliga fenomen utifrån både vetenskapssociologiska och externa perspektiv. Jag har emellertid vidhållit ett inomvetenskapligt fokus i den här avhandlingen. Anledningen är att jag velat anlägga ett textnära angreppssätt som accentuerar de vetenskapliga publikationernas många gånger explicita kunskapsförhandling. Larsson tycks mena att de vetenskapliga publikationerna är alltför spretiga för att kunna utgöra ett tydligt material för vetenskapliga normer – viss forskning är banbrytande och annan är efterapande.⁵⁷ Jag är inte övertygad om att texternas partikulära (eller, som Larsson skriver, ”otypiska”) aspekter utgör ett hinder. Istället är jag ense med Foucault om att både nyskapande och upprepande utsagor är nödvändiga för att forskningsområden överhuvudtaget ska ses som aktiva:

Ur utsagans synpunkt är en upptäckt inte mindre regelbunden än den text som upprepar den; regelbundenheten är inte mindre verksam, inte mindre effektiv och aktiv inom en banalitet än inom den mest sällsamma formation. Inom en sådan beskrivning kan man inte anta att skapande utsagor (som låter något nytt framträda, som sprider en ditills okänd information och som på sätt och vis är ”aktiva”) till sin natur skulle skilja sig från efterliknande utsagor (som tar emot och upprepar informationen och förblir ”passiva”). Utsagornas fält består inte av en mängd överksamma ytor som avbryts av fruktbarande moment; det är ett område som är aktivt alltigenom.⁵⁸

Det Foucault sätter fingret på är att ingen text, oavsett hur inflytelserik den är, kan förstås som en enskild storhet. Visserligen är det inte

57 Larsson skriver: ”Jag vill på en gång göra klart att de historiska framställningarna naturligtvis, överlag, är historiografins huvudsakliga och mest stimulerande forskningsobjekt. Men det intressanta med dem är i hög grad avhängigt deras unicitet.” Ibid., s. 31–32.

58 Foucault, *Vetandets arkeologi*, s. 175–176.

heller vad Larsson påstår, men där tidigare historiografisk forskning betonat vetenskapssociologiska förklaringar till varför vissa texter blir uppskrivna betonar jag istället textuella förhandlingar. Ett sådant närmande återför tolkningsprocessen till en rörelse mellan texter, ett närmande som trycker på att texters meningsinnehåll blir begripligt först i ljuset av andra texter och att en isolerad extrahering av mening inte är möjlig – texter befinner sig när de aktiveras alltid redan i ett intertextuellt förhållande.

I takt med att den historiografiska forskningen professionaliserats har det blivit vanligare med metastudier av tidigare historiografiska framställningar. Det har uppstått en inriktning som betraktar historiografisk litteratur som ett relevant vetenskapshistoriskt material i sig. Denna metainriktning handlar om att studera olika anspråk som den historiografiska forskningen gör och vilka funktioner den fyller inomvetenskapligt. Vidare kan det handla om att undersöka varför vissa berättelser blivit framgångsrika och hur de traderats över tid.

En teoretiker med detta fokus är genusvetaren Clare Hemmings som i flera arbeten undersökt genusforskningens självförståelse och historieskrivning. Hemmings har en fruktbar utgångspunkt då hon använder sig av en tämligen konkret metod för att kritiskt granska historiografiska berättelser. Det övergripande temat i hennes studier är att ta reda på vad som hamnat inom respektive utanför berättelser om genusforskningens historia, dvs. vad som beskrivits som framträdande teman, avgörande skeenden och huvudsakliga utvecklingslinjer.

Den metod som Hemmings gör bruk av innebär att hon studerar olika citeringstaktiker ("citation tactics") – ett koncept som söker fånga både vilka skribenter som citeras och vilka aspekter av någons forskning som citeras. Det hon finner är tydliga mönster gällande citat och referat i genusvetenskapliga ämnesdebatter och historiografisk litteratur, som resulterat i att vissa aspekter av forskningsområdet naturaliserats medan andra behandlats som anomalier. Hon skriver:

[T]hese citation practices do not simply produce a superficial but otherwise more or less accurate history, as

is to be expected in any general account. They do not simply gesture towards a more complex past that cannot at the moment be specifically delineated. They are not practices that simply lack depth. They are productive rather than descriptive narratives of the recent past, giving us accounts in which specific contributions to that history [...] are by turns erased or fetishized.⁵⁹

En sak som blir tydlig hos Hemmings är att det inte finns några klara gränser mellan att studera äldre forskning och att studera historiografiska framställningar. Hon framhåller att det kan vara frestande att i konfrontationen med dominerande historiografiska framställningar skriva fram ett korrektiv, en i något avseende bättre historia. Det är dock en frestelse som forskaren bör förhålla sig avvaktande till. Även om det kan finnas värden med att torgföra alternativa historieskrivningar i utmanandet av traditionella är det ingen långsiktig lösning eftersom den nya framställningen, om den visar sig framgångsrik, kommer att skriva in sig med liknande maktmedel:

The realization of feminist theory's multiplicity, then, leads me to want to analyze not so much what other truer history we might write, but the politics that produce and sustain one version of history as more true than another, despite the fact that we know that history is more complicated than the stories we tell about it.⁶⁰

I enighet med Hemmings menar jag att det finns en kritisk potential i att diskutera den historiografiska litteraturens textuella ”politik”.⁶¹

59 Hemmings, *Why Stories Matter*, s. 162.

60 Ibid., s. 15–16.

61 Exempel på forskare som använt Hemmings för att analysera historiografien kring nordisk kvinnorörelse och kvinno- och genusforskning är Mia Liinason: *Feminism and the Academy. Exploring the Politics of Institutionalization in Gender Studies in Sweden* (Lund: Lunds universitet, 2011); Claudia Lindén: ”Ur led är feminismens tid. Om tidsmetaforer, otidsenlighet och gengångare i feministisk historieskrivning”,

Om jag för tillfället blickar tillbaka till diskussionen jag förde i föregående avsnitt kan det nu kvalificeras att forskningsområden som arbetarhistoria och kvinnohistoria inte av nödvändighet är kategorier som uppkom samtidigt med den forskning som senare klassificerats som arbetarhistorisk eller kvinnohistorisk. Istället skulle jag anta att den historiografiska litteraturen är en framträdande komponent i konstruerandet av de båda ämnesinriktningarna.

Det kan förefalla paradoxalt: Är inte den historiografiska litteraturen grundad i empiriska iakttagelser av forskningstendenser under en bestämd period? Självfallet går det att föreställa sig historiografiska framställningar som är mer eller mindre konstruerande, att vissa framställningar tar sig större friheter gentemot det förflutna genom att kategorisera och syntetisera. Oavsett vilket ägnar sig all historiografi åt att skapa berättelser kring ett bestämt material (exempelvis att etikettera viss forskning som arbetarhistorisk eller kvinnohistorisk). Även om de forskare som skrev arbetarhistoria och kvinnohistoria sannolikt hade idéer om hur deras egen forskning skulle förstås är det inte samma sak som att säga att forskarna såg sig själva som arbetarhistoriker eller kvinnohistoriker. Skillnaden som exempelvis Ahmed framhåller är att uttolkare av ett forskningsområde i hög grad är delaktiga i benämningen av detsamma.⁶²

Ett sådant påpekande vetter åt det banala, men det har en avgörande epistemologisk konsekvens. Arbetarhistoria och kvinnohistoria är en konstruktion som måste förstås över tid, inte som en uppfinning med ett bestämt tillkomstdatum utan som en fortlöpande berättelse med en kumulativ egenhet, en berättelse som återfinns i allt från vetenskapliga publikationer och recensioner till historiografiska översikter och uppslagsverk. Att jag skriver ”fortlöpande” och ”kumulativ” ska dock inte sammanblandas med ”linjär”. Berättelsen samlar på sig stoff och blir stark. Men det som gör den stark är att det finns incitament

Tidskrift för genusvetenskap 33, nr 3 (2012); Ulla Manns: ”En ros är en ros är en ros. Konstruktionen av nordisk kvinno- och genusforskning”, *Lychmos* (2009).

62 Ahmed, *Differences that Matter*, s. 6–7, 148–149.

att vakta den berättelse som skrivs fram. Berättelsen om ett forskningsområde, dess uppkomst och framväxt, är ett tvingande av ett kontingent förflutet in i det begränsade format som är den historiografiska berättelsen. Det gäller såväl arbetarhistoria som kvinnohistoria.

TIDIGARE FORSKNING

Det är tydligt att det senaste tiotalet år inneburit ett kraftigt ökat intresse för att skärskåda historiografiska framställningar, deras narrativ, deras anspråk, deras retorik, deras tillämpning med mera. I allt större utsträckning uppmärksammas att historiografi är en form av historieberättande som länge klarat sig undan mer kritiska granskningar och ingående metastudier. Delvis har det att göra med att det skrivits få större arbeten med uttalad historiografisk inriktning, att forskning om historieforskning varit och är en förhållandevis smal genre. I en svensk kontext kan listan över avhandlingar som explicit studerar historisk forskning göras tämligen kort. Samtidigt som mängden historiografiska avhandlingar är få till antalet har det producerats otaliga artiklar, forskningsöversikter och kurslitteratur som kommenterar och tematiserar forskningen. Dessa texter tar upp trender som rör teori och metod, ämnesval och forskningsinriktningar, skolbildningar och paradigmer, ja ganska stora ämnen när det kommer till kritan. I det här avsnittet ska jag diskutera forskning som behandlat liknande problem och ämnen som den här avhandlingen kretsar kring.

Kritik av vändningar, vågor och andra metaforer

Ett underliggande tema i den mesta historiografiska kritiken handlar om att diskutera konsekvenser av att syntetisera ett större forskningsområde, vilka urval, inkluderingar och exkluderingar, generaliseringar och tematiseringar som gjorts. Ett uttryck för denna historiografiska kritik är ett temanummer av *The American Historical Review* om vändningsbegreppet ("turn"), dvs. vändning som i den språkliga vändningen, den kulturella vändningen, den rumsliga vändningen

och så vidare. Flera av artiklarna i detta nummer uppehåller sig vid kopplingen mellan specifika vetenskapliga strömningar och retrospektiva berättelser om dessa.⁶³ Exempelvis anser antropologen Gary Wilder att användningen av vändningsbegreppet snarare fördunklar än konkretiserar vad en viss vetenskaplig strömning innebar; vändningsbegreppet får vetenskapliga strömningar att framstå som mer homogena än vad de *de facto* var.⁶⁴

En annan som problematiserat historiografi som genre är historikern Joan Sangster. Hon framhåller att historiografiska generaliseringar och tematiseringar visserligen inte är något negativt i sig, men att det är anmärkningsvärt hur sällan de utmanas och ifrågasätts.⁶⁵ Frånvaron av utmaning och ifrågasättande leder lätt till etableringen av en uppsättning historiografiska sanningar som återges utan närmare reflektion. Enligt Sangster är den vanligaste historiografiska sanningen framstegsberättelsen som framhäver nyare forskning som mer avancerad och mer förfinad än äldre.⁶⁶ Nu handlar Sangsters kritik inte om huruvida framsteg är möjliga eller inte – hon skriver att såväl framsteg som bakslag existerar i historien – utan det hon sätter fingret på är snarare ett framträdande tema i historiografisk litteratur.

Historiografisk kritik skriver in sig i en historiefilosofisk tradition som granskar epokbegrepp, metaforer och framstegstankar. Ytterligare ett uttryck för denna kritik är en artikelsamling i *Feminist Formations* med den övergripande titeln ”Is It Time to Jump Ship? Historians Rethink the Waves Metaphor” i vilken ett antal amerikanska forskare uppmärksammar det växande intresset för att skärskåda användning-

63 Se särskilt Judith Surkis: ”When Was the Linguistic Turn? A Genealogy”, *The American Historical Review* 117, nr 3 (2012); Gary Wilder: ”From Optic to Topic. The Foreclosure Effect of Historiographic Turns”, *The American Historical Review* 117, nr 3 (2012).

64 Wilder, ”From Optic to Topic”, s. 726.

65 Joan Sangster: ”Feminism and the Making of Canadian Working-Class History. Exploring the Past, Present and Future”, *Labour / Le Travail* 46, Fall (2000); Sangster, *Through Feminist Eyes*.

66 Sangster, *Through Feminist Eyes*, s. 20–21.

ar av vågmetaforen i framskrivandet av feminismens historia.⁶⁷ Ett genomgående tema för artikelsamlingen är att lokalisera starka berättelser kring 1960- och 1970-talens feministiska projekt. Poängen är inte att fränkänna de feministiska insatser och politiska landvinningar som ägde rum under perioden betydelse, utan att diskutera vilken historiesyn som användningen av vågmetaforen implicerar. Det största problemet med vågmetaforen som dessa skribenter framhåller är vågen som en engångsföreteelse, att metaforen etablerar en föreställning om att feministisk aktivitet var något som kom och försvann med en våg, att feministisk aktivitet skulle varit tämligen icke-existerande före och efter vågen.⁶⁸ En konsekvens av vågmetaforen är att betoning på förändring blir starkare än betoning på kontinuitet.

I en svensk kontext har intresset för historiografiska reflektioner kring hur feminismens historia berättas intensifierats de senaste åren. En tidig artikel i detta sammanhang är idéhistorikern Ulla Manns ”Så skriver vi historia. Den svenska kvinnorörelsen ur ett historiografiskt perspektiv” (2000) som historiserar historieskrivningen om kvinnorörelsen i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.⁶⁹ Manns har sedan dess behandlat kvinnorörelsens och kvinnoforskningens egen historieskrivning i flera artiklar. I ”En ros är en ros är en ros. Konstruktionen av nordisk kvinno- och genusforskning” (2009), ”Rörelsens rum: det lesbiska i nordisk kvinnoforskning 1975–1990” (2008) och ”Historiska rum” (2012) diskuteras vad som kännetecknar det sociala och vetenskapliga rum som kvinnoforskningen konstruerat, och i konferensbidraget ”Methodological Feminism and the History of Feminism” (2014) under-

67 Kathleen A. Laughlin et al.: ”Is It Time to Jump Ship? Historian Rethink the Waves Metaphor”, *Feminist Formations* 22, nr 1 (2010). För ett liknande perspektiv, se Elisabeth Lönnå: ”Waves in the History of Feminism”, i Hilda Römer Christensen, Beatrice Halsaa & Aino Saarinen (red.): *Crossing Borders. Re-Mapping Women's Movements at the Turn of the 21st Century* (Odense: University Press of Southern Denmark, 2004).

68 Laughlin et al., ”Is It Time to Jump Ship?”, s. 78–79.

69 Ulla Manns: ”Så skriver vi historia. Den svenska kvinnorörelsen ur ett historiografiskt perspektiv”, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 21, nr 4 (2000).

stryks relevansen av historiografiskt kritiska perspektiv på nordisk feminism och kvinnoforskning.⁷⁰

Ytterligare en forskare som granskat feminismens och kvinnoforskningens historia är litteraturvetaren Claudia Lindén, vars artikel ”Ur led är feminismens tid. Om tidsmetaforer, otidsenlighet och gångare i feministisk historieskrivning” behandlar konstruktionen av feministiska generationer, dvs. föreställningar om gemenskap inom och konflikter mellan feministiska generationer.⁷¹

I det svenska forskningsläget är det främst framstegsberättelsen som utmanats i de historiografiska undersökningarna medan berättelser om startpunkter till stora delar accepterats, exempelvis 1975 som används som startår i flera studier.⁷² Här kan min avhandling sägas bidra med ett nytt perspektiv – både analytiskt och empiriskt – genom att fokusera på perioden före den som vanligtvis markerat forskningens uppkomst.

De senaste åren har det publicerats många intressanta studier som försöker ringa in ”1968” som historiskt och historiografiskt fenomen. Hit hör historikern Martin Wiklunds doktorsavhandling *I det modernas landskap. Historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960–1990* (2006) och dennes efterföljande bok *Historia som domstol. Historisk värdering och retorisk argumentation kring ”68”* (2012).⁷³ Wiklund visar att omdömen om och värderingar av ”1968” har förändrats över tid, att det gått från att vara en händelse i samtiden till

70 Manns, ”En ros är en ros är en ros”; Ulla Manns: ”Historiska rum”, *Scandia* 78, nr 2/Suppl. (2012); Ulla Manns: ”Methodological Feminism and the History of Feminism”, i Ulla Manns & Fia Sundevall (red.): *Methods, Interventions and Reflections. Report from the X Nordic Women’s and Gender History Conference, Bergen, August 9–12 2012* (Stockholm: Makadam, 2014); Ulla Manns: ”Rörelsens rum. Det lesbiska i nordisk kvinnoforskning 1975–1990”, i Maria Sjöberg & Yvonne Svanström (red.): *Att göra historia. Vänbok till Christina Florin* (Stockholm: Institutet för Framtidsstudier, 2008).

71 Lindén, ”Ur led är feminismens tid”.

72 Blazevic, *Jakten på et fagfelt*; Liinason, *Feminism and the Academy*; Lindén, ”Ur led är feminismens tid”; Manns, ”En ros är en ros är en ros”; Manns, ”Rörelsens rum”.

73 Martin Wiklund: *Historia som domstol. Historisk värdering och retorisk argumentation kring ”68”* (Nora: Nya Doxa, 2012); Martin Wiklund: *I det modernas landskap. Historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960 och 1990* (Eslöv: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2006).

att bli ett mytologiserat historiskt fenomen. Därutöver har berättelserna varierat beroende på vem som varit berättaren och vad i nutiden som ska förklaras genom referenser till historien.⁷⁴

Att berättelsen om 1968 och om de radikala 1960- och 1970-talen har förändrats över tid är kanske inte förvånande men något som i växande grad uppmärksammas i forskningen om perioden. Här bör nämnas antologin *1968 in Europe. A History of Protest and Activism, 1956–1977* som går igenom historien om 1968 som den framställts i olika europeiska kontexter. Antologin kan sägas närma sig olika berättelser om 1968 för att därigenom komma åt en mer nyanserad bild av vad som benämns ”det långa 1960-talet” (i antologin perioden 1956–1977).⁷⁵ I inledningen konstaterar redaktörerna att vad som är faktiska historiska händelser och vad som är mytologiserad kulturhistoria inte alltid är lätt att reda ut:

As many eyewitnesses of the ”miraculous” year start to reflect on their own lives, the turbulent events of the 1960s and 1970s are slowly passing into the continent’s cultural memory. When closely examining the politics of memory involved in this process, it is remarkable to see that in almost all European countries, the actual historical events have been transformed by subsequent narratives illustrating a vast array of nostalgia, condemnation, and myth-making.⁷⁶

Nu handlar inte den här avhandlingen om att studera berättelser om 1968 i någon vidare bemärkelse, men historiografisk forskning om detta årtal utgör likafullt en referenspunkt i min undersökning. Eftersom de historiografiska berättelserna om arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning ofta kopplar samman forskning med tidens

⁷⁴ Wiklund, *Historia som domstol*, s. 130–135.

⁷⁵ Tanken om ett långt 1960-tal prövas tentativt i Kjell Östberg: ”Sweden and the Long ’1968’. Break or Continuity?”, *Scandinavian Journal of History* 33, nr 4 (2008).

⁷⁶ Klimke & Scharloth, ”1968 in Europe. An Introduction”, s. 7.

radikalitet har det varit nödvändigt att förhålla sig till hur berättelsen om 1968 kommit till uttryck i andra sammanhang.

Som en grundton i min undersökning ligger frågan om kontinuitet och förändring. Vidare kan denna problematik illustreras med hjälp av två böcker: Eric Hobsbawms *Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914–1991* (1994) och historikern Arthur Marwicks *The Sixties. Cultural Revolution in Britain, France, Italy, and the United States, c.1958–c.1974* (1998). Vad dessa böcker synliggör är två skilda sätt att närma sig efterkrigstiden, den förra betraktar perioden mellan första världskriget och Sovjetunionens upplösning som en sammanhängande historisk process, den senare betraktar 1960-talet som en brytpunkt mellan gammalt och nytt. Den förra konstruerar en historisk berättelse kring ”ett kort 1900-tal” medan den senare konstruerar en historisk berättelse om ”ett långt 1960-tal”.

Marwick kritiserar Hobsbawm och menar att han undervärderar kvalitativa skillnader mellan 1950-talet och 1960-talet genom att benämna hela efterkrigstiden ”The Golden Age”.⁷⁷ Vad gäller synen på efterkrigstiden är jag dock mer benägen att sälla mig till Hobsbawms längre tidsavsnitt och betrakta 1900-talets framträdande händelser som sammanflätade. Just för att det skedde betydande förändringar under 1960-talet är det viktigt att historisera detta decennium.

Forskning om personer

Även om denna avhandling framför allt studerar forskningspublikationer är det ofrånkomligt att den också kommenterar och bidrar med kunskaper om ett antal aktörer – verksamma forskare och framträdande forskningsmiljöer. Det finns mycket att säga om de forskare som förekommer i den här undersökningen, men på den punkten erbjuder den här avhandlingen dessvärre inget inträngande studium.

⁷⁷ Eric J. Hobsbawm: *Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914–1991* (London: Michael Joseph, 1994); Arthur Marwick: *The Sixties. Cultural Revolution in Britain, France, Italy, and the United States, c.1958–c.1974* (Oxford: Oxford University Press, 1998) s. 5, 7.

Lyckligtvis finns det sedan tidigare forskare som ägnat några av dessa personer lite av sina lärda mödor. Ett värde av att uppehålla sig vid hur de olika personerna beskrivits i tidigare forskning är att det kan vara bra att känna till vilka som varit föremål för studier och vilka som inte varit det. Dessutom är det inte oviktigt att känna till vissa biografiska fakta om dessa personer. När sådana fakta varit relevanta har de även lyfts in i de enskilda delstudierna.

Flera av de forskare som förekommer i undersökningen har förärats med vänböcker och minnesskrifter – många gånger med en professionell biografi. Så är fallet i *Vetenskap och politik. Bo Gustafsson 1931–2000, en minnesskrift på 80-årsdagen av hans födelse* (2012) i vilken ekonomhistorikern Lars Magnusson skriver om Bo Gustafssons karriär, såväl den politiska som den akademiska. Denna minnesskrift innehåller också den självbiografiska essän ”Jag flög med ett rött hallon i näbben. Några minnesanteckningar”.⁷⁸ Både Magnussons biografi och Gustafssons självbiografi innehåller värdefulla upplysningar om den stockholmska och uppsaliensiska forskningsmiljön under 1950- och 1960-talen, om hur historiker som Karl-Gustaf Hildebrandt och Gustafsson arbetade för att profilera den ekonomisk-historiska forskningen. I egenskap av institutionskollega ger Magnusson inblickar i Gustafssons kunskapssyn och influenser som ger en nyanserad förståelse av ett akademiskt författarskap.⁷⁹

Idéhistorikern Victoria Höög har skrivit om Gustafsson i artikeln ”Bo Gustafsson, vetenskap & politik” (1979). I den artikeln undersöker Höög hur Gustafsson kombinerade ett politiskt engagemang med en akademisk karriär. Han var en flitig marxistisk debattör och

⁷⁸ Bo Gustafsson: ”Jag flög med ett rött hallon i näbben. Några minnesanteckningar”, i Lars Magnusson, Klas Nyberg & Lynn Karlsson (red.): *Vetenskap och politik. Bo Gustafsson 1931–2000, en minnesskrift på 80-årsdagen av hans födelse* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2012).

⁷⁹ Exempelvis att hans favoritbok var Marc Blochs *Les caractères originaux de l'histoire rurale française* från 1931. Lars Magnusson: ”Ekonomihistorikern Bo Gustafsson. En inledning”, i Lars Magnusson, Klas Nyberg & Lynn Karlsson (red.): *Vetenskap och politik. Bo Gustafsson 1931–2000, en minnesskrift på 80-årsdagen av hans födelse* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2012) s. 9.

skriftställare, ägnade sig åt att översätta och redigera texter av politiska tänkare som Marx, Lenin och Luxemburg – ofta med egna introduktioner.⁸⁰ Höög menar att Gustafsson gjorde tydlig skillnad mellan vetenskap och politik och att dennes vetenskapliga respektive politiska texter skilde sig markant åt. Detta noteras även av Magnusson som skriver:

Hos Bo Gustafsson fanns ett tydligt spänningsförhållande mellan vetenskap och politik. Själv försökte han lösa detta dilemma genom att dra en så tydlig gräns som möjligt. Man skulle inte blanda samman tro och vetande eller tyckande med kunskap.⁸¹

Vad gäller Gustafssons licentiatavhandling som undersöks i kapitel 5 menar Höög att vetenskapssynen som kommer till uttryck i den var starkt påverkad av 1950-talets anti-ideologiska strömningar: ”Om man i detta arbete skall finna spår av Bo Gustafssons politiska engagemang och marxistiska utgångspunkter är det genom objektet för undersökningen – arbetarklassen inom sågverksindustrin.”⁸² Denna bedömning av licentiatavhandlingen har i senare historiografisk forskning också gjorts av historikern Sten O Karlsson.⁸³

Vänboken till historikern Edvard Bull (den yngre) utgör även den en belysande källa till kunskaper om författaren och hans akademiska karriär. Historikern Per Maurseth diskuterar däri Bulls kunskapsyn som den kom till uttryck i en debatt om historia underifrån från 1970. Enligt Maurseth var Bull en historiker som genom sina studier av arbetarkultur (och senare med sina studier av afrikansk historia) ville tillföra historieforskningen nya perspektiv och ny substans.⁸⁴ Det

80 Victoria Höög: ”Bo Gustafsson, vetenskap & politik”, *Tekla. Teori och klasskamp*, nr 7 (1979) s. 12; Magnusson, ”Ekonomihistorikern Bo Gustafsson”, s. 13.

81 Magnusson, ”Ekonomihistorikern Bo Gustafsson”, s. 8.

82 Höög, ”Bo Gustafsson, vetenskap & politik”, s. 10.

83 Sten O Karlsson: *När industriarbetaren blev historia. Studier i svensk arbetarhistoria 1965–1995* (Lund: Studentlitteratur, 1998) s. 28–33.

84 Per Maurseth: ”Mellom Seip og Bull. Tilbakeblikk på en jubileumsdebatt”,

fanns något visionärt över hans arbete som ledde honom till att utforska mindre beaktade aspekter av det förflutna.

Bulls arbete vid Norsk Folkemuseum och hans insamling av arbetarminnen har varit föremål för flera historiografiska kommentarer som angränsar till min undersökning.⁸⁵ Här ska särskilt nämnas boken *Arbejdererindringer. Metod, kildekritik, indsamling, benyttelse* (1979) av de danska historikerna Carl Erik Andresen, Jørgen Burchardt och Flemming Mikkelsen som undersöker nationella särdrag vid insamlingar av arbetarminnen i nordn. Deras jämförande diskussion kring de källkritiska frågor som detta material aktualiserade har likheter med de diskussioner som jag för. Andresen, Burchardt och Mikkelsen studerar emellertid inte forskning som gjort bruk av dessa arbetarminnen utan kommenterar i huvudsak de skriftserier som Nordiska museet, Norsk Folkemuseum och danska Nationalmuseum gav ut.⁸⁶ Det har alltså saknats en undersökning av hur dessa arbetarminnen mer konkret diskuterades i akademiska sammanhang.

En historiker vars forskning inte närstuderas i den här avhandling- en men som är en av få tidiga arbetarhistoriker som utförligt behand- lats i historiografiskt material är Per Nyström. Det är av vikt att känna till Nyström och vad som skrivits om honom då hans namn dyker upp på sina ställen i avhandlingen. Nyström utbildade sig för Lauritz Weibull i Lund under 1930-talet och var med och grundade kultur- tidskriften *Ateneum*. I denna och i den likaledes nystartade *Scand- ia*, grundad 1928, publicerade han flera historieteoretiska uppsatser och mindre studier med historiematerialiska perspektiv.⁸⁷ I slutet av

i Per Fuglum & Jarle Simensen (red.): *Historie nedenfra. Festskrift til Edvard Bull på 70-årsdagen* (Oslo: Universitetsforlaget AS, 1984) s. 139. Se även Ottar Dahl: *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre* (Oslo: Universitetsforlaget, 1990) s. 313.

85 Halvard Bjørkvik & Randi Bjørkvik: "Dei kulturhistoriske musea og arbeidar- kulturen", i Edvard Bull, Per Fuglum & Jarle Simensen (red.): *Historie nedenfra. Fest- skrift til Edvard Bull på 70-årsdagen* (Oslo: Universitetsforlaget, 1984); Kjeldstadli, "Arven etter Edvard Bull d.y."; Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var*.

86 Andresen et al., *Arbejdererindringer*. Bulls forskning refereras på sidorna 54–56.

87 Per Nyström: "Historieskrivningens dilemma I", *Ateneum*, nr 1 (1933); Per Ny- ström: "Historieskrivningens dilemma II. De borgerliga sociala grundbegreppen", *Ate- neum*, nr 1 (1934); Per Nyström: "Historiematerialismen i Wilhelm Keilhaus tolkning",

1930-talet blev Nyström engagerad i forskningsprojektet *Den svenska arbetarklassens historia* för att skriva en doktorsavhandling om Stockholms stadsmanufaktur under 1700-talet. Projektet drog ut på tiden då Nyström parallellt hade betydande politiska uppdrag som utredare, statssekreterare (på socialdepartementet) och, från 1950, landshövding i Göteborgs och Bohus län. Efter att avhandlingsprojektet lagts i träda under senare delen av 1940-talet återupptogs arbetet under 1950-talet och avhandlingen kunde läggas fram 1955.⁸⁸

Nyström har beskrivits som en unik historiker i Sverige i det att han tidigt skrev om och tillämpade marxistisk historiesyn i en rad uppsatser. Dessutom har han framställts som en talang som förlorades till det politiska ämbetsmannalivet.⁸⁹ Både han själv och andra har vittnat om hans beläsenhet i europeiska filosofiska och historiska debatter.⁹⁰ Efter pensionen 1971 ägnade han sig åter åt forskning och hans tidiga 1930-talsuppsatser återpublicerades. Därtill uppmärksammades han på nytt av marxistiskt influerade historiker under 1970-talet, hos vilka han upphöjdes till en pionjär för historiematerialistisk forskning i Sverige.⁹¹

I det avslutande kapitlet jämförs helt kort Nyströms undersökning av den svenska textilindustrin med Gunnar Qvists behandling av densamma. Tidigare forskning om Nyströms akademiska karriär har i

Scandia 8, nr 1 (1935); Per Nyström: ”Thomas Thorilds lära om harmonien och dess idéhistoriska bakgrund. En linje i den gustavianska tidens politiska ideologibildningar”, *Scandia* 12, nr 1 (1939).

88 Se korrespondens mellan Ture Nerman och Per Nyström i *Landsorganisationen i Sverige*, ”Den svenska arbetarklassens historia”, ARAB.

89 Tage Erlander: ”Förord”, i Anders Björnsson (red.): *I folkets tjänst. Historikern, journalisten och ämbetsmannen Per Nyström* (Stockholm: Ordfront, 1983) s. 7; Lars Olsson: ”Per Nyström, det svenska historikersamfundet och den fjättrade Clio”, *Scandia* 78, nr 1 (2012) s. 35.

90 Anders Björnsson: ”Per Nyström (1903–1993). Radikal historiker och politiker”, i Ragnar Björk & Alf W. Johansson (red.): *Svenska historiker. Från medeltid till våra dagar* (Stockholm: Norstedts, 2009); Tomas Forser: ”Jag har speglat århundradet”. *En bok om Per Nyström, historikern, publicisten, ämbetsmannen* (Stockholm: Rabén Prisma, 1996) s. 51–55.

91 Åsa Linderborg: ”Per Nyström som vetenskapsman och rörelseintellektuell”, *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, nr 88/89 (2003).

huvudsak fokuserat på hans 1930-talsuppsatser medan hans avhandling ägnats tämligen liten uppmärksamhet. Historikern Lars Olsson har i en diskussion om Nyströms akademiska karriär föreslagit att det beror på att avhandlingen tonade ned den marxistiska begreppsapparaten som en följd av 1950-talets anti-ideologiska strömningar och att den därigenom förlorade något av sin attraktionskraft för marxistiskt influerade historiker.⁹²

Den som gjort det största arbetet med att dokumentera och förlägga Nyströms vetenskapliga produktion är litteraturvetaren Tomas Forser som redigerat en antologi med Nyströms forskning, samt skrivit ihop en biografi utifrån ett omfattande intervjumaterial.⁹³ Nyströms historiesyn har varit föremål för flera studier, litteraturvetaren Stefan Jonsson och historikerna Birgitta Odén och Åsa Linderborg har skrivit varsin artikel på temat, och i Nyströms personarkiv vid Landsarkivet i Göteborg finns en trebetygsuppsats av Paula Leidner samt en seminarieuppsats av historikern Ragnar Björk som också de behandlar Nyströms historiesyn.⁹⁴ Tillsammans med Gustafsson och Bull är Nyström den person i min undersökning som varit föremål för flest historiografiska studier.

Litteraturhistorikern Karin Westman Berg har även hon tilldragit sig visst intresse i den historiografiska litteraturen. Idéhistorikern Jenny-Leontine Olsson studerar aspekter av Westman Bergs akademiska karriär i avhandlingen *Kön i förändring. Den svenska*

92 Olsson, ”Per Nyström, det svenska historikersamfundet och den fjättrade Clio”.

93 Forser, *”Jag har speglat århundradet”*; Per Nyström & Tomas Forser: *Historie-skrivningens dilemma och andra studier* (Stockholm: PAN/Norstedt, 1974).

94 Ragnar Björk: ”Två svenska historiker [seminarieuppsats]”, Doc Rolf Torstendahls specialseminarium fred. 7.10.77, kl 13 [seminariummet] (Uppsala: 1977); Stefan Jonsson: ”När tidens orm ömsar skinn. Anteckningar om *Ateneum*, marxismen och Per Nyströms dilemma”, *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, nr 56–57 (1993); Paula Leidner: ”Per Nyströms historiesyn [trebetygsuppsats]”, Professor Birgitta Odén-Dunérs trebetygsseminarium torsdagen den 28 april 1966 (Lund: 1966); Linderborg, ”Per Nyström som vetenskapsman och rörelseintellektuell”; Birgitta Odén: ”Historikern som formade historien”, *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, nr 69–70 (1997). Björks och Leidners opublicerade uppsatser finns att tillgå i Landshövding Per Nyströms arkiv, ”Tidningsurklipp och annat tryck om P Nyström”, L2, GLA.

könsrollsforskningen 1959–1979 (2011). Olsson menar att Westman Bergs kvinnohistoriska avhandling var del av en framväxande kvinnoforskning, men att den inte bör klassas som ett könsrollsteoretiskt arbete.⁹⁵ Detta är en bedömning som jag delar. Att rollbegreppet var framträdande i samhällsdebatten fick visst genomslag i Westman Bergs avhandling. Samtidigt var hennes studie författad innan rollbegreppet teoretiserades och blev vanligt inom sociologisk forskning.⁹⁶ Likafullt fanns det under 1960-talet inga vattentäta skott mellan kvinnohistorisk forskning och könsrollsforskning. Detta syns tydligt vid en närmare titt på seminarieschemat för det så kallade könsrollsseminariet (Kursverksamhetens litteratursociologiska seminarium) som Westman Berg grundade vid Uppsala universitet 1967, på vilket namn som Gunnar Qvist (historiker), Eva Åsbrink (religionshistoriker), Barbro Backberger (journalist, författare), Barbro Alving (journalist) och Greta Wieselgren (historiker) stod som inbjudna talare.⁹⁷

Westman Berg har en framträdande plats i svensk kvinnoforskningens historia, men i likhet med Nyström har hennes avhandling från 1962 i stort sett lämnats okommenterad. I festskriften *Kvinnor och skapande. En antologi om litteratur och konst tillägnad Karin Westman Berg* (1983) återfinns fyra essäer om Westman Bergs karriär som i huvudsak fokuserar på hennes arbete som redaktör för *Hertha* och hennes litteraturvetenskapliga karriär vid Uppsala universitet från det att hon återvände till universitetet i slutet av 1960-talet.⁹⁸ Samma tonvikt har

95 Olsson, *Kön i förändring*, s. 22.

96 Ibid., s. 113–119.

97 Se Karin Westman Bergs papper, ”Material från könsrollsseminariet”, vol. 7, KvinnSam.

98 Karin Algrim: ”Såningskvinnan. Från Petreacirkeln till kvinnolitteraturprojektet”, i Birgitta Paget et al. (red.): *Kvinnor och skapande. En antologi om litteratur och konst tillägnad Karin Westman Berg* (Stockholm: Författarförlaget, 1983); Ulla Bardh: ”Gläd dig och djupna i ditt liv’. Kvinnoteologiska kommentarer kring Karin Westman Berg”, i Birgitta Paget et al. (red.): *Kvinnor och skapande. En antologi om litteratur och konst tillägnad Karin Westman Berg* (Stockholm: Författarförlaget, 1983); Lars Bäckström: ”Manlige deltagarens redovisning”, i Birgitta Paget et al. (red.): *Kvinnor och skapande. En antologi om litteratur och konst tillägnad Karin Westman Berg*

litteraturvetaren Anna Nordenstams artikel ”Karin Westman Bergs könsrollsseminarium pionjäret 1967–1968” (2005) som undersöker relationen mellan vetenskap och feminism såsom det framträdde i seminariets verksamhet. Nordenstams slutsats att Westman Berg genom sin forskning ville påverka samhället delar jag till fullo; min undersökning av Westman Bergs avhandling och de debatter hon var engagerad i rörande kvinnohistorisk forskning bekräftar den bilden.⁹⁹

Vad gäller Gunnar Qvist har relativt lite historiografiskt intresse riktats hans väg. På sätt och vis är det förvånande då hans forskningsresultat i stor utsträckning fortfarande refereras till och att det finns en tämligen etablerad berättelse som framställer honom som en kvinnohistorisk pionjär.¹⁰⁰ I den historiografiska litteraturen stannar emellertid kommentarerna vid detta konstaterande: att han var en pionjär. Historikern Jakob Winther Forsbäck utgör härvidlag ett undantag då han publicerat en längre artikel om Qvist med titeln ”Gunnar Qvist och jämställdheten” (2014). Winther Forsbäck tar avstamp i Qvists syn på formell och faktisk jämställdhet för att diskutera frågor om den kvinnohistoriska forskningens målsättningar. Han argumenterar för att Qvist under sin karriär mer och mer sökte forska på ämnen som kunde bidra till faktisk jämställdhet.¹⁰¹

En viktig sak som Winther Forsbäck reflekterar över är att de könsteoretiska uttalanden som Qvist gjorde under 1970-talet är påfallande lika den teori som Yvonne Hirdman introducerade i slutet av 1980-talet. Genom att synliggöra dessa likheter menar Winther Forsbäck att det finns skäl att ”tona ned den paradigmatiske distinktionen mellan kvinnohistoria och genushistoria” som haft en sådan domine-

(Stockholm: Författarförlaget, 1983); Eva Moberg: ”Karin, Hertha och jag”, i Birgitta Paget et al. (red.): *Kvinnor och skapande. En antologi om litteratur och konst tillägnad Karin Westman Berg* (Stockholm: Författarförlaget, 1983).

99 Anna Nordenstam: ”Karin Westman Bergs könsrollsseminarium pionjäret 1967–1968”, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 26, nr 4 (2005).

100 Se kapitel 2.

101 Jakob Winther Forsbäck: ”Gunnar Qvist och jämställdheten. Historia som politik”, i Maria Sjöberg (red.): *Personligt talat. Biografiska perspektiv i humaniora* (Göteborg: Makadam, 2014) s. 101–102.

rande ställning i historiografiska sammanhang.¹⁰² Denna iakttagelse ligger i linje med min slutsats rörande relationen mellan kvinnohistoria och genushistoria. Det bör dock förtydligas att denna iakttagelse handlar om att det existerar kontinuitet mellan kvinnohistorisk och genushistorisk forskning, inte att Qvist var först med könsteoretiska reflektioner.

Detta är de aktörer vars akademiska banor ägnats mer utförliga historiografiska studier. Eva Åsbrink har publicerat två självbiografier, en politisk och en livshistorisk, men i övrigt har inget utförligt skrivits om henne tidigare. Gunhild Kyle förärades festskriften *Manliga strukturer och kvinnliga strategier* (1987) som innehåller två bidrag som diskuterar framväxten av kvinnohistorisk forskning, Tinne Vammens ”Tanker i svøb. Reflektioner över det uendelige historieskriveri” och Anita Göransson ”Innovation och institution. Om receptionen av kvinnohistoria och kön som analytisk kategori”.¹⁰³ Festskriften innehåller även ett förord och en artikel av Margareta Ljung som presenterar Kyles professionella bana – först som flickskolelärare, sedan som historiker.¹⁰⁴

Som Birgitta Odén påpekat är det i historiografiska studier inte sällan viktigt att konsultera nekrologer över de personer som förekommer i undersökningen.¹⁰⁵ Detta har jag gjort i fallet med Gustaf Utterström då nekrologer är det enda förekommande material som summerar hans karriär. En sådan överblick ger häftet *Gustaf Utterström 1911–1985. Efterlämnad uppsats och bibliografi* som innehåller

¹⁰² Ibid., s. 101.

¹⁰³ Anita Göransson: ”Innovation och institution. Om receptionen av kvinnohistoria och kön som analytiskt kategori”, i Birgit Sawyer & Anita Göransson (red.): *Manliga strukturer och kvinnliga strategier. En bok till Gunhild Kyle* (Göteborg: Historiska institutionen, 1987); Tinne Vammen: ”Tanker i svøb. Reflektioner över det uendelige historieskriveri”, i Birgit Sawyer & Anita Göransson (red.): *Manliga strukturer och kvinnliga strategier. En bok till Gunhild Kyle* (Göteborg: Historiska institutionen, 1987).

¹⁰⁴ Margareta Ljung: ”. . . Det finns hög och ljus syftning i skolans historia’. En flickskolelevs betraktelse”, i Birgit Sawyer & Anita Göransson (red.): *Manliga strukturer och kvinnliga strategier. En bok till Gunhild Kyle* (Göteborg: Historiska institutionen, 1987).

¹⁰⁵ Odén, ”Historikern som formade historien”, s. 66.

en nekrolog av ekonomhistorikerna Jörgen Björklund och Ulf Olsson.¹⁰⁶ Där framhåller de att Utterströms inledande karriär som arkivarie vid Stockholm stadsarkiv och vid Riksarkivet, hans arkivkännedom och hans breda humanistiska skolning, var honom en tillgång i forskningsarbetet. Den bibliografiska sammanställningen i samma häfte är värdefull för att orientera sig i Utterströms forskningskarriär.

Forskning om arbetarhistoria och kvinnohistoria

Som kommer att framgå tydligt i första kapitlet har de två forskningsinriktningarna arbetarhistoria och kvinnohistoria diskuterats i en mängd sammanhang: i historiografiska översikter, debattartiklar och kurslitteratur. Det går att slå upp och läsa om forskningsinriktningarna i uppslagsverk. Att studera detta material kan – som jag varit inne på – ge en uppfattning om vilka berättelser om forskningen som är i omlopp. I någon mening är det historiografiska materialet ett slags tidigare forskning om arbetarhistoria och kvinnohistoria. Innan kapitel 1 tar vid ska jag i det här avsnittet kommentera de mer omfattande undersökningar som finns att tillgå om dessa forskningsinriktningar.

När det kommer till större studier av svensk arbetarhistorieforskning är historikern Sten O Karlssons *När industriarbetaren blev historia. Studier i svensk arbetarhistoria 1965–1995* (1998) ett av få arbeten som publicerats. Karlsson gör en innehållsmässig inventering av 44 vetenskapliga publikationer, däribland Bo Gustafssons avhandling *Den norrländska sågverksindustrins arbetare* som jag undersöker i kapitel 5. Syftet med Karlssons studie är att undersöka hur den arbetarhistoriska forskningen gestaltat sig genom åren och vilka drivkrafter verksamma aktörer gett uttryck för.¹⁰⁷ Karlssons undersökning centreras kring 1980- och 1990-talen, de decennier

106 Jörgen Björklund & Ulf Olsson (red.): *Gustaf Utterström 1911–1985. Efterlämnad uppsats och bibliografi* (Umeå: Umeå universitet, 1987).

107 Karlsson, *När industriarbetaren blev historia*, s. 8.

då forskningen upplevde sin starkaste period gällande publicerad forskning och antalet aktiva forskare. Vissa debatter som Karlsson behandlar i slutet av sin bok berörs även i min undersökning. Det finns dock skillnader mellan hur jag och Karlsson behandlar dessa debatter. Jag intresserar mig i förstone för de berättelser om forskningens uppkomst som framträder medan Karlsson intresserar sig för vilka teoretiska perspektiv som diskuterats. Vad gäller hans undersökning av Bo Gustafssons avhandling finns det likheter med min undersökning, vilket är utmarkerat i kapitel 5.

När det kommer till kvinnohistoria har det skrivits två doktorsavhandlingar som behandlar framväxten av detta forskningsområde i skandinavisk kontext: historikern Agneta Ljunghs *Sedd, eller osedd. Kvinnoskildringar i svensk historieforskning, mellan åren 1890 till 1995* (1999) och historikern Dunja Blazevids *Fakten på et fagfelt. Den skandinaviske kvinne- og kjønnshistoriens fremvekst i sjæringsfeltet mellom historieforskning og kvinne- og kjønnsforskning* (2015). Ljunghs avhandling är en studie av forskningspublikationer och Blazevids avhandling är en studie av teoretiska och ämnesmässiga gränsdragningsdebatter vid de nordiska kvinnohistorikermötena, i en rad forskningsstrategiska program och i facktidskrifter.

Ljungh studerar 387 avhandlingar under drygt hundra år och kan visa på den gradvisa framväxten av kvinnohistorisk forskning under denna period. Enligt Ljungh rörde sig historisk forskning under 1900-talet från fåtaliga och ytliga behandlingar av kvinnors liv och villkor till mer talrika och fördjupade studier. Det tydligaste uttrycket för denna förändring är 1980- och 1990-talens professionalisering av kvinnohistorieforskningen.¹⁰⁸ Den största skillnaden mellan min och Ljunghs undersökning är att jag närstuderar ett begränsat antal forskningspublikationer under ett kortare tidsavsnitt medan hon riktar in sig på att studera kvantitativ och tematisk utveckling under en längre period. En annan skillnad är att Ljungh avgränsar sin undersökning

¹⁰⁸ Agneta Ljungh: *Sedd, eller osedd? Kvinnoskildringar i svensk historieforskning, mellan åren 1890 till 1995* (Lund 1999) s. 208–214.

till disciplinen historia. Hon undviker med andra ord att studera den kvinnohistoriska forskningens tvärdisciplinära karaktär.

Uppmärksammandet av kvinnohistorieforskningens tvärdisciplinärhet är ett framträdande drag i Blazevics avhandling. Som Blazevic framhåller är framväxten av kvinnohistorisk forskning en intrikat företeelse i spänningsfältet mellan kvinnorörelse, kvinnoforskning och en mångfald vetenskapliga discipliner.¹⁰⁹ Blazevic studerar aspekter av kvinnohistorieforskningen som inte är särskilt framträdande i den här avhandlingen. Det handlar om hur kvinnohistorieforskning var sammanflätad med kvinnoforskning i stort. Genom att diskutera kvinnohistorieforskning i relation till kvinnoforskning gör Blazevic en betydligt bredare avgränsning än vad jag gör. Ytterligare en skillnad mellan min och Blazevics undersökning är att hon inte studerar forskningspublikationer eller recensioner. Sökarljuset riktas istället mot teoretiska gränsdragningar såsom de kommit till uttryck i interna debatter och forskningsstrategiska program. Slutligen vad gäller de historiografiska berättelserna om forskningens uppkomst och förhållandet till sociala och politiska rörelser, är det inget som Blazevic problematiserar.¹¹⁰

Det är alltså relativt ovanligt att historiografisk forskning tar ett metagrepp om forskningen och frågar sig vad för slags historia som berättas om det egna forskningsområdet. En publikation som sticker ut i sammanhanget är antologin *Fortalt fortid. Norsk historieskriving etter 1970* (2013) som utöver att presentera trender och strömningar i norsk historieforskning från 1970-talet och framåt, kritiskt granskar befintliga historiografiska framställningar.¹¹¹ Två av kapitlen diskuterar också norsk kvinnohistorisk och arbetarhistorisk forskning: historikern Eirinn Larsens ”Kvinne- og kjønnshistoriens fortellinger” och historikerna Knut Groves och Jan Heirets ”Fortid och form.

109 Blazevic, *Jakten på et fagfelt*, s. 302–310.

110 Ibid., s. 57.

111 Jan Heiret, Teemu Ryymin & Svein Atle Skålevåg (red.): *Fortalt fortid. Norsk historieskriving etter 1970* (Oslo: Pax, 2013).

Forteljingar om norsk arbeidslivshistorie".¹¹² Dessa två bidrag synliggör den balansgång mellan att överta och kritiskt granska befintliga berättelser som historiografisk forskning med metaperspektiv tvingas att gå.

¹¹² Larsen, "Kvinne- og kjønnshistoriens fortellinger"; Grove & Heiret, "Fortid og Form".

1. HISTORIOGRAFISKA BERÄTTELSE

Redan då 1970-talet led mot sitt slut började det dyka upp utförliga historiografiska framställningar som sökte uttala sig om vad som kännetecknat de gångna decenniernas historieforskning. Syftet med dessa texter varierade, från moderata försök att nedteckna en bit akademisk historia till partsinlagor i olika historiedebatter. Oavsett anslag hade texterna det gemensamt att de var tillkomna i stort sett synkront med den tid de avsåg att kommentera, de var lika mycket historiografiska reflektioner i vardande som historiedebatt. Tydligast syns det i antologier som *Humaniora på undantag? Humanistiska forskningstraditioner i Sverige* (1978) och *Teori- och metodproblem i modern svensk historieforskning* (1981).

I det här kapitlet tecknas en bild av svensk historieforskning vid mitten av 1900-talet. Tanken är att lyfta fram några forskningstrender som var särskilt framträdande under efterkrigstiden och som är relevanta att känna till i den följande undersökningen. Efter en genomgång av historieforskningens generella läge och villkor i mitten av 1900-talet, diskuteras i separata avsnitt historiografisk litteratur som behandlar arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning. Undersökningen i detta kapitel är vägledad av de övergripande frågeställningarna om hur arbetarhistoria och kvinnohistoria beskrivits i historiografisk litteratur, med fokus på vilka gränsdragningar och betoningar som gjorts.

För historiker fanns det decennierna efter andra världskriget många ämnen att diskutera, både inomvetenskapliga och samhällsliga strukturer var i påtaglig förvandling. I historiografiska översikter har 1950-talet lämnats tämligen okommenterat, de som finns om vilka inverkningar samhällsliga kontexter som exempelvis kalla kriget, debatter om ideologiernas död och rekordårens arbetsmarknadsförändringar hade på historieforskningen är begränsade.¹¹³ De historiografiska översikterna har istället haft 1960- och 1970-talen med högskolereformer, 68-rörelserna och radikala strömningar som återkommande hållpunkter. De gånger som 1950-talet nämns är det inte sällan som en motbild, som en tid innan forskningen påverkades av högskolereformerna, det ökade studenttrycket, 68-rörelserna och studentrevolterna, som en tid innan forskningen blev radikal.

FORSKNINGSTRENDER

Den mest allmänna trenden under efterkrigstiden var en markant uppgång för studiet av modern historia (1800-talet och framåt), ett studium som bar med sig en hel uppsättning nya källmaterial, forskningsinriktningar och teori- och metodproblem. Den stora skillnaden mellan att studera 1800-talets historia och äldre tider var materialtillgången – mängden sparade dokument och handlingar, statistik och tabeller. Eftersom historisk teori och metod främst ansågs anpassad för studiet av äldre historia var det många som sökte skissera nya metodologiska ingångar till studiet av modern historia. Dessa nyformuleringar presenterades ofta i opposition mot befintliga forsknings-traditioner. Framför allt var det den dominerande historisk-kritiska inriktningen (Weibullskolan) och dess metodologiska hallstämpel (källkritik) som utmanades, antingen genom vidareutveckling eller genom polemik.

¹¹³ Två artiklar som uppehåller sig kring detta ämne är Simon Larsson: "Från ung rabulist till humanioras starke man. Ideal och legitimitetsstrategier hos den unge Erik Lönnroth", *Historisk tidskrift* 133, nr 2 (2013); Olsson, "Per Nyström, det svenska historikersamfundet och den fjättrade Clio".

Den gängse historiografiska framställningen har beskrivit första hälften av 1900-talet som en period då en liberal och positivistisk historieinriktning utmanade en konservativ och nationsidealistisk historieinriktning.¹¹⁴ Med historikern Lauritz Weibulls programmatiska formuleringar kring källkritik och historisk konstruktion under 1920- och 1930-talen och grundandet av facktidskriften *Scandia* samt genom en stark traditionsförmedling till studenter och doktorander blev Weibullskolan på kort tid en av de mer tongivande forskningsinriktningarna i Sverige.¹¹⁵ Denna forskningsinriktning vände sig mot all form av ideologisk användning av historien, exempelvis en nationalistisk sådan, och utarbetade en forskningsmetodik med skärpta krav på källkritisk prövning och en större vaksamhet kring den historiska konstruktionen. Ett välkänt replikskifte åren 1950–1951 mellan den nationalidealistiskt förknippade historikern Bertil Boëthius och den historisk-kritiskt förknippade historikern Erik Lönnroth har ansetts markera ett tronskifte mellan den nationalidealistiska historieinriktningen och den historisk-kritiska inriktningen.¹¹⁶

114 Maktkampen mellan den nationalidealistiska och den historisk-kritiska historieinriktningen är det ämne det skrivits oöverträffat mest om i svensk historiografisk forskning. Se Gunneriusson, *Det historiska fältet*; Larsson, *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer*; Birgitta Odén: "Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning", *Scandia* 41, nr 1 (1975); Birgitta Odén: *Lauritz Weibull och forskarsamhället* (Lund: LiberLäromedel/Gleerup, 1975); Rolf Torstendahl: "Historiska skolor och paradig", *Scandia* 45, nr 2 (1979); Rolf Torstendahl: *Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820–1920* (Stockholm: Svenska bokförlaget/Norstedt, 1964).

115 Weibullskolan och den historisk-kritiska inriktningen används här synonymt. För en diskussion om vad denna riktning var och hur den bör benämnas, se Rolf Torstendahl & Birgitta Odén: "Den weibullska riktningen", i Gunnar Artéus & Klas Åmark (red.): *Historiekrivningen i Sverige* (Lund: Studentlitteratur, 2012).

116 Jfr Gunneriusson, *Det historiska fältet*, s. 145–148; Ylva Hasselberg: *Industri-samhällets förkunnare. Eli Heckscher, Arthur Montgomery, Bertil Boëthius och svensk ekonomisk historia 1920–1950* (Hedemora/Möklinta: Gidlund, 2007) s. 265–270; Odén, *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975*, s. 166. Inläggen var Bertil Boëthius: "Behöver vår historievetenskap lägga om sin kurs? Ett diskussionsinlägg i anslutning till professor Erik Lönnroths essaysamling 'En annan uppfattning'", *Historisk tidskrift* 70, nr 3 (1950); Bertil Boëthius: "Principfrågor. En fortsatt debatt", *Historisk tidskrift* 71, nr 1 (1951); Erik Lönnroth: "Är Sveriges historia oföränderlig?", *Historisk tidskrift* 70, nr 4 (1950).

Vad studiet av modern historia i stigande grad kännetecknades av var intresset för sociala och ekonomiska aspekter av det förflutna. Det bedrevs tidigt socialhistorisk och ekonomisk-historisk forskning i Sverige, men länge i skymundan då historieforskningens mer namnkunniga forskare i huvudsak ägnade sig åt medeltidshistoria och tidigmodern historia. Dessutom var teori- och metoddebatter oftast centrerade kring spänningsförhållandet mellan nationalidealism och positivism, vilket innebar att andra spörsmål hade svårt att få genomslag i den inomdisciplinära debatten.¹¹⁷

För de flesta som studerade modern historia var det uppenbart att ett svällande källmaterial inte kunde ägnas en lika ingående prövning som varit fallet i studiet av äldre historia med blott ett fåtal tillgängliga källor. Den källkritik som blivit synonym med Lauritz och Curt Weibulls namn och som innebar en strikt tillämpning av de källkritiska kriterierna (tendens, närhet och beroende) ansågs för otymplig i behandlingen av exempelvis statistiska källserier. I historiografiska undersökningar har Weibullskolan setts som dominant fram till slutet av 1960-talet, vilket stämmer såtillvida att den inte utmanades nämnvärt i inomdisciplinär debatt. I den socialhistoriska och ekonomisk-historiska forskningspraktiken spelade emellertid källkritisk metod (och därmed även Weibullskolans forskningsideal) genomgående en tillbakaskjuten roll.¹¹⁸

Två exempel på historiker som sökte omformulera källkritiken inom befintliga forskningsnormer var Bernt Schiller och Göran B. Nilsson, som i början av 1970-talet föreslog en anpassning av metodiken utefter de utmaningarna som studiet av modern historia förde med sig. Schiller presenterade en effektiviserad källkritik som granskade vissa källor närmare än andra och som fokuserade på källmaterialets helhet snarare än på enskilda utsagor.¹¹⁹ Nilsson å sin sida menade att källkritiken hade en fortsatt viktig funktion att fylla

117 Hettne, *Ekonomisk historia i Sverige*, s. 67–69.

118 Ibid. Se kapitel 4 och kapitel 5 för vidare behandling av hur källkritik diskuterades i tidig socialhistorisk och ekonomisk-historisk forskning.

119 Bernt Schiller: "Samtidshistoria och källkritik", *Historisk tidskrift* 92, nr 1 (1972).

och framhöll att utmaningarna snarare handlade om avgränsning och konkretion: ”Det behov av forskningsprioritering, som inte låter sig reduceras genom ökade resurser, gäller inte metoderna utan de överordnade och styrande *problemformuleringarna*.”¹²⁰ Nilssons poäng för tankarna till den i inledningen nämnda artikeln av Eric Hobsbawm som argumenterade för tydligare riktningar i den social-historiska forskningen.¹²¹

Under 1970-talet publicerades en rad artiklar som istället för omformulering närmast syftade till att omkullkasta de forskningsnormer som den historisk-kritiska inriktningen representerade.¹²² Störst genomslag hade idéhistorikern Sven-Eric Liedman med sin marxistiska kritik av Weibullskolan, i vilken han gick hårt åt dess historiesyn och forskningsmetodik.¹²³ Liedman hade i ett offensivt tonläge slagit fast att all humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning är ideologisk i det att den söker påverka människors förståelse av och kunskaper om världen, och han var nu på jakt efter vilka ideologier som gick att spåra i den historisk-kritiska forskningstraditionen.¹²⁴

120 Göran B Nilsson: ”Om det fortfarande behovet av källkritik. Jämte några reflexioner över midsommaren 1941”, *Historisk tidskrift* 93, nr 2 (1973) s. 200. Kursiv i original.

121 Hobsbawm, ”From Social History to the History of Society”.

122 Se särskilt Göran Fredriksson: ”Historia som vetenskap i Sverige. Empirism och källkriticism. Anteckningar om en metoddiskussion”, *Häftan för kritiska studier* 7, nr 3-4 (1974); Sven-Eric Liedman: ”Den historisk-kritiska skolan i idéhistorisk belysning”, *Scandia* 41, nr 2 (1975); Ingemar Norrlied: ”Utveckling eller utarmning. Den historiska forskningen i Sverige vid skiljevägen”, *Scandia* 44, nr 1 (1978).

123 Ett exempel på reaktionen mot Liedmans kritik är Erik Lönnroth: ”Marxism och historieforskning”, *Artes*, nr 3 (1979).

124 Med uttrycket ”ideologi” menade Liedman ”alla sätt att med forskning och forskningsresultat påverka människors föreställningar om världen, samhället, sig själva.” Sven-Eric Liedman: ”Humanistiska forskningstraditioner i Sverige. Kritiska och historiska perspektiv”, i Tomas Forser (red.): *Humaniora på undantag? Humanistiska forskningstraditioner i Sverige. En antologi* (Stockholm: PAN/Norstedt, 1978) s. 10. På senare år har Liedman reflekterat över hur hans kritik mottogs: ”Jag hade underskattat kraften i den vardagliga användningen av själva ordet ’ideologi’. Den var så stark att den bröt igenom de alltför bräckliga skyddsvallar som definitioner och preciseringar kunde utgöra.” Sven-Eric Liedman: ”Humaniora – det ständiga undantaget. Några minnesanteckningar”, i Åsa Arping & Mats Jansson (red.): *Kritikens dimensioner. Festskrift till Tomas Forser* (Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2008) s. 384.

Liedmans kritik byggde vidare på historiografiska arbeten av historikerna Rolf Torstendahl och Birgitta Odén. Torstendahl disputerade på en avhandling om källkritikens position i svensk historisk forskning och Odén publicerade från mitten av 1960-talet en lång rad arbeten som diskuterade teori- och metodfrågor i historieforskningen.¹²⁵ Det var i synnerhet två aspekter av dessa historiografiska insatser som Liedman plockade upp och utvecklade. Torstendahl visade i sin avhandling att framträdande i Lauritz Weibulls forskningsideal var en strävan efter värderingsfri och objektiv kunskap. I detta forskningsideal spelade källkritiken en viktig roll för dess målsättning att söka få fram säkra fakta, att komma åt ”det vetenskapligt konstaterbara”.¹²⁶ Den bild Torstendahl målade upp av Weibulls ståndpunkt synliggjorde en vetenskapssyn som vände sig mot alla former av hypoteser (som sågs som gissningar) och konstruktioner (som sågs som diktning). Endast när materialet tillåter kunde en sammanställning av den historiska händelsen presenteras, men en sådan presentation skulle följa en logisk slutledning och undvika litterär framställning och sannolikhetsresonemang.

I Odéns arbeten kontextualiserades Weibulls positivistiska vetenskapssyn genom att värderingsfrihet och objektivitet kopplades till en liberal samhällssyn, som enligt Odén ”bildade front inte bara mot det nationella utan också mot den konservativa historiesynen”.¹²⁷ I den konkreta forskningspraktiken syntes den liberala samhällssynen genom forskningens ”inriktning på det icke produktiva arbetet – handelen – i kombination med aktörsperspektivet och centreringen på den politiska beslutsprocessen”.¹²⁸ Vidare ställde Odén frågan om den

125 Odén, ”Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning”; Odén, *Lauritz Weibull och forskarsamhället*; Torstendahl, ”Historiska skolor och paradigm”; Torstendahl, *Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820–1920*.

126 Torstendahl, *Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820–1920*, s. 351.

127 Odén, ”Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning”, s. 23.

128 *Ibid.*, s. 20.

forskningsmetodik som Weibull förordade haft paradigmatiserande verkan, dvs. haft en mönsterbildande effekt på studiet av historia. Detta var en fråga som hon besvarade jakande. I och med Torstendahls undersökning av vetenskapssyn och Odéns undersökning som länkade samman vetenskapssyn och samhällssyn, fanns det en plattform för Liedman att använda i avfyran av sin kritik.

Till innehållet skilde sig Liedmans bedömning av Weibullskolan inte nämnvärt från Torstendahls och Odéns bedömningar. Men medan de senare hade skrivit sina historiografiska undersökningar ur ett inifrånperspektiv, som konstaterade forskningstraditionens liberala och positivistiska karaktär utan att direkt ifrågasätta den, använde den förre dessa rön för att plädera för marxistiska perspektiv i historieforskningen. Med avstamp i Odéns resonemang skriver Liedman: ”Den historisk-kritiska skolan framstår därmed äntligen som en verklig forskningstradition. Den är inte historievetenskap rätt och slätt; den har sina bestämda förutsättningar och begränsningar.”¹²⁹

Den mest graverande kritik som framfördes var att Weibullskolan skulle sakna en teori för historisk förändring och att den historiska konstruktionen därmed vilade på bräcklig grund.¹³⁰ Det var här som marxistisk teori hade något att tillföra historieforskningen, den hade lika höga pretentioner på saklighet som positivistisk forskning samtidigt som den motsatte sig att forskning kunde bedrivas värderingsfritt och neutralt.¹³¹

Det finns nu anledning att åter rikta blicken mot den socialhistoriska strömning som genomsyrade efterkrigstidens historieforskning. Som nämnts innebar tiden ett genomslag för ekonomiska och sociologiska problemställningar i historisk forskning, samt tillämpandet av kvantitativa metoder för behandlingen av statistiskt material. Detta var emellertid ingen plötslig utveckling. Under hela 1900-talet hade ekonomisk-historisk forskning bedrivits i Sverige och från

129 Liedman, ”Den historisk-kritiska skolan i idéhistorisk belysning”, s. 249.

130 Ibid., s. 267.

131 Liedman, ”Humanistiska forskningstraditioner i Sverige”, s. 66.

1930-talet pågick ett målinriktat arbete med att etablera ekonomisk historia som en självständig disciplin vid landets lärosäten.¹³² Detta innebar att socialhistorisk och ekonomisk-historisk forskning inte enbart var en inomdisciplinär angelägenhet för historieämnet, utan ett uttryck för strävanden mot ökad specialisering och disciplinär differentiering.¹³³

Utbrytningen av ekonomisk historia var en synnerligen känslig fråga, av ekonomhistorikern Björn Hettne beskriven som ”det 30-åriga kriget mellan historia och ekonomisk historia”.¹³⁴ Många historiker motsatte sig en disciplinär differentiering med argumentet att socialhistorisk och ekonomisk-historisk forskning redan rymdes och framgångsrikt bedrevs inom historia, samt att det fanns ett pedagogiskt värde med att behålla ämnet integrerat.¹³⁵ Detta trots att nestorn för ekonomisk historia i Sverige, Eli F. Heckscher, var en tidig inspiratör till socialhistoria, väl förtrogen med det internationella forskningsläget.

Ur ett större perspektiv bör differentieringsprocessen mellan historia och ekonomisk historia ses mot bakgrund av en generellt ökad vetenskaplig specialisering inom akademien. Om den utvecklingen varit av godo eller ondo beror emellertid på vilken källa som konsulteras. Exempelvis i det historiografiska UHÄ-projektet *Forskarutbildningens resultat 1890–1970* framkommer skilda svar i de olika rapporterna. Odén menade att differentieringen visserligen inte ”hämmat historieämnets naturliga tillväxt” men att historikernas agerande framstod som ”mera framsynt än revirbevakande” i takt med att specialiseringens baksidor kommit i dagen.¹³⁶ Hettne uttryckte däremot en lättnad över att den utdragna process där ekonomisk historia enbart kämpade för sin existens var över och att ämnet nu kunde ägna sig åt mer angelägna uppgifter.¹³⁷

132 För ingående skildringar av hur ekonomisk historia blev en akademisk disciplin, se Hasselberg, *Industrisamhällets förkunnare*; Hettne, *Ekonomisk historia i Sverige*.

133 Jfr Odén, *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975*.

134 Hettne, *Ekonomisk historia i Sverige*, s. 51.

135 Ibid., s. 41–48.

136 Odén, *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975*, s. 93.

137 Hettne, *Ekonomisk historia i Sverige*, s. 96–97.

Differentieringen av historiedisciplinen har fått effekter på hur historiografin skrivits. Det har öppnat för ett läge där vissa enbart uttalar sig om disciplinen historia medan andra skriver om det som faller inom relevant historieforskning oavsett disciplinär tillhörighet. I det material jag studerat är det främst historiker som exklusivt fokuserar på den egna disciplinen medan ekonomhistoriker tenderar att behandla historieforskning som en tvärdisciplinär företeelse. Detta kan tolkas på flera sätt, men det som ligger närmast är att se det som att historia var en äldre disciplin med en redan etablerad tradition för historiografi. Därutöver är det inte orimligt att se det som en motreaktion mot differentieringen, ett sätt att vakta gränserna för den egna disciplinen och inte ge efter för tvärvetenskapliga tendenser. Oavsett vilket tåls det att understrykas att historiografin får väsentligt olika innehåll beroende på om den avgränsar sig till en eller om den omfattar flera discipliner.

Historisk forskning stod naturligtvis inte oberörd av externa faktorer – allt från världskrigen, avkolonialisering och kalla kriget till utbyggnad av högskoleväsendet, omstrukturering av forskarutbildningen och ökade anslag till forskning. Det ter sig uppenbart att historisk forskning påverkades av sådana betydande och genomgripande processer. Historikern Klas Åmark beskrev redan i början av 1980-talet de föregående decennierna i termer av ”brytningstid” och ”omvandlingsprocess”.¹³⁸ Enligt Åmark tog sig förändringen närmast uttryck i uppkomsten av flera större forskningsprojekt som drog fördel av de nya ekonomiska resurserna genom att anställa excerptister och tillämpa modern dator teknik.¹³⁹ Dessa forskningsprojekt hade nästan genomgående en socialhistorisk och ekonomisk-historisk prägel och ur Åmarks perspektiv var det främst externa faktorer som gett upphov till denna typ av forskning. Även Odén var inne på det spåret och benämnde socialhistorisk forsk-

138 Klas Åmark: ”Några drag i den svenska historieforskningens utveckling under 1960- och 1970-talen”, i Klas Åmark (red.): *Teori- och metodproblem i modern svensk historieforskning. En antologi* (Stockholm: LiberFörlag, 1981) s. 21.

139 *Ibid.*, s. 10.

ning ”historikernas mer eller mindre medvetna svar på signaler i samhället.”¹⁴⁰

Vad gäller världskrigen, avkolonialisering och kalla kriget finns det få studier av hur dessa händelser påverkade den svenska forskningen. Peter Novick menar att efterkrigstidens reaktionära vindar bidrog till en återgång till objektivitetsideal inom amerikansk historieforskning och samma tendens fanns enligt historikern Georg G. Iggers i Tyskland.¹⁴¹ I en svensk kontext är det mest kända exemplet på intellektuell omsvängning efter andra världskriget statsvetaren Herbert Tingsten, som tog avstånd från socialdemokratin och istället blev liberal publicist. Denna intellektuella omsvängning tog sig framför allt uttryck i debatterna om ideologiernas död.¹⁴²

Hur kalla kriget påverkade historieforskningen har det emellertid skrivits lite om. Lars Olsson har väckt frågan i en artikel om Per Nyström där han ser en avradikaliserad begreppsanvändning i dennes avhandling från 1955 som ett utslag av strömningar i tiden: ”För Per Nyström gällde det ju att [...] få den godkänd som akademisk avhandling i detta antimarxismens tidevarv.”¹⁴³ Att det politiska klimatet i Sverige påverkades av kalla kriget och att det skedde en tillbakaträngning av radikala röster i det intellektuella debattklimatet har påvisats i tidigare forskning.¹⁴⁴ Det är dock osäkert vilka effekter detta hade på historieforskningen. Simon Larsson har framhållit att den historisk-kritiska inriktningen passade väl in i efterkrigstidens motreaktion mot ideologiskt driven forskning, inte för att den var en

140 Odén, ”Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning”, s. 170.

141 Georg G. Iggers: *Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge* (Middletown: Wesleyan University Press, 2005); Novick, *That Noble Dream*.

142 Anders Frenander: *Debattens vågor. Om politisk-ideologiska frågor i efterkrigstidens svenska kulturdebatt* (Göteborg: Institutionen för idé- och lärdoms historia, 1998) s. 113–117.

143 Olsson, ”Per Nyström, det svenska historikersamfundet och den fjättrade Clio”, s. 50.

144 Frenander, *Debattens vågor*.

vårdeneutral vetenskap men för att den framställdes som en sådan.¹⁴⁵

Den historiografiska litteratur som jag refererat tar ett brett grepp om historieforskningen. Samtidigt som författarna diskuterar specifika teori- eller metodfrågor försöker de också fånga något generellt om historieforskningens läge och villkor i förhållande till ett vidare händelseförlopp. Ett sätt att beskriva det är att den historiografiska litteraturen viktat interna och externa faktorer mot varandra. Att decennierna efter andra världskriget kännetecknades av en ökning av socialhistorisk och ekonomisk-historisk forskning uppmärksammades av de flesta. Däremot är samstämmigheten inte lika påtaglig i vad denna trend berodde på. Åmark menade att det var en följd av resursfördelning och nya teknologier, Odén att det var historikernas mer eller mindre medvetna svar på politiska signaler i samtiden och Hettne att det var en längre utveckling i vilken Eli F. Heckscher spelade en betydande roll.

Det kan konstateras att de historiografiska framställningarna ofta överensstämmer på ett deskriptivt plan, men att det uppstår oenighet när de olika företeelserna ska rangordnas eller när de ska tillskrivas förklaringsvärde. Det handlar inte sällan om i vilken riktning kausalitet verkar: Uppstod socialhistorisk och ekonomisk-historisk forskning decennierna efter andra världskriget som ett svar på signaler i samhället eller var socialhistorisk och ekonomisk-historisk forskning del av en längre utveckling som kom att framträda tydligare då den började efterfrågas i samhället? Båda synsätten har sitt berättigande och motsäger inte nödvändigtvis varandra. Som statsvetaren Wendy Brown framhållit är det viktigt att historisera startpunkter för att de inte ska framstå som naturliga och självklara.¹⁴⁶ Ett problem med den första förklaringsmodellen kan sägas vara att den tenderar att dölja den längre utvecklingen genom att ta avstamp i en bestämd tid. Det konstrueras med andra ord en mer markant startpunkt i den första

145 Larsson, "Från ung rabulist till humanioras starke man", s. 148.

146 Wendy Brown: *Politics Out of History* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2001) s. 100–102.

typen av förklaringar. Detta innebär i sin tur att det upprättas en närmare koppling mellan forskningen och dess synkrona kontext än vad som är fallet om forskningen förstås som en utveckling över längre tid.

ARBETARHISTORIA

Vad som är påtagligt i läsandet av historiografiska översikter över framväxten av arbetarhistorisk forskning är den imponerande spännvidden. Den stora mängden publicerad forskning ger intrycket av ett periodvis vitalt och varierat forskningsområde. I en forskningsöversikt av historikerna Lars Edgren och Lars Olsson från 1991 listas en handfull starka inriktningar för den arbetarhistoriska forskningen som visar hur forskningen studerat olika samhällseliga nivåer, haft varierande tematiska fokus och bedrivits utifrån skilda teoretiska ingångar.¹⁴⁷ Översikterna synliggör att det funnits mycken lust till diskussion och debatt bland arbetarhistoriker som bidragit till att hålla området levande.

Vad som framträder är bilden av ett forskningsområde som upplevde sin blomstring under 1980-talet och sedan dess haft vissa svårigheter att behålla sin popularitet. Helt klart är att arbetarhistoria inte haft samma institutionella utveckling som kvinnohistoria, som genom sin transformering till genushistoria och nära koppling till genusforskning varit fortsatt framgångsrik.¹⁴⁸ Denna sentida utveckling för områdena hör inte till den här undersökningens föremål och kommer till stora delar att lämnas okommenterad. Huvudfokus i den följande undersökningen ligger på hur det skrivs om uppkomst och framväxt.

Det faktum att arbetarhistorisk forskning varit ett brett forskningsområde med ett stort antal engagerade forskare och en rik av-

147 Lars Edgren & Lars Olsson: "Arbetare och arbetsliv. Svensk arbetarhistorisk forskning", i Klaus Misgeld & Klas Åmark (red.): *Arbetsliv och arbetarrörelse. Modern historisk forskning i Sverige* (Stockholm: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, 1991).

148 Blazevic, *Jakten på et fagfelt*, s. 310. Blazevic menar att den kvinnohistoriska forskningen varit framgångsrik i att tillförsäkra sig en trygg institutionell position. Däremot menar hon att den inte varit lika framgångsrik i att utveckla en stark ämnesidentitet.

handlingsproduktion har stimulerat till återkommande diskussioner och analyser i historiografisk form. Samma faktum har också inneburit att det inte existerat konsensus kring vad som kännetecknat forskningen, vilka utmaningar området stått inför eller vilka prioriteringar som borde göras. En kritik som upprepats mot området är att det varit för upptaget av manliga industriarbetare, att arbetaren i för stor utsträckning varit lika med manliga arbetare och arbete med industriarbete.¹⁴⁹

I historiografiska översikter ges ganska olika beskrivningar av vad arbetarhistoria är och vad som studeras. Bland arbetarhistoriker har det förelegat en viss oenighet om hur forskningen borde benämnas. Särskilt i ett tidigt skede erhöll mer eller mindre varje ämnesinriktning en egen beteckning, det talades som arbetarrörelsehistoria, arbetarklasshistoria, arbetarehistoria, arbetshistoria, fackföreningshistoria med mera. Allteftersom har forskningen samlats under bredare beteckningar, där de vanligaste varit arbetarhistoria och historisk arbetslivsforskning.¹⁵⁰ Även om inga större diskussioner förts om vilket samlande namn som är lämpligast – arbetarhistoria eller historisk arbetslivsforskning – reflekterar förekomsten av två olika namn ett spänningsförhållande mellan verksamma aktörer.¹⁵¹ Jag har emellertid inte funnit några tecken på att de personer som föredragit arbetarhistoria eller de som föredragit historisk arbetslivsforskning gjort olika beskrivningar av forskningens uppkomst. Oenigheter mellan

149 Inger Humlesjö: "Manliga och sega strukturer. Fackföreningsrörelsens dolda historia", *Arbetarhistoria. Meddelande från arbetarrörelsens arkiv och bibliotek*, nr 2/3 (1999); Inger Humlesjö: "Manlighetskonstruktion i arbetarhistoria och fackföreningar", *Häftet för kritiska studier* 31, nr 3 (1998); Lars Olsson: "Från socialhistoria till samhällshistoria. Arbetarhistorisk forskning", *Arbetarhistoria. Meddelande från arbetarrörelsens arkiv och bibliotek*, nr 1 (1987); Ulla Wikander: *Kvinnors och mäns arbeten: Gustavsberg 1880–1980. Genusarbetsdelning och arbetets degradering vid en porslinsfabrik* (Lund: Arkiv förlag, 1988) s. 17–20.

150 Edgren, "Arbetarhistoriens marginaler", s. 38.

151 Min användning av arbetarhistoria framför historisk arbetslivsforskning innebär att jag gör ett ställningstagande. Jag vill dock framhålla att det inte är menat som en favorisering av den ena eller andra beteckningen, utan jag har gjort bruk av det begrepp jag ansett varit mest gångbart för att kommunicera vad det är jag studerar.

verksamma aktörer har i förstone handlat om forskningsfokus och strategier för utvecklingen av forskningsområdet.

Relationen mellan äldre och nyare forskning

Närapå alla historiografiska översikter över framväxten av arbetarhistoria i Sverige sammankopplar uppsvinget för denna forskning med 1970-talets radikala samhällsklimat. Att denna litteratur betonar forskningens påverkan av strömningar i tiden är inget unikt för arbetarhistorisk historiografi. Som tidigare framhållits är det tvärtom ett vanligt sätt att förklara uppkomsten av nya forskningsintressen.¹⁵² Vad som är intressant att iaktta då en större mängd historiografiska översikter studeras är hur denna berättelse om koppling mellan forskning och samhälleliga kontexter förändrats över tid.

Runt 1980 publicerades flera artiklar som uppmärksammade att den arbetarhistoriska forskningen var på frammarsch. Dessa artiklar var till sin karaktär både bakåtblickande och framåtblickande, men framför allt var de uppvärderande av de forskningsinsatser som företagits under 1970-talet. Tillämpandet av samhällsvetenskapliga teorier sågs som ett framsteg och äldre forskning med arbetarhistorisk inriktning presenterades som en motbild. I en historiografisk översikt av ekonomihistorikerna Lars (Olof) Ekdahl och Hans-Eric Hjelm framställdes äldre arbetarhistoria som en ortodox och instrumentell historieskrivning:

Men avsaknaden av teoretiska ambitioner, ofta kombinerad med en stark lojalitet mot rörelsen, fick också mer långtgående konsekvenser. Inte bara så att organisationen och dess praktiska politik ställdes i centrum, vissa ideologiskt acceptabla sidor av den praktiska politiken framhövdes på bekostnad av andra mer ”störande” sidor. [...] Historieskrivningen blev legitimerande och kom

¹⁵² Odén, *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975*, s. 170; Åmark, ”Några drag i den svenska historieforskningens utveckling under 1960- och 1970-talen”, s. 10.

att underbygga en accepterad version av historien, en ortodoxi. Följden blev att denna litteratur, som med beundransvärd energi *beskriver* arbetarrörelsens utveckling, aldrig försökte *förklara* denna utveckling.¹⁵³

Ekdahl och Hjelm ansåg alltså att ett problem med den tidiga arbetarhistorieskrivningen var att den saknade teorier som kunde förklara den historiska utvecklingen. Därtill var den tendentiös i bemärkelsen att den strök det undersökta ämnet medhårs. En liknande framställning gjordes i en ofta refererad artikel av Klas Åmark:

I krönikornas land stiga vi mot ljuset, och där bygger vi landet. Ett ofta återkommande grundmönster i denna historieskrivning är en utveckling från kaos till ordning. I begynnelsen var kampen hård, arbetsgivarnas motstånd starkt och svårigheterna stora. Då fanns också splittring och motsättningar bland arbetarna och ibland t o m inom organisationerna. Efterhand blev organisationerna starkare och stabilare och deras fackliga arbete allt mer framgångsrikt och välordnat. Arbetsgivarnas styvnackade motstånd mot rörelsen och kollektivavtalssystemet upphörde, om än motvilligt, och så småningom blev förhandlingar och samförstånd dominerande.¹⁵⁴

Mot denna äldre historieskrivning – som ibland skrivits av akademiska historiker, ibland av personer aktiva i arbetarrörelsen – ställdes en nyare tids historieforskning. Den var sprungen ur 68-rörelserna, använde sig av samhällsvetenskaplig teori och var kritisk mot vad som

153 Lars Olof Ekdahl & Hans-Eric Hjelm: "Reformismens framväxt inom svensk arbetarrörelse", i Klas Åmark (red.): *Teori- och metodproblem i modern svensk historieforskning. En antologi* (Stockholm: LiberFörlag, 1981) s. 232–233. Kursiv i original. Artikeln publicerades först i *Häftet för kritiska studier* 11, nr 2 (1978).

154 Klas Åmark: "Från kaos till ordning. Forskning på 80-talet", *Arbetarhistoria. Meddelande från arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* 8, nr 31–32 (1984) s. 46.

sågs som en maktlegitimerande socialdemokratisk historieskrivning. Så här skriver Ekdahl och Hjelm:

1960-talets andra hälft innebar en avgörande omkantring i det politiska klimatet. En politisk radikalisering med rötter i Vietnamkriget och i de tilltagande mot-sättningarna i det svenska samhället växte fram bland de intellektuella och började även få vissa nedslag vid de akademiska institutionerna. Som en följd av detta kom den vedertagna bilden av arbetarrörelsens historia att starkt ifrågasättas. Diskussionen kom därmed också att få en helt ny politisk dignitet.¹⁵⁵

Och Åmark uttrycker det på följande vis:

Mycket av den nya forskningen har faktiskt haft sina rötter i "1968", men också i 1970-talets våg av vilda strejker. I det tidiga 1970-talets vänstergrupper diskuterade man livligt hur den fackliga politiken borde utformas, alltid i högljudd opposition mot socialdemokratin. Historiska studier blev på en gång ett hjälpmedel och ett vapen i debatten.¹⁵⁶

I båda texterna tecknades en bild av en ny arbetarhistorisk forskning som formulerats i opposition mot en äldre historieskrivning.¹⁵⁷

155 Ekdahl & Hjelm, "Reformismens framväxt inom svensk arbetarrörelse", s. 234.

156 Åmark, "Från kaos till ordning", s. 46.

157 En ofta fränsedd aspekt av "Från kaos till ordning" är dess starkt polemiska och normativa ton: "det bästa bidraget" (om Tom Olssons avhandling); "snart skulle nya och friska vindar börja blåsa" (om förändringar i forskningsfokus vid mitten av 1975); "Korpis bok är den hittills främsta" som skrivits om svensk arbetarrörelse och arbetarklass" (om Walter Korpis bok *Arbetarklassen i välfärdskapitalismen*, 1978); "När det gäller att försumma internationell litteratur är faktiskt G Kyhle [sic] värst" (om Gunhild Kyles bok *Gästarbetarska i manssamhället*, 1979); "T Ericsson behandlar också tjänstemannaorganisationer i Den andra fackföreningsrörelsen (1983). Det är en dålig bok." Ibid., s. 47-48, 57. Namn kursiverade i original, i övrigt min kursiv.

Den nya arbetarhistoriska forskningen växte fram ur tidens radikala sammanslutningar, hade en ny politisk dignitet och var att betrakta som ett (marxistiskt) vapen i debatten mot socialdemokratien. Dessa historiografiska framställningar kommunicerade starka idéer om epistemologisk utveckling.

Den svenska arbetarklassens historia

Den äldre forskning som särskilt apostroferades som föregångare till 1970-talets arbetarhistoria var forskningsprojektet *Den svenska arbetarklassens historia*, initierat av skribenten och politikern Ture Nerman i slutet av 1930-talet och finansierat av Landsorganisationen. Det var ett stort tvärvetenskapligt projekt med bidrag från statsvetare, etnologer, historiker och ekonomhistoriker, ett projekt som under åren 1941–1957 redovisades i ett mastigt flerbandsverk om tolv delar. Projektet kommenterades av Ekdahl och Hjelm som beskrev de olika bidragen som representerande både en framsynt och en ortodox historieskrivning.¹⁵⁸ Ett bidrag som ansågs framsynt var Per Nyströms avhandling *Stadsindustriens arbetare före 1800-talet* (1955).

Referenser till *Den svenska arbetarklassens historia* i historiografiska översikter är intressanta att följa. Eftersom 1970-talet presenterades som en allmän startpunkt för arbetarhistoria var det nödvändigt att sätta en etikett på detta tidiga forskningsprojekt. Projektet utmålades växelvis som en förebild och en motbild, som en föregångare och ett undantag. Det fanns en tendens att framställa projektet som en isolerad företeelse under 1930- och 1940-talen med få beröringspunkter med den forskning som publicerades från 1970-talet och framåt.¹⁵⁹ I dessa utsagor bortsågs från att flera av projektets delar

¹⁵⁸ Ekdahl & Hjelm, "Reformismens framväxt inom svensk arbetarrörelse", s. 233–234.

¹⁵⁹ Edgren & Olsson, "Arbetare och arbetsliv", s. 7; Karlsson, *När industriarbetaren blev historia*, s. 20–21; Klas Åmark: "Arbete, arbetarrörelse, arbetarkultur. Skandinavisk historisk forskning", *Arbetarhistoria. Meddelande från arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* 26, nr 3–4 (2002) s. 6.

publicerades under 1950-talet, exempelvis Nyströms avhandling och Gustaf Utterströms *Jordbrukets arbetare* (1957).

Arbetarhistoria på tillbakagång

I början av 1990-talet kunde arbetarhistoriker se tillbaka på ett produktivt 1980-tal med en stor mängd publicerad forskning och en intensiv teoriutveckling. Detta gav upphov till en tillbakablickande och utvärderande litteratur kring det senaste decenniets forskning, och även reflektioner kring framtiden: Vilka ämnen hade studerats och vilka ämnen återstod att studera? Vilka teoretiska perspektiv hade utvecklats och tillämpats? Vilka teoretiska perspektiv var fortsatt fruktbara och hur kunde en teoretisk nyorientering inom forskningsområdet tänkas se ut? Detta var frågor som väckte debatt.¹⁶⁰ Några framträdande historiografiska publikationer från början av 1990-talet är antologin *Arbetsliv och arbetarrörelse. Modern historisk forskning i Sverige* (1991), ett forskningsstrategiskt program i *Historisk tidskrift* skrivet av Svenska kommittén för historisk arbetslivsforskning (1991) samt en skärmytsling mellan Lars Ekdahl och Klas Åmark i *Häftena för kritiska studier* (1991–1993).¹⁶¹

I antologin *Arbetsliv och arbetarrörelse* gjorde Lars Edgren och Lars Olsson en genomgång av den publicerade forskningen från 1970-talet och framåt som de delade upp under sex tematiska rubriker: ”Före industrialiseringen”, ”Arbetsprocessen och Braverman-debatten”, ”Maktrelationer och den fackliga utvecklingen”, ”Arbetsdelningen mellan kvinnor och män”, ”Arbetsmiljön” och ”Från

160 För en genomgång av dessa debatter, se Karlsson, *När industriarbetaren blev historia*.

161 Bengt Berglund et al.: ”Historisk arbetslivsforskning i Sverige under 1990-talet. Ett forskningsstrategiskt program. Svenska kommittén för historisk arbetslivsforskning”, *Historisk tidskrift* 110, nr 4 (1990); Lars Ekdahl: ”Replik om historisk arbetslivsforskning. Från teoretiskt kaos till-?”, *Häftena för kritiska studier* 26, nr 1–2 (1993); Lars Ekdahl: ”Taylor i Olofström”, *Häftena för kritiska studier* 24, nr 1 (1991); Klas Åmark: ”Arbete, makt, marknad. Ett svar till Lars Ekdahl”, *Häftena för kritiska studier*, nr 3 (1991); Åmark & Misgeld (red.), *Arbetsliv och arbetarrörelse*.

bråkighet till skötsamhet. Kulturella perspektiv".¹⁶² Till skillnad från Åmarks samt Ekdahls och Hjelmns tidigare refererade historiografiska översikter tolkade inte Edgren och Olsson 1980-talets arbetarhistoria som en reaktion mot äldre studier, utan i deras framställning utmärktes tiden före 1970 av en relativ avsaknad av arbetarhistorisk forskning:

Trots den stora satsningen som *Den svenska arbetar-klassens historia* innebar förblev länge arbetarhistoria ett marginellt område inom den akademiska forskningen. Från omkring år 1970 kom denna situation emellertid att radikalt förändras, något som givetvis hade att göra med den allmänna radikaliseringsen av det kulturella klimatet i Sverige vid denna tid.¹⁶³

Utöver att påpeka att arbetarhistorisk forskning hade expanderat skrev Ekdahl och Olsson fram några exempel på spänningar inom forskningsområdet. Det handlade bland annat om tillämpningen av Harry Bravermans teser i den inflytelserika boken *Labor and Monopoly Capital. The Degradation of Work in the Twentieth Century* (1974) och om frånvaron av studier av kvinnors arbete och av relationen mellan kvinnor och män på arbetsmarknaden. I dessa spänningar framskymtade även tendenser till intressekonflikter mellan verksamma forskare om vad som kännetecknade arbetarhistoria, vilken status denna inriktning hade och vilka utmaningar som väntade framgent.

Ett exempel på intressekonflikt gick att se i en reaktion mot Svenska kommittén för historisk arbetslivsforskningens forskningsstrategiska program. Kommitténs forskningsstrategiska program var undertecknat av tolv personer, varav fem ekonomhistoriker och sju historiker, och inleddes med frågan: "Hur förnyar man ett forskningsom-

¹⁶² Edgren & Olsson, "Arbetare och arbetsliv".

¹⁶³ Ibid., s. 7.

råde?”¹⁶⁴ Kommittén blickade tillbaka på två decennier av ”bred och dynamisk” arbetarhistorisk forskning och menade att tiden var mogen för att både utvärdera de insatser som blivit gjorda och utveckla strategier för att hålla området levande. Det forskningsstrategiska programmet innehöll sju tematiska områden som ansågs relevanta för arbetarhistoriker att forska vidare inom. Flera av punkterna anslöt till redan befintliga tendenser inom området och överlappade med den forskningsöversikt som Ekdahl och Olsson presenterade ungefär samtidigt.¹⁶⁵

I en kommentar till det forskningsstrategiska programmet ifrågasatte historikerna Marion Leffler och Hans Wallengren om kommittén var särskilt framsynt i sina formuleringar.¹⁶⁶ Eftersom arbetarhistoria redan var ett brett och dynamiskt forskningsområde, frågade sig Leffler och Wallengren om en lokalisering av ytterligare teman verkligen var det mest akuta behovet. Istället efterlyste de ett ”sammanhållande helhetsperspektiv” för den arbetarhistoriska forskningen, ”ett perspektiv som inte enögt tillåts cirkla kring arbete och arbetsliv, utan som fast mer inbegriper arbetarnas hela livssituation.”¹⁶⁷ Kritiken av kommitténs forskningsstrategiska program kan ses handla om att det inte tillräckligt sökte stärka en mer generell arbetarhistorisk ämnesprofil utan snarare fokuserade på att fylla igen forskningsluckor.

Med tydliga beröringspunkter med Leffler och Wallengren skrev Lars Ekdahl en artikel som behandlade statusen för arbetarhistoria i början av 1990-talet. Ekdahl frågade sig om det inte rädde ett bedrägligt lugn över området som i själva verket tydde på att forskningen gått i stå.¹⁶⁸ Kommitténs forskningsstrategiska program gav enligt honom falska förespeglningar om att alla var överens och att det fanns en utbredd konsensus bland verksamma arbetarhistoriker: ”Är det inte hög

164 Berglund et al., ”Historisk arbetslivsforskning i Sverige under 1990-talet”.

165 Ekdahl och Olsson var även två av de undertecknade i kommitténs forskningsstrategiska program.

166 Marion Leffler & Hans Wallengren: ”Vad bör arbetslivsforskningen vara?”, *Historisk tidskrift* III, nr 3 (1991).

167 *Ibid.*, s. 395.

168 Ekdahl, ”Taylor i Olofström”, s. 43.

tid att resa frågan, om inte denna frånvaro av debatt riskerar att på sikt avvitalisera forskningen på området?”¹⁶⁹ För att göra sin poäng tydlig genomförde Ekdahl en kritisk läsning av två böcker av en av områdets mer namnkunniga forskare, historikern Klas Åmark.¹⁷⁰ Ekdahl argumenterade för behovet av arbetarhistoriska perspektiv som sökte sammanföra olika analysnivåer och presentera resultat av mer generell karaktär. Åmarks böcker fick här symbolisera forskning som inte ”förmått utveckla en ansats som erbjuder en genväg till mer generell kunskap om arbetets förändringar, facklig organisering och samhällsutveckling i stort.”¹⁷¹ Risken med alltför avgränsade studier var, enligt Ekdahl, att de i längden inte bidrog till att utveckla området.

På samma sätt som Leffler och Wallengren pekade Ekdahls inlägg mot behovet av att stärka den arbetarhistoriska ämnesprofilen. Ekdahls fokus på teoretisk förnyelse och den polemiska tonen gjorde att Åmark inte nämnvärt plockade upp tråden om behovet av samlande och generella perspektiv. Tvärtom tolkade Åmark inlägget som en imperativ formulering om att alla arbetarhistoriker skulle ägna sig åt samma slags forskning och sluta upp bakom ett allomfattande teoretiskt perspektiv: ”Det verkar på LE [Lars Ekdahl] som om han ville att vi alla skulle skriva likadana böcker. Vem står ut med det? Och vem står ut med att läsa dem?”¹⁷² Enligt Åmark var lösningen inte att samla forskningen under ett och samma teoretiska paraply, utan snarare att ”gå fram på en så bred front som möjligt och hela tiden öppet pröva och diskutera för- och nackdelar med olika ansatser.”¹⁷³

Det dröjde två år innan Ekdahl gav en slutreplik till Åmark, han hade då medvetet avvaktat för att se om någon fler arbetarhistoriker ämnade plocka upp den handske som han kastat.¹⁷⁴ Med en viss mod-

169 Ibid.

170 Böckerna var *Facklig makt och fackligt medlemskap. De svenska fackförbundens medlemsutveckling 1890–1940* (1986) och *Maktkamp i byggbransch. Avtalsrörelser och konflikter i byggbranschen 1914–1920* (1989).

171 Ekdahl, ”Taylor i Olofström”, s. 57.

172 Åmark, ”Arbete, makt, marknad”, s. 60–61.

173 Ibid., s. 61.

174 Ekdahl, ”Replik om historisk arbetslivsforskning”.

fälldhet konstaterades att det tidigare inlägget inte lyckats stimulera till debatt. Återigen underströk Ekdahl behovet av diskussion om hur den stora mängd empiriska studier som hittills gjorts, på bästa sätt skulle förvaltas. Han menade att det nu fanns en sådan mängd forskning på området att historiska synteser och mer generella kunskaper borde vara inom räckhåll om arbetarhistoriker bara samlade sig för att arbeta i den riktningen. Intressant nog tog han upp ett arbete från *Den svenska arbetarklassens historia* som ett av få exempel på arbetarhistoriska synteser som blivit skrivna, nationalekonomen Torsten Gårdlunds doktorsavhandling *Industrialismens samhälle* (1942). Om arbetarhistoriker var villiga att diskutera hur en syntetiserande framställning skulle kunna se ut ”skulle vi bli bättre rustade att möta Torsten Gårdlund, där han väntar i kulisserna med sin fråga, om vi har något alternativ till hans numera halvsekelgamla syntes”, menade Ekdahl.¹⁷⁵

I en artikel från 2003 väckte Lars Berggren liv i det tema som framskymtat i de historiografiska reflektionerna under 1990-talets första år och ställde den direkta frågan: ”Går det att skriva arbetarhistoriska synteser?”¹⁷⁶ Med avstamp i den tyske historikern Jürgen Kocka resonerade Berggren kring hur arbetarhistorisk forskning påverkats av den poststrukturalistiska trenden, den så kallade ”språkliga vändningen”. Denna trend hade utan tvekan ”blottlagt problem och svagheter [i den arbetarhistoriska forskningen], men den har också pekat ut viktiga forskningsuppgifter”, resonerade Berggren och framhöll att den kritik som framförts från genushistoriskt håll varit särskilt relevant.¹⁷⁷ Vad gäller frågan om synteser upprepade Berggren i stort de idéer som varit på tapeten i början av 1990-talet. Det gällde att våga ta ett brett grepp om den forskning som bedrivits och se de generella dragen i de empiriska studierna. I likhet med Ekdahl betonade han att en lyckad syntes måste utgå från tydliga analytiska perspektiv: ”Jag vill förespråka att en syntes på ett systematiskt sätt skulle kunna

¹⁷⁵ Ibid., s. 128.

¹⁷⁶ Lars Berggren: ”Går det att skriva arbetarhistoriska synteser?”, *Historisk tidskrift* 123, nr 2 (2003).

¹⁷⁷ Ibid., s. 186 (citat), 191.

byggas upp kring analyskategorierna klass, genus, etnicitet och generation.”¹⁷⁸ Och på samma sätt som Leffler och Wallengren menade Berggren att det var mer angeläget att ägna sig åt frågan om syntes (”sammanhållande helhetsperspektiv”) än att fortsätta korrigera brister och fylla igen luckor i den empiriska forskningen.¹⁷⁹

Forskning och radikalitet

Under 2000-talet har det publicerats historiografiska översikter av varierande karaktär. Några har varit allmänt hållna med ambitionen att teckna en längre utveckling, andra har fokuserat på föregångare på området och försökt nyansera det starka fokus som legat på 1970- och 1980-talens forskning.¹⁸⁰ Till den förra kategorin historiografiska alster hör ”Arbete, arbetarrörelse och arbetarkultur. Skandinavisk historisk forskning” (2002), i vilken Klas Åmark paketerar den arbetarhistoriska forskningen i avgränsade utvecklingssteg:

De politiska konjunkturerna är också lätta att se. 1970-talets universitetsmarxism satte djupa spår i forskningen. När den radikala 1970-talsvågen sjönk undan på 1980-talet, vände sig historikerna från partierna och klasskampen till arbetet, arbetsprocessen och arbetarkulturen. Så en dag lät vi *Kapitalet* och Harry Braverman stå kvar i bokhyllorna och samla damm.¹⁸¹

Åmark menade att det under 1970-talet växte fram en radikal arbetarhistorisk forskning med en vilja att göra upp med ”borgerlig empirism och positivism”. Trots att ”mycket av den revolutionära

178 Ibid., s. 192.

179 Ibid., s. 198.

180 Här tänker jag i synnerhet på ett par artiklar som behandlar historikern Per Nyström: Linderborg, ”Per Nyström som vetenskapsman och rörelseintellektuell”; Olsson, ”Per Nyström, det svenska historikersamfundet och den fjättrade Clio”.

181 Åmark, ”Arbete, arbetarrörelse, arbetarkultur”, s. 11.

entusiasmen tvättades bort i den akademiska utbildningens stålbad” beskrev han 1970-talets arbetarhistoria som ”[d]en nya radikala forskningen”.¹⁸² Intressant nog uttalade sig Åmark också om kvinnohistoria som utöver att vara en produkt av de radikala strömningarna dessutom sades vara något som emanerat ur den arbetarhistoriska forskningen: ”I Sverige ser vi först kvinnohistoria som en del av arbetslivshistorien, den handlar om kvinnors arbete och liv, men den blir sedan mer organisationshistoria, mer av arbetarrörelsehistoria.”¹⁸³ Åmark tillämpade här den vanligt förekommande berättelsen om 1970-talets kvinnorörelse som något sprunget ur ”den nya vänstern” att också gälla förhållandet mellan kvinnohistoria och arbetarhistoria.

I 2000-talets historiografiska översikter går det att iakttä ett ytterligare förstärkt tal om arbetarhistoria som en produkt av radikala strömningar. I en konferensskrift från 2007 är betoningen på 1970-talets radikalitet som katalysator för den arbetarhistoriska forskningen som allra starkast. I artikeln ”Arbetarhistoriens marginaler. Några reflektioner angående svensk arbetarhistorisk forskning” problematiserade Lars Edgren den krisbeteckning som arbetarhistoria stundom stämplat med och argumenterade för att forskningsområdet är alltjämt aktivt. Vad gäller forskningens uppkomst skriver Edgren:

Arbetarhistoria var nära knutet både till den allmänna samhällsradikaliseringen under 1960-talet och därmed också till marxismens uppsving. En generation av unga akademiker flockades till studiet av den klass som av Marx utpekats som bäraren av en socialistisk samhällsomdaning. Inomvetenskapligt bidrog de därmed till en förnyelse av historieämnet, bort från den historiska och empiristiska traditionen i riktning mot ett ämne

¹⁸² Ibid. s. 6.

¹⁸³ Ibid., s. 8.

mer präglad av samhällsteori. Arbetarhistoria var här en viktig del av det socialhistoriska genombrottet.¹⁸⁴

Det finns föreställningar om tydliga orsakssamband i det ovanstående, den radikala tidsandan gjorde att en ung generation akademiker började skriva arbetarhistoria, en historieskrivning som gjorde upp med den empiriska historieforskningen och inkorporerade samhällsteori i sina undersökningar, vilket i sin tur ledde till ett genombrott för den socialhistoriska forskningen. Det är framställningar som denna som Clare Hemmings dröjer vid i sin historiografiska kritik och ställer frågan: ”What if we start to dispute that which there ’is no disputing’ and begin to query its relentless rhetoric?”¹⁸⁵ Hemmings argumenterar för att historiografiska framställningar inte är neutrala, de är inte enkla beskrivningar av en kedja av händelser.

En förskjutning som skett i berättelsen om arbetarhistoria och radikalitet var att den arbetarhistoriska forskning som föregått 1970-talet inte längre nämndes. Förvisso sades arbetarhistoria ha positionerat sig mot ”den historiska och empiristiska traditionen”, men då var det inte tidigare arbetarhistoriska insatser som avsågs utan ”historieämnet” i stort. Detta går att tolka som att 1970-talets arbetarhistoriska forskning av eftervärlden givits en än mer betydelsebärande roll, inte enbart som viktig för utvecklingen av arbetarhistorisk forskning utan också som en utmaning av hela historievetenskapen. I sammanhanget kan ytterligare en passage från denna konferensskrift framhållas, nämligen inledningen av Berggren och Wallengren:

Det är genom den retrospektiva tillbakablicken som man kan få syn på vändpunkten, eftersom det då är möjligt att avgöra att den betytt mycket för att påverka framtiden. [...] En sådan vändpunkt har 1968 som brytpunkt.¹⁸⁶

184 Edgren, ”Arbetarhistoriens marginaler”, s. 37.

185 Hemmings, *Why Stories Matter*, s. 32.

186 Lars Berggren & Hans Wallengren: ”Arbetarhistoria i brytningstid”, i Victor Lundberg (red.): *Arbetarhistoria i brytningstid. Landskrona i maj 2005* (Landskrona: Centrum för Arbetarhistoria, 2007) s. 11.

Det retrospektiva återvändandet skulle alltså göra det möjligt att se vändpunkten, eftersom det med viss distans går att bättre avgöra vad olika händelser haft för inflytande på utvecklingen och på framtiden. Frågan är om det stämmer i det aktuella exemplet. Ett sådant synsätt innebär att de impulser till forskning som framhölls i den historiografiska litteraturen i början av 1980-talet ses som mindre riktiga än de som framhölls under 2000-talet. Snarare förefaller det som att de historiografiska framställningarna blivit mer förenklade med åren, med mindre fokus på tiden före 1970-talet och med starkare betoning på de radikala strömningarna. I samklang med Hemmings menar jag att det är ett exempel på hur en historiografisk berättelse vuxit sig tillräckligt stark för att legitimeras på egna meriter, det krävs få referenser som underbygger berättelsen för att den ska låta sig sägas.

KVINNOHISTORIA

Till en början sammankopplades kvinnohistoria inte alls med de radikala strömningarna. Tvärtom fanns det flera tidiga kvinnohistoriker som uttalade vikten av att förankra forskningen i befintliga vetenskapliga normer.¹⁸⁷ De kvinnohistoriska forskarna ville framhålla kvinnohistoriska ämnen som historievetenskapligt relevanta *per se*. Dessutom fanns det bland kvinnliga historiker som ägnade sig åt kvinnohistorisk forskning en ambition att bevisa att kvinnor var lika kompetenta som män att bedriva historisk forskning.¹⁸⁸ Det existerade en oro för att en alltför stark koppling till kvinnorörelse och feminism skulle användas av meningsmotståndare för att nedvärdera kvinnohistoria som forskningsinriktning och att behäfta kvinnliga forskare med föreställningar om partiskhet.

¹⁸⁷ Exempel på forskare som företrätt en sådan hållning är den norska historikern Ida Blom och idéhistorikern Asta Ekenvall. Se Blazevic, *Jakten på et fagfelt*, s. 63–73; Anna Cnattingius: *Pionjärer inom svensk kvinnoforskning* (Uppsala: Centrum för kvinnliga forskare & kvinnoforskning, 1987); Hagemann, ”Om å gjøre det enkle komplisert og det usynlige synligt”, s. 69–71.

¹⁸⁸ Cnattingius, *Pionjärer inom svensk kvinnoforskning*.

I ett inledande skede var det en annan historiografisk berättelse som blev vanlig, en som utgick från pionjärbegreppet. I historiografiska översikter presenterades framför allt två pionjärberättelser där den ena handlade om historikern Ellen Fries (1855–1900) och den andra om historikern Gunnar Qvist (1916–1980). Fries var utöver att vara den första kvinnan i Sverige att disputerat, den första akademikern att publicera något mer omfattande med kvinnohistorisk inriktning – essäsamlingen *Märkvärdiga kvinnor* (två volymer, 1890–1891). Qvist disputerade 1960 på avhandlingen *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846* och har alltsedan dess beskrivits som en av områdets mer betydelsefulla gestalter. Inte sällan har det påpekats att han var man: ”Det är här på sin plats att erinra om, att en av de främsta pionjärerna inom det kvinnohistoriska området i Sverige är en man – Gunnar Qvist.”¹⁸⁹

I det här avsnittet koncentreras i huvudsak historiografiska framställningar om efterkrigstidens forskning, vilket innebär att jag inte i någon större utsträckning kommer att undersöka den historiografiska berättelsen om Ellen Fries.¹⁹⁰ I kapitel 2 undersöker jag mer utförligt pionjärberättelsen om Gunnar Qvist genom att diskutera hans avhandling i relation till samtida arbeten av litteraturhistorikern Karin Westman Berg och religionshistorikern Eva Åsbrink. Ett viktigt forum för kvinnoforskning generellt var *Kvinnovetenskaplig tidskrift* som grundades 1980. Det har emellertid publicerats få artiklar i denna tidskrift som historiografiskt behandlar kvinnohistoria. Däremot var flera kvinnohistoriker delaktiga i teori- och metoddiskussioner i tidskriften. Som tidigare nämnts studerar jag inte turerna i dessa teori- och metoddiskussioner i någon större utsträckning, vilket innebär att

189 Ann-Sofie Källemark & Ingrid Åberg: ”Kvinnohistoria. En introduktion”, *Historisk tidskrift* 100, nr 3 (1980) s. 241. Se även Beata Losman: ”Kvinnohistoriskt arkiv och de kvinnohistoriska samlingarna i Göteborg”, i Beata Losman & Louise Lönnroth (red.): *Bibliotheca feminarum. Om de kvinnohistoriska samlingarna i Göteborg, kvinnoliv och kvinnotanke under 300 år*, Kvinnohistoriskt arkiv, 21 (Göteborg: Forum för kvinnliga forskare och kvinnoforskning, 1984) s. 6.

190 Detta har för övrigt redan gjorts av historikern Maria Sjöberg. Se Maria Sjöberg: ”Ellen Fries och pionjärberättelsen”, i Maria Sjöberg (red.): *Personligt talat. Biografiska perspektiv i humaniora* (Göteborg: Makadam, 2014).

Kvinnovetenskaplig tidskrift ges en tillbakaskjutna plats i den följande framställningen.¹⁹¹

De tidigaste historiografiska alster som reflekterade över kvinnohistorisk forskning som ett område på uppgång kopplade detta till ett ökat antal forskande kvinnor inom historievetenskapen, att det fanns en viss korrelation mellan kvinnliga historiker och kvinnohistoriska ämnesval. Det var emellertid en koppling som påtalades med reservationer, dels för att det fanns manliga historiker som skrev kvinnohistoria, dels för att det föreföll rimligare att relatera forskningen till en vidare socialhistorisk strömning.¹⁹² I ett temanummer i *Historisk tidskrift* 1980 skrev historikerna Ann-Sofie Källemark (Ohlander) och Ingrid Åberg följande om bakgrunden till kvinnohistorisk forskning: "Här bör förutom utomvetenskapliga faktorer [dvs. den ökande andelen kvinnor inom akademien] också den växande inriktningen på socialhistoria vara av betydelse."¹⁹³ Denna betoning gjordes även av Birgitta Odén i samma nummer: "Ämnesvalet måste dock mera ses som en avspiegling av den aktuella debatten och den generella inriktningen mot socialhistoria än av könsbundna värderingar, eftersom även flera män gjorde liknande ämnesval."¹⁹⁴

I jämförelse med den arbetarhistoriska historiografien fanns en något starkare betoning på socialhistoria i de tidiga historiografiska genomgångarna av kvinnohistoria. Det var dock en berättelse som snabbt kom att ändra karaktär då forskningen blev mer etablerad under 1980-talet. På samma sätt som arbetarhistorisk forskning upplevde kvinnohistorisk dito en ökad produktion under 1980-talet och mot slutet av decenniet började det dyka upp tillbakablickande texter som resonerade kring de gångna årens insatser. Under denna period pågick en intensiv debatt om vad som kännetecknade forsk-

191 Dessa teori- och metoddiskussioner studeras ingående i Blazevic, *Jakten på et fagfelt*.

192 Källemark & Åberg, "Kvinnohistoria".

193 Ibid., s. 241.

194 Birgitta Odén: "Forskande kvinnor inom svensk historievetenskap", *Historisk tidskrift* 100, nr 3 (1980) s. 260.

ningen, en debatt som hade sin upprinnelse i ett tillsättningsärende vid Göteborgs universitet.

Göteborg och andra professuren i kvinnohistoria

Mycket av de tidiga förehavandena inom den kvinnohistoriska forskningen tilldrar sig i Göteborg. 1958 grundade bibliotekarien (fil.lic. i idéhistoria) Asta Ekenvall tillsammans med bibliotekarien Rosa Malmström och ordföranden i Fredrika Bremer Förbundets lokalavdelning Eva Pinéus stiftelsen Kvinnohistoriskt arkiv (idag KvinnSam). Syftet med verksamheten var att samla in och katalogisera kvinnohistoriskt relevant material, i förstone från kvinnorörelsernas kvinnor och från olika kvinnoföreningar, skapa en förteckning över litteratur om kvinnor och att ge ut kvinnohistoriska arbeten i en egen skriftserie.¹⁹⁵ I skriftserien publicerades flera av de första kvinnohistoriska avhandlingarna, däribland Gunnar Qvists (1960), Karin Westman Bergs (1962) och Gunhild Kyles (1972). Efter Qvists död 1980 omvandlades hans personliga professur till en professur i kvinnohistoria som 1984 tillträdde av Gunhild Kyle. Det var i samband med tillsättningen av Kyles efterträdare 1987 som det uppstod ett komplicerat läge för de sakkunniga, för universitetet och, skulle det visa sig, för regeringen.

De två sökande till tjänsten var historikerna Christer Winberg och Yvonne Hirdman.¹⁹⁶ Winberg hade disputerat på en demografisk avhandling om 1800-talets folkökning och proletarisering (som diskuteras i kapitel 4) och fortsatt att forska på ämnen i gränslandet mellan familjehistoria och arbetarhistoria. Hirdman hade, å sin sida, disputerat på en avhandling om Sveriges kommunistiska parti och efter det bland

195 Cnattingius, *Pionjärer inom svensk kvinnoforskning*; Losman, "Kvinnohistoriskt arkiv och de kvinnohistoriska samlingarna i Göteborg".

196 Denna framställning bygger på Jakob Winther Forsbäcks beskrivning av tillsättningsärendet i "The Chair of Women's History at the University of Gothenburg 1984-1995", i Ulla Manns & Fia Sundevall (red.): *Methods, Interventions and Reflections. Report from the X Nordic Women's and Gender History Conference, Bergen, August 9-12 2012* (Stockholm: Makadam, 2014).

annat publicerat en bok om arbetarrörelsens historia. Det komplicerade läge som uppstod var att Winberg ansågs vara en bättre meriterad forskare medan Hirdman ansågs ha en tydligare kvinnohistorisk forskningsprofil. Efter att de sakkunniga satt olika kandidater som förstaval beslutade universitetet att tjänsten skulle tillfalla Winberg. Ärendet var emellertid inte avslutat i och med det, Hirdman lämnade in ett överklagande till utbildningsministern och efter att kvinnliga akademiker och feministiska aktörer höjt sina röster i protest slutade hela ärendet med att regeringen gick in och ändrade universitetets beslut och utnämnde Hirdman till ny professor i kvinnohistoria.

Turerna kring tillsättningen av professuren i kvinnohistoria 1987 sporrade till ämnesdebatt. Den avgående kvinnohistoriska professorn Gunhild Kyle menade i sitt sakkunnigutlåtande att det krävdes en ”problematisering av kvinnsituationen” för att forskning skulle benämnas kvinnohistoria.¹⁹⁷ Detta betydde i praktiken att Winbergs demografiskt inriktade familjehistoria utdefinierades som kvinnohistoria. Vad uttrycket ”problematisering av kvinnsituationen” pekade mot var en mer teoretiskt medveten historieforskning som i större grad förhöll sig till könsstrukturer.¹⁹⁸ Tillsättningsärendet och Kyles sakkunnigutlåtande var varken första eller sista gången som den kvinnohistoriska forskningens ämnesprofil fördes upp på dagordningen.

En historiografisk trestegsraket

En debatt om kvinnohistorisk forskning hade redan 1985 utspelats i *Historisk tidsskrift* (Norge), då historikern Ottar Dahl publicerade en debattartikel i vilken han argumenterade för att kvinnohistoria som forskningsinriktning var för otydlig för att kunna utgöra en deldisciplin till historieämnet. Dahl menade att kvinnohistoria med utgångspunkt i kategorin kvinnor borde närmast placeras in under

197 Kyle citerad i Hagemann, ”Om å gjøre det enkle komplisert og det usynlige synligt”, s. 66. Jfr Danielsen, ”Makt och maktstrukturer”, s. 91–92.

198 Hagemann, ”Om å gjøre det enkle komplisert og det usynlige synligt”, s. 66.

redan etablerade ämnesinriktningar som familjehistoria och historisk demografi. Och kvinnohistoria med utgångspunkt i kön som analytisk kategori borde infogas i en vidare strukturalistisk forskningstradition som ett av flera maktperspektiv.¹⁹⁹

Dahl fick mothugg av flera kvinnohistoriska forskare: historikern Ida Blom menade att han var sent ute i sin kritik av kvinnohistorisk forskning och att han i själva verket kommenterade frågor som diskuterats internt sedan mitten av 1970-talet.²⁰⁰ Historikern Eva Österberg hävdade att Dahl, genom sin beskrivning av området som otydligt, ställde högre krav på kvinnohistoria än på andra forskningsinriktningar.²⁰¹ Och historikern Gro Hagemann svarade att det fanns visst fog för Dahls kritik, men att hans beskrivning av kvinnohistoria måste förstås mot bakgrund av forskningens utveckling.²⁰²

I bemötandet av Dahls artikel tillämpade Hagemann en uppdelning av den kvinnohistoriska historiografin i tre steg såsom lanse-rad av historikern Joan W. Scott.²⁰³ Denna utveckling bestod av en herstory-fas (återupptäckten av framstående kvinnor i historien), en additiv fas (socialhistoria med fokus på kvinnor) och en teoretisk fas (genushistoria). Mot bakgrund av Scotts progressiva modell menade Hagemann att kvinnohistoria hade framtiden för sig och att den otydlighet som Dahl kritiserade forskningen för inte var skäl nog att begränsa områdets självständighet, tvärtom var den en anledning till att fortsätta stötta en sådan utveckling.

En liknande modell för att beskriva framväxten av kvinnohistoria presenterades av Hirdman och utgick från formeln ”och–hur–var-

199 Ottar Dahl: ”Kvinnehistorie’. Kategorihistorie eller samfunnshistorie?”, *Historisk tidsskrift* (Norge) 64, nr 3 (1985).

200 Ida Blom: ”Kvinnehistorie. Ledd i historieforskningen og ledd i kvinneforskningen”, *Historisk tidsskrift* (Norge) 64, nr 4 (1985).

201 Eva Österberg: ”Några krumelurer till Ottar Dahls inlägg om kvinnohistoria”, *Historisk tidsskrift* (Norge) 64, nr 4 (1985).

202 Gro Hagemann: ”Kvinnehistorie. Faglig blindspor eller fruktbar disiplin?”, *Historisk tidsskrift* (Norge) 65, nr 2 (1986).

203 Joan Wallach Scott: ”Women in History. The Modern Period”, *Past and Present*, nr 101 (1983).

för”.²⁰⁴ Det första steget, ”och”, beskrevs av Hirdman som ett slags tilläggshistoria, en fas då kvinnor skulle läggas till en i övrigt manligt dominerad historieskrivning. Det handlade om att addera kvinnor till befintliga epokindelningar och i relation till kanoniserade historiska händelser: ”[M]an ville forska och skriva om t.ex. kvinnor ’och’ den franska revolutionen [...], kvinnor ’och’ industrialismen, kvinnor ’och’ arbetarrörelsen, kvinnor ’och’ nazism etc.”²⁰⁵ Enligt Hirdman var svårigheten med denna typ av kvinnohistoria att kvinnor, bortsett från några enstaka lysande undantag, historiskt sett varit marginaliserade i samhällslivet. Det var svårt att hitta kvinnliga motsvarigheter till stora män. Trots vissa svårigheter hade ”och”-fasen sina fördelar, den synliggjorde hur mansdominerad den traditionella historieskrivningen var.²⁰⁶

Det andra steget, ”hur”, såg Hirdman som en strategi att nå bortom den mansdominerade historieskrivningens epoker och händelser och istället berätta andra historier med fokus på kvinnors liv och arbete. Denna fas beskrevs som del av det socialhistoriska uppsvinget under efterkrigstiden och det efterhand ökande intresset för folkets historia och underifrånperspektiv. Till skillnad från ”och”-historien fanns det mycket empiri att tillgå i skildringen av kvinnors levnadsförhållanden, inte minst från modern tid. Samtidigt såg Hirdman en tendens att denna ”hur”-historia resulterade i ett slags eländeshistoria:

Berättelser samlades om de ogifta mödrarnas svåra historia, och om de prostituerade kvinnornas utsatthet, två områden som belyste kvinnornas totala underläge i den gamla dubbelmoralens tid. Kunskap om giftermål, barnafödande, skilsmässor gav knappast heller ljusa bilder av gångna tiders kvinnoliv. Tvärtom: här fanns den

204 Yvonne Hirdman: ”Vad är kvinnohistoria?”, i Sonja Falk-Thaning (red.): *Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar* (Stockholm: Utbildningsradion, 1992).

205 Ibid., s. 11.

206 Ibid., s. 13.

totala underordningen, både under kroppen och under familjeinstitutioner, samhällsmoral och patriarkala ordningar.²⁰⁷

Ett värde av ”eländeshistoria” var att den sammanställde stora mängder kvinnohistorisk empiri. Som vetenskaplig problemställning hade den emellertid avgörande begränsningar, den synliggjorde förtrycket utan att försöka förklara det.²⁰⁸

Detta ledde fram till den fas som benämndes ”varför” och som handlade om det som Kyle i det tidigare refererade tillsättningsärendet benämnde ”en problematisering av kvinnsituationen”.²⁰⁹ De frågor som sysselsatte denna historieforskning var dels varför kvinnor varit underordnade män i historien, dels hur denna underordning hade förändrats och varför den såg olika ut i olika tider. Värdet därav, framhöll Hirdman, var att studiet av maktförhållanden i historisk tid kunde användas för att utveckla teoretiska verktyg för att förstå maktstrukturer i nutiden.²¹⁰

Scotts historiografiska trestegsraket fick stort genomslag i den nordiska diskussionen om kvinnohistoria och är förmodligen den mest dominerande historiografiska berättelsen om forskningens utveckling.²¹¹ Forskningen gick från att söka efter framträdande kvinnor till att lägga till kvinnor till befintlig historieskrivning till att utveckla teorier kring könsstrukturer. Som ett svar på Dahls kritik och som ett sätt att vakta det egna området är berättelsen rimlig. Kvinnohistoria höll på att etablera sig som ett forskningsområde i egen rätt och en berättelse om utveckling och professionalisering var i detta sammanhang av stor vikt. I denna process kan den historiografiska berättelsen ses som ett medel för att legitimera forskningen.²¹²

207 Ibid., s. 15.

208 Ibid.

209 Kyle citerad i Hagemann, ”Om å gjøre det enkle komplisert og det usynlige synligt”, s. 66.

210 Hirdman, ”Vad är kvinnohistoria?”, s. 20–21.

211 Jfr Larsen, ”Kvinne- og kjønnshistoriens fortellinger”, s. 151.

212 Jfr Lepenies & Weingart, ”Introduction”; Pickering, ”Anti-Discipline or Narratives of Illusion”.

När de historiografiska översikterna bedöms idag blir det tydligt att de i hög grad var strategiska berättelser snarare än kvalitativa bedömningar rörande tidigare forskning. I de svenska och norska översikterna ges förvånansvärt få referenser till vilken forskning som avses, vilka studier som hamnar under respektive utvecklingssteg och vilka innehållsliga aspekter av dessa studier som ligger till grund för kategoriseringen. Hirdman skrev att en ”allmän startpunkt” för kvinnohistorisk forskning var 1970-talet, men den enda nordiska historiker som nämndes vid namn var Ellen Fries, verksam i slutet av 1800-talet.²¹³ Det var istället brittiska och amerikanska historiker som apostroferades under de skilda utvecklingsstegen.

En forskare som anslöt sig till Scotts utvecklingsschema och samtidigt namngav vilka kvinnohistoriker som avsågs var ekonomhistorikern Anita Göransson. Hon ansåg att Gunnar Qvist, Gunhild Kyle, Asta Ekenvall, Eva Åsbrink och Greta Wieselgren gick att placera in under socialhistorisk flagg – en så kallad ”kompletterande fas”:

Det tidigaste och det bästa exemplet i Sverige på denna riktning är fortfarande – enligt min åsikt – Gunnar Qvists avhandling från 1960. Han lyfte fram och analyserade reformlagstiftningen i samband med den begynnande svenska industrialiseringen på 1800-talet. Det var kunskaper som tidigare inte ingått i vår bild av historien.²¹⁴

I linje med Hirdman menade Göransson att historisk kunskap om kvinnors utsatta situation var det främsta resultatet som den socialhistoriska forskningen frambringade. Dessutom underströk Göransson den kvinnohistoriska forskningens tvärdisciplinära karaktär genom att de forskare som nämndes inte alla var historiker.

Med stöd av Hemmings kan den historiografiska trestegsraketen

²¹³ Hirdman, ”Vad är kvinnohistoria?”, s. 11.

²¹⁴ Anita Göransson: *Om teori och historia. Mening, makt och materialitet* (Uppsala: Ekonomisk-historiska institutionen, 1993) s. 3. Kursiv i original.

ses som ett slags framstegsberättelse och som ett exempel på vad som händer då ett forskningsområde delas in i avgränsade utvecklingssteg. Modellen ”herstory–socialhistoria–genushistoria” eller ”och–hur–varför” frammanar bilden av separata utvecklingssteg med få beröringspunkter sinsemellan. Hemmings understryker att förekomsten av dylika framstegsberättelser inte är någon garant för att de skillnader som skrivs fram existerade i praktiken.²¹⁵

Från kvinnohistoria till genushistoria

Gro Hagemann skrev ytterligare en historiografisk artikel som bitvis omvärderade utvecklingsberättelsen hon några år tidigare använt för att bemöta Dahl. I en kommentar till tillsättningsärendet i Göteborg 1987 menade Hagemann att kvinnohistoriker ännu inte satt ned foten i frågan om kvinnohistoria skulle vara kategorihistoria eller problematiserande historia.²¹⁶ Hon menade att kvinnohistoriker i sin iver över att legitimera sin forskning varit alltför lojala med ”faderhuset”, dvs. plikttroget följt inomdisciplinära normer för historisk forskning.²¹⁷ Det hade fått till konsekvens att kvinnohistoriker tagit avstånd från kvinnorörelsens politiska projekt och missat att göra bruk av den förändringskraft som fanns inbyggd i den kvinnohistoriska forskningen.²¹⁸ Här avsåg Hagemann den förändringskraft som kvinnohistoria kunde utgöra gentemot både historievetenskapliga normer och samhällets allmänna historieuppfattning.

Flera av de refererade historiografiska översikterna har en tydlig riktning, de skriver fram en berättelse som strävar mot de diskussioner som fördes i slutet av 1980-talet och början av 1990-talet. Dessa översikter värdesätter den pågående utvecklingen mot en fördjupad teoribildning kring kön som en historiskt föränderlig kategori och kring maktförhållanden mellan kvinnor och män i historisk tid. I den-

215 Hemmings, *Why Stories Matter*, s. 152–153.

216 Hagemann, ”Om å gjøre det enkle komplisert og det usynlige synligt”.

217 *Ibid.*, s. 73–74.

218 *Ibid.*, s. 69–70.

na framstegsberättelse utgjorde äldre forskning en motbild genom dess teoretiska brister och dess nära relation till ”faderhuset”. Även om flera förtjänster med denna forskning påpekades, som i Hirdmans och Göranssons framställningar, var det framför allt i rollen som övergångsstadium som den frammanades.

På liknande sätt som i de historiografiska berättelserna om arbetarhistoria finns det en rörelse från att se äldre forskning som del av forskningsområdet till att mer och mer beskriva det som en del av en förhistoria eller enstaka undantag. I de historiografiska översikterna från slutet av 1980-talet nämns fortfarande de tidiga kvinnohistorikerna i Göteborg, om än parentetiskt. Hagemanns omnämmande av dessa insatser är talande: ”De må her tas et forbehold. Kvinnehistorisk forskning har vært drevet i Norden også før 1970-åra.”²¹⁹ Det hade existerat forskning före 1970-talet men det var något som kunde skyndas förbi med en randanmärkning. Intressant att notera är att det i princip inte gjordes några kopplingar mellan kvinnohistorisk forskning och kvinnorörelse i de tidiga historiografiska översikterna. Som det förefaller var verksamma kvinnohistoriker måna om att legitimera forskningen inom ramen för befintliga vetenskapliga normer och drog sig för att associera intresset för kvinnohistoria med olika feministiska projekt.

Det är därför en aning överraskande att läsa om kvinnohistorisk forskning i historiografiska översikter från 1990- och 2000-talen. Det finns i dessa översikter två nya förklaringar till hur forskningen uppkommit. För det första var kvinnoforskning, kvinnohistoria och kvinnorörelse nu del av samma historiska utveckling, för det andra – och som en följd av detta – hade betoningen på radikalitet och kvinnorörelse blivit starkare. I dessa nya förklaringar framställdes 1970-talet som den verkliga startpunkten för kvinnohistorisk forskning och att det som eventuellt funnits dessförinnan var av mindre betydelse. En annan skillnad var att de historiografiska översikterna övergick från att vara del av olika ämnesdebatter till att ta plats som traditionsförmedling i kurslitteratur och professionella biografier.

²¹⁹ Ibid., s. 81.

En återkommande tendens i 1990- och 2000-talens historiografiska översikter var att kvinnohistoria och kvinnoforskning framställdes som att de utvecklats i tandem. Här två exempel hämtade från kurslitteratur:

Kvinnorörelsen växte fram, dels som ett resultat av vänsterrörelsen och andra proteströrelser, men också som en reaktion mot den manliga dominansen inom dessa. Debatten inom kvinnorörelsen ledde till att ny forskning initierades och att den tidigare kvinnoforskningen förändrades och systematiserades till både inriktning och praktik.²²⁰

Kvinnoforskningen hade en nära koppling till den nya kvinnorörelsen. Till skillnad från den första vågens kvinnorörelse i början av 1900-talet, som tog sin utgångspunkt i framförallt den liberala ideologin, där man strävade efter formell jämställdhet, anknöt den andra vågens kvinnorörelse till en socialistisk och radikal samhällskritisk tradition.²²¹

Som beskrivning av den teoriutvecklande kvinnoforskningen är innehållet i ovanstående citat korrekt, 1970-talets kvinnorörelser var i hög grad kunskapsproducerande projekt och självfallet fanns det inga vatentäta skott mellan kvinnoforskning och kvinnohistorisk forskning under 1970- och 1980-talen. Det som hänt då kvinnorörelse, kvinnoforskning och kvinnohistoria vävts samman är att berättelsen fått ett delvis nytt innehåll. Borta är nu resonemang kring de socialhistoriska strömningarna under efterkrigstiden och den kvinnohistoriska forsk-

220 Christina Ericsson: "Inledning", i Christina Ericsson (red.): *Genus i historisk forskning* (Lund: Studentlitteratur, 1993) s. 5.

221 Christina Carlsson Wetterberg & Anna Jansdotter: "Inledning", i Christina Carlsson Wetterberg & Anna Jansdotter (red.): *Genushistoria. En historiografisk exposé* (Lund: Studentlitteratur, 2004) s. 5.

ningens relation till historievetenskapliga normer. Inledningarna som citeras ovan är kort hållna och tar sin utgångspunkt i de texter som antologierna i övrigt utgörs av, så delvis är framställningarna ett resultat av formen.

I den historiografiska översikten ”Från kvinnohistoria till genushistoria” av historikern Maria Sjöberg fördjupades också perspektiven. Ellen Fries fick en initierad presentation och teoriutvecklingen under 1980-talet behandlades utförligt. Kvinnohistoria under efterkrigstiden beskrevs som socialhistorisk och demografisk (i Sjöbergs framställning intressant nog illustrerad av Christer Winbergs familjehistoriska avhandling). På samma sätt som i Hirdmans historiografiska framställning nämndes få 1960- och 1970-talshistoriker vid namn utan dessa decennier beskrevs i mer allmänna ordalag.²²² Vidare kopplade Sjöberg samman socialhistoria med tidens samhällseliga radikalitet, något som avvek från äldre översikter av Odén, Källemark och Åberg samt Hagemann: ”1970-talets socialhistoriska uppsving kan kopplas till den radikaliserings av det politiska klimatet som då allmänt ägde rum. I detta tidevarv myntades uttrycket ’det personliga är politiskt’.”²²³

Att framväxten av kvinnohistoria numera ses som en integrerad del av 1970-talets kvinnorörelser och kvinnoforskning är framträdande även i antologin *Föregångarna. Kvinnliga professorer om liv, makt och vetenskap* (2010). I inledningskapitlet skriver historikerna Kirsti Niskanen och Christina Florin att det var varianter på kvinnoforskning som tidiga kvinnohistoriker bedrev: ”Enskilda aktörer som till exempel litteraturvetaren Karin Westman Berg, sociologen Rita Liljeström och historikerna Gunhild Kyle och Gunnar Qvist introducerade kvinnoforskning inom sina discipliner.”²²⁴ Det kan alltså

222 En sen artikel av Gunnar Qvist refereras, men det är enda exemplet. Maria Sjöberg: ”Från kvinnohistoria till genushistoria”, i Magnus Perlestam (red.): *Genusperspektiv i historia* (Lund: Studentlitteratur, 2001).

223 Ibid., s. 11.

224 Kirsti Niskanen & Christina Florin: ”Livshistorier, feminism och vetenskap”, i Kirsti Niskanen & Christina Florin (red.): *Föregångarna. Kvinnliga professorer om liv, makt och vetenskap* (Stockholm: SNS Förlag, 2010) s. 17.

konstateras att det på senare år blivit vanligare att benämna kvinnohistorisk forskning – rätt och slätt – kvinnoforskning.

SAMMANFATTANDE DISKUSSION

En jämförelse mellan de historiografiska berättelserna om arbetarhistoria och kvinnohistoria ger vid handen att den arbetarhistoriska forskningen starkare har sammankopplats med 1970-talets radikalitet. Trots att forskningsområdena sägs ha uppstått ungefär samtidigt med en förhistoria under 1900-talets första hälft, några enstaka insatser under efterkrigstidens första decennier och ett genombrott för forskningen under 1970-talet, är tendensen att tidens radikalitet och sociala och politiska rörelser oftare lyfts in i de historiografiska berättelserna om arbetarhistoria. I de historiografiska berättelserna om kvinnohistoria har det tvärtom varit vanligt att betona inomvetenskapliga faktorer, exempelvis socialhistoriska strömningar och 1980-talets teoriutveckling, för att förklara forskningens framväxt. I nyare historiografiska översikter behandlas decennierna närmast efter andra världskriget som en parentes, de framställs som en övergångsperiod med få beröringspunkter med den teoretiskt utvecklade genushistoriska forskningen som växte fram under 1980-talet. Detsamma gäller nyare historiografiska översikter som behandlar arbetarhistoria. Även där är referenserna till forskning före 1970 i princip frånvarande, kopplingen mellan radikalitet och forskning starkare och områdets framgångsrika period under 1980-talet i centrum.

Många historiografiska översikter över uppkomsten av kvinnohistoria har influerats av Joan W. Scotts historiografiska framstegsberättelse som delar in forskningen i tre utvecklingssteg. En konsekvens av att i en svensk kontext överta denna berättelse har varit att den kvinnohistoriska forskningen antagits följa samma utvecklingssteg som Scott anger huvuddragen för. Det är emellertid svårt att avgöra utifrån den historiografiska litteratur som här studerats hur väl denna berättelse står sig empiriskt. Detta har att göra med att få kvinnohistoriker nämns vid namn och de gånger detta sker är det inte sällan

1800-talshistorikern Ellen Fries som får stå som representant för en tidig kvinnohistorisk forskning. Genom att använda Fries som ett exempel på tidig kvinnohistorisk forskning förstärks upplevelsen av ett före och ett efter. Kanske vore det mer korrekt att säga att de nyare översikterna inte alls handlar om uppkomsten av kvinnohistoria, utan vad de tecknar är uppkomsten av genushistoria. Referenserna till Fries är då att betrakta som ett slags hommage till ett passerat utvecklingsstadium. Klart är att den forskning som bedrevs före 1970-talet har en tillbakaskjutet plats i de historiografiska berättelserna om arbetarhistoria och kvinnohistoria.

I nästa kapitel presenteras den första av de fyra delstudierna av äldre arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning. För att kort rekapitulera undersöks i dessa kapitel insatser som marginaliserats i den historiografiska litteraturen. Delstudierna behandlar vetenskapliga publikationer i relation till befintligt recensionsmaterial och syftet är att synliggöra hur forskningen diskuterades och hur ämnesvalen arbetarhistoria och kvinnohistoria uppfattades. De övergripande frågeställningarna för delstudierna handlar om vilka vetenskapliga normer som kom till uttryck i forskningen och huruvida dessa normer bekräftades eller utmanades. Varje kapitel utgår därutöver från några mer specifika syftesformuleringar kopplade till materialet och till ämnet för den aktuella delstudien. Dessa syftesformuleringar presenteras i inledningen till vart och ett av de följande kapitlen.

2. TRE KVINNOHISTORISKA ARBETEN

Runt 1960 publicerades tre kvinnohistoriska avhandlingar i tät följd: Gunnar Qvists *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846* (1960), Karin Westman Bergs *Studier i C. J. L. Almqvists kvinnouppfattning* (1962) och Eva Åsbrinks *Studier i den svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället 1809–1866* (1962). De tre undersökningarna rönt stor uppmärksamhet i dagspress, de två förstnämnda lovordades var än de recenserades och den sistnämnda blev något av en beryktad avhandling som delade kritikerkåren i två läger. Det var inte bara ämnesvalet – studiet av kvinnofrågor och kvinnouppfattningar under 1800-talets förra hälft – som sammanlänkade dessa studier. I praktiken publicerades undersökningarna omlott. Qvist var först att disputera, men Westman Berg och Åsbrink hade under 1950-talet skrivit licentiatavhandlingar på samma ämnen som doktorsavhandlingarna.²²⁵ Detta medförde att alla tre kunde referera till varandras forskning.

I recensioner beskrevs dessa forskare som pionjärer och deras avhandlingar som pionjärarybeten: Qvist som den förste att undersöka

²²⁵ Eva Åsbrink blev fil.lic. 1953 och Karin Westman Berg blev fil.lic. 1957. Se Kerstin Öhrström & Sigrid Andersson: *Vem är hon. Kvinnor i Sverige. Biografisk uppslagsbok* (Stockholm: Norstedts, 1988). Åsbrinks licentiatavhandling finns även tryckt och utgiven på förlag: Eva Åsbrink: *Studier i den svenska kyrkans kvinnosyn kring 1800-talets början. Genom portar, 1* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1959).

1800-talets sociala och politiska reformer rörande arvs- och giftorätt, näringsfrihet och myndighet utifrån kvinnohistoriska perspektiv; Westman Berg som den första att utförligt behandla Almqvists feministiska tänkande; Åsbrink som den första att systematiskt studera kyrkans kvinnosyn i relation till 1800-talets reformdebatter. Åsbrink var dessutom den första kvinnan i Sverige att promoveras till teologie doktor, 79 år efter den första kvinnliga filosofie doktorn, Ellen Fries.

De tre avhandlingarna visar på olika sätt att ämnet för en avhandling kan vara kontroversiellt *per se*. Det gäller både hur författarna själva skrev fram sin forskningsuppgift och hur de mottogs i recensioner och debatt. Westman Berg menade att hon valt ämnet till sin avhandling ”utifrån den åsikten, att det inte finns någon bestämd början till kvinnofrigörelse inom den västerländska kulturen, lika litet som något ännu skönjbart slut.”²²⁶ Hon kopplade alltså samman avhandlingsämnet med sin egen tids jämlikhetssträvanden. I *Dagens Nyheter* skrev Erik Lönnroth i en recension av Qvists avhandling, att det var följdriktigt att en manlig historiker undersökte kvinnofrågan under 1800-talet eftersom kvinnliga historiker alltför lätt skulle råka ut för beskyllningar om att ”tala i egen sak”.²²⁷ I mycket var det just detta som hände i fallet med Åsbrinks avhandling som på flera håll beskyllades för att vara en anakronistisk undersökning med feministiska förtecken.²²⁸ ”Doktorsavhandlingen som stridsrop” löd exempelvis rubriken till historikern Sven Lundkvists recension i *Expressen*.²²⁹ Recensionerna av de kvinnohistoriska avhandlingarna kretsade kring frågor om vetenskaplighet, ideologisk tendens och relationen mellan dåtid och nutid.

226 Karin Westman Berg: *Studier i C. J. L. Almqvists kvinnouppfattning* (Göteborg: Akademiförlaget Gumpert, 1962) s. 14.

227 Erik Lönnroth: ”Den tysta fronten mot kvinnan”, *Dagens Nyheter*, 8 november 1960.

228 Jag använder i det här kapitlet begreppet ”feminism” som en samlingsbeteckning för den typ av ideologisk tendens som Åsbrinks avhandling ansågs göra sig skyldig till.

229 Sven Lundkvist: ”Doktorsavhandlingen som stridsrop”, *Expressen*, 29 maj 1962.

Qvist, Westman Berg och Åsbrink tillhörde skilda discipliner (historia, litteraturhistoria och religionshistoria) vilket delvis syntes i undersökningarnas innehåll. Disciplinära skillnader var emellertid inget framträdande tema i diskussionerna av avhandlingarna, utan huvudsakligen uppfattades de som behandlande samma period och bidragande med kunskap till samma problemkomplex. Det var bara i debatten kring Åsbrinks avhandling som disciplinfrågan blev ett framträdande tema efter att den kände filosofen Ingemar Hedenius i flera artiklar försvarade avhandlingen samtidigt som han riktade skarp kritik mot teologi som profan vetenskap. Mot bakgrund av diskussionerna om Åsbrinks avhandling parafraserade Hedenius Cato den äldre och skrev: ”För övrigt anser jag att de teologiska fakulteterna bör avskaffas.”²³⁰

Syftet med det här kapitlet är att undersöka Qvists, Westman Bergs och Åsbrinks avhandlingar utifrån ett antal perspektiv. För det första undersöks avhandlingarna innehållsmässigt, deras syften och den historia som skrevs fram. För det andra studeras hur avhandlingarna mottogs i samtiden, hur de diskuterades i recensioner och debattartiklar. För det tredje behandlas det intertextuella förhållandet mellan avhandlingarna, det sätt som de anslöt till varandra genom korsreferenser. Och slutligen, för det fjärde, diskuteras pionjärberättelsen, dvs. hur författarna och avhandlingarna beskrevs i termer av pionjärer och pionjärverk, samt hur dessa beskrivningar eventuellt levt vidare i den historiografiska litteraturen.

FORSKNINGENS INNEHÅLL

Innan jag refererar respektive avhandling ska jag presentera en kon-
turteckning av Sverige under 1800-talets förra hälft som den presenterades av Qvist, Westman Berg och Åsbrink. Tanken är att bekanta läsaren med den historiska tid som deras avhandlingar behandlade.

Det historiska skeende som Qvist, Westman Berg och Åsbrink un-

230 Ingemar Hedenius: ”Eva Åsbrink och teologerna”, *Dagens Nyheter*, 18 juli 1962.

dersökte rörde sig mellan politiska, sociala och intellektuella nivåer, och det var framför allt stadsförhållanden som stod i fokus. En stark liberal opinion uppkom under perioden främst inom borgarståndet med idémässig bas i fysiokratiska teorier och naturrättslig filosofi. På ett politiskt plan karaktäriserades tiden av att den traditionella ståndsindelningen utmanades av liberala krafter, vilket fick sitt ultimata uttryck med ståndsriksdagens avskaffande 1866. Detta hade grundats för genom en rad politiska reformer gällande arvs- och giftorätt (1845), näringsfrihet (1846) och myndighet (1858), som i stor utsträckning likställde kvinnor och män i lagens mening.

Utöver att vara en kamp om den politiska representationen tecknade sig dessa reformer mot bakgrund av sociala förhållanden. 1800-talets förra hälft kännetecknades av kraftig befolkningsökning och utbredd arbetslöshet i städerna som en följd av urbanisering, en otidsenlig lagstiftning och mekaniseringen av olika stadsindustrier (i synnerhet den kvinnodominerade textilindustrin). Det rådde under perioden en reell nöd bland stora befolkningssegment vilket inverkade på beslutsfattare att gradvis genomdriva vissa regel- och praxisändringar. Samtidigt förhalades många reformer, de gavs en försiktig formulering eller stoppades i verkställande instanser på grund av intressekonflikter mellan olika samhällsgrupper och av rädsla för att reformerna skulle medföra långtgående omvandlingar av samhällsstrukturen. I såväl liberala som konservativa kretsar fanns en utbredd rädsla för socialistiska idéströmningar och för folklig resning.

I början av 1800-talet var kvinnan på flera områden diskriminerad i lagstiftning, både på landsbygd och i städerna. Vid 1809/1810 års riksdag fattades beslut om arbetsrättsliga reformer för kvinnor, men av olika anledningar togs beslutet tillbaka av kronprins Karl Johan 1811, och det dröjde till 1846 innan liknande författningar kunde antas. Karaktäristiskt för första hälften av 1800-talet var att enskilda politiska frågor om näringsfrihet och myndighet i stigande grad blev invecklade i en större samhällsomvandling. Från att ha varit idealistiska idéer i upplysningstänkandet och franska revolutionens efterföljd blev de efterhand del av ståndssystemets upplösning och en vidare

maktkamp mellan fräse och ofräse stånd. Detta innebar att åsikter om kvinnors ställning i många fall rymde vidare politiska spörsmål och var ett uttryck för dominerande samhällsgruppers bevakande av sina långsiktiga intressen.

Detta är en konturteckning av det historiska skeende som Qvist, Westman Berg och Åsbrink placerade sina undersökningar inom. Tidens sociala frågor var visserligen trängande, men det var bara undantagsvis de gavs prioritet vid riksdagar och i regeringens arbete. Det rådde ett komplicerat förhållande mellan reell nöd, opinionsbildning och ståndintressen. En undersökning av samhällsförändringar under 1800-talet kunde därför företas på olika sätt: som en politisk historisk studie av Kunglig Majestät, riksdagsförhandlingar och processer i ämbetsverk; som en socialhistorisk och ekonomisk-historisk studie av demografiska förändringar och människors levnadsvillkor; som en idéhistorisk studie av litterära, filosofiska och ideologiska strömningar. ”Problematiken kring 1800-talets svenska kvinnoemancipation tilldrar sig allt större intresse och från olika utgångspunkter börjar man nalkas ämnet”, sammanfattade Qvist läget.²³¹

Kvinnofrågan i Sverige

Qvists syfte var att ”följa frågan om kvinnans näringsfrihet från dess uppträdande på riksdagsplanet 1809 fram till tillkomsten av 1846 års författningar, i vilka kvinnorna för första gången tillerkändes rätt att *utan behovsprövning* utöva hantverks- och vissa handelsyrken.”²³² Han skrev att ämnet kunde vid en första anblick förefalla snävt avgränsat, men att näringsfrihet var en fråga som öppnade upp mot andra problemområden som myndighetsfrågor för gifta och ogifta

231 Gunnar Qvist: ”Recension: *Studier i C. J. L. Almqvists kvinnouppfattning* (Kvinnohistoriskt arkiv 3) Akademisk avhandling (Uppsala). Av Karin Westman Berg. Almqvist & Wiksell. Akademiförlaget Gumperts. Uppsala 1962”, *Historisk tidskrift* 83, nr 4 (1963) s. 458.

232 Gunnar Qvist: *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846. Studier rörande kvinnans näringsfrihet inom de borgerliga yrkena* (Göteborg: Akademiförlaget Gumperts, 1960) s. 7–8. Kursiv i original.

kvinnor, kvinnors utestängning från utbildning inom handels- och hantverksyrkena samt rösträttsfrågor och beskattningsfrågor, som även de var reglerade utifrån klass och kön. Detta ledde Qvist till att ta ett brett grepp om den undersökta tiden: ”Frågan om kvinnornas näringsfrihet inrymde således en rad komplicerade spörsmål med förgreningar in i alla skråsystemets politiska, ekonomiska och sociala funktioner.”²³³

Avhandlingen inleddes med en genomgång av den västeuropeiska diskussionen om kvinnors ställning, ett refererat av central kvinnoemancipatorisk litteratur, däribland Mary Wollstonecrafts reaktion mot Rousseaus utbildningsprogram och den liberala feminismen såsom den formulerades av John Stuart Mill.²³⁴ Sammantaget visade genomgången av de västeuropeiska förhållandena att den svenska lagstiftningen från 1734 vid ingången till 1800-talet var tämligen föråldrad. Qvist menade att 1809/1810 års riksdag var starkt påverkad av de västeuropeiska upplysningsidealerna. Här nämndes Hedvig Charlotta Nordenflycht och Thomas Thorild som betydande exempel på att det mot frihetstidens slut fanns exempel på svenska författare som tagit till sig av och förespråkade upplysningens kvinnoemancipatoriska idéer.²³⁵

När beslutet om arbetsfrihet vid 1809/1810 års riksdag inte genomfördes noterade Qvist en vändning i rikspolitiken till mer konservativa strömningar under romantikens uppblommande. Detta medförde att opinionsbildningen kring olika kvinnofrågor fick börja om på nytt och från 1830-talet och framåt var det författare som Fredrika Bremer och C.J.L. Almqvist, tillsammans med skribenter i den liberala dagspressen, som var de tydligaste kvinnoemancipatoriska rösterna. Vid denna tidpunkt hade pauperismen (massfattigdomen) seglat upp som en pådrivande faktor till de politiska reformer som ansågs nödvändiga att genomföra. Det som tog mest plats i Qvists undersökning var turerna

²³³ Ibid., s. 8.

²³⁴ Ibid., s. 13–37.

²³⁵ Ibid., s. 48–57.

vid riksdagar, hos Kunglig Majestät och i det statliga ämbetsverket Kommerskollegium. Undersökningen av dessa instanser ställdes genomgående i relation till tidens opinionsbildande litteratur och spänningarna mellan en liberal och en konservativ dagspress påtalades.²³⁶

Den slutsats som Qvist presenterade till varför näringsfrihetsreformerna kunde genomföras 1846 tillmätte emellertid den liberala litteraturen liten betydelse. Det starkaste motivet till reformerna handlade om en maktkamp mellan män, att den liberala och kapitalistiska opinionen inom borgarståndet hade vunnit terräng och kunde med hjälp av den nyligen installerade och reformvänlige Oscar I genomdriva reformerna. Enligt Qvist hade kvinnoemancipatoriska idéer mindre betydelse för utgången i reformfrågorna: det fanns vid tidpunkten ännu ingen organiserad kvinnorörelse eller ens någon stark opinion i kvinnofrågor. Det var klassintressen snarare än kvinnoemancipatoriska intressen som bidrog till upplösningen i det halvsekelånga förloppet rörande kvinnors rätt till att bedriva näringsverksamhet.²³⁷

Almqvists kvinnouppfattning

Westman Berg behandlade i sin avhandling i förstone Almqvists författarskap utifrån vad han skrev om kvinnors ställning i samhället, vad som i avhandlingen benämns hans ”kvinouppfattning”. Syftet var ”att uttömmande skildra Almqvists utveckling och insats som feminist”:

Min undersökning sysslar med verk från tiden före, under och efter den omvälvning i Almqvists världsåskådning, som gjorde honom i politiskt avseende till liberal och i konstnärligt avseende till realist [...]. Vi vet att Almqvist av fruktan bl. a. för att förlora sin ställning som rektor vid Nya Elementarskolan till en början inte

236 Ibid., s. 159–162.

237 Ibid., s. 267–268, 273–282.

vågade öppet framföra sina nya åsikter utan bara antyde dem. Det blir således fråga om att läsa mellan raderna och mot bakgrund av den politiska situationen söka tolka hans anspelningar. Välkänt är att när han 1839 tog bladet från munnen, öppet medverkade i liberal press och utgav den tidigare tillbakahållna *Det går an* blev följden, att han bl. a. inte kunde fortsätta som rektor utan övergick till att bli journalist, en bana som på tragiskt sätt avslutades med hans flykt till Amerika 1851.²³⁸

Westman Berg närmade sig alltså Almqvists författarskap på bred front och studerade hans produktion kronologiskt med den samhällseliga kontexten och tidens idéhistoriska strömningar i relief.

Det som gjorde Almqvist särskilt relevant att undersöka var att han så tydligt tog ställning i tidens sociala frågor. Här fanns det beröringspunkter mellan Westman Bergs avhandling och Qvists och Åsbrinks avhandlingar. Qvist hade argumenterat för att tidens intellektuella och litterära publikationer var viktiga opinionsbildande urkunder (om än ej avgörande för utgången i näringsfrihetsreformen): ”Fylligare upplysningar [om värderingar kring manligt och kvinnligt] ger emellertid tidens böcker och tidningar, vilka dessutom måste ha utgjort källor till de politiska och administrativa instansernas åsikter.”²³⁹ Och en liknande ståndpunkt uttryckte Åsbrink: ”Denna [den liberala oppositionen] får nu också till sitt förfogande en växande tidningspress och erhåller därmed nya möjligheter att påverka, vad man med ett lika svårdefinierbart som vedertaget uttryck brukar beteckna som den allmänna opinionen.”²⁴⁰

I *Studier i C. J. L. Almqvists kvinnouppfattning* studerades Almqvists författarskap i relation till hans omgivning, för att därigenom

238 Westman Berg, *Studier i C. J. L. Almqvists kvinnouppfattning*, s. 14–15.

239 Qvist, *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846*, s. 120.

240 Eva Åsbrink: *Studier i den svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället åren 1809–1866. Genom portar*, 2 (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1962) s. 219–220.

synliggöra på vilka sätt han kunde betraktas som en originell och nydanande författare. Westman Berg skrev att huvudvikten i hennes undersökning låg på ”de vägar Almquist gick ensam [snarare] än på dem, där han färdades tillsammans med många.”²⁴¹ Almquists kvinnouppfattning var visserligen inget okänt ämne, men Westman Berg menade att tidigare forskning alltför snävt tolkat författarens feminism som blott och bart ett uttryck för hans okonventionella privatliv.²⁴² Här ville hon skriva fram en mer affirmativ tolkning av författarens tänkande och visa att det fanns intentioner i vad han skrev som hade vidare syfte än att rättfärdiga hans privata utsvävningar.²⁴³

Ett av de mer innovativa dragen i Westman Bergs forskning som ställde Almquist i ett nytt ljus var hennes påvisande av influenser från österländskt tänkande hos författaren och att han var väl förtrogen med den indologiska sanskritforskningen.²⁴⁴ Detta höjde Almquists status såtillvida att det förankrade honom i den intellektuella myllan ute på kontinenten och att han på så sätt för eftervärlden framstod som en större författare än vad hans samtid velat tillerkänna honom att vara.

Det mest omfattande kapitlet i avhandlingen ägnades åt Almquists bok *Det går an* (1839) och dess huvudkaraktär Sara Videbeck. Det var en bok som väckte uppståndelse för den syn på äktenskapet och kvinnans ställning som förmedlades däri. Syftet med kapitlet var

att belysa på vilka punkter han [Almquist] lät Sara Videbeck avvika från vad som var gängse kvinnoroll i det dåtida samhället. [...] Eftersom *Det går an* visar sig vara full av anspelningar på gällande lagar och nya lagförslag, kommer den att sättas in i sitt sammanhang med den dåtida politiska debatten om reformer av kvinnans ställning.²⁴⁵

241 Westman Berg, *Studier i C. J. L. Almquists kvinnouppfattning*, s. 16.

242 *Ibid.*, s. 222.

243 *Ibid.*, s. 216–218, 393–394.

244 *Ibid.*, kap. 7.

245 *Ibid.*, s. 227.

Även om det framför allt var synen på äktenskapet som väckte debatt i Almqvists samtid, analyserade Westman Berg boken som ett inlägg i tidens näringsfrihetsdebatt. Boken hade publicerats i nära anslutning till att Kommerskollegium presenterat ”ett mycket avancerat förslag” om näringsfrihet för kvinnor.²⁴⁶ Frågan var om de karaktärsdrag som Sara Videbeck hade fått gick att se som en kommentar till detta reformarbete (hon var glasmästare med eget glasblåseri med underställda manliga arbetare).

Westman Berg menade att karaktärsteckningen inte var någon slump, ingen passiv återspeglning av strömningar i tiden, utan snarare ett inpass i en politisk diskussion: ”När Almqvist på allvar börjat intressera sig för kvinnors yrkesarbete har han antagligen samlat fakta inom detta område och studerat flera skrifter i ämnet.”²⁴⁷ Även Qvist var inne på detta spår och framhöll att boken och den debatt som den gav upphov till undervisade den bildade eliten i kvinnoemancipatoriska tankegångar, samtidigt som den bidrog till att skärpa ”vaksamheten och misstänksamheten i det konservativa lägret”.²⁴⁸ Qvist skrev att *Det går an*-debatten blottade liberala krav på ”radikal omgestaltning av kvinnans sociala position.”²⁴⁹

Det unika med *Det går an* var enligt Westman Berg att boken skildrade ett scenario som i dåtiden skrämde många manliga makt-havare. Det handlade dels om det program för en ny äktenskapsform som Almqvist skisserade, dels om det faktum att Videbeck var glasmästare med ansvar för underställda manliga arbetare. Att kvinnor skulle komma att blir överordnade manliga arbetare var något som berördes i näringsfrihetsdebatten som en närmast otänkbar konsekvens av en likställd arbetsrättslagstiftning mellan kvinnor och män. Likväl, menade Westman Berg, lyckades Almqvist med konststycket att skriva fram huvudpersonen på ett sätt som gjorde henne till en trovärdig karaktär:

246 Ibid., s. 238.

247 Ibid., s. 280.

248 Qvist, *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846*, s. 140.

249 Ibid.

Trots att hon var en omyndig, ogift kvinna utan rätt att råda över sig och sitt gods, har författaren gjort det troligt, att hon fått vana vid självständiga affärstransaktioner och både ekonomiskt och yrkesmässigt ägde lika goda startmöjligheter i livet som om hon varit en ung man. Hon hade alltså fått den erfarenhet att sköta sin egen ekonomi, som man i myndighetsdebatten påpekat, att kvinnor saknade, och den yrkeskunskap inom ett hantverk, som man i näringsfrihetsdebatten ansåg önskvärd för fler kvinnor.²⁵⁰

Westman Bergs målsättning att undersöka Almqvists insats som feminist nådde här konkretion. Medan Almqvists idéer om äktenskap utan vigsel var för aparta för att kunna påverka den allmänna opinionen var hans tankar om myndighet och näringsfrihet för kvinnor förankrade i en befintlig liberal opinion. Därigenom menade Westman Berg att hans skrivningar om näringsfrihet och myndighet hade opinionsbildande effekter.

Svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället

Den prästvigde Almqvist dök upp även i Åsbrinks avhandling om kyrkans kvinnoyn under 1800-talets förra hälft. Här fick han tillsammans med nationalskalden och biskopen Esaias Tegnér representera röster som avvek från en i övrigt närmast enhetlig kyrklig opinion. I jämförelse med genomsnittet stod den förstnämnde som representant för en mer liberal och den sistnämnde för en mer ringaktande kvinnoyn.²⁵¹ Genom en undersökning av prästeståndets agerande i ett antal riksdagar mellan 1809/1810 och 1865/1866, samt genom att studera predikningar, begravningsstal och ceremonital, var Åsbrinks syfte att

250 Westman Berg, *Studier i C. J. L. Almqvists kvinnouppfattning*, s. 317.

251 Åsbrink, *Studier i den svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället åren 1809–1866*, s. 139.

uttala sig om hur riksdagsprästerna förhöll sig till tidens politiska frågor och om kyrkans kvinnosyn förändrades under perioden.²⁵²

Som nämnts var Sverige under 1800-talet skådeplatsen för samhällelig omvandling både vad gäller den politiska ordningen och de sociala och ekonomiska strukturerna. Dåtidens aktörer såg en framväxande liberal opinion pådriven av, å ena sidan, den industriella och tekniska utvecklingen och, å andra sidan, upplysningsidéer och ekonomiska teorier om produktion och produktivitet. Den liberala opinionen fann sina främsta förespråkare i delar av borgar- och bondestånden som yrkade på att tidigare marginaliserade samhällsgrupper skulle ges plats på den politiska arenan och att de skulle tillerkännas rättigheter som tidigare fränkännts dem: ”I det av treståndslärans indelning påtagligt präglade svenska samhället uppluckrades under 1800-talet *ordo politicus*, därigenom att *undersåten* alltmer vann gehör för sina anspråk på att betraktas som *medborgare*.”²⁵³

Åsbrink underströk att det var först efterhand som kvinnor började inkluderas i medborgarbegreppet.²⁵⁴ I och med reformerna rörande arvs- och giftorätt, näringsfrihet samt myndighet för ogift kvinna tog det svenska samhället ett stort steg närmare att göra kvinnor likställda män. Vad Åsbrink visade var att opinionen inom prästeståndet var hårdnackat emot de flesta reformer som avsåg att ge kvinnor utökad tillgång till samhällslivet. Sånär som på en reform – folkskolereformen – motsatte sig de kyrkliga representanterna alla förslag som i kortare och längre perspektiv antogs förändra kvinnors traditionella ställning.²⁵⁵

Vad bestod då kyrkans kvinnosyn i? Trots att flera framträdande förkunnare i Sverige var influerade av den från Tyskland förmedlade kristna upplysningen, den så kallade neologin, var det enligt Åsbrink inget som slog igenom i den kyrkliga opinionen eller i predikningar:

252 Ibid., s. 12.

253 Ibid., s. 367. Kursiv i original.

254 Ibid., s. 371.

255 Ibid., s. 373–374.

Wallin, Hagberg, Rogberg, alla tre framstående företrädare för en moderat neologi, stundom kallad supranaturalism, visa i sina predikningar icke någon avvikelse från den ortodoxa synen. Detta framgår tydligt av jämförelsen mellan de ovan nämnda predikanternas syn och den som framträder hos företrädarna för ortodoxien: Franzen, Hedrén och af Wingård.²⁵⁶

De neologiska strömningarna bland kyrkans män bidrog visserligen till "varsamma" revideringar av katekesen och psalmboken, samt i utarbetandet av en allmänt erkänd kyrkohandbok.²⁵⁷ I dessa omarbetningar gick det att iaktta vissa förskjutningar gällande kvinnosyn, exempelvis beskrivningen av ritualen för vigsel och kyrkotagning.²⁵⁸ Det efterlämnade predikomaterialet gav dock inga antydningar om att dessa nya strömningar haft något märkbart genomslag i praktiken.

Kyrkans kvinnosyn utmärktes under hela den undersökta perioden av en betoning på kvinnan som maka–moder–husmoder. Denna treklang var i överensstämmelse med den lutherska treståndsläran med dess fasta schema för kvinnans plikter. Mer konkret riktade den protestantiska kvinnosynen in sig på kvinnors världsliga plikter, kvinnans plats i hemmets härd, och vände sig mot den katolska kyrkans virginitetsideal. Åsbrink menade att det i den kyrkliga opinionen inte skedde några betydande avsteg från schemat maka–moder–husmoder under 1800-talets förra hälft.²⁵⁹ Däremot pågick det betydande förändringar i den samhällseliga opinionen, påverkade av pauperismen och kvinnors svårigheter att finna utkomst både på landsbygd och i städer samt av upplysningstänkandet. Åsbrink menade att det uppstod ett "glapp" mellan kyrkan och dess församling, mellan en kyrklig och en profan opinion:

256 Ibid., s. 139.

257 Ibid., s. 138.

258 Enligt *Nationalencyklopedin* innebar kyrkotagning vid 1800-talets mitt "en tacksägelse för att kvinnan blivit räddad och frisk igen efter förlossning." Uppslagsord: "kyrkotagning" i *Nationalencyklopedin* (databas).

259 Åsbrink, *Studier i den svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället åren 1809–1866*, s. 19–20.

I förkunnelsen påtvingades predikant och menighet ingalunda de realiteter, som bl. a. medverkade till att driva fram en rad kvinnoproblem i riksdagen. I riksdagsförhandlingarna framträder den dåtida samhällsordningens problematik med växande styrka. Debatterna visa tydligt den smärtsamma processen, när det dittillsvarande mönstret för kvinnans tillvaro börjar störas av bristande överensstämmelse med såväl det materiella som det ideologiska underlaget, när med andra ord sociologiskt sett ett ”glapp” uppstår.²⁶⁰

Detta var den tydligaste slutsatsen i Åsbrinks avhandling, att prästeståndet och den kyrkliga kvinnosynen hamnade allt längre från de sekulära strömningarna. Betoningen på kvinnans roll som maka–moder–husmoder var genomgående för hela perioden och varje försök att utöka kvinnors möjlighet att delta i samhällsliv och yrkesliv möttes med skepsis. Detta, skrev Åsbrink, berodde inte uteslutande på att kyrkans kvinno-syn var oförbättrligt luthersk-ortodox, utan måste också förstås som en aspekt av 1800-talets spänningar mellan frälse och ofrälse stånd.²⁶¹

Även Åsbrink uppvisade ett intresse för tidens intellektuella debattklimat och hon lyfte återkommande in författare som Bremer, Almqvist och Tegnér för att antyda hur den litterära behandlingen av tidens kvinnofrågor gestaltade sig. Det fanns alltså beröringspunkter mellan de tre avhandlingarna på flera plan – både i ämnesvalen och i persongallerierna.

DISKUSSIONEN I DAGSPRESS OCH FACKTIDSKRIFTER

Recensioner av de tre avhandlingarna följde ett tydligt mönster. Qvists och Westman Bergs avhandlingar rosades genomgående, de

²⁶⁰ Ibid., s. 374.

²⁶¹ Ibid., s. 373.

sågs som mönstergilla och uppslagsrika. Särskilt Qvists arbete hyllades som en pionjärinsats, rubriken i tidskriften *Hertha* löd ”Pionjärarbete om kvinnofrågan” och recensionen i *Upsala Nya Tidning* hade en fristående faktaruta om vad som gjorde Qvist till pionjär: ”Pionjär då det gäller den vetenskapliga undersökningen av den svenska kvinnans ställning i samhället är göteborgshistorikern Gunnar Qvist”, stod det att läsa.²⁶² Erik Lönnroth berömde det sätt som Qvist avvägt idémässiga, sociala och politiska sammanhang mot varandra och menade att ”[b]oken står alltigenom på ett högt plan.”²⁶³ Fakultetsopponenten Per Hultqvist skrev i *Historisk tidskrift* att avhandlingen visade att historia ”bättre än någon specialiserad samhällsvetenskap [kunde] göra rättvisa åt en betydelsefull samhällsfrågas mångsidighet och komplikation.”²⁶⁴ Innehållsligt var det få, om ens några, kritiska synpunkter som anfördes mot avhandlingen. Hultqvist frågade sig om inte bilden av manssamhället på vissa ställen i boken var för mörk, om inte ständsrepresentanternas åsikter blivit orättvist återgivna.²⁶⁵ Detta var synpunkter som i Qvists fall inte ansågs påverka helhetsintrycket. Desto allvarligare skulle dylika tendenser betraktas i bedömningen av Åsbrinks avhandling.

Även recensionerna av Westman Bergs avhandling var positiva. I dagstidningen *Nya Norrland* talades det om en ”Forskarbragd av Härnösandskvinna”.²⁶⁶ I *Stockholms-Tidningen* skrev litteraturhistorikern Victor Svanberg att Westman Berg bättre än någon föregående forskare förstått och förklarat vad som blev Almqvists ”angelägnaste ärende: att hävda kvinnans rätt till personligt liv och oberoende.”²⁶⁷

262 Ulf Boëthius: ”Vår förhalade kvinnofråga”, *Upsala Nya Tidning*, 14 mars 1961; Hillevi Genell: ”Pionjärarbete om kvinnofrågan”, *Hertha* 47, nr 6 (1960).

263 Lönnroth, ”Den tysta fronten mot kvinnan”.

264 Per Hultqvist: ”Recension: *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846. Studier rörande kvinnans näringsfrihet inom de borgerliga yrkena* (Kvinnohistoriskt arkiv 2). Akademisk avhandling (Göteborg) Av Gunnar Qvist”, *Historisk tidskrift* 82, nr 1 (1962) s. 96.

265 *Ibid.*, s. 87.

266 Karl G. Dalenius: ”Forskarbragd av Härnösandskvinna”, *Nya Norrland*, 29 maj 1962.

267 Victor Svanberg: ”Almqvist och kvinnorna”, *Stockholms-Tidningen*, 26 juli 1962.

Författaren Eva Moberg menade att genom att läsa Almqvist utefter dåtidens intellektuella strömningar och kvinnors sociala, ekonomiska och rättsliga villkor ”får författarinnan fram en delvis ny och helt övertygande bild av Almqvist som kvinnoåklagare.”²⁶⁸ I linje med Westman Bergs egna argument skrev Moberg att tidigare Almqvistforskning i alltför hög grad betonat författarens privatliv. I *Upsala Nya Tidning* uppmärksammade litteraturhistorikern Ulf Boëthius det som Westman Berg underströk i inledningen till avhandlingen, att studien hämtat näring ur ”den tid i vilken den tillkommit”: ”[D]et är naturligtvis inte en slump att hon [Westman Berg] i sina ’studier’ valt att studera Almqvists syn på de frågor som de senaste decennierna stått i centrum för den moderna kvinnorörelsen”.²⁶⁹

Åsbrinks avhandling erhöll inte tillnärmelsevis lika fina vitsord, utan sågs som mer problematisk. Bara disputationen hade varat i sju timmar, vilket var något av ett modernt rekord i Lund.²⁷⁰ Fränast i sin kritik var historikern Stig Hadenius i *Aftonbladet*, som lika mycket recenserade Åsbrink som person som den framlagda avhandlingen:

Eva Åsbrink har haft att vandra på jungfrulig mark. Men det är med ett beklagande man måste konstatera att författarinnan inte klarat av sitt ämne. Hon är ett exempel på där ambition, patos, fräckhet och brist på vetenskaplig skolning ingått en olycklig förening.²⁷¹

Hadenius menade att Åsbrink brutit mot fundamentala regler vad gäller vetenskapliga normer: framställningen var för deskriptiv, materialurvalet tendentiöst, de idéhistoriska resonemangen grumliga och den vidare samhällsteckningen bristfällig. Enligt Hadenius hade

²⁶⁸ Eva Moberg: ”Almqvist som kvinnoåklagare”, *Dagens Nyheter*, 23 maj 1962.

²⁶⁹ Ulf Boëthius: ”En ny Almqvist-bild”, *Upsala Nya Tidning*, 18 augusti 1962.

²⁷⁰ Osignerad: ”Eva Åsbrinks disputation blev 7 timmar vänlig knivkastning”, *Svenska Dagbladet*, 15 maj 1962.

²⁷¹ Stig Hadenius: ”Eva Åsbrink får bakläxa i kvinnoåklagare”, *Aftonbladet*, 15 maj 1962.

fakultetsopponenten, teologen Lars Österlin, lyckats med något så ovanligt som att ”skjuta hela avhandlingen i sank”.²⁷² Åsbrink deltog inte i debatten om hennes avhandlings vetenskaplighet men kommenterade turbulensen i sina memoarer:

Ovetenskaplighet? Jag hade aldrig någonsin gjort anspråk på t ex ett högt betyg, en akademisk karriär – i stället var det bara så att ämnet valde mig, inte tvärt om. Och ibland – o hädiska tanke! – får jag för mig, att de teologiska fakulteterna vid rikets universitet utan större debatt godkänt avhandlingar, som just inte haft mer att ge än min! Men det är kanske en förfärligt förflugen tanke!²⁷³

Hadenius recension var upplagd som en kamp mellan Åsbrink och Österlin. Med en dramatisk löpsedelsretorik deklarerades att disputationen varit en ”hård batalj”.²⁷⁴ Dessa tongångar var emellertid inte lika framträdande i Österlins egen recension som var mer sakligt hållen, även om den också var kritisk. Under rubriken ”Debatterad kvinnoavhandling” tillstod han att studier i kyrkans kvinnosyn under 1800-talet var en både angelägen och intressant uppgift, och Åsbrinks framställning beskrevs som livlig och medryckande.²⁷⁵ Tyvärr, ansåg han, hade Åsbrink i alltför hög utsträckning försökt passa in dåtidens kyrkliga kvinnosyn i en redan bestämd tolkningsmall. Detta hade resulterat i ett tendentiöst urval av källor och en bild av det förflutna som var föga verklighetstrogen. Som för att visa att han inte var avogt inställd till ämnet som sådant refererade Österlin kort till Qvists avhandling som beskrevs som utmärkt. Han höll med om att 1800-talets

272 Ibid.

273 Gustaf Holmstedt & Eva Åsbrink: *Fyra ögon för att leva* (Stockholm: Askild & Kärnekull, 1976) s. 327–328.

274 Hadenius, ”Eva Åsbrink får bakläxa i kvinnofrågan”.

275 Lars Österlin: ”Debatterad kvinnoavhandling”, *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*, 30 maj 1962.

kyrkliga kvinnosyn i stora delar var patriarkalisk och konservativ, men att Åsbrink skrivit fram en uniformitet i denna opinion som hon inte hade fog för. Det var framför allt tolkningen av romantikens kvinno-
syn som Österlin argumenterade för som orättvis, att Åsbrink missat de kvinnoidealiserande dragen i denna idéströmning.

Det var flera recensenter som ansåg att Åsbrink hade en feministisk agenda bakom sin avhandling och att detta inte var förenligt med ett vetenskapligt arbete. Sven Lundkvist skrev i *Expressen* att avhandlingen "framträder i vetenskaplig gestalt" men att den vid en närmare genomläsning visade sig vara "en stridsskrift som går ut på att visa hur tillbakasatt och vanlottad kvinnan varit."²⁷⁶ På grund av detta var Åsbrinks resultat inte vetenskapliga: "Som Eva Åsbrinks resultat nu föreligger, kan de svårligen användas vetenskapligt. Behandlingen av materialet är inte tillfredsställande. Det ämne som hon tagit upp vore värt ett bättre öde."²⁷⁷ I enlighet med fakultetsopponenten efterlyste Lundkvist en mer vidsynt behandling av de problem som togs upp vid riksdagarna, som bättre kunde förklara prästeståndets agerande i konkreta spörsmål.

Bedömningen av avhandlingen försvårades av omständigheten att Åsbrink i intervjuer sade sig blivit motarbetad av teologer i Uppsala och Lund. Enligt egen utsago hade ett avhandlingsmanus legat färdigt i flera år, men att hon inte fått det nödvändiga klartecknet från ansvarig professor att lägga fram avhandlingen för prövning. I en intervju i Sveriges Radio kort efter betygsnämndens godkännande av avhandlingen och Åsbrinks promovering till teologie doktor, sade hon att flera representanter för de teologiska fakulteterna – däribland Österlin – ansett att hennes avhandling byggde på en truistisk tes som inte var värd att undersöka:

Opponenten vid min disputation var opponent vid ett par seminarieövningar och påstod att hela ämnet var

²⁷⁶ Lundkvist, "Doktorsavhandlingen som stridsrop".

²⁷⁷ Ibid.

anakronistiskt, han föreslog att då kunde man ju likaväl skriva en avhandling och en undersökning om ”Kyrkan och grevinnorna” och ”kyrkan och tjänsteflickorna” o.s.v.²⁷⁸

Med truistisk tes och anakronistiskt ämne menades att kyrkans kvinnosyn redan var känd och att det perspektiv som Åsbrink anlade i sin studie var presentistiskt. Förekomsten av dessa åsikter förefaller varit kända för Åsbrink redan under arbetet med avhandlingen ty i inledningen finns följande passus som explicit kommenterar kritiken:

Med ett ord, uppgiften blir den att söka vinna klarhet över, hur man inom den svenska kyrkan under detta skede beaktat, betraktat och behandlat kvinnans villkor i samhället. En dylik problemställning kan icke te sig anakronistisk, även om den vid ifrågavarande tidpunkt av berörda parter icke upplevts som relevant, försåvitt icke materialet påtvingas inadekvata frågeställningar och avtvingas för dess egen tid främmande tolkningar.²⁷⁹

278 Så här sammanfattade radioreportern Hans Hederberg Åsbrinks berättelse: ”Och där lämnade jag Skara och Eva Åsbrink. För den som känner sig förvirrad och desorienterad av dessa teologiska labyrinter skall jag ge en mycket kort sammanfattning av Eva Åsbrinks berättelse. Alltså: Lund 1954. Dåvarande professor i kyrkohistoria, Hilding Pleijel, vägrar att diskutera frågan om en fortsatt utvidgning och bearbetning av licentiatavhandlingen. Ungefär samtidigt avråder etikprofessorn Gustaf Wingren Eva Åsbrink från att disputera därför att avhandlingens resultat inte kan bli angenämt för kyrkan. I Uppsala förklarar professor Sven Göransson att Eva Åsbrinks ämne inte är något ämne och förlägger seminarier till tidpunkter då Eva Åsbrink omöjligt kan komma ifrån. Och så Lund sommaren 1961. Eva Åsbrink skriver brev till professor Karl Edvard Norman utan att få något svar. Så småningom får hon träffa professor Norman, som till slut förklarar att avhandlingen inte duger. I år har hon kunnat lägga fram sin avhandling, därför att Norman blivit tjänstledig och den tillförordnade professorn råkar vara positivt inställd. (Sverige radio 1/6 1962)”. Det finns ingen inspelning bevarad i Sveriges Radios arkiv. Transkriberingen av radioprogrammet är funnen i Eva Åsbrink: ”Samtal med Hans Hederberg om en doktorsavhandling”, i Ingemar Hedenius (red.): *Konsten att väcka förargelse. En antologi* (Malmö: Bo Cavefors bokförlag, 1964) s. 265–266.

279 Åsbrink, *Studier i den svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället åren 1809–1866*, s. 12.

Mot bakgrund av Åsbrinks vittnesbörd om hur hon blivit behandlad i den akademiska miljön och den osedvanligt långa disputationssakten, fanns det några recensenter som fattade sympatier för Åsbrinks öde, alldeles oavsett avhandlingens innehåll. Det var framför allt synpunkten om att ämnet för undersökningen var anakronistiskt och byggde på en truistisk tes som dessa recensenter ställde sig frågande inför.

Den starkaste reaktionen på denna kritik mot Åsbrinks avhandling företrädde av Ulf Boëthius och Ingemar Hedenius. Boëthius skrev att åsikten att avhandlingens ämne var anakronistiskt var häpnadsväckande med tanke på att ”kvinnofrågan redan av samtiden betraktades som ett stort socialt problem.”²⁸⁰ Han menade att det var svårt att inte tolka motviljan mot avhandlingen som ett i raden av emancipationsfientliga uttryck inom kyrkan. Detta intryck förstärktes av 1957 års kyrkomöte vid vilket alla biskopar och präster, sånär som på en enda, röstade mot förslaget om kvinnliga präster, ”huvudsakligen med hänvisning till Pauli ord att ’kvinnan tigo i församlingen’.”²⁸¹ Boëthius avslutade med att skriva att mottagandet av avhandlingen var till yttermera visso remarkabelt med tanke på att den varken var bättre eller sämre än en genomsnittlig doktorsavhandling.²⁸²

Hedenius var inne på samma spår och satte även han frågetecken efter påpekandet att avhandlingens ämne skulle vara anakronistiskt:

Enligt Åsbrink har det varit ett stående argument vid avvisandet av hennes avhandling att dess ämne är ”anakronistiskt” och ”inte existerar”. Detta låter besynnerligt. Att skriva en doktorsavhandling om basiliskens eller hydrans matsmältningsorgan går naturligtvis inte för sig vid en anständig fakultet, vilket måhända kan motiveras med att ”ämnet inte existerar”. Men kyrkans syn på kvinnan i början och mitten av 1800-talet? Existerar inte det ämnet?²⁸³

280 Ulf Boëthius: ”Eva Åsbrinks avhandling”, *Upsala Nya Tidning*, 11 juli 1962.

281 Ibid.

282 Ibid.

283 Hedenius, ”Eva Åsbrink och teologerna”.

Tvärtemot de kritiker som menade att de brister som stod att finna i avhandlingen var ett resultat av författarens bristande förmågor, var det några som undrade om inte avhandlingen i det skick den förelåg också var ett resultat av den motvilja som visats författaren av ämnesföreträdare. Gunnar Qvist skrev i *Dagens Nyheter* att avhandlingens svagare sidor ”är måhända till en del betingad av brist på arbetsro under nervpressande studieförhållanden.”²⁸⁴ Vidare tyckte Qvist att det var svårt att inte betrakta bemötandet av avhandlingen i ljuset av frågan om kvinnliga präster, frågan var visserligen sedan 1958 avgjord på det politiska planet men hade fortsatt att vålla konflikt inom kyrkan.

En av de tyngre vägande recensenterna – historikern Sten Carlsson – försökte i *Svenska Dagbladet* bringa reda i den komplicerade kedja av åsikter som yttrats i relation till Åsbrinks avhandling.²⁸⁵ Vad gällde ryktena om motarbetning menade han att ”[t]eologiska fakulteten i Lund har handlagt ärendet på ett i allo korrekt sätt”, den tillförordnade professorn hade tagit sig an avhandlingen ”i en anda av förståelse och välvilja” och i betygsnämnden hade fakulteten kallat in tre företrädare för icke-teologiska discipliner, något som var att betrakta som ovanligt vidsynt. Det verkade på Carlsson som om inget i hanteringen av Åsbrinks ärende utmärkte sig, även disputationen präglades, enligt honom, ”av saklighet å ömse sidor”.²⁸⁶

Samtidigt, menade Carlsson, gick det inte att sticka under stol med att avhandlingen utsatts för hård kritik både vid disputation och i recensioner. En del av denna kritik ansåg han vara berättigad, avhandlingen var till stora delar deskriptiv och den hade vunnit på en tematisk istället för en kronologisk disposition. Vidare lämnade Åsbrinks idéhistoriska analyser övrigt att önska, eftersom hon ”inte

284 Gunnar Qvist: ”Kyrkan och kvinnans emancipation”, *Dagens Nyheter*, 16 juni 1962.

285 Sten Carlsson: ”Präteståndets kvinnoosyn”, *Svenska Dagsbladet*, 24 juni 1962. Sten Carlsson var en av två professorer i historia vid Uppsala universitet. Den andre var Sven A. Nilsson. Carlsson tackades i Åsbrinks förord för att ha läst och kommenterat hennes manus i sin helhet.

286 Ibid.

lyckats lösa den i och för sig mycket vanskliga uppgiften att klargöra vad t. ex. romantiken, den historiska skolan, eller naturrättsliga spekulationer har betytt för argumenteringen i kvinnofrågan.”²⁸⁷ Men avhandlingen hade också förtjänster, behandlingen av myndighetsfrågan och kvinnors rätt att inneha tjänst bedömde Carlsson som klargörande.

Åsikterna om att Åsbrink brustit i vetenskaplig redlighet och att urvalet av källor var tendentiöst, fann emellertid Carlsson mindre övertygande. Han skrev att kritikerna missbrukade ”honnörsordet” källkritik när de påstod att Åsbrinks val att enbart studera offentliga källor var tendentiöst. Tvärtom var det logiskt att det var officiella källor som behandlades då opinionsbildning skulle fastslås, vad den enskilde riksdagsprästen hade tyckt var inte särskilt relevant. Slutligen framhöll Carlsson att avhandlingens akribi var bättre än genomsnittet och att dess stilistiska förtjänster var påtagliga. Måhända, resonerade han, hade Åsbrinks starka patos i något fall fört henne vilse, ”men det har också hjälpt henne att skönja mänskliga sammanhang och problem, som eftervärlden haft alltför lätt att glömma.”²⁸⁸

Som Åsbrink antydde i sina memoarer och som Ulf Boëthius påpekade i sin recension var det sannolikt att både bättre och sämre avhandlingar än *Svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället 1809–1866* passerat under bedömarnas kritiska radar. Detta väcker frågan om vad som gjorde att Åsbrinks avhandling så bryskt skåpades ut av vissa kritiker. Boëthius och Qvist föreslog att det ”glapp” som Åsbrink observerat mellan en teologisk och profan opinion under 1800-talet också gjorde sig gällande i författarens egen samtid, genom kvinnoprästfrågan. Detta är dock en iakttagelse som bara kan anses stämma till en gräns, merparten av de som recenserade avhandlingen var historiker.

Som Erik Lönnroth framhöll i sin recension av Qvists avhandling fanns det en risk att kvinnor som studerade kvinnohistoriska ämnen

²⁸⁷ Ibid.

²⁸⁸ Ibid.

skulle anklagas för att tala i egen sak.²⁸⁹ Detta verkar onekligen vara vad som skedde vid bedömningen av Åsbrinks avhandling. Därtill fanns det exempel där avhandlingsämnet och författaren sammankopplades, exempelvis i rubriksättningen till fakultetsopponentens recension: ”Debatterad kvinnoavhandling”.²⁹⁰ Rubriksättaren ansåg alltså att det rörde sig om en kvinnoavhandling, inte en kvinnohistorisk sådan.

Den kritik som drabbade Åsbrink hade som påtalats även riktats mot Qvist, att bilden av 1800-talets manssamhälle på sina ställen blev för mörk. I Hultqvists recension antogs detta drag inte vara ett uttryck för författarens patos, utan snarare ett slags tillfälliga överbetoningar: ”Förf. drar sina slutsatser av själva lagtexterna, utan att mera ingående diskutera deras motivering. Frågan är, om inte bilden av manssamhällets attityd mot kvinnorna på det sättet blir något för mörk.”²⁹¹ Kritiken liknade den som riktades mot Åsbrink, men sågs här som mindre graverande.

Lönnroths påpekande förefaller alltså ha haft viss bäring på verkligheten, det hade betydelse om historikern som ägnade sig åt kvinnohistorisk forskning var man eller kvinna. Sara Ahmed har påpekat att texter som av olika anledningar uppmärksammas för vem författaren är i högre grad tolkas utifrån vad författaren associeras med.²⁹² Texter av kvinnliga författare har historiskt sett oftare lästs i ljuset av deras sociala, politiska och kulturella position medan texter av män oftare undsluppit en sådan behandling. Vad Ahmed menar är att det inte har så mycket att göra med vem författaren är, utan det räcker med att författarnamnet är könskodat för att denna skillnad i mottagande ska infinna sig.²⁹³ En text som är signerad med ett kvinnligt kodat namn har svårare att förvärva status som saklig och oberoende. Eftersom detta är värden som skattas högt inom akademien har det

289 Lönnroth, ”Den tysta fronten mot kvinnan”.

290 Österlin, ”Debatterad kvinnoavhandling”.

291 Hultqvist, ”Recension: Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846”, s. 87.

292 Ahmed, *Differences that Matter*, s. 123.

293 *Ibid.*, s. 125–128.

komplikerat för kvinnliga akademiker att få sina arbeten att ses som vetenskapliga.

KORSREFERENSER

Det finns några aspekter av de sätt på vilka Qvist, Westman Berg och Åsbrink refererade till varandra som är värda att notera. Genomgående är korsreferenserna bekräftande, dvs. exemplen är få där de lämnar en avvikande uppfattning, kritiserar eller reviderar varandras arbeten. Istället skriver de återkommande att "[a]v hänsyn till andra forskare" har vissa ämnen inte studerats närmare och att väntande arbeten av respektive författare kan komplettera framställningen.²⁹⁴

Samtidigt förefaller det inte ha varit oviktigt vem som varit först med forskningsresultaten. Westman Berg fann det exempelvis relevant att påpeka att Qvist använt sig av hennes och Åsbrinks resultat i de delar där deras avhandlingar överlappade: "Sedan ovanstående skrevs, har historikern G. Qvist kommenterat Almqvists insats ur aspekter liknande dem som anläggs i denna avhandling, bl. a. med stöd av vad jag [Westman Berg] publicerat i ämnet."²⁹⁵ Och på ett annat ställe underströk hon att "[n]ågra av Åsbrinks resultat sammanfattas av Qvist" och att hans framställning "kompletterar Åsbrink".²⁹⁶

Det fanns en benägenhet hos Westman Berg att sätta in Qvists forskning i ett större sammanhang. Ytterligare ett exempel är recensionen av *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846* i *Hertha* med rubriken "Pionjärbete om kvinnofrågan".²⁹⁷ Westman Berg var vid tidpunkten redaktör för tidskriften och i direkt anslutning till recensionen hade hon skrivit en artikel med rubriken "Kvinnohistoriskt arkiv – Pionjärföretag".²⁹⁸ Qvists avhandling publicerades som andra publi-

294 Qvist, *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846*, s. 10; Westman Berg, *Studier i C. J. L. Almqvists kvinnouppfattning*, s. 15; Åsbrink, *Studier i den svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället åren 1809–1866*, s. 18, 436, not 58.

295 Westman Berg, *Studier i C. J. L. Almqvists kvinnouppfattning*, s. 16.

296 *Ibid.*, s. 25, 26, not 7.

297 Genell, "Pionjärbete om kvinnofrågan".

298 Karin Westman Berg: "Kvinnohistoriskt arkiv – Pionjärföretag", *Hertha* 47, nr 6 (1960).

kation i den skriftserie som Kvinnohistoriskt arkiv lanserat. Westman Berg skrev alltså en artikel som satte in dennes avhandling i ett större sammanhang, som del av en vidare kvinnohistorisk forskningstrend. Det går att tänka sig att Westman Berg såg anledning att nyansera det sätt som Qvist på sina håll framställdes som ensam banbrytare.

En annan intressant aspekt i förhållandet mellan de tre kvinnohistoriska arbetena är att Qvist var den som recenserade Westman Bergs och Åsbrinks avhandlingar i *Historisk tidskrift*. Westman Bergs avhandling gavs fina omdömen:

Intolkningen av symboler i namn, material, uttryck och beteende går ibland lite väl snabbt men är väl närmast att betrakta som en tankens lekpaus mellan allvarigare mödor, vars bestående resultat är en rikt facetterad bild av Almqvists kvinnouppfattning och berikandet av vår idéhistoria med ett stort och betydelsefullt källmaterial.²⁹⁹

Recensionen genljöd av det positiva mottagande som avhandlingen fått i dagspress och Westman Bergs ”upptäckt” av Almqvists österländska influenser gjorde henne, enligt Qvist, till en pionjär på området.

En mer kritisk behandling råkade Åsbrinks avhandling ut för. Qvists recension var på det hela taget ett omtryck av den text som publicerats i *Dagens Nyheter* med den skillnaden att de passager som reflekterade över den fientliga miljö som Åsbrink haft att verka i var utelämnade.³⁰⁰ Detta gjorde att kritiken som framfördes i *Historisk tidskrift* innehöll färre förmildrande drag. Samtidigt förefaller det som att Qvist läst och begrundat Carlssons recension i *Svenska Dagbladet*, för på några punkter lättade han upp tidigare skrivningar. I likhet med Carlsson framhöll han nu behandlingen av myndighets-

299 Qvist, ”Recension: Studier i C. J. L. Almqvists kvinnouppfattning”.

300 Gunnar Qvist: ”Recension: Genom portar. I. Studier i den svenska kyrkans kvinnosyn kring 1800-talets början. II. Studier i den svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället åren 1809–1866. Akademisk avhandling (Lund) Av Eva Åsbrink. Almqvist & Wiksell. Uppsala 1959, 1962”, *Historisk tidskrift* 82, nr 2 (1962).

frågan och de talrika personbeskrivningarna som styrkor i avhandlingen. Och där han i *Dagens Nyheter* menade att uteslutandet av dagböcker, memoarer och brevsamlingar var ett problem, skrev han nu att "[s]jälvfallet inkräktar denna avgränsning inte i och för sig på tillförlitligheten hos de vunna resultaten."³⁰¹ Recensionen avslutades sålunda i förhållandevis ljusa färger: "Delvis har Eva Åsbrinks verk karaktär av pionjärarbete, och det kan bli utgångspunkt för ytterligare forskningar i såväl kyrko- som emancipationshistoria."³⁰² Qvists bitvis negativa kritik av Åsbrinks avhandling utgjorde det enda avsteget från det bekräftande tonläge som genomsyrade hur Qvist, Westman Berg och Åsbrink refererade till varandra.

PIONJÄRBERÄTTELSEN

Den tidiga kvinnohistoriska forskningen var som tidigare framhållits ett tvärvetenskapligt företag. Kvinnohistoriskt arkiv som grundades 1958 var inte kopplat till någon enskild disciplin, utan var ett initiativ som togs av engagerade aktörer i syfte att göra kvinnors liv och verk till en naturlig del av kunskapen om det förflutna.³⁰³ I de arbeten som publicerades i skriftserien som Kvinnohistoriskt arkiv lanserade märks att forskning om kvinnors historia var ett brett projekt som spände över flera discipliner. De första skrifterna i serien var skrivna av historiker, litteraturhistoriker och idéhistoriker.³⁰⁴ Om Åsbrinks avhandling – som inte ingick i skriftserien – adderas till listan över tidiga kvinnohistoriska avhandlingar tillkommer en religionshistoriker.

³⁰¹ Ibid., s. 220.

³⁰² Ibid., s. 221.

³⁰³ Cnattingius, *Pionjärer inom svensk kvinnoforskning*; Losman, "Kvinnohistoriskt arkiv och de kvinnohistoriska samlingarna i Göteborg".

³⁰⁴ Dessa var: 1) Rosa Malmström: *Kvinnliga präster. Bibliografi över i Sverige tryckt litteratur* (Göteborg: Akademiförlaget, 1958); 2) Qvist, *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846*; 3) Westman Berg, *Studier i C. J. L. Almqvists kvinnouppfattning*; 4) Inga-Stina Ewbank: *Their Proper Sphere. A Study of the Brontë Sisters as Early-Victorian Female Novelists* (Göteborg: Akademiförlaget, 1966); 5) Asta Ekenvall: *Manligt och kvinnligt. Idéhistoriska studier* (Göteborg: Akademiförlaget, 1966).

Som framhölls i kapitel 1 har historiografisk litteratur ibland diskuterat kvinnohistorisk forskning inom en avgränsad disciplin och ibland som en tvärdisciplinär företeelse. Ett exempel på vilket utslag avgränsningen till en disciplin kan ha syns i beskrivningen av kvinnohistoria i Birgitta Odéns översikt ”Forskande kvinnor inom svensk historievetenskap”. Om den tidiga kvinnohistoriska forskningen skriver hon:

Det är välkänt att pionjären för den andra vågen av intresse för kvinnohistoria i Sverige är Gunnar Qvist, som lade grunden till kvinnohistorisk forskning i Sverige redan på 1950-talet och 1960 publicerade avhandlingen *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846*.³⁰⁵

Genom avgränsningen faller flera insatser utanför Odéns blickfång, vilket får till konsekvens att Qvist framställs som ensam pionjär. Med tanke på hur nära besläktade Qvists, Westman Bergs och Åsbrinks arbeten uppfattades av författarna själva och av recensenter, samt att de två sistnämnda recenserades av Qvist i *Historisk tidskrift*, är avgränsningen till en disciplin missvisande. Odéns historiografiska översikt kan här tolkas som en i efterhand förstärkning av disciplinränder och en inskränkning av perspektivvalet som inte gör uppkomsten av kvinnohistorisk forskning rättvisa.³⁰⁶

En generell trend i den historiografiska litteraturen har varit att skriva fram Qvist som den främsta pionjären av de tre forskare som behandlas i det här kapitlet. I Anita Göranssonns artikel ”Om teori och historia. Mening, makt och materialitet” beskrivs Qvist som ”[d]et tidigaste och bästa exemplet” på socialhistorisk kvinnohistoria.³⁰⁷ Gro Hagemann är inne på samma spår när hon skriver att ”[s]ärlig må framhevas Gunnar Qvist” som ett exempel på kvinnohistorisk forskning före 1970-talet.³⁰⁸ Vad gäller Westman Berg nämns hon visser-

305 Odén, ”Forskande kvinnor inom svensk historievetenskap”, s. 258.

306 Jfr Lepenies & Weingart, ”Introduction”.

307 Göransson, *Om teori och historia*, s. 3.

308 Hagemann, ”Om å gjøre det enkle komplisert og det usynlige synligt”, s. 81, not 1.

ligen ofta som en person som gjorde insatser för kvinnoforskningen men det är relativt sällsynt att betrakta henne som kvinnohistoriker. Ofta nämns hon liksom i förbifarten:

Enskilda aktörer som till exempel litteraturvetaren Karin Westman Berg, sociologen Rita Liljeström och historikerna Gunhild Kyle och Gunnar Qvist introducerade kvinnoforskningen inom sina discipliner. Dessa fick betydelse som banbrytare genom de kvinnoseminarier och miljöer de byggde upp.³⁰⁹

Qvist verkade i en i många delar tvärvetenskaplig intellektuell miljö tillsammans med ett flertal andra, framför allt kvinnliga, forskare. Namn som Karin Westman Berg, Rita Liljeström, Gunhild Kyle kan nämnas.³¹⁰

När det kommer till Eva Åsbrink är hon i princip helt frånvarande i den generella berättelsen om forskningens uppkomst. Exempel på behandlingar av hennes insats som kvinnohistoriker är två intervjuer, en i *Hertha* och en i dokumentärfilmen *Pionjärer inom svensk kvinnoforskning* (1987).³¹¹ Trots ämnet för hennes avhandling och att hon var första kvinnan i Sverige att disputera på en teologisk fakultet har det skrivits lite – om ens något – om hennes forskning.

Qvist är den som uppmärksammats mest i den historiografiska litteraturen. Men även hans insatser har tenderat att marginaliseras som en följd av att 1960-talet tilldrar sig begränsat historiografiskt intresse. En bidragande faktor tycks vara det Bourdieu-influerade perspektiv som ofta anlagts i diskussioner om forskningens framväxt. Detta perspektiv har i mycket relativiserat bidrag från 1960-talet med hänvisning till att forskningsområdet (fältet) under detta decennium

309 Niskanen & Florin, "Livshistorier, feminism och vetenskap", s. 17.

310 Winther Forsbäck, "Gunnar Qvist och jämställdheten", s. 89.

311 Cnattingius, *Pionjärer inom svensk kvinnoforskning*; Monica Gunne: "Kvinnoforskningens portalfigurer", *Hertha* 66, nr 2 (1979).

ännu inte byggt upp någon självständig vetenskaplig profil (doxa).³¹² Först med skapandet av sociala kontaktnät genom kvinnohistoriska konferenser och etablerandet av Forum för kvinnliga forskare vid en rad lärosäten, starten av *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1980 och inrättandet av en särskilt kvinnohistorisk professur i Göteborg 1982 (tillsatt 1984) har den kvinnohistoriska forskningen ansetts vara ett fält. Och med tydligare teoribildningar kring kön–genus och någorlunda fältspecifika perspektiv på historisk förändring och maktförhållanden mellan kvinnor och män i historien har fältet ansetts ge uttryck för en egen doxa. Utifrån ett Bourdieu-influerat perspektiv är det främst 1980- och 1990-talen som betraktas som viktiga decennier för den kvinnohistoriska forskningen.³¹³

Som Maria Sjöberg skriver i artikeln ”Ellen Fries och pionjärberättelsen” är pionjärberättelser vår tids helgonberättelser, de är starkt regisserade utsagor om personer som ansetts bana väg för efterkommande generationer.³¹⁴ I fallet med Qvist, Westman Berg och Åsbrink har berättelserna om dem fokuserat mindre på deras livsberättelser och mer på deras forskningsinsatser. Även om de benämns pionjärer i den historiografiska litteraturen var det framför allt i deras egen samtid som de uppfattades som nydanande. I och med att den historiografiska litteraturen i huvudsak fokuserat på forskningsområdets expansion och teoriutvecklingen under 1980- och 1990-talen har deras insatser kommit att ses som förhistoria. Det är därför inte självklart att säga att det existerar en pionjärberättelse om dessa tre kvinnohistoriker. De må fortfarande betecknas pionjärer då deras namn dyker upp i litteraturen, men med tanke på hur begränsat utrymme som ägnas deras forskning är det måhända en överdrift att säga att det existerar en pionjärberättelse kring dem.

312 Ljungh, *Sedd, eller osedd?* Göransson, ”Innovation och institution”.

313 Se Ljungh, *Sedd, eller osedd?*, s. 208–214.

314 Sjöberg, ”Ellen Fries och pionjärberättelsen”, s. 212–213.

SAMMANFATTANDE DISKUSSION

En tröghet som upprepade sig för Åsbrink var att vinna erkännande för sin avhandling som en vetenskaplig undersökning. Att *Svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället 1809–1866* kritiskt granskades i dagspress och facktidskrifter var som hon skrev i sina memoarer inget som bekymrade henne. Hon hade ett välansett uppdrag som rektor vid Katedralskolan i Skara och hyste inga allvarliga tankar på att byta yrkesbana. Däremot hade ämnet, att studera kyrkans kvinnosyn under 1800-talet, som hon beskrev det ”valt” henne och avhandlingsarbetet var ingalunda något sidoprojekt.³¹⁵

Det vore dock felaktigt att påstå att den tröghet hon stötte på i de teologiska leden berodde på att hon inte sökte en akademisk karriär. Istället förefaller det som att det var i syfte att vakta vetenskapliga och ideologiska intressen som gjorde att problemen hopade sig för Åsbrink. Svårigheter med att få tid för seminarieprövning, menande blickar och tillmälen vid seminarier och en allmänt skeptisk attityd till hennes avhandlingsämne, var det sammanhang som hon enligt egen utsago haft att verka i. Till det kan läggas att flera aktörer drog ett likhetstecken mellan Åsbrinks forskningsprojekt och frågan om kvinnliga präster.³¹⁶

Ämnet för avhandlingen hade under arbetets gång anklagats för att bygga på en truistisk tes och att vara anakronistiskt. Hon hade därför tillfogat en passus i inledningen till sin avhandling som explicit värjde sig mot denna kritik. Även om recensenterna Boëthius och Qvist, samt debattören Hedenius ville behäfta kritiken av Åsbrink avhandling med en alltjämt konservativ kvinnosyn bland teologer kan det näppeligen ses som en uttömmande förklaring. Recensenter och tillika historiker som Hadenius och Lundkvist tycks ha varit snabba att stämma in i

³¹⁵ Holmstedt & Åsbrink, *Fyra ögon för att leva*, s. 327–328.

³¹⁶ Detta verkar vara en koppling som lever kvar än idag sett till hur exempelvis Sven-Eric Liedman minns Åsbrinks avhandlingsämne: ”hon [Åsbrink] behandlades som en paria av de flesta i Lund när hon envisades med att skriva en avhandling om kvinnoprästfrågan.” Liedman, ”Humaniora – det ständiga undantaget”, s. 381.

teologernas kritiska kör. Dessa skribenter betonade att det fanns en motsättning mellan det feministiska patos som framskymtade i avhandlingen och möjligheten att nå vetenskaplig kunskap.

Här är det intressant att notera att två av historiedisciplinens tunga namn vid tidpunkten, Sten Carlsson och Erik Lönnroth, var tämligen finkänsliga inför de anklagelser om ideologisk tendens som flög kvinnliga historikers väg. Carlsson menade att Åsbrinks patos tvärtom ”hjälpit henne att skönja mänskliga sammanhang och problem, som eftervärlden haft alltför lätt att glömma.”³¹⁷ Och Lönnroth framhöll att kvinnliga historiker som studerade kvinnohistoriska ämnen riskerade att anklagades för att tala i egen sak. Särskilt Lönnroths kommentar säger något om den vetenskapliga kontext i vilken 1960-talets kvinnohistoriker bedrev sin forskning. Om kvinnliga historiker gav sig på uppgiften att skriva om kvinnohistoriska ämnen förefaller de ha beträtt en minerad mark i gränslandet mellan vetenskap och politik.

Om jag ska försöka se världen ur kritiker som Hadenius och Lundkvists synvinkel kan framhållas att det fanns en trend bland såväl författare som kritiker att koppla de kvinnohistoriska undersökningarna till den egna tidens jämlikhetssträvanden. Ett sådant exempel gick att se i Westman Bergs inledning där hon framhöll att incitamentet att undersöka Almqvist var att det varken i hans eller i hennes egen samtid fanns något skönjbart slut på orättvisor kopplade till kön. Detta påtalades även av Boëthius i recensionen av avhandlingen. Och Åsbrinks undersökning uppfattades som en indirekt partsinlaga i 1950-talets debatt om kvinnliga präster, dvs. att hon kommenterade nutiden genom en historisk undersökning.

I en tid då närapå alla recensioner lyfte in tendenskriteriet som en bedömningsgrund förefaller feministiska ambitioner såsom de framträdde i Qvists, Westman Bergs och Åsbrinks undersökningar ha ansetts strida mot vetenskapliga normer. Doktorsavhandlingar skulle följa krav om saklighet och representativitet, de skulle inte med Lundkvists ord vara stridsskrifter ”som går ut på att visa hur tillbakasatt

317 Carlsson, ”Prästeståndets kvinnosyn”.

och vanlottad kvinnan varit.”³¹⁸ Carlssons och Lönnroths kommentarer tydliggör dock att de vetenskapliga normerna inte var enhetliga på den punkten, det fanns ett visst handlingsutrymme som möjliggjorde för kvinnohistoriska undersökningar att vara vägleda av feministiska värderingar.

Därmed inte sagt att de misogyna dragen i bemötandet av Åsbrinks avhandling måste historiseras. Det analytiska perspektiv som Sara Ahmed tillför diskussionerna om Åsbrinks avhandling sätter fingret på ett strukturellt problem som inte låter sig avgränsas till 1960-talet. Här ska recensenternas olikartade bemötande av Qvists och Åsbrinks behandling av riksdagsrepresentanternas agerande ses som ett exempel på något generellt. Även om det könskodade namnet inte kan antas ge upphov till samma effekter över tid och rum anser jag att det är en aspekt som inte tappat i relevans. Det är fortsatt viktigt att diskutera hur författarnamnet (eller författarens sociala, politiska och kulturella position) används för att värdera meningsinnehållet i enskilda texter.

Var Qvist, Westman Berg och Åsbrink pionjärer? Det fanns en kollegial ton mellan dessa tre kvinnohistoriker som visar att ingen av dem ansåg sig vara pionjär i ensamt majestät. Genomgående var referenserna till varandras arbeten bekräftande och det gjordes inga försök att positionera sig mot varandra. Även om Qvist var kritisk till vissa aspekter av Åsbrinks arbete i sina recensioner i *Dagens Nyheter* och *Historisk tidskrift* var det inget som gjorde avtryck i hans referenser till hennes arbete. Samma gäller Westman Bergs påpekande att Qvist inte var först att skriva om 1800-talets kvinnofrågor.

Det sätt på vilket dessa författare refererade till varandra säger något om deras kunskapssyn. På flera ställen skrev de att annan forskning ”kompletterade” deras framställning och med respekt för väntande arbeten av andra akademiker lämnades vissa områden öppna. Det var på det hela taget en kumulativ kunskapssyn, i vilken enskilda undersökningar anses tillföra kunskap till ett och samma problem-

318 Lundkvist, ”Doktorsavhandlingen som stridsrop”.

komplex, som gjorde sig gällande i dessa arbeten. Med stöd i vetenskapsfilosofen Thomas Kuhns terminologi kan de sägas ha sett sig som tillförande bitar till samma pussel. Som Kuhn tänkte sig vetenskapliga paradigmen under en normalvetenskaplig fas, kännetecknas de av att forskare är ense om att de arbetar med samma pussel och att de delar vissa grundsatser gällande epistemologi.³¹⁹ En framträdande norm som bekräftades i avhandlingarna var med andra ord tanken om vetenskap som ett successivt kartläggande.

Det som gjorde att de tre avhandlingarna uppfattades som pionjärarbeten då de publicerades var främst att de undersökte 1800-talets sociala, politiska och intellektuella omvandling med ett fast fokus på kvinnors ställning. Det var med andra ord ämnesvalen som gjorde dem till pionjärer. Eftersom det gick att sätta etikett på denna forskning, dvs. att benämna den kvinnohistoria, bidrog det till att se dem som kvinnohistoriska pionjärer. Som andraopponenten vid Åsbrinks disputation, litteraturhistorikern Kerstin Anér, uttryckte det: Åsbrinks avhandling var ”ett viktigt tillskott till den underutvecklade forskningsgren som heter kvinnohistoria.”³²⁰

I den historiografiska litteraturen har i synnerhet Qvist och Westman Berg fortsatt att nämnas som viktiga förgrundsgestalter i den tidiga kvinnohistoriska forskningen. Senare i sin karriär blev Westman Berg mer engagerad i kvinnolitteraturforskning och i könsrollsforskning och det är främst i dessa sammanhang som hennes namn dyker upp då hennes bidrag till ett vidare kvinnoforskningsområde diskuteras. Och så Åsbrink: Kanske för att hon inte fortsatte att verka inom akademien, kanske för att hon var teolog eller kanske för att hennes avhandling fick ett sådant kärvt bemötande, har hon inte intagit någon given plats i historien om den kvinnohistoriska forskningens uppkomst.

Eftersom mycket av den historiografiska litteraturen centrerats kring 1980- och 1990-talen med övergångsfasen från kvinnohistoria

³¹⁹ Thomas Kuhn: *The Structure of Scientific Revolutions* (Chicago: University of Chicago Press, 1970) s. 38–42.

³²⁰ Kerstin Anér refererar i nyhetsartikeln: Osignerad: ”Opponenten: Fruntimmer naturliga kraftgenier”, *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*, 15 maj 1962.

till genushistoria och med ökad institutionalisering och professionalisering, har Qvists, Westman Bergs och Åsbrinks insatser under 1960-talets inledande år kommit att inta en undanskymd plats. Då de nämns är det inte sällan i förbifarten i form av en lista över enskilda tidiga kvinnohistoriska bidrag. Med tanke på att själva ämnet för undersökningarna på sina håll sågs som ett feministiskt utmanande av vetenskapliga normer menar jag att det sätt som denna forskning beskrivits som kompletterande socialhistoria bör nyanseras. Det har funnits en tendens i historiografisk litteratur att utmåla denna forskning som harmlösa arbeten som på ett enkelt vis fogades in i befintliga normer för historievetenskaplig kunskapsproduktion.³²¹ Detta är bara delvis riktigt, innehållet i och diskussionen om de tre avhandlingar som studerats i det här kapitlet visar att inmutandet av historieforskning som kritiskt granskar maktförhållanden mellan kvinnor och män var ett akademiskt projekt som även Qvists, Westman Bergs och Åsbrinks arbeten var del av.

321 Som i Hagemanns beskrivning av den kvinnohistoriska forskningens lojalitet till "faderhuset" eller Hirdmans beskrivning av den tidiga kvinnohistoriska forskningen som synliggörande men inte förklarande. Hagemann, "Om å gjøre det enkle komplisert og det usynlige synligt", s. 73–75; Hirdman, "Vad är kvinnohistoria?", s. 16–17.

3. KAMPEN OM FREDRIKA BREMER

Sent på året 1965 publicerade Gunnar Qvist två essäer på kultursidor-
na i *Dagens Nyheter* med rubrikerna "Myten om Fredrika Bremer"
och "Yngst i skapelsen".³²² Det var hundraårsjubileum för Fredrika
Bremers död och på flera håll hade detta uppmärksammats och
högtidlighållits. Det skrevs utförligt om jubileet i Fredrika Bremer
Förbundets tidskrift *Hertha* och i december arrangerades ett tvåda-
garsseminarium till den uppburna författarens ära. Essäerna i *Dagens
Nyheter* var en revidering av vissa dominerande föreställningar om
Bremers inflytande på tiden kring 1800-talets mitt samt en innehålls-
analys av Bremers brev och litterära produktion; de blev startskottet
för en omfattande debatt om kvinnohistorisk forskning och om Fred-
rika Bremer-forskning.

Om den initiala kvinnohistorieforskningen – som studerades i fö-
regående kapitel – präglades av kollegialitet och konsensus, kom den
i och med debatten om Qvists Fredrika Bremer-studier att exponera
en mer komplex situation. I ett tämligen snabbt scenbyte introduce-
rades en rad epistemologiska frågeställningar i diskussionerna kring
kvinnohistoria. Det handlade om frågor som sedermera kommit att

³²² Gunnar Qvist: "Myten om Fredrika Bremer", *Dagens Nyheter*, 5 december
1965; Gunnar Qvist: "Yngst i skapelsen", *Dagens Nyheter*, 8 december 1965.

bli några av de mest diskuterade inom feministisk vetenskapsfilosofi: På vilka sätt är traditionell forskning manligt kodad? Kan vetenskaplig metodologi vara misogyn? Vad kännetecknar kvinnoemancipatorisk forskning? Det aktuella exemplet är intressant då det explicit kretsar kring relationen mellan vetenskap och feminism. Var alla aspekter av Bremer och hennes författarskap lika relevanta att studera? Fanns det frågor som kunde generera en mer sann bild av Bremer och hennes författarskap än andra?

Qvists essäer resulterade några år senare i boken *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation. Opinionshistoriska studier* (1969). Det är kring denna bok och kring essäerna i *Dagens Nyheter* som det här kapitlet kretsar. Qvist må inte vara en central gestalt i Fredrika Bremer-forskningen sett i ett längre perspektiv, men han var vid tidpunkten en central gestalt i den kvinnohistoriska forskningen. Analytiskt bygger detta kapitel vidare på det föregående kapitlet, med fördjupad undersökning av den kumulativa kunskapssynen och de affirmativa korsreferenserna som där gjorde sig gällande. I debatten om Qvists Fredrika Bremer-studier var det inte självklart att argumentet om att fylla igen kunskapsluckor sågs som fullödigt, och kunskapsförhandlingen mellan verksamma kvinnohistoriker var betydligt mer uppskruvad.

Andra skribenter som tar plats i det här kapitlet är historikern Greta Wieselgren och – från förra kapitlet kända – Karin Westman Berg. Jag undersöker deras invändningar mot Qvists resultat och deras argument för vad kvinnohistoria är och borde vara. Vidare undersöks en recension i *Historisk tidskrift* av historikern Jarl Torbacke och en rad recensioner och debattinlägg i dagspress och kulturpress (*Aftonbladet*, *Dagens Nyheter*, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, *Hertha*, *Svenska Dagbladet*). Den övervägande andelen skribenter i dessa publikationer var fackpersoner, närmare bestämt litteraturhistoriker.

Efter ytterligare några år publicerade en av debattdeltagarna, Greta Wieselgren, boken *Fredrika Bremer och verkligheten. Romanen Herthas tillblivelse* (1978). Även om boken inte direkt polemiserade med Qvists studier uppfattades den i recensioner som ett slags omtag på historieskrivningen om Fredrika Bremer. Kapitlet inleds med en

undersökning av essäerna i *Dagens Nyheter* och boken *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation* samt den debatt dessa publikationer gav upphov till. Sedan följer en jämförelse mellan *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation* och *Fredrika Bremer och verkligheten*.

TRE DISKUSSIONSTEMAN

Fredrika Bremer och kvinnans emancipation utgår från ett tvivel. Detta tvivel handlar om Fredrika Bremer och den spridda föreställningen om att hennes klassiska roman *Hertha* (1856) – en av svensk kvinnorörelsens viktigaste urkunder – haft en betydande inverkan på utgången i myndighetsfrågan 1858. Enligt Qvist hade merparten av tidigare forskning antagit att *Hertha* påverkat opinionen och att den haft betydelse för utfallet i riksdagens omröstning.³²³ Efter att ha granskat de olika turerna i riksdag och hos kung Oscar I kom Qvist fram till att befintlig historieskrivning var felaktig: Då romanen publicerades hade riksdagen, landets jurister och den samlade pressen redan uttalat att de var positiva till myndighetsreformen, och den proposition som utgjorde beslutsunderlag var redan skriven. Föreställningen om *Herthas* betydelse för reformens genomförande bottnade, enligt Qvist, i en misstolkning som gick att härleda till Bremer själv och till en tidig mytbildning om hennes storhet bland nära vänner och adepter.

För det första lanserade Qvist i *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation* något av en metodisk innovation som markerades redan i undertiteln: *Opinionshistoriska studier*. Den forskningsuppgift som uppställdes var ”att söka fälla ut de föreställningar och krav i fråga om kvinnofrågorna som ryms i Fredrika Bremers verk” och ”att undersöka om dessa idéer och yrkanden har något direkt samband med då aktuella reformfrågor”.³²⁴ För uppgiften lokaliserades tre sorters

323 Gunnar Qvist: *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation. Opinionshistoriska studier* (Göteborg: Akademiförlaget, 1969) s. 204–206.

324 *Ibid.*, s. 2.

källmaterial: 1) Bremers litterära produktion, 2) recensioner och andra diskussioner i dagspress samt 3) brev, dagböcker och memoarer från politiker och opinionsbildare.

Qvist ansåg att en analys av den litterära produktionen var en tämligen enkel uppgift som handlade om att sätta idéinnehållet i relation till en vidare intellektuell kontext. Svårare menade han att det var att bestämma mottagandet av författarens böcker: ”Vad mottagaren – läsaren – upplevde och fick impulser till kan ej studeras på basis av ett lika givet material.”³²⁵ Trots att Bremer var en av tidens mest lästa författare var det bara undantagsvis som läsarnas reaktioner i efterhand kunde fastställas. Genomgående reserverade sig Qvist mot projektets genomförbarhet med uttryck som ”bör”, ”torde”, ”rimligtvis fått en viss styrande effekt”, ”[a]v tidsskäl har jag tvingats nöja mig vid”, ”[r]edan här kan sägas, att resultatet blivit tämligen magert”.³²⁶

Genom att undersöka Bremers litterära produktion och brevväxling, samt dagspress kom Qvist fram till att hon endast undantagsvis kan tolkas som en författare med ett emancipatoriskt och politiskt budskap. I de fall där hon kunde tolkas i den riktningen var hon snarare att betrakta som en eftertrupp i samhällsdebatten. Qvist hävdade att Bremer haft marginell påverkan på utgången av myndighetsfrågan och att det snarare var ”social missförhållanden, ekonomiska intressen [och] idealismen hos män som Almqvist och Geijer, Hierta och J G Richter” som bidrog till att de politiska frågorna löstes.³²⁷ För dåtidens kvinnoemancipatoriska reformer var Bremers insats obetydlig och den utbredda föreställningen om att hon ändå haft en påverkan kallade Qvist för ”[m]yten om Fredrika Bremer”.³²⁸

För det andra studerade Qvist Bremers kvinnoosyn, dvs. vilken uppfattning om manligt och kvinnligt som författaren gav uttryck för i sin litterära produktion. Den andra essän i *Dagens Nyheter* in-

325 Ibid.

326 Ibid.

327 Qvist, ”Myten om Fredrika Bremer”. Se även Qvist, *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation*, s. 22.

328 Qvist, ”Myten om Fredrika Bremer”.

leds: ”Man behöver inte läsa många sidor i ’Hertha’ för att märka att här talar ingen jämlikhetsideolog.”³²⁹ Om de kvinnoemancipatoriska reformer som genomdrevs under 1800-talet möjliggjordes av tidens liberala strömningar, var det inget som Bremer anslöt till i sitt författarskap. Tvärtom menade Qvist att Bremers emancipatoriska idéer överskuggades av hennes religiösa engagemang, att hon tenderade att fokusera mer på den kommande frälsningen än på det faktiska samhället. Detta gav upphov till ett egenartstänkande som utmålade kvinnan som ”yngst i skapelsen”, den varelse som Gud hade försett med en särskild etik och en unik förmåga att förmedla ”Guds budskap till mänskligheten.”³³⁰

Detta var enligt Qvist den bild av Bremer som framträdde i hennes litterära produktion och en anledning till varför hon var relativt isolerad i sin samtid. I en tid med en liberal opinion som förespråkade att kvinnor och män inte var så olika som traditionen låtit påskina blev Bremer snarare en konservativ än en progressiv röst. Att Bremers författarskap var präglad av egenartstänkande och religiösa idéer var visserligen ingen ny upptäckt. Vad Qvist satte fingret på var att dessa sidor hade tenderat att försvinna i den kanoniserade bild kvinnorörelsen målat upp av författaren. Han hävdade att förgrundsgestalter för kvinnosaken som Ellen Key och Elin Wägner hade begagnat sig av ett tämligen snävt urval av Bremers tankevärld och att hennes faktiska idéer tenderat att försvinna i kvinnosakshistorien.³³¹

För det tredje försökte Qvist reda ut varifrån Bremer hämtat sina idéer. Han beskrev henne som en eklektisk författare med en unik kombination av religiösa, politiska och filosofiska idéer. Vid upprepade tillfällen apostroferades såväl kvaliteterna i hennes tankevärld som hennes engagemang för 1800-talets sociala frågor. I *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation* skriver han: ”Hennes tänkande blev småningom lika rörligt som hennes livsföring. Successivt lösgör hon sig

329 Qvist, ”Yngst i skapelsen”.

330 Ibid.

331 Ibid. Se även Qvist, *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation*, s. 273.

från alla de formkulturens band tidens dressyruppfostran sökt lägga över henne, inre som yttre.”³³² Detta hör till de mer bekräftande passagera av Bremers tänkande i Qvists undersökningar. Sedan finns det passager där han tvärtom fränkänner Bremer originalitet, och det är dessa som väckte ont blod hos flera recensenter och debattörer. I den andra av essäerna i *Dagens Nyheter* hette det att ”Fredrika Bremers framtidsbild är föga originell. Dess grundtankar tillhörde tidens allmängods.”³³³ Och i *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation* listades sex punkter som ansågs utgöra huvudingredienserna i Bremers tankevärld, som sedan betades av en efter en med kommentaren att de inte var originella varken i samtiden eller historiskt sett.³³⁴

Qvists resonemang kring frågan om originalitet var på sätt och vis dialektiskt. Å ena sidan framhöll han att Bremers kombination av idéer var speciell och personlig, å andra sidan bedömde han hennes filosofiska insatser som icke originella. Den debatt som originalitetstemat väckte pekar mot att det fanns en diskrepans mellan vad Qvist ansåg sig säga om Bremer och vad hans bok gav för intryck. Värdefullt att ha med sig i det följande är dock hans egna ord som tydligt sammanfattar balansgången mellan att tillskriva och fränkänna Bremer originalitet:

Det visar sig alltså, att Fredrika Bremers kvinnouppfattning [...] inrymmer ingredienser från en rad olika traditioner. Var för sig saknar de olika momenten originalitet. Men Fredrika Bremer byggde av dessa disparata element upp en tankekonstruktion, som hon tycks ha varit ensam om i sin tid.³³⁵

332 Qvist, *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation*, s. 244.

333 Qvist, ”Yngst i skapelsen”.

334 Qvist, *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation*, s. 248–258.

335 *Ibid.*, s. 257.

OPINIONSHISTORIA

Med sina Fredrika Bremer-studier arbetade Qvist vidare på en frågeställning som framskymtade redan i doktorsavhandlingen *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846* och som han återkom till under hela sin forskarkarriär. Det handlade om frågan om vad i tiden kring 1800-talets mitt som gjorde att opinionen svängde och att de kvinnorrättsliga reformerna, som inleddes med lika arvsrätt och kröntes med lika rösträtt 1921, kunde genomföras. Vilka var orsakerna till förändringarna i det politiska klimatet som pågick under hela 1800-talet, som innebar maktförskjutning från frälse till ofrälse stånd och som fick sitt ultimata uttryck i och med ständsriksdagens avskaffande och tvåkammarriksdagens införande 1866. En hypotes som han vidrörde redan i avhandlingen var att kvinnans rättsliga emancipation var ett resultat av maktkamp mellan män och manliga intressen.³³⁶ Detta var en förklaringsmodell som fördjupades i Fredrika Bremer-studierna.

I *Historisk tidskrift* skrev Jarl Torbacke att Qvists inledande reservationer utgjorde beklagliga skönhetsfläckar och bidrog till onödiga tvivel om resultatens tillförlitlighet.³³⁷ Efter den rosade avhandlingen om kvinnofrågan var det ingen som trodde att Qvist skulle presentera en svagt underbyggd undersökning, och reservationer i form av uttryck som ”bör”, ”torde” och ”rimligtvis” var således missklädande. Det som enligt Torbacke gjorde Qvist övertygande var i förstone inte den opinionshistoriska metoden utan de källor han kunde anföra för att visa att myndighetsfrågan var nära en upplösning redan då *Hertha* publicerades. Det var alltså inte främst genom att analysera litterär produktion, pressdebatt och brev som studiens resultat underbyggdes, utan genom att skapa kronologi i de undersökta källorna.

Den debatt som följde på bokens publicering utgick i liten ut-

336 Mest pregnant formulerades detta senare i karriären i Gunnar Qvist: ”Ett perspektiv på den s.k. kvinnoemancipationen i Sverige”, *Historisk tidskrift* 97, nr 2 (1977).

337 Jarl Torbacke: ”Recension: G. Qvist. Fredrika Bremer och kvinnans emancipation. Opinionshistoriska studier. Anm. av J. Torbacke”, *Historisk tidskrift* 89, nr 4 (1969) s. 504–505.

sträckning från huruvida Qvists bevisning höll eller inte. Här var det egentligen bara Greta Wieselgren som hade invändningar då hon framhöll att Bremer bland annat uppvaktat Oscar I, 1856, och att det ”förefaller osannolikt att hon då inte skulle ha talat med honom om myndigheten.”³³⁸ Istället inriktade sig kritikerna på utformningen av undersökningen: Var den fråga som Qvist ställde till det förflutna intressant? Gjorde han Bremer rättvisa genom sättet som undersökningsobjektet ringades in? Och var det metodiskt förenligt med studiet av skönlitteratur att söka fastslå dess politiska inflytande?

Westman Berg var en av de som konkretiserade dessa invändningar genom att hävda att det förelåg en motsättning mellan historisk metod och litteraturhistorisk metod i det att den förra i huvudsak fokuserar på ”mätbara faktorer” såsom politisk bakgrund, reformförslag, ideologi, omedelbara politiska följder och att den senare i huvudsak fokuserar på mer subtila verkningar av skönlitteratur.³³⁹ Hon menade att även om Qvists argumentation var övertygande, gav själva avgränsningen till *Herthas* mätbara påverkan på beslutsfattare under två år, 1856–1858, en skev bild av romanens verkningar både ur ett kortare och ett längre perspektiv.

Detta var en punkt hon inte var ensam om att lyfta. I *Dagens Nyheter* skrev litteratursociologen Lars Furuland att Qvist skickligt analyserat Bremers inflytande i samtiden, men att han efter läsningen av boken saknade en undersökning om Bremers betydelse för 1800-talets senare kvinnoemancipation.³⁴⁰ I samma ärende skrev Ulf Boëthius i

338 Greta Wieselgren: ”Fredrika Bremer och Hertha-myten”, *Svenska Dagbladet*, 12 februari 1970.

339 Karin Westman Berg: ”Fredrika Bremers originalitet”, *Hertha*, nr 2–3 (1966); Karin Westman Berg: ”Fredrika Bremers originalitet”, *Dagen Nyheter*, 14 januari 1966. Denna motsättning påtalade även litteraturhistorikern Gustaf Fredén i sin recension i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*: ”Han är historiker; han har satt som sin uppgift att avläsa effekten av ’verkets möte med publiken’, och den uppgiften har han såvitt jag vågar döma, löst på ett förträffligt sätt. [...] Men litteraturhistoriska problem i mer begränsad mening avstår han från att diskutera, förmodligen av principiella skäl.” Gustaf Fredén: ”Fredrika Bremer den ensamma”, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, 2 september 1969.

340 Lars Furuland: ”Herthas dröm”, *Dagens Nyheter*, 18 september 1969.

Svenska Dagbladet, att Qvist nog hade rätt i att Bremers insats ofta givits för stora proportioner, men att de resultat som presenterades inte övertygade till fullo:

Ändå är den bild han givit av författarinnan missvisande. Han har uttryckligen begränsat sig till två aspekter – hennes i hög grad överdrivna betydelse för de reformer som genomfördes och hennes alltför mycket förbisedda kvinnlighetsvision. Men man får lätt intrycket att frågan om Fredrika Bremers betydelse därmed är utagerad. Och så förhåller det sig ju inte, som Qvist säkert är medveten om.³⁴¹

Även Wieselgren resonerade kring avgränsning och dess verkningar. Hon inskräpte att *Hertha* publicerades 1856 och att det var orimligt att tro att boken fått ett omedelbart genomslag i opinionen: ”Året 1863 kom nästa riksdagsbeslut som innebar att ogift kvinna automatiskt utan anmälan blev myndig vid 25 års ålder. Det förefaller ganska självklart att debatten 1856–1858 nu bar en mognare frukt. Qvist diskuterar det inte ens.”³⁴² Wieselgren menade att Qvist sporrats att gräva djupare i sitt Fredrika Bremer-studium efter att hans essäer från 1965 stött på kritisk patrull. Det var emellertid olyckligt eftersom den metodiska infallsvinkeln att söka fastslå Bremers betydelse för reformerna resulterat i att han fastnat i ”små slutna cirklar” och i ”alltför enkla formuleringar och patentlösningar.”³⁴³ Hennes dom över boken var således hård: ”Det hade varit bättre om han helt slopat detta komplex, som varit honom en skärva i ögat.”³⁴⁴

Medvetet eller ej undvek Qvist att kommentera avgränsningsproblematiken. Han uppehöll sig istället vid frågan om resultatens till-

341 Ulf Boëthius: ”Fredrika Bremer och kvinnans frihet”, *Svenska Dagbladet*, 18 juni 1966.

342 Wieselgren, ”Fredrika Bremer och Hertha-myten”.

343 Ibid.

344 Ibid.

förlitlighet inom ramen för den valda avgränsningen. Detta trots att flertalet som recenserade eller debatterade hans forskning egentligen inte ifrågasatte de slutsatser han drog utifrån de frågor han ställde. Så här skriver han i en replik till Westman Berg:

Jag har medvetet – och uttryckligen – renodlat en aspekt, har undersökt hur Fredrika Bremer reagerade i sin roll som författare-opinionsbildare inför de konkreta kvinnofrågor som var aktuella under hennes tid, kvinnoemancipationens stora genombrottsskede och då funnit att hon antingen undvek frågorna, uttryckte sig svävande eller var sent ute. Självfallet finns det många andra aspekter: hennes inställning till de sociala frågorna, hennes barmhärtighetsverksamhet, hennes allmänna inflytande på samtidens andliga klimat, hennes postuma betydelse, graden av framsynthet etc. Dylika frågor måste besvaras innan en *helhetsbild* av Fredrika Bremers insats för kvinnans emancipation kan tecknas.³⁴⁵

Den sista meningen är intressant. Enligt Qvist måste fler undersökningar till innan en helhetsbild av Bremer kunde tecknas och därmed vidhöll han det kumulativa forskningsideal som han uppmärksammades för i föregående kapitel. Återigen behandlades den vetenskapliga aktiviteten som ett slags pussel där enskilda forskningsinsatser tillför bitar till en större helhet. Kuhns pusselliknelse implicerar som sagt att forskarna är överens om att de tillför bitar till samma pussel, dvs. att de är ense om vilka normer för vetenskaplighet som kringgärdar den egna verksamheten. För att återkoppla till Edward W. Suids resonemang förefaller det kumulativa vetenskapsidealet varit del av forskningens ”elementära utgångspunkter” för Qvist.³⁴⁶ Det var emellertid

³⁴⁵ Gunnar Qvist: ”Fredrika Bremers betydelse”, *Dagens Nyheter*, 18 januari 1966. Min kursiv.

³⁴⁶ Said, *The World, the Text, and the Critic*, s. 180–181.

långtifrån säkert att de som debatterade hans Bremer-studier delade den uppfattningen.

Överlag hade Qvist svårt att erkänna några brister i den egna forskningen, och även frågan om skillnader mellan historisk och litteraturhistorisk metod förundrade honom. Han ansåg att Westman Bergs distinktion var godtycklig och att opinionshistorisk forskning inte påverkades av disciplinär hemvist. Istället insisterade han på att opinionshistoriska studier kräver sina egna metoder.³⁴⁷ En återkommande fras som han föll tillbaka på var att kritikerna anförde hypoteser snarare än argument i ifrågasättandet av hans resultat. Två exempel från hans bemötande av Westman Bergs kritik: 1) ”Skönlitteratur inverkar i en sakfråga på ett annat sätt än riksdagstryck och tidningsartiklar, skriver hon. Det är möjligt, men det vet vi inte ett dugg om.” 2) ”Karin Westman Berg avslutande katalog över ’Hertha’-effekter är därför ytterst dubiös. Vi vet skam till sägandes nästan ingenting om svensk kvinnorörelses impulsgivare.”³⁴⁸

När det kom till Wieselgrens påpekande att Bremer mött Oscar I och att det föreföll rimligt att de diskuterat myndigheten, hänvisade Qvist till källkritiska kriterier, att det inte finns några tillgängliga källor som avslöjar vad kungen och Bremer pratade om. Han skriver: ”Om Wieselgren vill bestrida mina resultat, bör hon rimligtvis först pröva och underkänna mina argument.”³⁴⁹ Just Wieselgren avfärdades gång efter annan med hänvisning till att hon inte respekterade bokens argument och att hon ”ställer sig så utanför varje meningsfull diskussion.”³⁵⁰ Vad gäller hennes förslag att det var troligt att *Hertha* haft större inflytande vid myndighetsreformens fortsatta behandling i riksdagen 1863, menade Qvist att allt tydde på att det även då var socioekonomiska faktorer som drev på utvecklingen och inte kvinnoemancipatorisk debatt.³⁵¹

347 Qvist, ”Fredrika Bremers betydelse”.

348 Ibid.

349 Gunnar Qvist: ”Myndighetsreform utan Hertha?”, *Svenska Dagbladet*, 4 mars 1970.

350 Gunnar Qvist: ”Om Fredrika Bremers betydelse”, *Hertha* 57, nr 4 (1970) s. 26.

351 Qvist, ”Myndighetsreform utan Hertha?”.

Tanken är inte att förvandla detta till en argumentationsanalys, utan vad det ovan sagda ämnar synliggöra är Qvists orubbliga uppfattning om vad det vetenskapliga i hans forskning bestod i. Det var tillsynes tämligen stränga kriterier för vetenskaplighet som han ställde upp och det märks i replikväxlingarna att han uppriktigt förvånades över en del av kritiken. Han var vid flera tillfällen helt oförstående inför den kritik som ifrågasatte giltigheten i hans forskning, han stod fast vid att den vilade på en solid empirisk grund och att han enbart uttalade sig om sådant som gick att styrka i tillgängliga källor. I det sammanhanget är det belysande att han refererade till forskning som ett kollektivt kartläggningsarbete: ”Jag har avsiktligt begränsat mig till Fredrika Bremers verk och deras mätbara effekter, då forskningsläget här uppvisar de största luckorna och det biografiska ändå är relativt väl känt.”³⁵² Han höll det alltså för otroligt att kommande studier skulle vederlägga hans resultat, vad det handlade om var att successivt fylla på med information om Bremers författarskap.

Här talade Qvist och hans kritiker förbi varandra. Eftersom det i förstone inte var resultaten som kritikerna debatterade – utan effekterna. Kritikerna hävdade att trots att studien var övertygande och väl genomförd fanns en tendens att själva forskningsupplägget skapade en obalanserad bild av Bremer. Qvist hade svårt att ta till sig denna aspekt och framhärddade i att den bild hans studier gav av författaren var korrekt utifrån den valda aspekten. Han höll med om att det behövdes mer forskning på området, men såg ingen motsättning mellan det arbete han presenterade och vad kommande arbeten kunde tillföra.

KVINNOSYN

I *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation* följs Bremers författarskap från första publikation fram till myndighetsreformens genomförande, i runda tal perioden 1830–1860. Trots att Qvist redan på bokens första sida deklarerade att han inte avsåg att göra någon

352 Qvist, ”Om Fredrika Bremers betydelse”, s. 26.

idéanalys ”i traditionell mening” av Bremers diktande var det i mångt och mycket precis det han gjorde.³⁵³ Han hade läst samtliga böcker och tillgängliga brev från perioden, och han använde detta källmaterial till att teckna några huvuddrag i Bremers idévärld. Målsättningen med materialgenomgången var dels att studera författarens kvinnosyn och hennes utveckling som förkämpe för kvinnors rättigheter, dels att finkamma författarskapet efter implicita eller explicita ställningstaganden i tidens stora reformfrågor, då särskilt i myndighetsfrågan.

I ”Yngst i skapelsen”, den andra essän i *Dagens Nyheter*, behandlades Bremers kvinnosyn. Qvist skrev att Bremer på intet sätt var någon jämlikhetsideolog utan att hennes fokus låg på kvinnans egenart, en egenart som grundades just i föreställningen om att kvinnan var yngst i skapelsen. I Bremers så kallade kvinnlighetsvision sågs kvinnan som predisponerad att söka efter ”kunskap av gudomligt ursprung” och att hon hade ett särskilt frälsningsmandat som skulle användas för att åstadkomma ”en andra skapelsedag”.³⁵⁴ Mer konkret handlade kvinnlighetsvisionen om att utbilda kvinnor i deras själsliga egenart och att yrkeslivet skulle ordnas åt dem så att deras moderlighet togs tillvara. Bremer anslöt i och med detta till föreställningar om universell moderlighet och Qvist benämnde hennes ståndpunkt utopisk.

I *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation* återkom ett liknande porträtt av Bremers idévärld. Särskilt Bremers tidiga författarskap beskrevs som upptaget av hemmet, moderligheten och frälsningsgärningen som litterära teman. Detta idéspår citerades utförligt av Qvist, här ett utdrag där Bremer skriver till sin lärare och vän P.J. Böklin:

Jag kände livligt hur litet både samhället och kvinnan själv skulle vinna genom detta hennes utgående ur den henne av naturen anvista sfär, ja huru oändligt mycket de skulle förlora ... Kvinnans deltagande i statslivet

353 Qvist, *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation*, s. 1.

354 Qvist, ”Yngst i skapelsen”.

skulle förstöra hennes kvinnlighet, förtaga det välgörande av hennes inflytande på livet och sederna ... Mycket annat sade jag för att söka visa att samhällets och könnens lycka berodde på att man och kvinna troget hölle sig vid den fördelning av arbetet skaparen i deras olika naturer anvisat dem.³⁵⁵

Denna och liknande formuleringar av Bremer fick Qvist att upprepa slutsatsen från 1965, att hon inte var någon jämlikhetsideolog. Många kritiker uppfattade slutsatsen som att Qvist skattade egenartstänkande lägre än likhetstänkande och att han därmed förminskade Bremers författarskap på grundval av personliga åsikter. Qvist, å sin sida, menade att det inte fanns något värderande i hans slutsats eftersom det vore oförenligt ”med mina krav på objektivitet”.³⁵⁶

I samband med essäerna i *Dagens Nyheter* skrev journalisten Jytte Bonnier – som när hon skrev i dagspress använde sig av sitt flicknamn Kaastrup-Olsen – ett kritiskt inlägg.³⁵⁷ Som flera andra konstaterade hon att Qvists omvärdering av Bremer i sig var svår att tillbakavisa, men att hon var frågande inför ”sättet han gör det på och varför han gör det”.³⁵⁸ Bonnier skriver:

I ’Hertha’ tar hon [Bremer] steget fullt ut. Hon blir propagandist både för konkreta reformer och för det Qvist kallar hennes vision av ’kvinnans egenart’. Qvist vill visa att hon är för sent ute i det förra avseendet och att hon var föråldrad i det senare. Formellt har han kanske rätt, men i sitt försök att negligera hennes enorma betydelse för kvinnosaken i Sverige gör han sig skyldig till en förfalskning.³⁵⁹

355 Qvist, *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation*, s. 47.

356 Qvist, ”Om Fredrika Bremers betydelse”, s. 26.

357 Jytte Kaastrup-Olsen: ”Narrad av historien”, *Dagens Nyheter*, 14 januari 1966. Om Bonniers användning av sitt flicknamn se Ulf Linde: ”Jytte Bonnier”, *Svenska Dagbladet*, 8 januari 2008.

358 Kaastrup-Olsen, ”Narrad av historien”.

359 Ibid.

Det Bonnier refererade till var Qvists två slutsatser att Bremer inte haft någon påverkan på utgången i myndighetsfrågan och att hennes idéer antingen tillhörde tidens allmångods eller drog åt ett otidsenligt egenartstänkande. Förfalskningen, som Bonnier uttryckte det, låg i att Qvist missade att förstå Bremer i sitt historiskt specifika sammanhang, det faktum att hon lyckats bli en framgångsrik författare trots alla de hinder som ställdes i vägen för kvinnor i mitten av 1800-talet. Vidare menade Bonnier att Qvist, genom att hylla männen ”Geijer, Hierta och Almqvist” som kvinnoemancipationens pionjärer, gjorde en problematisk uppdelning mellan formell och faktisk jämställdhet. Detta illustrerade hon med en retorisk fråga: ”Varför är kvinnornas jämställdhet trots alla formellt oantastliga lagar ännu icke genomförd annat än på papperet?”³⁶⁰ Enligt Bonnier var det i kampen för kvinnans faktiska jämställdhet som Bremers historiska betydelse låg, och det var därför Qvists forskning var missvisande. Utan att det kläddes i sådana facktermer anklagades han med andra ord för en anakronistisk framställning och hennes avslutning var både polemisk och raljant:

Fredrika Bremer, Ellen Key och Elin Wägner, kvinnosakens stora visionärer, menade att kvinnans ”egenart” kunde och borde räddas. De blev som så många andra visionärer narrade av historien. Men de tillhör inte de personer om vilka Danton sade att de var historiens narrar. Däremot tycks det mig att historikern Qvist är något av en historiens narr när han försöker reducera Fredrika Bremers ”heliga eld” som avgörande faktor i kampen för att ändra kvinnans livsklimat i Sverige.³⁶¹

Liknande kritik och i idel hårda ordalag återkom i samband med publiceringen av *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation*. I Fredrika Bremer Förbundets tidskrift, *Hertha*, skrev Westman Berg

360 Ibid.

361 Ibid.

att Qvist missbedömt Bremers betydelse genom att inte förstå hennes insats i sitt historiskt specifika sammanhang.³⁶² Framför allt var det sättet som Qvist vägrade hennes insatser mot mäns motsvarande som hon ansåg problematiskt. Westman Berg beskrev det som en klassisk metod använd av "manssamhällets historiker" för att fränkända kvinnor betydelse: "[O]m du behandlar en enstaka kvinna så värdera hennes insats i relation till manliga insatser i dåtiden; hon blir då skäligen obetydlig. Förtig allt handikapp som följer av hennes diskriminerade situation."³⁶³ Hon menade att Qvist sällade sig till en misogyn forskningstradition genom sättet som han fränkände Bremer originalitet. Vidare föreföll det henne som om Qvist irriterade sig på och ironiserade över Bremers kvinnosyn – frälsningstanken och den universella moderligheten. Konsekvensen blev att han tecknat en bild av Bremer i vilken hon framstod som bakåtsträvande i en nutida läsares ögon. Westman Berg avslutar syrligt: "Bortser man från Qvists anstrykning av misogyni, kan man med stor behållning läsa hans nya arbete."³⁶⁴

En viktig distinktion att göra är att det var bokens frånvaro av problematisering av kvinnsituationen och inte den historiska bakgrundsteckningen som kritikerna vände sig mot. Bakgrundsteckningen erhöll tvärtom fina vitsord av de flesta skribenter. Wieselgren beskrev den som "en välskriven överskådlig snabbskiss i skarpa konturer av samhället med tonvikt på den demografiska utvecklingen fram till 1865."³⁶⁵ Torbacke beskrev Qvist som "en ovanligt god ciceron i det tidiga 1800-talets samhällsförhållanden".³⁶⁶ Och Westman Berg skrev att Qvist "ger mängder av värdefull information om den svenska kvinnans villkor vid 1800-talets mitt".³⁶⁷ Det rådde egentli-

362 Karin Westman Berg: "Senaste nytt om Fredrika Bremer", *Hertha* 57, nr 2 (1970).

363 *Ibid.*, s. 17.

364 *Ibid.*, s. 19.

365 Wieselgren, "Fredrika Bremer och Hertha-myten".

366 Torbacke, "Recension: G. Qvist. Fredrika Bremer och kvinnans emancipation", s. 501.

367 Westman Berg, "Senaste nytt om Fredrika Bremer", s. 19.

gen inga tvivel om att Qvist utifrån historievetenskapliga måttstockar presenterade en habil studie. Likafullt menade kritikerna att det var skillnad mellan att göra en historisk bakgrundsteckning och att analysera en historisk företeelse i sitt historiskt specifika sammanhang. När kritikerna skrev att Qvists bakgrundsteckning var välskriven var det inte samma sak som att han adekvat analyserat vad det innebar att vara en kvinnlig författare i mitten av 1800-talet.

Qvists svar på kritiken gick i linje med hur han bemötte kritiken om metod och avgränsning, men tonläget var nu uppskruvat. Bonniers artikel avfärdades utan någon saktidiskussion:

För Kaastrup-Olsen [Bonnier] är Fredrika Bremers ”enorma betydelse för kvinnosaken i Sverige” något självklart och varje försök att ”reducera Fredrika Bremers ’heliga eld’ som avgörande faktor i kampen för att ändra kvinnans livsklimat i Sverige” narraktigt. Hon har stängt in sig i en privat föreställningsvärld med axiomatiska premisser. Meningsfyllt tankeutbyte i en dylik situation är i regel uteslutet.³⁶⁸

Bonniers avslutande mening som framställde Qvist som en narr var ju ett rent personangrepp, så kanske var hans reaktion inte förvånande. Sakligare bemötte han anklagelserna från Westman Berg om att hans studier skrev in sig i en misogyn forskningstradition. Tvärtemot vad Westman Berg föreslog, att han skulle irritera sig på och ironisera över Bremers person eller åsikter, hävdade Qvist att han ”tecknat en bild av hennes [Bremers] outtömliga vitalitet, hennes aptit på människor och idéer, hennes öppenhet för tidens alla rörelser.”³⁶⁹

Vad gällde sättet som han relaterat Bremer till samtida manliga skribenter, var det hans åsikt att det var den enda tillgängliga metoden och att den i hans fall inte alls resulterat i att en kvinnlig förfat-

368 Qvist, ”Fredrika Bremers betydelse”.

369 Qvist, ”Om Fredrika Bremers betydelse”, s. 26–27.

tare gjorts obetydlig. Exempelvis underströks att han framhållit att Bremer ihop med Almqvist var den författare som i samtiden stod ”skyhögt över omgivningen.”³⁷⁰ Qvist såg med andra ord ingen direkt koppling mellan vad han skrivit och de tolkningar Westman Berg presenterade. Istället ställde han ett par retoriska motfrågor: ”Vad är det för misogynt med detta?” ”Vilka grunder har KWB [Karin Westman Berg] för dylika beskyllningar?”³⁷¹

Westman Berg replikerade i samma nummer av *Hertha* och frågade likaledes retoriskt: ”Du har väl inget emot att kritiseras av en kollega som jobbar stort sett i samma riktning?”³⁷² Intressant nog backade hon något från sin kritik och benämnde sina exempel ”inte enastående”.³⁷³ Även i detta sammanhang fanns en diskrepans mellan bokens innehåll och den läsupplevelse flera av kritikerna delade. Boken upplevdes som problematisk, men det var svårt att sätta fingret på vad detta konkret bestod i.

Det kan förefalla som om Qvist stod ensam i diskussionen, och i det stora gjorde han det. Det finns emellertid ett inlägg som öppet tog hans parti. Litteraturhistorikern Karin Tarschys delade Qvists vetenskapssyn och ansåg i en kommentar att Westman Berg ägnade sig åt tyckande medan Qvist ägnade sig åt vetenskap. Anklagelserna om att Qvist skulle ha förminskat Bremers betydelse genom att motbevisa tidigare forskning om att hon påverkat utgången i myndighetsfrågan, var enligt Tarschys nonsens: ”[T]värtom växer hon i Qvists mångfasetterade framställning.”³⁷⁴ Hon bollade tillbaka kritiken och menade att det inte var Qvist som irriterade sig på Bremer, utan snarare recensenter som Westman Berg som irriterade sig på Qvist. En tänkbar anledning till detta var att recensenterna ”på något vis bedömt Fredrika Bremer med utgångspunkt från sig själva, tillämpat vad man skulle

370 Ibid., s. 27.

371 Ibid., s. 26.

372 Karin Westman Berg: ”Kära Broder!”, *Hertha* 57, nr 4 (1970).

373 Ibid., s. 29.

374 Karin Tarschys: ”Qvist och hans recensenter”, *Hertha* 57, nr 4 (1970) s. 27.

kunna kalla den ’moderna’ kvinnorörelsens synsätt.”³⁷⁵ I samklang med Qvist förordade Tarschys ett värdeneutralt och objektivt vetenskapsideal:

Är det meningsfullt att ta upp utrymme i en modern tidskrift för att diskutera historiska problemställningar och t.o.m. kritisera recensenter? Enligt min mening av två skäl ja. För det första har Qvists bok som jag med några exempel sökt visa enligt min mening blivit utsatt för en mycket orättvis bedömning, som inte bör få stå oemotsagd i tidskriften. Varför skulle Fredrika Bremer särbehandlas? Vetenskap är inte ”tyckande”. I forskningen gäller sanningen som främsta mål, män och kvinnor bör mätas med samma mått.³⁷⁶

I sitt bemötande av Tarschys gav Westman Berg henne rätt i att hon bitvis baserat sin kritik av Qvists forskning på ”tyckande”.³⁷⁷ Likafullt kunde hon inte stämma in i Tarschys synpunkter. Hon svarade att män och kvinnor som levtt i en tid där de lytt under olika lagar kan inte i en historisk undersökning mätas med samma måttstock. Hon fortsätter:

Att Qvist inte har med ’diskrimineringsperspektivet’ på FB d.v.s. att han inte sätter in henne i ’den historiskt givna situationen’, medför att han i viss mån ’felbedömer FB:s person och avsikter’, t.ex. hennes originalitet och hennes försök att hävda en förtryckt subkulturs värderingar[.]³⁷⁸

Westman Berg tog inte upp tråden om huruvida hon hade tillämpat ”den ’moderna’ kvinnorörelsens synsätt” eller vad det kunde tänkas

375 Ibid.

376 Ibid., s. 28–29.

377 Karin Westman Berg: ”Kära Syster!”, *Hertha* 57, nr 4 (1970) s. 30.

378 Ibid.

betyda, men uttrycket kan vara värt att lägga på minnet; som tidigare påtalats var 1960- och 1970-talens kvinnorörelser kunskapsproducerande projekt och mycket tyder på att Westman Bergs inlägg kan förstås som en tidig feministisk vetenskapskritik av tidens historievetenskap.³⁷⁹ Till detta återkommer jag i nästa avsnitt.

ORIGINALITET

Fram till nu har störst uppmärksamhet lagts vid kritiska inlägg om Qvists Fredrika Bremer-studier. Måhända har en alltför drastisk bild tecknats, i vilken Qvist placeras i en ringhörna och hans kritiker i en annan. Som antytts är det inte helt representativt för hur det såg ut. De kritiska inläggen var förvisso i majoritet, men det fanns de som var positiva till de nya forskningsrönen om Fredrika Bremer.³⁸⁰ Till det kommer att även de kritiska rösterna tillstod att den bok de diskuterade var enligt konstens regler mönstergill forskning och att det fanns få saker att anmärka på när det kom till det vetenskapliga hantverket.

Qvists väl genomförda undersökning till trots var det något med de presenterade resultaten som klingade falskt – den objektiva forskningen upplevdes som förment objektiv. Både framställning och resultat väckte reaktioner: Westman Berg menade att Qvist irriterade sig på och ironiserade över Bremers kvinnoosyn, Bonnier hävdade att Qvist gjorde sig till en historiens narr genom att frånkänna Bremer betydelse. Samtidigt replikerade Tarschys att det tvärtom var Westman Berg som retade sig på Qvist. Och Qvist viftade bort Bonniers invändningar genom att skriva att hon stängt sig i en privat föreställningsvärld med axiomatiska premisser.

Det fanns de skribenter som i mildare ordalag relativiserade den omvärdering som Qvist presenterade. Så kan exempelvis följande skrivning av Lars Furuland tolkas:

³⁷⁹ Isaksson, *Kvinnokamp*, s. 14.

³⁸⁰ Som exempelvis Stig Hadenius: "Utvecklingsoptimist och siare", *Aftonbladet*, 2 augusti 1969; Tarschys, "Qvist och hans recensioner"; Torbacke, "Recension: G. Qvist. Fredrika Bremer och kvinnans emancipation".

Det framgår av Qvists utredning att propositionen hade formats innan ”Hertha” utkom och att reformen dessförinnan väl förberetts i positiva remisser och omfattande pressdebatt. Därmed har han avlivat myten om ”Hertha”. Men med detta har ingalunda ”Hertha” förlorat sitt intresse eller inte heller är bokens betydelse på längre sikt för kvinnorörelsen fastställd.³⁸¹

Ytterligare en relativiserande kommentar framfördes av litteraturhistorikern Gustaf Fredén. Där Qvist i sin ämnesbeskrivning skrev att originalitet inte gick att studera på grundval av Bremers beläsenhet (”som ’ändå inte kan säkert bestämmas i efterhand”) menade Fredén det motsatta.³⁸² Just i fallet Bremer fanns det, enligt Fredén, ovanligt goda upplysningar om hennes beläsenhet – ”både direkt och indirekt”.³⁸³ En sådan analys hade kunnat komplettera och möjligt korrigera delar av framställningen, exempelvis de avsnitt som ställde sig frågande till varför Bremer inte förrän *Hertha* kom ut som emancipationsideolog. Han framförde synpunkten att författarens ”största litterära ungdomsupplevelser, troligen den allra största, var Schiller”, vilket kunde förklara den betoning på manlig och kvinnlig egenart som framträdde i hennes tidiga produktion, ”med dess verkningsfulla motsatsställning mellan manlig handlingskraft och kvinnligt känslodjup”.³⁸⁴ ”Därav kom säkerligen, åtminstone till en god del, hennes obenägenhet att ge klara signaler till kamp”, skrev Fredén.³⁸⁵ Men, fortsätter han:

[I] dessa tidiga intryck kan man nog också finna gro-
ningsgrunden till den tro som Fredrika Bremer med sti-
gande iver förkunnade under sina sista år [...]. Det var

381 Furuland, ”Herthas dröm”.

382 Qvist citerad i Fredén, ”Fredrika Bremer den ensamma”.

383 Ibid.

384 Ibid.

385 Ibid.

en visionär tro, präglad av mystik, och den kom henne att mot slutet av sitt liv framstå som en ”siare på diktens Nebo” – för att låna Rydbergs bild. Men siaren, som från gränsbergets krön blickar in i det förlovade landet, fördolt för andra, är och förblir en ensam gestalt.³⁸⁶

Fredén antydde med dessa ord att Bremers originalitet kanske inte var så lätt att nagla fast som det verkade i den bok han recenserade.

Som tidigare redovisats var Qvist obeslutsam i frågan om originalitet. Å ena sidan betraktade han Bremer som en originell profil i den svenska kulturella sfären, att hennes hopplock av olika tanke-traditioner i sig var tämligen unik. Å andra sidan noterade han då de enskilda tankeelementen isolerades och granskades var för sig att hennes tankar tillhörde tidens allmängods. Det var denna dubbelhet i resonemanget som bidrog till att Fredén och andra blev osäkra på vad han egentligen ville komma åt med sin undersökning av originalitet.

Även Westman Berg reagerade mot originalitetstemat som hon ansåg var en metod som användes för att fränkänna kvinnor historisk betydelse: ”I enlighet med detta mönster bevisar Qvist utförligt, att Fredrika Bremer inte var någon originell tänkare. (Att de flesta av hennes föregångare inte var det heller, eftersom dessa idéer debatterats sedan antiken, bekymrar honom inte.)”³⁸⁷ Det som framskymtar i Westman Bergs skrivningar är alltså att hon i sak accepterade Qvists slutsatser, det var inte bevisningen hon vände sig mot utan perspektivvalet. Här insköt hon en kritik mot historievetenskapen som vid tidpunkten var sällsynt.³⁸⁸ Det kan uppstå situationer där befintliga normer för historisk forskning stod i motsättning till studiet av kvinnohistoria och Qvists Bremer-studier var ett exempel på det. Westman Berg föregick därmed diskussioner som fick spridning först under 1980-talet i Sverige, i och med tillsättningen av den an-

³⁸⁶ Ibid.

³⁸⁷ Westman Berg, ”Senaste nytt om Fredrika Bremer”, s. 18.

³⁸⁸ Det ska dock förtydligas att kritik av forskningens objektivitetsideal förekom i könsrollsforskningen under perioden. Se Olsson, *Kön i förändring*, s. 108–109.

dra professuren i kvinnohistoria vid Göteborgs universitet. Westman Bergs kritik föregick dels Gunhild Kyles påpekande att kvinnohistoria måste ”problematisera kvinnsituationen” för att inte stanna vid ett tematiskt fokus på kvinnor, dels Gro Hagemanns synpunkt att kvinnohistorieforskningen varit alltför lojal med ”faderhuset” och att den borde gå sin egen väg vad gällde metodologi och epistemologi.³⁸⁹

En faktor till att Qvists studier stötte på kritisk patrull var att den gjorde anspråk på och mottogs som mönstergill forskning. Boken uppfattades därmed som ett kraftfullt inpass mot den gängse kunskapen om Fredrika Bremer och dennas historiska betydelse. Qvist iklädde sig rollen och uppfattades av andra som representant för historievetenskap med betoning på vetenskap. I och med den vetenskapliga legitimitet som gavs resultaten i *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation* går det att tolka debatten som ett uttryck för en mer avancerad kunskapsförhandling – en förhandling bortom rätt och fel. Det handlade inte om att avfärda forskningens korrekthet inom ramarna för de normer för vetenskaplighet som Qvist utgått från. Snarare handlade det om att utmana de historievetenskapliga normerna som något självskrivet och att den forskning som grundats på dessa skulle vara oantastlig.

Det finns flera exempel i debatten där relationen mellan vetenskapliga normer och forskningsresultat kommer till uttryck. Ett sådant är Bonniers kritiska anmärkning i *Dagens Nyheter* där hon trots det mönstergilla, ifrågasatte giltigheten i forskningen. Bonnier skrev att hela frågan om Bremers betydelse för reformerna var ointressant eftersom författarens betydelse låg på ett annat plan. I *Svenska Dagbladet* var Ulf Boëthius inne på samma linje då han skrev att han efter att ha läst Qvists bok lämnades med en känsla av att frågan om Bremers betydelse på intet sätt var utagerad. Det är i ljuset av dessa påpekanden som en diskussion om vetenskapliga normer kan ges fastare konturer. Vissa debattörer tvivlade på att de normer som Qvist

389 Båda referenserna återfinns i Hagemann, ”Om å gjøre det enkle komplisert og det usynlige synligt”, s. 66, 73–75.

utgick från på ett adekvat sätt kunde komma åt frågan om Bremers betydelse.

Qvist avfärdade kritiken med hänvisning till att den i för stor utsträckning utgick från upplevelser av boken snarare än de argument han presenterade. Ett sätt att tolka Qvists offensiva repliker är att han kände en viss trygghet i att ha utgått från etablerade vetenskapliga normer. Han kunde därigenom vara förvissad om att större delen av historikerskrået delade hans uppfattning om vad som utgjorde det vetenskapliga i hans forskning. Kritikerna av boken tog inte avstamp i tillnärmelsevis lika etablerade normer; formuleringar kring mer makt-kritiska vetenskapsideal låg ännu i sin linda.

Detta spänningsförhållande kan förstås utifrån filosofen Miranda Frickers diskussioner om vad hon benämner epistemisk orättvisa ("epistemic injustice").³⁹⁰ Fricker framhåller att det ofrånkomligt uppstår ett ojämnt maktförhållande mellan aktörer som har ett utvecklat sätt att tala om en viss erfarenhet och aktörer som inte har det.³⁹¹ Genom att lägga sig nära huvudfåran för vetenskapliga normer stod Qvist på en solid grund då han försvarade sin egen forskning. Detsamma kan inte sägas gälla kritikerna som företrädde en makt-kritisk kunskapssyn. Genom att kritisera Qvists studier – dess mönstergilla tillämpning av vetenskapliga normer till trots – hamnade de nästan per automatik i ett epistemiskt underläge.

WIESELGRENS OMTAG

Knappa decenniet efter turerna kring *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation* publicerade Greta Wieselgren boken *Fredrika Bremer och verkligheten. Romanen Herthas tillblivelse* (1978). Jag kommer i det här avsnittet att fokusera på hur Wieselgrens bok kan ses som en kommentar till Qvists Bremer-studier och till den debatt som hade ra-

³⁹⁰ Miranda Fricker: *Epistemic Injustice. Power and the Ethics of Knowing* (Oxford: Oxford University Press, 2007).

³⁹¹ Denna form av epistemisk orättvisa benämner Fricker "hermeneutical injustice". Se *ibid.*, kap. 7.

sat ett antal år tidigare. Wieselgrens bok väckte ingen upprörd debatt och den polemiserade inte öppet mot tidigare forskning. Däremot lanserade den ett antal nytolkningar av *Hertha* och av författarens liv runt publiceringen. *Fredrika Bremer och verkligheten* är intressant bland annat för att den går att betrakta som ett historievetenskapligt omtag på samma ämne som debatterades under 1960-talet.

En likhet mellan Qvists och Wieselgrens Bremer-studier är att båda avrundar sina undersökningar tiden omkring *Herthas* utgivande 1856. Men romanens utgivande fyllde en vidare funktion i deras studier än att vara en tidsavgränsning. Hela Bremers författarskap tolkades genom det faktum att hon skulle komma att publicera denna roman. I Qvists studier kom detta till uttryck genom hans finkamning av Bremers skönlitterära produktion efter tidiga ställningstaganden i myndighetsfrågan, vilket uttrycktes genom ett slags negativ metodik: ”Myndigheten berörs inte alls, trots att frågan aktualiserades på nytt vid mitten av 40-talet.”³⁹² I Wieselgrens bok studerades Bremers verksamhet under 1850-talet, framför allt genom den brevkorrespondens som på olika sätt berörde arbetet med *Hertha*. Detta ledde henne till liknande negativa framställningar som hos Qvist, att all verksamhet som inte direkt berörde tillkomsten av *Hertha* tenderade att behandlas som en distraktion från eller en fördröjning av skrivandet av romanen:

En källa till irritation för FB blev det på sina håll negativa mottagandet i Amerika av Hemmen i Nya världen. [...] Till detta återkommer jag men nämner det här såsom ett moment som störde hennes sinnesfrid, i det hon råkade i konflikt med sin översättare, och därmed fördröjdes hennes litterära arbete. Också annat distraherade henne.³⁹³

392 Qvist, *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation*, s. 50, 52, 59, 76. Citat på s. 76.

393 Greta Wieselgren: *Fredrika Bremer och verkligheten. Romanen Herthas tillblivelse* (Stockholm: Norstedts, 1978) s. 11, 14, 17, 23, 27. Citat på s. 17.

Både Qvist och Wieselgren behandlade *Hertha* som en given milstolpe i Bremers karriär och som den bok i vilken hon otvetydigt tog ställning för kvinnans emancipation på en rad områden, mest explicit i utbildningsfrågan och myndighetsfrågan. Men medan Qvist helt framt såg Bremers politiska åsikter som tidens strömningar paketerad innanför pärmarna på en roman, var Wieselgren mer tveksam till om det var genom en sådan kontextualisering Bremer bäst förstods. Även om *Hertha* innebar ett explicit ställningstagande i myndighetsfrågan menade hon att det vore en överdrift att företrädesvis se romanen som ett inlägg i denna sakpolitiska fråga. Enligt henne hade romanen vidare syftningar än så: ”Även om man medger myndighetsfrågan nyckelställning, kan en kort översikt vara tillräcklig för att visa den begränsade uppgift den har i romanen.”³⁹⁴

Det kapitel i Wieselgrens bok som heter ”Myndighetsfrågan” innehöll ingen uppgörelse med Qvists tidigare framlagda resultat, utan referenserna till hans forskning var genomgående bekräftande. Hon skriver: ”Med tanke på att frågan utförligt behandlats tidigare av olika forskare, kan jag nöja mig med en del allmänna synpunkter samt vissa påpekanden.”³⁹⁵ I påföljande fotnot refererades Qvist tillsammans med Gerhard Hafström, Gunhild Bengtson och Eva Åsbrink – samtliga hade publicerat texter som vidrörde Bremers ställningstagande i myndighetsfrågan.³⁹⁶ Det var mer i förbigående som Wieselgren noterade vissa likheter mellan Bremers roman och dess eventuella inflytande på tidens politiska diskussioner:

FB sammanfattar i Bilagan motiveringen för myndighetsreformen: ”Andra länders exempel, tidens andliga krav, allt flera röster ... i vårt eget land ... synes oss

394 Ibid., s. 98.

395 Ibid.

396 Hafström, Bengtson och Åsbrink hade publicerat uppsatser i Rosa Malmström & Monica Boëthius: *Kvinnovärld i vardande. Tolv uppsatser i kvinnofrågor utgivna till Fredrika Bremer-förbundets sjuttiofemårsjubileum* (Stockholm: Fredrika-Bremer-förbundet, 1959).

bebåda morgonrodnaden af befrielsens dag.” Det var samma vägande skäl i motiveringen som senare gavs i propositionen 1857 med ”tidens fordringar” och ”förhållandena i andra länder”.³⁹⁷

Dylika påpekanden spelade emellertid ingen framträdande roll i Wieselgrens studie, hon löpte aldrig linan ut och hon diskuterade inte *Herthas* eventuella betydelse för utgången i myndighetsfrågan. Hon avslutade kapitlet med att antyda att det var ett högst medvetet beslut: ”I vad mån Hertha påverkade de närmaste följande riksdagsbesluten i myndighetsreformen är något som jag inte tar upp här. Jag hoppas återkomma även till den frågan i fortsatta studier av Fredrika Bremer efter 1856.”³⁹⁸ Det gjordes med andra ord inga uttryckliga försök att kommentera och korrigera vad som sagts i den tidigare debatten.

Det var först ytterligare tiotalet år framåt som Wieselgren återkom till frågan om Bremers betydelse för myndighetsreformen. Artikeln ”Romanen Herthas Betydelse för myndighetsreformen 1858” är en kraftfull uppgörelse med Qvists forskningsresultat.³⁹⁹ Vid denna tidpunkt, 1987, hade Qvist varit död sedan många år tillbaka. I hennes uppgörelse nämndes inte argumentet om att Bremer träffat kung Oscar I, utan nu fokuserades istället pressdebatten om *Hertha* och den uppståndelse som romanen väckte i samtiden.⁴⁰⁰ Det är svårt att i läsningen av *Fredrika Bremer och verkligheten* varken låta sig påverkas av debatten under slutet av 1960-talet eller av det faktum att Wieselgren återkom till Qvists resultat under 1980-talet.

Ett genomgående omdöme om boken i recensioner var att den inne-

397 Wieselgren, *Fredrika Bremer och verkligheten*, s. 100.

398 *Ibid.*, s. 256, not 11.

399 Greta Wieselgren: ”Romanen Herthas betydelse för myndighetsreformen 1858”, i Birgitta Holm (red.): *Fredrika Bremer ute och hemma* (Uppsala: Uppsala universitet, 1987).

400 I sin Bremer-biografi ansluter litteraturvetaren Carina Burman till Wieselgrens bedömning om romanens inflytande på utgången i myndighetsfrågan. Se Carina Burman: *Bremer. En biografi* (Stockholm: Bonniers, 2001) s. 392.

bar en viktig insats eftersom Wieselgren tagit del av originalmanuskriptet till *Hertha*, som först på 1950-talet blev känt att det fanns bevarat på ett museum i Philadelphia. Genom att jämföra originalmanuskriptet (med alla dess ändringar, strykningar, kommentarer och så vidare) med den svenska och engelska publikationen kunde Wieselgren påvisa ett hos Bremer starkt engagemang i Kierkegaards tänkande.

Vidare mindes flera recensenter Qvists resultat och den debatt som hans studier väckt – men jämförelserna mellan Wieselgrens och Qvists böcker var försiktiga. Victor Svanberg skrev i *Dagens Nyheter* att Wieselgren inte ”direkt [tar] ställning till Qvists resonemang och slutsatser” och i *Upsala Nya Tidning* gjorde Elof Ehnmark ett liknande påpekande.⁴⁰¹ Varken Svanberg eller Ehnmark vecklade dock in sig i någon vidare diskussion om hur böckerna stod sig i förhållande till varandra. Den enda som gav sig på en sådan bedömning var Westman Berg, och hennes utlåtande var till Wieselgrens fövor:

Hon [Wieselgren] är därmed den andra kvinnohistorikern som ger sig i kast med Fredrika Bremers *Hertha* på de senaste tio åren och hennes resultat innebär betydande nya landvinningar och spännande överraskningar. Hon för inte någon polemik mot kvinnohistorikern G. Qvist och hans opinionshistoriska undersökning av ”Fredrika Bremer och kvinnans emancipation” –69, men de fakta hon drar fram gör i flera avseende hans verk föråldrat. Med de metoder hon använder lyckas hon gå FB:s verklighet så mycket närmare in på livet och dessutom kan hon tolka materialet utifrån en större förståelse för kvinnors villkor i dåtiden och för FB:s egen idékamp och skaparsituation.⁴⁰²

401 Elof Ehnmark: ”Fredrika Bremer och *Hertha*”, *Upsala Nya Tidning*, 5 oktober 1978; Victor Svanberg: ”Romanen *Herthas* bittra rot”, *Dagens Nyheter*, 11 augusti 1978.

402 Karin Westman Berg: ”Hurdan var Fredrika Bremers verklighet?”, i Karin Westman Berg & Gabriella Åhmansson (red.): *Kvinnohistorieforskning. Teorier och begynnelse* (Uppsala: 1980) s. 102. Jfr Burman, *Bremer*, s. 392, 561, not 38.

Westman Berg underströk som synes samma kritiska punkter som i debatten knappt tio år tidigare. Hon antydde att Wieselgrens arbete gav en bredare förståelse för Bremers historiska situation som kvinna, tänkare och författare. Senare i recensionen betonade hon därutöver att en av arbetets styrkor var dess ambitiösa arkivstudier.⁴⁰³ Detta påpekande förankrade Wieselgren i en historievetenskaplig kontext, vilket ökade jämförbarheten med Qvist.

Det fanns en passage i recensionen där Westman Berg reflekterade över *Herthas* betydelse för nutidens kvinnorörelse. Hon menade att hon och andra litteraturforskare som önskat finna stöd för sitt eget jämställdhetsarbete i äldre litteratur känt en viss besvikelse efter läsandet av *Hertha*. Det gällde framför allt bokens disposition, hur den efter inledande angrepp på myndighetslagstiftning och kvinnors utbildningsmöjligheter ”förlorade sig i ovidkommande religiösa utvikningar som inte hade något med samhällskritiken att göra.”⁴⁰⁴ Det som Qvist benämnt ”Bremers kvinnlighetsvision” och som Westman Berg menat varit ett irritationsmoment för honom, avslöjade sig nu vara en delad upplevelse dem emellan. Denna passage i Westman Bergs recension underbygger tolkningen att debatten i mycket handlade om vetenskapliga normer. Det är en tolkning jag tar med mig då jag nedan ska diskutera det som blivit sagt i detta kapitel.

SAMMANFATTANDE DISKUSSION

Från jubileumsåret 1965 och Qvists essäer i *Dagens Nyheter* till publiceringen av Wieselgrens *Fredrika Bremer och verkligheten* 1978 spilldes mycket bläck på frågan om vilken historia om Fredrika Bremer som var rätt eller fel, vilken historia som var vetenskaplig eller inte och vilken historia som var angelägen eller inte. Det handlar om ett tjugotal inlägg i diskussionen, vilket i en svensk kontext är att betrakta som många. Antalet inlägg och det stundtals uppskrivade

403 Westman Berg, ”Hurdan var Fredrika Bremers verklighet?”, s. 102, 104.

404 Ibid., s. 103.

tonläget visar att det debatterade ämnet slog an en nerv hos personer engagerade i kvinnohistorieforskningen i allmänhet och Fredrika Bremer-forskningen i synnerhet. En sak att reflektera över är således vad denna nerv bestod i. Jag tror att svaret blir något olika beroende på om debatten betraktas handla om Fredrika Bremer eller om kvinnohistoria.

I många av de kritiska kommentarerna på essäerna i *Dagens Nyheter* och på *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation* uppfattades Qvists studier som en omvärdering inte bara av tidigare historieskrivning om Fredrika Bremer, utan även av henne som person. Flera inlägg antydde att han värderade Bremers tänkande negativt, i synnerhet hennes egenartstänkande och hennes engagemang i religiösa spörsmål. Även om det förekom inlägg som lyfte konkreta formuleringar där de såg en negativ värdering av Bremer, nöjde sig de flesta med att konstatera att det var så de upplevde forskningen. Westman Berg tvingades till och med erkänna då Qvist konfronterade henne att de exempel hon hittade inte var enastående – vilket helt klart fråntog kritiken lite av dess udd. De kritiska rösterna uppfattade alltså forskningen som värderande, men de hade svårt att hitta exempel på det. Och Qvist var på den punkten omutbar: All kritik som inte tog avstamp i hans faktiska formuleringar avfärdades som tyckande.

Vad gäller omvärderingen av Bremers betydelse fanns det fler handfasta formuleringar att ta fasta på, oavsett om den uppfattades som positiv eller negativ. Flera skribenter försökte resonera kring bakomliggande motiv till forskningen, och varför Qvist hade valt att lägga upp undersökningen på det sätt han gjort. Han svarade att vad gällde hans inriktning och avgränsning hade han fokuserat på aspekter av Fredrika Bremer där forskningen uppvisade störst luckor. Han ställde sig främmande till att ett motiv till forskningen skulle ha varit att han personligen retade sig på Bremer. Tvärtom menade han att i de fall som det existerade värderande kommentarer i hans forskning var de uteslutande till Bremers fördel (exempelvis att hon tillsammans med Almqvist var den författare som reste sig skyhögt över omgivningen). Återigen stod kritikernas upplevelse i opposition mot konkreta

formuleringar och dessa upplevelser gick i Qvists värld inte att räkna som argument.

Debatten kan kanske tolkas som låsta positioner, det finns gott om exempel där texterna inte viker en tum från sina ståndpunkter utan enbart upprepar samma hållning om och om igen. Extremfallet var Bonniers och Qvists replikskifte om "historiens narr" där den agiterande tonen satte stopp för ett reellt meningsutbyte. Bonniers huvudinvändning var att Qvist förbisett att de reformer som genomfördes under 1800-talet handlade om formell jämlikhet och att Bremers betydelse för kvinnans emancipation främst handlade om att i ett längre perspektiv influera till faktisk jämlikhet. När Bonnier skrev att lagarna säger föga om jämlikhet mellan kvinnor och män och att dessa dessutom ofta tillkommit av andra skäl än av kvinnoemancipatoriska, anslöt hon till ett vanligt tema i 1960-talets könsrollsdebatt. Typiskt nog var Bonnier och Qvist ganska överens på den punkten: Qvist var tydlig med att det var Bremers inflytande på de formella reformerna som han undersökte, vad gällde Bremers betydelse som förebild och som inspirationskälla för den senare kvinnorörelsen hade han inga direkta invändningar.

På ytan förefaller Westman Bergs kommentar om Qvists "anstrykning av misogyni" lika drastisk som Bonniers kommentar om historiens narr, men här valde Qvist att skriva en replik som försökte bena i vad hon menade. En tänkbar orsak till att han gick i svaromål var att kritiken väckte ett tämligen prekärt historiefilosofiskt problem. Om hennes påpekande stämde att historievetenskapliga normer i praktiken kunde ha misogynna effekter, blottade det en potentiell spricka mellan historievetenskap och kvinnohistoria. Påpekandet togs på allvar då det kom från en skribent som några år tidigare hade publicerat en doktorsavhandling som erhållit fina vitsord både som kvinnohistoriskt och litteraturhistoriskt arbete. Frågan är vad det var Qvist försvarade i sina repliker: Var det sig själv, var det vetenskapliga normer eller var det kvinnohistoria? Och vice versa, vad var det kritikerna angrep i sina recensioner: Var det Qvist, var det vetenskapliga normer eller var det kvinnohistoria?

Qvist gav på åtskilliga ställen i debatten uttryck för det jag tidigare nämnt som en kumulativ vetenskapssyn, att han inte gjorde anspråk på att uttala sig om Fredrika Bremer generellt, utan att han enbart uttalade sig om den för undersökningen valda aspekten. Han vidhöll att hans forskning var objektiv, vilket betydde att han inte uttalade sig om saker som inte ingick i forskningsuppgiften eller som det inte fanns belägg för i källorna. Det var enligt honom inget problem att lägga fram en partikulär bild av Bremer, tvärtom var det den enda valmöjligheten. Qvist uppfattade inte att det fanns någon motsättning mellan historievetenskap och kvinnohistoria, han argumenterade emot att hans forskning (kvinnohistoria) och de använda metoderna (historievetenskap) kunde vara misogyn. Det är inte sannolikt att Qvist upplevde de historievetenskapliga normerna som hotade i debatten. Vad han närmast försvarade var vikten av att den kvinnohistoriska forskningen nådde upp till samma grad av vetenskaplighet som historievetenskap i stort.

Westman Berg företrädde en mer maktkritisk kunskapssyn, liknande den historikerna Gunhild Kyle och Gro Hagemann framförde i samband med tillsättningen av den andra professuren i kvinnohistoria vid Göteborgs universitet. Som jag framhöll i kapitel 1 hade Kyle i sitt sakkunnigutlåtande resonerat kring vad som definierade kvinnohistoria och kommit fram till att det behövdes en problematisering av kvinno situationen för att forskning skulle klassas som kvinnohistorisk. Och Hagemann hade framfört åsikten att kvinnohistoriker hade varit för lojala mot vad hon benämnde "faderhuset" och att det var dags att mer självständigt formulera vilka kriterier för vetenskaplighet som skulle gälla för kvinnohistorisk forskning. Westman Berg föregick dessa ståndpunkter och skisserade en för tiden långtgående plan för kvinnohistorisk forskning genom att kalla en framträdande forskare på området för misogyn efter att han tillämpat befintliga normer för vetenskaplighet. Genom sin kritik av Qvists Fredrika Bremer-studier hade hon redan i slutet av 1960-talet snuddat vid Kyles problematisering av kvinno situationen och Hagemanns uppgörelse med faderhuset.

Det går att iaktta en rörelse från debatt om bilden av Bremer till en förhandling om kunskap och vetenskaplighet i de undersökta inläggen. Det framträder ett tydligt mönster där de skribenter som ifrågasatte Qvists bild av Bremer också förhöll sig kritiska till de vetenskapliga normerna. Utöver det som redan nämnts syns det i frågan som restes om Qvists metod var giltig för ett studium av skönlitteratur eller om det fanns en motsättning mellan litteraturhistorisk och opinionshistorisk metod. Mönstret är emellertid inte entydigt. När Greta Wieselgren publicerade *Fredrika Bremer och verkligheten* gjorde hon inga kritiska anmärkningar på historisk metod eller på historievetenskapliga normer. Dessutom fick hon komplimanger för sina arkivstudier. Detta kan sägas illustrera det vetenskapsfilosofen Helen Longino påpekat att vetenskapliga metoder inte är misogyna i sig, utan att det snarare är hur de tillämpas som kan ha sådana effekter.⁴⁰⁵

Min slutsats gällande debatten om Qvists Fredrika Bremer-studier är att den bara delvis handlade om en kamp om Fredrika Bremer, om vilken bild av författaren som skulle anses rätt och riktig. Kampen om Fredrika Bremer är visserligen det första som träffar ögat när de olika inläggen sätts i relation till varandra. Tvistemålen kring myndighetsreformen, kvinnlighetsvisionen och graden av originalitet var diskussionspunkter som uttryckligen handlade om vad som var sant och inte om Bremers värv. Det är svårt att tänka sig att Qvist hade något egenintresse av att fränkänna Bremer betydelse eller att det var honom egalt att bli kallad misogyn. Nerven i debatten bestod just i vetenskapligheten där Qvist menade att de vetenskapliga normerna gjorde att både han som person och hans forskning hade ryggen fri. Men kritikerna delade inte den uppfattningen, utan ställde forskningen till svars för den effekt som den gav upphov till. Ingen hade frågat efter ett arbete som fränkände Bremer betydelse och originalitet, och det fanns överlag en skepsis mot att vetenskap kunde vara så objektiv som Qvist utgav den för att vara.

405 Helen Longino: "Can There Be a Feminist Science?", i Ann Garry & Marilyn Pearsall (red.): *Women, Knowledge, and Reality. Explorations in Feminist Philosophy* (New York: Routledge, 1996).

Här lämnar jag för stunden den kvinnohistoriska forskningen och i de följande två kapitlen studeras arbetarhistorisk forskning. Även om den forskning som studeras i det följande också publicerades under 1950- och 1960-talen förhöll den sig till och påverkades av andra kontextuella faktorer. Gemensamt för kvinnohistoria och arbetarhistoria är att båda uppfattades som tillhörande ett vidare socialhistoriskt forskningsområde.

4. JORDBRUKETS ARBETARE SOM ARBETARHISTORIA

En bit in i ekonomhistorikern Gustaf Utterströms doktorsavhandling *Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet* (1957) ägnas ett hundratal sidor åt att redogöra för fluktuationer i klimatet, om solfläckscykeln och om landhöjningar. Läsaren får sig till livs att landhöjningen ”som bekant” är störst i trakten kring Örnsköldsvik och att den för perioden 1825–1927 uppskattats vara omkring 1,3 cm per år.⁴⁰⁶ Annat är det söderöver där den är sakta avtagande, i Stockholmsregionen omkring 0,5 cm per år, i Blekinge och Skåne helt försvunnen och i södra Skåne rentav ersatt av en knapp landsänkning. Vidare får läsaren veta att förekomsten av åskväder är vanligast då antalet solfläckar är som störst och att under 1770-talet inträffade inte färre än sju av de tio starkaste vårflödena som registrerats under perioden 1765–1912 som en följd av kraftig nederbörd.⁴⁰⁷

Flera gånger under läsningen av Utterströms avhandling associerar jag till den franska *Annales*-skolan. Med ett brett anslag studeras den svenska landsbygdens förändringar, framväxten av ett landsbygds-

406 Gustaf Utterström: *Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet*. Del 1 (Stockholm: Tiden, 1957) s. 97.

407 *Ibid.*, s. 100.

proletariat och den kraftiga folkökningen under 1700- och 1800-talen. I en tvärvetenskaplig anda – som av *Annales*-skolans förgrundsgestalter programmatiskt framhållits som en dygd – arbetar sig Utterström igenom aspekter av det svenska jordbrukets historia steg för steg. Det som behandlas sträcker sig från naturförhållanden, teknikutveckling och skördekonjunkturer till lagstiftning, strukturförändringar inom arbetsklassen och den begynnande textilindustrin. I referenslistan återfinns titlar från allsköns vetenskapsgrenar: geologi, meteorologi, nationalekonomi, medicin, sociologi etcetera. Avhandlingen är med sina 1425 sidor en av de omfångsrikaste som skrivits i Sverige och samtida recensenter såg på verket med vad som snarast kan rubriceras som skräckblandad förtjusning.

Det finns flera spänningsfält kring *Jordbrukets arbetare*. Å ena sidan fick avhandlingen snabbt status som standardverk. I *Nationalencyklopedin* bygger flera för området centrala uppslagsord på Utterströms avhandling (statare, arbetsvandring, backstugusittare, sill [*sic*]). Å andra sidan var efterföljande historiker kluvna inför verket. Det blev en given referenspunkt genom den mängd källor och spår som den arkivkunnige Utterström belyst och behandlat.⁴⁰⁸ Samtidigt förklarades att boken hade allvarliga metodologiska brister, att den saknade tydlig problemformulering och att den var alltför deskriptiv. Trots att lovorden var många fanns det alltså reservationer mot *Jordbrukets arbetare* angående det vetenskapliga hantverket.

Ett annat spänningsfält rör avhandlingens forskningssammanhang. Utterströms studie publicerades som sista band inom det LO-finansierade forskningsprojektet *Den svenska arbetarklassens historia* och det fanns förväntningar på att arbetet explicit skulle ställa maktförhållanden på landsbygden och 1800-talets framväxande landsbygdsproletariat i förgrunden.⁴⁰⁹ Hos vissa av recensenterna

408 Utterström tjänstgjorde på Stockholms stadsarkiv och på Riksarkivet fram till omkring 1960. Se Björklund & Olsson, *Gustaf Utterström 1911–1985*.

409 Jag tänker här på hur det uttrycktes i projektbeskrivningen för *Den svenska arbetarklassens historia*: ”De olika sidorna av klassens eller klassernas ställning, karaktär, arbetsvillkor och levnadssätt måste givetvis behandlas. Början göres kanske lämpli-

går det att iaktta en besvikelse över att en relativt liten del av de halvtannat tusen sidorna ägnas åt arbetare, arbetsförhållanden och klasskonflikter. Var *Jordbrukets arbete* en värdig avslutning på flerbandsverket *Den svenska arbetarklassens historia*? Var den tillräckligt arbetarhistorisk?

Det jag fastnat för i materialet är den skillnad i vetenskapliga normer som föreligger mellan Utterström och hans kritiker. På sätt och vis är läget det motsatta jämfört med diskussionerna om Gunnar Qvists Fredrika Bremer-studium. Där stod Qvists forskning för en mönstergill tillämpning av vetenskapliga normer som i sak inte ifrågasattes av kritikerna; istället var det normerna i sig som utmanades. Vad gäller Utterströms avhandling underkändes arbetet av flera skribenter på grundval av det vetenskapliga hantverket. Min bedömning är att det inte rör sig om att Utterström slarvat eller visat bristande omdöme, utan att det rör sig om en krock mellan olika forskningsideal.

Syftet med det här kapitlet är i förstone att undersöka vilka vetenskapliga normer som kom till uttryck i *Jordbrukets arbetare* och i de recensioner som diskuterade avhandlingen. Ett ytterligare syfte är att förstå avhandlingen mot bakgrund av en inomakademisk kontext samt att ställa arbetet i relation till senare forskning.

Det material som behandlas är främst Utterströms avhandling, tre recensioner i fackpress (*Economy and History*, *Historisk tidskrift* och *The Scandinavian Economic History Review*) och fyra recensioner i dagspress av fackpersoner, varav en av fakultetsopponenten, ekonomhistorikern Kurt Samuelsson. Till det kommer Utterströms genmäle till en av recensenterna, historiesociologen Börje Hanssen, i *Historisk tidskrift*. Därutöver diskuterar jag Utterströms avhandling i relation till närliggande forskning, dels tidigare arbeten av ekonomhistorikerna Eli F. Heckscher och Ernst Söderlund, dels senare forskning av historikern Christer Winberg och ekonomhistorikern Lars Herlitz.

gast med deras rättsliga ställning, frihet och ofrihet, lagliga hinder för yrkes- och platsrörlighet, särskilt fattiglagstiftningens och försvarslöshetslagstiftningens inflytande och dylikt." *Landsorganisationen i Sverige*, "Den svenska arbetarklassens historia", ARAB.

Dessa två senare är relevanta för det sätt som deras positionering gentemot Utterström synliggör förändring och kontinuitet gällande vetenskapliga normer. Kapitlet avslutas med en alternativ läsning av Utterströms avhandling som nyanserar den kritik som framfördes i recensioner och efterföljande forskning.

UTTERSTRÖM I KONTEXT

Referatet av *Jordbrukets arbetare* om klimatfluktuationer som jag inledde med kan förefalla obskyrt när det presenteras lösryckt. Det finns dock en poäng med att lyfta ut visst innehåll ur sitt sammanhang när det kommer till Utterströms avhandling. Först då blir jag som läsare medveten om de sällsamma metoder han emellanåt laborerar med. *Jordbrukets arbetare* representerar en parentes inom svensk ekonomisk-historisk forskning som tillsammans med en handfull andra avhandlingar tvingades navigera mellan historievetenskapliga och nationalekonomiska ideal. Som omnämndes i kapitel 1 befann sig ekonomisk historia under 1950-talets mitt i den utdragna institutionaliseringsprocess – av Björn Hettne beskriven som ”[d]et trettioåriga kriget” (1930–1960) – i vilken disciplinen formulerades i gränslandet mellan historia och nationalekonomi.⁴¹⁰ De ekonomhistoriker som disputerade under perioden var i huvudsak historiskt orienterade, vilket inte minst syns i förorden till avhandlingarna. I Utterströms avhandling var det, jämte Eli F. Heckscher, historikerna Nils Ahnlund, Bertil Boëthius och Sven Tunberg som tackades. Som en följd av de verksamma aktörernas skolning och historiedisciplinens starka ställning har efterkrigstidens ekonomisk historia ansetts stå närmare historia än nationalekonomi.⁴¹¹

Utterström tillhörde den generation ekonomhistoriker som från mitten av 1940-talet och framåt avlöste Heckscher – nestor i svensk

⁴¹⁰ Hettne, *Ekonomisk historia i Sverige*, s. 51. Jfr Hasselberg, *Industrisamhällets förkunnare*, s. 13–15.

⁴¹¹ Hettne, *Ekonomisk historia i Sverige*, s. 39, 120.

ekonomisk historia. Denna generation var skolade historiker med ekonomisk-historisk inriktning, deras forskning låg nära Heckschers områden, men de undvek att använda ekonomisk teori. Heckschers produktion hade genomsyrats av merkantilistiska och malthusianska tolkningar som av den efterföljande generationen delvis reviderades.⁴¹² Det är mot denna bakgrund som Utterströms undersökning av klimatfluktuationer blir fattbar; den slutsats han drar är i tydlig opposition mot malthusiansk befolkningsteori:

En höjd dödlighet till följd av minskat näringsutrymme kan inte under alla förhållanden åberopas som stöd för tesen, att befolkningen alltid strävar att tränga över näringsutrymmets gränser. Likaså skulle en klimatfluktuation i gynnsam riktning kunna tänkas öka produktionen per arealenhet så mycket, att även vid oförändrad teknik en ganska avsevärd folkökning till en tid kunde fortgå utan att levnadsstandarden sänktes och befolkningstrycket ökades.⁴¹³

En liknande hållning gentemot ekonomisk teori framfördes av Ernst Söderlund i *Historisk tidskrift* samma år som Utterströms avhandling.⁴¹⁴ Söderlund beskrev både ekonomisk historia och national-ekonomi som unga och ännu trevande vetenskaper och menade att användningen av teoretiska modeller tenderade att leda fel så länge inte tillräckligt med empiriska undersökningar genomförts.⁴¹⁵ Med den kritiska udden riktad mot Heckschers forskning skrev han att "föregripande synteser ha kommit att utgöra en dominerande del

412 Ibid., s. 73.

413 Utterström, *Jordbrukets arbetare*. Del 1, s. 98.

414 Inte helt ovidkommande bör påpekas att titulerandet av vissa forskare som "ekonomhistoriker" är något av en anakronism. Söderlund beskriver sig själv och sina kolleger som "[v]i som kommit att specialisera oss på ekonomisk historia". "Vi" har i sammanhanget den dubbla betydelsen "vi historiker" och "vi ekonomhistoriker". Söderlund, "Den ekonomiska historien som hjälpvetenskap", s. 120.

415 Ibid., s. 115. Jfr Hettne, *Ekonomisk historia i Sverige*, s. 69.

av de publicerade forskningsresultaten.”⁴¹⁶ Söderlund menade att detta visserligen varit ett nödvändigt stadium för att ge den unga disciplinen riktning och styrfart, men att det ”faktiska vetande” som synteserna byggt på var fragmentariskt.⁴¹⁷ Han förespråkade därför ett återvändande till empirin, ett slags kartläggning, som tog ”hänsyn till verkligheten med dess oräkneliga avvikelser från den i stora och djärva drag uppskisserade teckningen av den.”⁴¹⁸

Den ståndpunkt Söderlund företrädde var att ekonomisk teori säger litet om hur människor i forna tider uppfattade den sociala och ekonomiska verklighet de levde i. Enligt honom hade ekonomhistoriker (läs: Heckscher) applicerat sina teorier på ett material med alltför hög aggregationsnivå, vilket resulterat i att kvalitativa värderingar av sociala och ekonomiska förhållanden fallit bort från undersökningen. I syfte att leda forskningsresultaten till säkrare mark förespråkade Söderlund en större förtrogenhet bland ekonomhistoriker med dåtidens sociala och ekonomiska villkor. Detta behov var, enligt honom, en insikt som relativt nyligen drabbat ekonomhistoriker (läs: Söderlund och hans generation).⁴¹⁹

Utterströms avhandling svarar väl mot Söderlunds plädöjé för en mer kvalitativt inriktad ekonomisk-historisk forskning. I förgrunden för undersökningen ställs en mängd reseskildringar och politiska pamfletter som används för att teckna en bild av dåtidens sociala och ekonomiska förhållanden och för att nyansera malthusianska och merkantilistiska förklaringar. Som jag återkommer till nedan stod recensenterna tvekande inför om dessa källor verkligen säger något om arbetsliv och arbetarförhållanden eller om de var alltför färgade av skribenternas klasstillhörighet. Utterström höll med om att det var relevant att kritiskt granska tendensen i de berättande källorna, men

416 Söderlund, ”Den ekonomiska historien som hjälpvetenskap”, s. 115.

417 Ibid.

418 Ibid.

419 Ibid., s. 119. Ekonomhistoriker Ylva Hasselberg har påtalat att Söderlund var föga konfrontatorisk mot Heckscher medan denne levde. Söderlunds artikel från 1957 kan därför ses som en senkommen uppgörelse med Heckschers forskning. Hasselberg, *Industrisamhällets förkunnare*, s. 308.

framhöll samtidigt att samstämmigheten i materialet var för stor för att kunna fränkänna det ”verklighetsunderlag”.⁴²⁰

Som ett led i att temporärt tona ned användbarheten av ekonomisk teori var det flera ekonomhistoriker som valde att benämna forskningen socialhistoria. Både Söderlund och Utterström beskrev sin forskning i sådana termer. Socialhistorisk forskning var under 1940- och 1950-talen på uppgång och det fanns de som förordade att ekonomisk historia, som ett sätt att ge disciplinen en bredare framtoning, skulle benämnas ”ekonomisk och social historia”.⁴²¹ Som Eric Hobsbawm påpekat var socialhistoria decennierna efter andra världskriget ett spretigt forskningsområde.⁴²² De verksamma forskarna hade olika disciplinära bakgrunder och vågorna i diskussionerna om historieforskningens relation till samhällsvetenskapliga teorier och metoder gick höga. En ambition under efterkrigstiden som Hobsbawm noterade var att få till stånd en lyckad förening av ekonomisk historia och historia, dvs. samma utveckling som Söderlund och Utterström strävade efter att uppnå.⁴²³

I en svensk historievetenskaplig kontext måste dock denna inriktning ses mot bakgrund av den utdragna institutionaliseringsprocess som ekonomisk historia genomgick. En följd av institutionaliseringsprocessen blev att den svenska debatten om ekonomisk och social historia i mycket kom att handla om vilken disciplin som var bäst skickad att hårbärgera socialhistorisk forskning. Som påtalades i kapitel I motsatte sig historiker en differentiering med argumentet att ekonomisk och social historia redan var en integrerad del av historiedisciplinen.⁴²⁴ Därutöver framhölls att Heckscher inte i någon större utsträckning

420 Utterström, *Jordbrukets arbetare*. Del 1, s. 94–95. Gustaf Utterström: ”Socialhistoria och socialhistorisk metod. En gensaga mot Börje Hanssen”, *Historisk tidskrift* 78, nr 1 (1958) s. 72.

421 Hettne, *Ekonomisk historia i Sverige*, s. 43. Jfr titeln på ekonomhistorikern Oscar Bjurlings ämnesintroduktion från 1966: *Att studera ekonomisk och social historia. En introduktion* (Stockholm: Norstedts, 1966).

422 Hobsbawm, ”From Social History to the History of Society”, s. 20–22.

423 Ibid., s. 22–23.

424 Odén, *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975*, s. 86–89.

satsat på disciplinär traditionsförmedling genom att utbilda och handleda nya forskare.⁴²⁵ Var ekonomisk historia skulle höra hemma efter en eventuell ”utbrytning” var därför en knäckfråga i debatten. Skulle ekonomisk historia vara en självständig disciplin eller en deldisciplin till historia eller nationalekonomi? De olika turerna i debatten gjorde att frågor om forskningens innehåll och form överskuggades av frågor av forskningspolitisk karaktär. Under 1950-talet mattades emellertid dessa diskussioner av efter att ett antal preceptorstjänster i ekonomisk historia hade inrättats vid landets universitet. Efter ett utredningsförslag omvandlades dessa tjänster till professurer 1959.⁴²⁶

Det gränsland som ekonomisk och social historisk forskning befann sig i under 1940- och 1950-talen skiner igenom i hur Söderlund och Utterström formulerade sig. Båda försökte sammanföra metoder från historia och nationalekonomi. Även om de för stunden tonade ned användbarheten av ekonomisk teori innebar deras forskning en viktning mellan kvalitativa tolkningar av ”primäruppgifter” och kvantitativa bearbetningar av statistiskt material. Söderlund skriver:

En avgjort bättre grundval för socialhistoriska slutsatser bör man kunna vinna genom statistik, som utarbetas med ledning av samtida primäruppgifter. Bearbetandet och eventuellt insamlandet av det relevanta materialet är visserligen ofta ytterst tidsödande, men den källkritiska uppgiften inskränks till en undersökning av primärmaterialets tillförlitlighet. Om det finns grundad anledning att anta, att det någorlunda korrekt avspeglar den studerade sidan av verkligheten, måste en på sådant primärmaterial baserad, omsorgsfullt utarbetad statistik höra till de säkraste grundvalar, på vilka en socialhistorisk undersökning kan bygga.⁴²⁷

425 Hettne, *Ekonomisk historia i Sverige*, s. 47.

426 *Ibid.*, s. 47–51.

427 Ernst Söderlund: *Stockholms hantverkarklass 1720–1772. Sociala och ekonomiska förhållanden* (Stockholm: Norstedts, 1943) s. 4.

Söderlunds resonemang underströk att statistiken inte existerar som ett källmaterial i sig självt, utan är uppbyggt av primäruppgifter. En källkritisk prövning av statistiskt material innebar sålunda att de enskilda primäruppgifterna studerades var för sig. Resonemanget implicerade att bakom varje primäruppgift ryms ett historiskt sammanhang, och först efter att detta bedömts och studerats kan en tillförlitlig statistik utarbetas.

Den association till *Annales*-skolan jag gör i läsningen av Utterströms avhandling är inte gripen ur luften.⁴²⁸ Den forskningsinriktning som franska historiker utvecklade hade vunnit internationell spridning och Heckscher hade under 1930-talet publicerat sig i *Annales*-skolans egen tidskrift *Annales d'histoire économique et sociale*.⁴²⁹ Dessutom lovordade Utterström Fernand Braudels storverk *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (1949) i artikeln "Climatic Fluctuations and Population Problems in Early Modern History" (1955).⁴³⁰ I avhandlingen fanns emellertid inga referenser till framträdande *Annales*-historiker. Att Utterströms avhandling hade likheter med *Annales*-skolans historieforskning har tidigare påtalats av Hettne.⁴³¹

Det finns mycket i *Jordbrukets arbetare* som andas socialhistoria à la *Annales*. Utterström laborerade med flera tidstempon som i likhet med Braudels *La Méditerranée* synliggör de korta och långa perspektivens egenarter, hur de möts och korsverkar, hur de ger upphov till oförutsägbara effekter och växlingar. Korttidsfluktuationer kunde vara ekonomiska rubbningar i form av krig, råvarubrist, missväxt

428 Det ska sägas att *Annales*-skolan varken vid tidpunkten eller senare var någon enhetlig skolbildning (vilket få intellektuella strömningar är). Historikern Peter Burke har skrivit att en mer rättvisande benämning vore "Annales-rörelsen". Peter Burke: *Annales-skolan. En introduktion* (Göteborg: Daidalos, 1992 [1990]) s. 22.

429 Ibid., s. 44; Hettne, *Ekonomisk historia i Sverige*, s. 30–31; Birgitta Odén: "Den franska Annales-revolutionen och den svenska historikermiljön", i Peter Burke: *Annales-skolan. En introduktion* (Göteborg: Daidalos, 1992) s. 14–15.

430 Gustaf Utterström: "Climatic Fluctuations and Population Problems in Early Modern History", *The Scandinavian Economic History Review* 3, nr 1 (1955).

431 Hettne, *Ekonomisk historia i Sverige*, s. 82–83.

och farsoter. Långtidsfluktuationer kunde vara förändringar i klimatet, landhöjning, strukturförändringar inom näringsliv och politik och sociala förändringar. Resultatet blev att Utterström skrev fram ett slags totalhistoria där olika historiska miljöerna och omständigheterna framträder parallellt, där den historiska undersökningen sammanför en lång rad utvecklingstendenser och låter dem belysa varandra. Det handlar om en historieskrivning som visar hur tids-tempon möts och samverkar: ”Inom de långa konjunkturvägar, som här flyktigt har berörts, förekom det korta vägar”, skrev Utterström illustrativt.⁴³²

Denna inställning till tid och förändring är slående lik hur Braudel resonerade i en artikel publicerad ungefär samtidigt som Utterströms avhandling:

In fact all the different concepts of time we can distinguish are bound together. It is not so much the passage of time itself which is a figment of our imagination as the fragments into which we divide it. Yet these fragments come together again when our work is done. The long term, the medium term and the single event are easily fitted one inside the other since they are all measured on the same scale.⁴³³

Braudels historiesyn var en direkt kritik mot upptagenheten vid händelser, eller rättare sagt orsaken till händelser, som han såg hos traditionella historiker. Det gick enligt honom inte att stänga in historien i ett synkront perspektiv, vad som benämndes händelsehistoria (”l’histoire événementielle”), utan historien vecklade vid ett närmare studium snart ut sig i en komplicerad följd av verkningar och åter-

⁴³² Utterström, *Jordbrukets arbetare*. Del I, s. 209.

⁴³³ Fernand Braudel: ”History and the Social Sciences. The Long Term”, *Social Science Information* 9, nr 1 (1970) s. 169. Den franska originaltexten är Fernand Braudel: ”Histoire et sciences sociales. La longue durée”, *Annales: Économies, sociétés, civilisations* 13, nr 4 (1958).

verkningar.⁴³⁴ Som en annan *Annales*-historiker, Marc Bloch, skrev i *Apologie pour l'Histoire, ou Métier d'Historien* (1949) fanns det i händelsehistorien en benägenhet att förenkla orsakssambanden, antingen genom att ställa en eller några faktorer i förgrunden, eller genom att upprätta en plausibel kedja av faktorer. Det var egentligen inget fel med det, framhöll Bloch, men det var viktigt att denna förklaringsmodell inte gavs en absolut framtoning.⁴³⁵

Mottagandet av *Annales*-skolans historiesyn i Sverige har emellertid beskrivits som svalt eller till och med obefintligt. Hettne skriver att Heckscher inte tog något märkbart intryck av *Annales*-historikerna, publiceringen i deras tidskrift till trots.⁴³⁶ Birgitta Odén är inne på samma spår och konstaterar att mottagandet kännetecknats av ett tyst motstånd, dvs. frånvaro av recensioner, diskussioner eller annan typ av inlägg som uppmärksammade forskningen.⁴³⁷ En förklaring till tystnaden som Odén framhåller var *Annales*-skolans profilering som ekonomisk och social historia, en forskningsinriktning som i Sverige främst företrädades av ekonomhistoriker. Odéns resonemang går emellertid inte att acceptera fullt ut eftersom det bygger på föreställningen om en bodelning mellan historia och ekonomisk historia som vid tidpunkten inte stämmer. Som påtalats var gränserna mellan historia och ekonomisk historia flytande och forskare som Söderlund och Utterström kan inte renodlat kategoriseras som tillhörande det ena eller andra ämnet.

434 Jfr Bosse Holmqvist: *”Individens tidsålder är förbi”. Några nedslag i femtiotalets människosyn* (Eslöv: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2004) s. 377–380.

435 Marc Bloch: *The Historian's Craft* (Manchester: Manchester University Press, 1954); Marc Bloch: *Apologie pour l'Histoire, ou Métier d'historien* (Paris: Librairie Armand Colin, 1949).

436 Hettne, *Ekonomisk historia i Sverige*, s. 59.

437 Odén, ”Den franska Annales-revolutionen och den svenska historikermiljön”, s. 9–11. Se även Birgitta Odén: ”Annales-skolan och det svenska forskarsamhället”, i Jacques Le Goff & Pierre Nora: *Att skriva historia. Nya infallsvinklar och objekt* (Stockholm: PAN/Norstedt, 1978 [1974]) s. 18–19.

”DEN BELYSANDE DETALJEN,
DET VILDEVUXNA SIDOSPÅRET”

Som en konsekvens av den dignande materialtillgången i studiet av modern historia, blev en materialinventerande genre inom historieforskningen vanlig. Simon Larsson har gjort en idealtypisk uppdelning mellan två forskarideal: intelligensaristokraten och arkivmartyren.⁴³⁸ Till de forskare som beskrivs som intelligensaristokrater räknar Larsson de framgångsrika professorerna med god stilistisk förmåga och mod att teckna breda synteser. Till de forskare som beskrivs som arkivmartyrer räknas de idoga och noggranna faktasamlarna med god arkivkännedom, beskrivande framställningar och sparsmakade slutsatser. Som det ska visa sig landade Utterströms *Annales*-skoleinfluerade forskning mittemellan dessa två idealtyper. Han sågs på samma gång som en orädd syntetiker och som en arkivkunnig knappolog.

Vanligt i den materialinventerande genren var en avsaknad av explicita syften och frågeställningar. Istället inleddes studierna med ett omfattande bakgrundskapitel (i det aktuella fallet med Utterströms avhandling 96 sidor), ett kapitel som var till för att låta läsaren förstå vad undersökningen handlade om. Avsaknaden av syften och frågeställningar ställde krav på läsaren att själv uttyda forskningsuppgiften. Inte sällan skrevs denna fram som en passiv formulering eller i en bisats:

Det är sålunda inte tillräckligt, om man vill komma åt orsakerna till de sociala strukturförändringarna att blott fastställa å ena sidan folkökning, eller exaktare ökningen av den vuxna befolkningen, och å den andra ökningen av hemmansbrukens antal vid några tidpunkter, valda med mer eller mindre godtyckligt långa intervaller. Någon hållpunkt och antydning om sammanhangen torde dock även därigenom kunna vinnas.⁴³⁹

438 Larsson, *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer*, s. 62, passim.

439 Utterström, *Jordbrukets arbetare*. Del I, s. 9.

Detta är en av de mest explicita syftesformuleringarna i Utterströms avhandling. Villkorssatsen ”om man vill komma åt orsakerna till sociala strukturförändringar” ska med andra ord ses som en underdånig skrivning för vad författaren ämnar göra: Han vill komma åt orsaker till sociala strukturförändringar. När Utterström sedan skriver att folkökning och hemmansklyvning ger en antydning om sammanhangen men att det inte säger tillräckligt om orsakerna, är detta den lucka i forskningsläget som han planerar fylla.

Exemplet illustrerar att konkretionen i avhandlingen inte återfinns i avgränsade syften och frågor, utan i de resonemang som förs över ett längre avsnitt. Även förorden kunde spela en roll för att förmedla ämnet för studien. I recensioner av *Jordbrukets arbetare* gjordes invändningar mot den vetenskapliga stil som idkades, men det ska sägas att Utterström var långt ifrån ensam om denna typ av framställning. Kanske blev stilfrågan en hetare potatis i och med avhandlingens omfång.

Fakultetsopponenten Kurt Samuelsson uppvisade en kluvenhet som delades av de flesta recensenter och pendlade i sin recension mellan ris och ros. I grunden låg uppfattningen att arbetet med sin breda framställning och mängden undersökta källor var en imponerande prestation, men att formatet och framställningen innebar ett hinder för att tillgodogöra sig innehållet. Utterström beskrevs som en ”utpräglad forskartyp” för vilken ”den behandlade verkligheten är det väsentliga målet”.⁴⁴⁰ Samtidigt ansågs avhandlingen sakna ”klart genomförd disposition och sträng sovring av viktigt och oviktigt; förmågan att koncentrera sig hör avgjort inte till de av Utterström odlade dygderna.”⁴⁴¹

En liknande värdering framfördes av statsvetaren Pär-Erik Back i *Arbetarbladet*, att ”mycket av intresse står att finna i verkets bägge delar och att framställningen vittnar om författarens förmåga att tränga in i ett stort material.”⁴⁴² Omfånget var emellertid ett problem, ansåg

440 Kurt Samuelsson: ”Jordbrukets arbetare”, *Dagens Nyheter*, 21 maj 1957.

441 Ibid.

442 Pär-Erik Back: ”Jätteverk om jordbrukets arbetare”, *Arbetarbladet*, 19 juli 1957.

Back, då Utterström inte hade gallrat bland antalet perspektiv som kan ha ansetts påverka de sociala strukturförändringarna. Backs bedömning var att arbetet ”kunnat skäras ned med 1 000 sidor” och att ”dess förtjänster är ovedersägliga men dess metodiska brister likaså ovanligt klara.”⁴⁴³

I de ekonomisk-historiska facktidskrifterna var tongångarna mer positiva. I den uppsvenska *The Scandinavian Economic History Review* beskrev Ernst Söderlund omfånget som ett nödvändigt ont, då det problemkomplex som Utterström grep sig an skulle ha förlorat på en mer kondenserad framställning.⁴⁴⁴ Avhandlingen beskrevs som ett av de viktigaste – om inte det allra viktigaste – bidraget till kännedom om levnadsförhållandena på landsbygden vid början av den moderna tiden. Söderlund, i egenskap av Utterströms mentor, var allt annat än neutral part i målet. Tongångarna var dock liknande i den lundensiska tidskriften *Economy and History*.⁴⁴⁵

Den främste vedersakaren i recensioner var Börje Hanssen som i två anmälningar, en i *Svenska Dagbladet* och en i *Historisk tidskrift*, attackerade arbetet.⁴⁴⁶ Hanssen var sociolog och hade skrivit en avhandling med den koncisa titeln *Österlen* (1952).⁴⁴⁷ Avhandlingen refererades i *Jordbrukets arbetare* men enbart som stöd för vissa resonemang och för att underbygga vissa sakförhållanden. Därutöver kan nämnas att Hanssen 1956 skrivit en artikel i vilken han förfäktade

443 Ibid.

444 Ernst Söderlund: ”The Rural Working Classes in Pre-industrial Sweden”, *The Scandinavian Economic History Review* 6, nr 1 (1958).

445 Sven B. Ek: ”Book Reviews: Gustav Utterström: *Jordbrukets arbetare I–II*. Tidens förlag, Stockholm 1957”, *Economy and History* 2 (1959).

446 Börje Hanssen: ”Recension: *Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet. I–II. Av Gustaf Utterström*”, *Historisk tidskrift* 77, nr 4 (1957); Börje Hanssen: ”*Jordbrukets arbetare*”, *Svenska Dagbladet*, 17 maj 1957.

447 Hanssens karriärbana var snirklig. Han hade skrivit en licentiatavhandling för Eli F. Heckscher, men lyckades inte bli antagen som doktorand i ekonomisk historia. Intressant i sammanhanget är att Hanssens doktorsavhandling utsattes för liknande kritik som han några år senare riktade mot Utterström. Se Anna Larsson: *Det moderna samhällets vetenskap. Om etableringen av sociologi i Sverige 1930–1955* (Umeå: Umeå universitet, 2001) s. 121–125.

en historisk sociologi.⁴⁴⁸ Den historiska sociologin var enligt Hanssen ett ”barn av utvecklingsoptimismen” som emanerade från ”den stora nybyggarkontinenten”.⁴⁴⁹ Den sågs som en vetenskap som genom analys av kvantitativt material kunde ”nå fram till vardagslivet och strävar efter att mäta frekvens och utbredning hos företeelser som ägna sig för att mätas”.⁴⁵⁰

Hanssen kan sägas förespråka en forskningsinriktning som kombinerade sociologens samhällsrelevans – som den vid tidpunkten värderades av både politiker och sociologer – med historikers känsla för förändring. Tonvikten i artikeln lades vid att tillföra sociologi en historisk dimension snarare än att tillföra historia en sociologisk:

En inte oväsentlig del av sociologiens *raison d'être* består i att den anses kunna vara samhällsnyttig som förberedelse för socialpolitiska åtgärder. [...] Här kommer det historiska in i själva frågeställningen. Om jag syftar till social förändring måste jag ju också studera social förändring. Om jag vill få ett utvecklingsperspektiv, måste det ske genom förmedling av ett historiskt perspektiv. Det finns ingen teoretisk möjlighet att extrapolera framtidskurvor från den flacka nutiden.⁴⁵¹

I kritiken av Utterströms avhandling kastades emellertid denna ordning om. Nu var det istället historia som hade att lära av sociologi. Kritiken framfördes längs flera linjer, varav de mest framträdande rörde metod, problemställning och bevisföring. Hanssen saknade hos Utterström klara problemformuleringar som tydligt avgränsade de faktorer som skulle undersökas. Avhandlingsförfattaren sades ha den ”borne epikers intresse för den myllrande fresken, den belysande

448 Börje Hanssen: ”Förutsättningar för en historisk sociologi”, *Historisk tidskrift* 76, nr 2 (1956).

449 *Ibid.*, s. 122.

450 *Ibid.*, s. 133.

451 *Ibid.*, s. 129.

detaljen, det vildvuxna sidospåret” och att avhandlingen närmast var att betrakta som ett slags ”situationsepik”.⁴⁵² Det Hanssen syftade på var användandet av reseskildringar som ett betydande källmaterial, ett material som inte ansågs ge tillräckliga belegg för den samhällsutveckling som Utterström sökte uttala sig om. Istället efterlyste han ett närmande som genom klara definitioner av arbetarkategorier synliggjorde utvecklingstendenser genom ”systematisk variation av ett kvantitativt material”, dvs. fler kvantitativa analyser och statistiska sammanställningar.⁴⁵³

Hanssen var ytterst missnöjd med den plats berättande källor givits i framställningen, framför allt det faktum att de utan undantag var skrivna av ståndspersoner märkta av sin samhällsposition och med bakomliggande ekonomiska och politiska motiv. Utterström hade enligt honom gjort de berättande källornas värderingar till sina egna, vilket bland annat syntes i karaktäriseringen av jordbruksproletariatet som arbetsskyggt och talet om ”vinterdvala”.⁴⁵⁴ Avsaknaden av tendenskritik menade Hanssen gick stick i stäv mot hela projektets ändamål, att porträttera jordbrukets arbetare: ”Gatehusfolkets och backstugusittarnas konkreta situation behandlas spartanskt trots att de borde vara ett huvudobjekt för framställningen. De förekomma nämligen sällan i de inlagor, besvär och berättelser som äro förf:s huvudkälla.”⁴⁵⁵

Hanssen efterlyste ”skarp slipade definitioner” som möjliggjorde ett studium av den mångfald av sociala klasser, till exempel backstugusittare, torpare, stutare, inhysesshjon, som växte fram i slutet av 1700-talet och under 1800-talet.⁴⁵⁶ Enbart genom en systematisk genomgång av kvantitativt material ansåg Hanssen att det gick att få bukt med det problem som Utterström undersökte. Vad som var forskningsproblemet i *Jordbrukets arbetare* var dock inte lätt att veta.

452 Hanssen, ”Jordbrukets arbetare”.

453 Hanssen, ”Recension: Jordbrukets arbetare”, s. 432.

454 Ibid., s. 430. ”Vinterdvala” refererade till uppfattningen att bönder stod sysslösa under vinterhalvåret.

455 Ibid., s. 433.

456 Hanssen, ”Jordbrukets arbetare”.

Hanssen skrev att Utterström hade en förkärlek för diffusa resonemang, där han på ett godtyckligt sätt lät situationer och förhållanden komma i ljuset för att ibland betyda mer och ibland mindre:

Det innebär just en sådan undanglidning när huvudproblemet plötsligt sägs vara inte att skildra en avgränsad arbetarkategori utan att utreda och följa en viss ”samhällsutveckling”. Denna dimridå gör det inte lättare för läsaren att inse dispositionens ändamålsenlighet och tankelinjer.⁴⁵⁷

Hanssen landade således i slutsatsen att perspektivrikedomen i arbetet försämrade resultaten. Frånvaron av sammanhållande problemställning och av systematisk genomgång av kvantitativt material gjorde att bevisningen inte höll. Arbetet premierade sidospår som klimatundersökning och reseberättelser framför en mer fokuserad undersökning av arbetare på landsbygden.

Med anledning av Hanssens kritik författade Utterström en gensaga som tog fasta på Ernst Söderlunds beskrivning av läget för ekonomisk historia efter Eli F. Heckscher.⁴⁵⁸ Han informerade läsaren om att både han och Hanssen gjort delar av sina ”lärospån” hos Heckscher och att han delvis tolkade Hanssens kritik som färgad av läromästarens metodik.⁴⁵⁹ Utterström betonade statistikens begränsningar, att den endast kunde synliggöra förloppen och förändringarna, inte förklara dem. Och om statistiken tolkades med hjälp av någon ekonomisk teori fanns en överhängande risk att bilden blev skev så länge den empiriska grunden var bräcklig. I en passus förde Utterström fram synpunkten att resultaten blir olika beroende ”om man utgår från en marxistisk istället för en liberal ekonomisk samhällsuppfattning” och kontrasterade här Per Nyströms forskning mot Heckschers.⁴⁶⁰

457 Ibid.

458 Utterström, ”Socialhistoria och socialhistorisk metod”.

459 Ibid., s. 69.

460 Ibid., s. 74.

Vidare karakteriserade Utterström sin egen forskning som ”dynamisk socialhistoria”, vilket sadet vara en inriktning inom socialhistoria som söker fånga både längre och kortare utvecklingsmönster utifrån ekonomiska, sociala och politiska perspektiv.⁴⁶¹ Den dynamiska socialhistorien, menade Utterströms, sträcker sig vida i tid och rum och hålls ihop av en övergripande tematik och av relevanta frågeställningar. Detta var återigen en beskrivning som rimmade väl med *Annales*-skolan. Motsatsen till denna inriktning ansåg Utterström vara ”statisk socialhistoria” som avskärmar sig från gränsvetenskaper och söker kartlägga ett avgränsat ämne och material i sin helhet. Hanssens forskning var snarare att hänföra till den statiska socialhistorien.⁴⁶²

När det gällde den kritiska inställningen till berättande källor, hävdade Utterström att Hanssens fokus på ”intressen och ideologier” var alltför snävt och att han missade att se källorna i sina historiska sammanhang.⁴⁶³ Med detta avsågs att ett värde med de berättande källorna var att de ofta var reaktioner på dåtida sociala och ekonomiska förhållanden, vilket betydde att de oberoende av författarens intresse kunde användas för att belysa konjunkturer gällande exempelvis skördeutfall. Utterström höll inte med om att han brustit i tendenskritik; enligt honom innebar påpekandet att källorna representerade ståndspersoners intressen inte något argument för att *a priori* varken acceptera eller förkasta dem. Frågan om källmaterial bollades istället tillbaka till Hanssen:

I detta sammanhang är en retorisk fråga motiverad. Då Hanssen förkastar samtida författares och andra samtidas värderingar, varifrån får han då de värderingar han ersätter dem med? Är det från sitt eget huvud, utifrån en kännedom om det agrara samhället, vunnen genom

461 Ibid., s. 69.

462 Ibid., s. 69, 76–77.

463 Ibid., s. 74.

iakttagelser i en enda bygd [Österlen] av några enstaka fall (eventuellt kompletterade med slutsatser e silentio?), som han intuitivt känner måste vara ”idealtypiska”, dvs. representativa för riket i dess helhet.⁴⁶⁴

Utterström menade att Hanssen försökte pådyvla *Jordbrukets arbetare* den metodik som han använt i sin avhandling om Österlen. ”Hanssen har en kolartro till definitioners förmåga att lösa historiska frågor”, skrev Utterström.⁴⁶⁵ En av Utterströms poänger var att det inte fanns någon motsättning mellan regionala undersökningar i Hanssens anda och mer överblickande som hans egen, mellan statisk och dynamisk socialhistoria. Visserligen skilde sig metodiken åt, men så gjorde även tillämpningen av resultaten. Det gällde att vara försiktig med att använda regionala undersökningar för att uttala sig om hela riket på samma sätt som det gällde att vara försiktig med att använda generaliseringar som gick att göra om hela riket för att uttala sig om en specifik region.⁴⁶⁶

Slutligen var Utterström inte övertygad om att han hade försummat arbetarna, även om arbetarnas egna berättelser lyste med sin frånvaro. Han argumenterade för att breda undersökningar av ”de samhällsekonomiska grundvalarna samt av de allmänna ekonomiska och sociala sammanhangen” var nödvändiga för att det överhuvudtaget skulle vara givande att bedriva specialundersökningar i stil med Hanssens Österlen-studie.⁴⁶⁷

”EN STRID OM PÅVENS SKÄGG”

I mitten av 1970-talet publicerades två avhandlingar på temat befolkningstillväxt och proletarisering på svensk landsbygd från frihetstiden och framåt – Lars Herlitz *Jordegendom och ränta* (1974) och Christer

464 Ibid.

465 Ibid., s. 79.

466 Ibid., s. 76.

467 Ibid., s. 80.

Winbergs *Folkökning och proletarisering* (1975).⁴⁶⁸ Båda avhandlingarna förhöll sig, om än på olika sätt, till Utterströms arbete. På liknande grundvalar som Hanssen var Winberg kritisk mot *Jordbrukets arbetare* ur metodologisk synpunkt och kritiserade perspektivpluralismen och bevisföringen. Herlitz, å sin sida, var mer bekräftande, han situerade Utterströms arbete vetenskapligt och framhöll förtjänster med de målande beskrivningarna av sociala och politiska förhållanden i historisk tid. Jag ska i det här avsnittet belysa *Jordbrukets arbetare* genom dessa två avhandlingar för att visa vilka aspekter av arbetet som utmanades i efterföljande forskning.

Gemensamt för Winbergs och Herlitz arbeten är den tidstypiska fokuseringen på historisk förändring, de två avhandlingarna försökte på olika sätt nå bortom en mer deskriptiv framställning. Om Utterströms och Söderlunds forskning kännetecknats av reservationer mot Heckschers användning av ekonomisk teori kan det sägas att historieforskningen vid mitten av 1970-talet upplevde ett nyvaknat intresse för och efterfrågan på teoretiska modeller. I Winbergs fall handlade det om att genom hypoteser och hypotesprövning rangordna mångfalden av faktorer för att komma åt vad som haft störst påverkan på det historiska förloppet.⁴⁶⁹ I Herlitz fall fylldes tomrummet efter Heckschers malthusianska och merkantilistiska förklaringar med marxistisk teori.⁴⁷⁰

I *Folkökning och proletarisering* kallades Utterströms arbete för ”tegnérskt”, syftandes på Esaias Tegnérs beskrivning av tidens folkökning som ett resultat av ”freden, vaccinet och potäterna”.⁴⁷¹ Winberg konstaterade att de faktorer som Utterström betonade (naturförhål-

468 Lars Herlitz: *Jordegendom och ränta. Omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden* (Göteborg: Ekonomisk-historiska institutionen, 1974); Christer Winberg: *Folkökning och proletarisering. Kring den sociala strukturomvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen* (Göteborg: Historiska institutionen, 1975).

469 Winberg, *Folkökning och proletarisering*, s. 26.

470 Herlitz, *Jordegendom och ränta*, s. 25–27.

471 Winberg, *Folkökning och proletarisering*, s. 25. Utterström resonerade kort kring detta uttryck i Utterström, *Jordbrukets arbetare*. Del 1, s. 322.

landen, arbetarfrågan, nedåtgående ståndscirkulation, giftermålsfrekvens, äktenskaplig fruktsamhet med flera) visserligen stämde med kända fakta. Likafullt var han kritisk:

Den [Utterströms avhandling] bygger inte på någon enhetlig, sammanhängande teori, utan är helt enkelt en uppräknig av en rad faktorer. ”Faktorer” kan vara ungefär vad som helst: klimat, adelsmän, parasiter, städer, epidemier m.m. I princip kan listan bli hur lång som helst. De olika faktorerna betraktas som sidoordnade, som visserligen kan samverka och påverka varandra, men inte enligt något bestämt system eller någon bestämd ordning. Med en sådan modell kan självfallet vad som helst förklaras.⁴⁷²

Winberg menade att uppräknigen av faktorer gav sken av att de var oavhängiga varandra, vilket ansågs vara en ohållbar ingång till det problemkomplex som skulle förklaras. Mot denna bakgrund konstruerade Winberg en undersökning som tog avstamp i två ”strategiska faktorer”, nämligen giftermålsfrekvens och äktenskaplig fruktsamhet, som han bedömde som lovande för att förklara folkökningen och proletariseringen och som lämpade sig för empirisk prövning.⁴⁷³ Tvärt emot tidigare forskning ansåg Winberg att det genom en metodiskt stringent undersökning gick att slå fast vilka faktorer som var mer betydande; han höll inte med dem som hävdade att sökandet efter ”den verkliga orsaken” var en ”strid om påvens skägg”.⁴⁷⁴

Winberg hade dock att förhålla sig till att de faktorer som han strategiskt valt förekom ymnigt i Utterströms arbete. ”Av de breda lagren betraktades goda skördar alltid som en välsignelse. Beviset

472 Winberg, *Folkökning och proletarisering*, s. 25.

473 *Ibid.*, s. 31.

474 Kurt Samuelsson: *Från stormakt till välfärdsstat. Svensk samhällsutveckling under 300 år* (Stockholm: Rabén & Sjögren, 1968) s. 146–147. Citerad i Winberg, *Folkökning och proletarisering*, s. 20.

lämnar giftermålsfrekvensen”, skrev Utterström vid ett tillfälle och det finns en handfull liknande slutsatser.⁴⁷⁵ På sätt och vis var spänningen mellan Winbergs och Utterströms avhandlingar liknande den som fanns mellan Hanssens och Utterströms: Winberg och Hanssen ägnade sig åt lokala fallstudier, Utterström åt en landsomspännande syntes. Winbergs undersökning fokuserade på tre socknar i Västergötland, han undersökte samtliga familjer under perioden och han hade bra på fötterna vad gäller de slutsatser han drog. Desto svårare hade han att utifrån den lokala undersökningen dra slutsatser för riket som helhet, dessa presenterades istället i slutet av avhandlingen som ”[e]n provisorisk skiss”.⁴⁷⁶

När det kommer till Hanssens kritik av *Jordbrukets arbetare*, att arbetarna hade behandlats spartanskt, var det inget som Winberg försökte råda bot på. Winbergs undersökning opererade visserligen på familjenivå, men det var inte familjen som en social företeelse som undersöktes, utan som en statistisk enhet. Det material som Winberg studerade var i huvudsak tabellverk, mantalslängder och husförhörlängder. Inget av detta material var optimalt för att tillfredsställa Hanssens önskan om att den enskilde människan skulle ges en mer framträdande plats i framställningen. Den största skillnaden mellan Winbergs och Utterströms avhandlingar låg på ett stilistiskt plan, den stränga hypotesprövningen och den snäva avgränsningen.⁴⁷⁷ Likheter var att de i huvudsak var överens om vilka faktorer som påverkat utvecklingen, även om Winberg ansåg att Utterström inte paketerat detta tillräckligt stringent.

Herlitz inledde sin studie med en utförlig teoretisk diskussion. Sett till hur han förankrade sin problemformulering i en marxistisk historiesyn fanns det ingen motsvarighet i Utterströms avhandling. Herlitz skriver: ”En vägning eller rangordning av orsaksfaktorer är ofta impli-

475 Utterström, *Jordbrukets arbetare*. Del I, s. 233. Se även s. 208, 256, 314, 813.

476 Winberg, *Folkökning och proletarisering*, s. 267–270.

477 Jfr beskrivningen av Winberg i Åmark, ”Teoriernas intåg i svensk historieforskning”, s. 147–148.

cit redan i den begreppsapparat man väljer.”⁴⁷⁸ Den förklaringsmodell som varit vanlig i exempelvis Heckschers arbeten hade enligt Herlitz betonat aggregerade faktorer som befolkningstillväxt och penningushållning över faktorer som produktionsförhållanden (yttre tvång till arbete).⁴⁷⁹ Herlitz menade att i en tid då arbete i accelererande grad blev synonymt med lönearbete gick det inte att bortse från den annalkande ”skilsmässan mellan arbetarna och makten över produktionsmedlen samt försäljningen av arbetskraften som vara”.⁴⁸⁰ Där Utterström uttryckt en viss förvåning över den paradoxala relationen mellan kraftig befolkningstillväxt och brist på arbetskraft, anförde Herlitz hypotesen att befolkningstillväxten under den begynnande kapitalistiska eran låg inbäddad i en strid om arbetskraften mellan dominerande samhällsgrupper (främst storbönder och borgare). Därtill upprepade han Hanssens kritik mot användandet av reseskildringar som material och benämnde Utterströms undersökning ”ortodox”.⁴⁸¹

Oavsett om det ligger något i kritiken av Utterströms avhandling är min uppfattning att den bygger på en tämligen selektiv läsning. Genom att framkalla bilder av metodproblem gav skribenterna en partikulär bild av avhandlingen som befästs mer och mer för varje gång den upprepats. På ett analytiskt plan kan detta ses som ett exempel på den homogeniserande citeringstaktik som Clare Hemmings uppmärksammat.⁴⁸² Genom att återkommande framhålla samma aspekter av någons forskning skapas en berättelse om denna, en berättelse som lever vidare och bestämmer hur ett visst arbete förstås. En alternativ läsning av Utterströms arbete skulle föga överraskande lyfta fram andra aspekter.⁴⁸³ Det kan finnas skäl att uppehålla sig vid några aspekter som står att finna i avhandlingen och som en alternativ läsning lockar fram.

478 Herlitz, *Jordegendom och ränta*, s. 25.

479 Ibid., s. 26.

480 Ibid.

481 Ibid., s. 22.

482 Hemmings, *Why Stories Matter*, s. 175–180.

483 Hemmings benämner denna metod recitering (”recitation”). Det handlar dels om att synliggöra min egen läsning och förståelse av texten i fråga, dels om att presentera ett slags motberättelse som utmanar dominerande föreställningar om en viss text. Se *ibid.*, s. 180–189.

JORDBRUKETS ARBETARE I ALTERNATIV BELYSNING

I den kvinnohistoriska forskning som behandlades i kapitel 2 var det vanligt att uppmärksamma kvinnors sociala utsatthet under 1800-talet. Det var denna aspekt av den socialhistoriska forskningen som Yvonne Hirdman beskrev som eländeshistoria.⁴⁸⁴ Framhållandet av social utsatthet var enligt Hirdman en naturlig reaktion hos historiker som började studera maktlösa grupper i samhället. Det armod som präglade levnadsförhållandena hos grupper längst ned på samhälls-stegen väckte historikernas empati. Trots att historikerna strävade efter att skriva sakligt och neutralt hände det att deras bestörtning över de sociala och politiska orättvisorna sken igenom. Hirdman såg historier om elände och förtryck som en fas inom socialhistorisk forskning innan maktförhållanden på ett tydligare sätt började teoretiseras.

Frågan är vad som skiljer eländeshistoria från historia med makt-perspektiv i praktiken. Hirdman framhöll att det fanns berörings-punkter mellan äldre och nyare forskning i det att även den förra många gånger vilat på ”dolda antaganden och tysta teorier”.⁴⁸⁵ I den kvinnohistoriska forskning som Hirdman diskuterade handlade dessa dolda antaganden och tysta teorier om maktförhållanden mellan kvinnor och män. Skillnaden mellan äldre och nyare kvinnohistorisk forskning var att den senare ”dröjer vid detta problem och rentav försöker förstå världen utifrån det.”⁴⁸⁶

I fallen Winberg och Herlitz var det tvivelsutan så att deras forskning preciserade och fördjupade kunskaper om svensk agrarhistoria. Här ska blott ett par punkter om hur Utterströms avhandling fram-ställdes problematiseras. Det ligger måhända i sakens natur att all behandling av tidigare forskning är selektiv. Vad jag vill understryka är att beskrivningarna av Utterströms avhandling som ”ortodox” eller

484 Hirdman, ”Vad är kvinnohistoria?”.

485 Ibid., s. 16–17.

486 Ibid., s. 17.

vilande på en oprecis metod i mycket var strategiska positioneringar, att de speglar offensiva tongångar i den nyare forskningen. Genom att kontrastera Winbergs och Herlitz värderingar av *Jordbrukets arbetare* mot min läsning av densamma kan bilden nyanseras.

Ett sätt att närma sig en sådan alternativ läsning är att fokusera på likheter istället för skillnader mellan de vetenskapliga arbetena. Till exempel var Herlitz kritik av Heckschers malthusianska och merkantilistiska analyser påfallande lik Utterströms kritik av dessa:

Att i folkökning eller folkminskning se ett slags yttersta orsak har varit en inflytelserik tendens, gemensam för både malthusiaster och befolkningsentusiaster. Men den ekonomiska historien kan knappast längre betrakta befolkningsutvecklingen som en *autonom* eller *exogen* faktor.⁴⁸⁷

Detta var slutklämman i Herlitz avhandling och det är oklart vad som skiljer denna sentens från hur Utterström uttryckte sig:

Sin tes om skördarnas avgörande betydelse för dödligheten i det agrara samhället försökte Heckscher styrka även genom att påvisa en samvariation i dödlighetens växlingar år från år för befolkning över och under ett år. Denna samvariation är obestridlig och av stort allmänt intresse. Men den bevisar knappast tesen, att det var *två av varandra oberoende företeelser*, som varierade parallellt, båda fluktuerande efter skördarnas växlingar.⁴⁸⁸

I citaten ovan betonas att bakomliggande faktorer till befolkningsutveckling inte kan behandlas som åtskilda. Som påtalats tidigare var detta en motreaktion från Utterströms sida, han hade identifierat problem med ekonomisk teori och försökte i sin avhandling närma

487 Herlitz, *Jordegendom och ränta*, s. 365. Min kursiv.

488 Utterström, *Jordbrukets arbetare*. Del 1, s. 206-207. Min kursiv.

sig ämnet från ett annat håll. Herlitz refererade inte Utterström då han lanserade liknande kritik, utan gav istället sitt resonemang en självständig framtoning.

Utterström hade konstruerat en bred undersökning som strävade efter att ta ställning till och värdera en mångfald av faktorer. För detta kritiserades han av Winberg som menade att det fanns något undflyende i denna perspektivpluralism. Winbergs missnöje uttrycktes ampert:

Om den tillgängliga uppsättningen faktorer inte räcker till för att förklara ett nytt fenomen, gäller det bara för forskaren att finna ut någon ny faktor. Att döma av Utterströms exemplifiering borde det inte bli svårt. Enligt honom bestämdes dödligheten av ”folkets allmänna levnadssätt och levnadsvillkor”, d v s i stort sett vad som helst.⁴⁸⁹

Om detta var vad Utterström skrivit hade det med rätta kunna ses som vagt, men utdraget från *Jordbrukets arbetare* är ryckt ur sitt sammanhang. Det är hämtat från den passage som problematiserar Heckschers forskningsresultat och uttrycket ”folkets allmänna levnadssätt och levnadsvillkor” är inte representativt för det vidare resonemanget. Utterströms poäng återfinns istället ett par stycken längre fram: ”Vill man avläsa skördarnas inverkan på befolkningsrörelsen är det bättre att se till giftermålsfrekvensen än till dödligheten.”⁴⁹⁰ Uttrycket ”att se till giftermålsfrekvensen” påminde om den forskningsuppgift som Winberg presenterade för sin egen undersökning:

Eftersom det råder samband mellan folkmängdens olika ändringsfaktorer, kan befolkningsförändringar inte förklaras genom att en enda faktor (t.ex. *dödligheten*)

489 Winberg, *Folkökning och proletarisering*, s. 25–26.

490 Utterström, *Jordbrukets arbetare*. Del 1, s. 208.

ändrades. Utgångspunkt för förklaringar måste vara en analys av familjens situation.⁴⁹¹

Winberg låg med andra ord nära Utterström sett till vilka perspektiv som ansågs fruktbara att studera. Skillnaden förefaller snarare ha legat i de vetenskapliga normerna.

Detta leder fram till en avslutande punkt i denna alternativa läsning: Innebar Herlitz och Winbergs forskningsmetodik en progression som i likhet med Hirdmans modell rörde sig från eländeshistoria till historia med maktperspektiv?

Genom att klä sin avhandling i en marxistisk språkdräkt var Herlitz ensam om att ta avstamp i en maktteori. Winberg har i historiografisk litteratur förvisso uppmärksammats för sina historiematerialistiska influenser, men dylika influenser har i hans fall sagts ligga implicit i forskningen.⁴⁹² Det är inte självskrivet var gränsen mellan eländeshistoria och historia med maktperspektiv ska dras. På ett ställe skriver Utterström: ”Större delen av statorparna och backstuguhjonen levde under så knappa och tryckande villkor, att barnens bortgång var dem en större glädje än deras tillkomst till världen.”⁴⁹³ Jag inbillar mig att denna formulering är idealtypisk för hur Hirdman tänkte sig eländeshistoria. Trots att den synliggör statorparnas och backstuguhjonens stränga levnadsvillkor finns ingen förklarande ansats. När Utterström några sidor senare skriver följande är jag inte lika benägen att tolka honom som eländeshistoriker:

Motioner i statkarlsfrågan, som i flera fall syftade till att få systemet förbjudet och avlöst av ett jordtorparsystem, avslogs regelbundet av ständerna. Det var utan tvivel

491 Winberg, *Folkökning och proletarisering*, s. 64. Min kursiv.

492 Se till exempel Rolf Torstendahl: ”Scandinavian Historical Writing”, i Axel Schneider, Daniel Woolf & Ian Hesketh (red.): *The Oxford History of Historical Writing*. Vol. 5, *Historical Writing since 1945* (Oxford: Oxford University Press, 2011) s. 323; Åmark, ”Teoriernas intåg i svensk historieforskning”, s. 147–148.

493 Utterström, *Jordbrukets arbetare*. Del 1, s. 810.

svårt att hejda utvecklingen, som drevs fram av starka både ekonomiska och sociala krafter. Politiskt stöddes statsystemet också av mäktiga intressen. Dessutom befann sig den mera liberala näringspolitikens företrädare i ett tydligt dilemma. De kunde inte förneka, att det var fråga om ett utsugningssystem, som kontrasterade mot tidens humanitära och filantropiska idéer.⁴⁹⁴

Utterström resonerar kring hur de sociala villkoren på landsbygden (och i städerna) var ett resultat av starka ekonomiska krafter och att den begynnande liberala opinionen hade svårt att vinna gehör i riksdagen. Även om citatet inte bygger på någon teori gör det anspråk på att förklara den historiska situationen ur ett strukturellt perspektiv. Det finns många liknande resonemang och för tydlighetens skull ska ytterligare ett anföras:

Befolkningsutvecklingen skapade möjligheter för jordbrukarna att exploatera befolkningsöverskottet. Jordbrukets rationalisering under 1800-talet kom till först efter svåra födslovåndor. De nya produktionsmetoderna ryckte lös arbetskraften ur dess gamla sociala miljö och arbetsformer. Kapitalbristen, övergångstidens svårigheter och befolkningens bristande motståndskraft ledde till en sänkt standard för betydande arbetargrupper och möjliggjorde en ofta upprörande exploatering av dessa.⁴⁹⁵

Återigen rör det sig om en förklaring till ett historiskt skeende där de snabba förändringarna i industrialiseringens tidiga fas (i Sverige) och övergången från naturhushållning till penninghushållning skapade mycken osäkerhet och öppnade upp för redan starka aktörer att utnyttja människors sårbara situation.

494 Ibid., s. 819.

495 Ibid., s. 782.

Winbergs maktperspektiv var i många avseenden likt Utterströms genom hans fokus på de olika kategorier arbetare som föll inom den vidare kategorin landsbygdsproletariat. Vad jag kunnat finna gjordes inga eländesbeskrivningar i *Folkökning och proletarisering*, men den förklaringsmodell som presenteras av Utterström är framträdande även i Winbergs arbete:

Tekniska förändringar och nyodlingar var olika medel att få till stånd ett överskott som kunde marknadsföras. Kommersiellt inriktade godsägare gick i spetsen, men följdes av bönderna. Dessas ställning förändrades: från att ha varit en relativt enhetlig grupp skiktades de. Å ena sidan växte det fram en grupp storbönder, med ett skikt av jordlösa under sig, vars arbetskraft de kunde leja. [...] Å andra sidan växte det fram en grupp småbönder, med otillräckliga gårdar, som tvangs arbeta åt storjordbrukare eller ge sig ut på vandringsarbete.⁴⁹⁶

Skillnaden mellan framställningarna är att Winberg håller sig från att uttala sig om de explicita levnadsförhållandena. Trots att han förlade sin undersökning till en avgränsad lokal kontext drog han inga växlar på vad detta innebar för proletariatets sociala situation. Titeln på avhandlingen, *Folkökning och proletarisering*, betydde i klartext att han undersökte vilken typ av social, ekonomisk och politisk differentiering som folkökningen gav upphov till, inte hur denna proletarisering tog sig uttryck för människor i gemen.

Utterströms kritiker tycktes anse att reseskildringar och dylikt material var alltför märkt av upphovspersonernas sociala och politiska position för att höra hemma i en undersökning av landsbygdens arbetare och underklasser. Hanssen menade att Utterström gjort utsagorna till sina egna, att han misslyckats med att bedöma källorna utifrån

⁴⁹⁶ Winberg, *Folkökning och proletarisering*, s. 48, se även s. 269 för liknande framställning.

ett källkritiskt tendenskriterium. En liknande bedömning gjorde i sin tur Herlitz som kallade Utterströms undersökning ”ortodox”.⁴⁹⁷ Utterströms svar till Hanssen har tidigare refererats, han ansåg att källorna gav värdefulla uppgifter om levnadsförhållanden. Kanske fanns ett tendensproblem, men det triumferade inte nödvändigtvis över närhetskriteriet. Reseskildringar eller storbönder som nedtecknat av varandra oberoende iakttagelser kunde inte kategoriskt avskrivas.

Hirdmans beskrivning av tidig socialhistoria som bärare av ”dolda antaganden och tysta teorier” stämmer bra in på Utterströms avhandling. Hirdmans påpekande antyder att det existerar kontinuitet mellan äldre och nyare forskning. Genom en jämförande undersökning av Utterströms, Herlitz och Winbergs avhandlingar har konkreta exempel på denna kontinuitet kunnat belägas.

SAMMANFATTANDE DISKUSSION

1957 utkom det tolfte bidraget till flerbandsverket *Den svenska arbetarklassens historia*, ekonomhistorikern Gustaf Utterströms avhandling *Jordbrukets arbetare*. I det här kapitlet har Utterströms avhandling undersökts från ett antal synvinklar, arbetet har placerats in i en inomvetenskaplig kontext, den mest framträdande kritiken mot arbetet har refererats och likaså Utterströms genmäle. Vidare har det undersökts hur efterföljande forskning förhöll sig till resultaten i avhandlingen, vilka förtjänster och problem som uppmärksammades. Slutligen jämfördes kritiken av *Jordbrukets arbetare* i efterföljande forskning med en mer affirmativ läsning och det stod klart att trots skilda historievetenskapliga normer forskarna emellan fanns fler likheter än vad kritiken förespeglade.

Utterströms avhandling handlar om de strukturomvandlingar som ägde rum decennierna före och efter sekelskiftet 1800. Han undersöker olika faktorer bakom den kraftiga folkökningen under perioden, vilka sociala och politiska utmaningar den gav upphov till, hur den

⁴⁹⁷ Herlitz, *Jordegendom och ränta*, s. 22.

påverkade hävdvunna vanor och traditioner, hur den sporrade till teknisk utveckling och till politiska reformer samt vilka effekter den hade på de samhälleliga klasstrukturerna. Avhandlingen är en av de omfångsrikaste som skrivits i Sverige. Delvis kan den ses som en reaktion mot Eli F. Heckschers historiska arbeten och som ett slag för en mer empirisk historisk forskning.

En utgångspunkt i det här kapitlet har varit att förstå Utterströms avhandling som ett uttryck för tidens socialhistoriska strömningar. Efterkrigstiden innebar det definitiva genombrottet för socialhistoria, det var en trend både i Sverige och internationellt. *Jordbrukets arbetare* utmärker sig såtillvida att den sällar sig till en fransk socialhistorisk tradition – den så kallade *Annales*-skolan – som vid tidpunkten var sällsynt i en svensk historievetenskaplig kontext. Trots att Utterström i en artikel från 1955 lovordade Braudels medelhavsstudie gjordes inga explicita referenser till *Annales*-historiker i *Jordbrukets arbetare*. Likafullt har både avhandlingen och genmälet i *Historisk tidskrift* mycket gemensamt med hur exempelvis Marc Bloch och Fernand Braudel i samtiden formulerade sig kring historisk teori och metod.

De som recenserade avhandlingen var emellertid skeptiska till den socialhistoria som Utterström skrev fram. De var visserligen tack samma över det omfattande material som Utterström dragit fram ur arkivgömmorna, men de problem de såg med undersökningens omfång, dess metodologiska ramverk och slutsatser överskuggade, enligt dem, förtjänsterna. Historiesociologen Börje Hanssen angrep avhandlingen i två anmälningar för dess användning av ”berättande källor”, för dess otillräckliga kvantitativa analyser och för dess bristande stringens vad gäller perspektivval. Vidare menade Hanssen att Utterström hade gjort ståndspersonernas värderingar av landsbygdens arbetare och underklasser till sina egna och att han därmed reproducerade världsbilden hos en högre samhällsklass.

Med få avvikelser var det samma kritik som framfördes i den efterföljande forskningen som publicerades i mitten av 1970-talet av Christer Winberg och Lars Herlitz. Även de uppmärksammade perspektivpluralismen och användandet av ståndspersoners utsagor som

ett problem. Hanssen jämte Winberg och Herlitz landade dock i olika recept för skrivandet av en mer precis historia. Medan Hanssen förespråkade en undersökning som ägnade sig åt ”systematisk variation av kvantitativt material” förespråkade de senare hypotesprövningar och historiematerialistisk förankring.

När jag sedan kontrasterade Winbergs och Herlitz kritik av *Jordbrukets arbete* mot en alternativ läsning blev det tydligt att deras värderingar bygger på en tämligen selektiv läsning av avhandlingen. I enlighet med Clare Hemmings resonemang kan detta förstås som en traderad kritik som upprepats till den grad att den blivit allmängods. Genom att aktualisera Yvonne Hirdmans beskrivning av skillnader mellan eländeshistoria och historia med maktperspektiv argumenterade jag för att det råder en kontinuitet mellan Utterströms äldre forskning och Winbergs och Herlitz nyare forskning.

I den tidigare refererade artikeln av Eric Hobsbawm betonades att den äldre socialhistoriska forskningen haft totalhistoriska ambitioner. Detta påpekande avsåg i synnerhet den socialhistoria som emanerade från de franska *Annales*-historikerna. Den historiesyn Utterström gav uttryck för bör förstås i ljuset av denna skolbildning, vilket blir än tydligare då *Jordbrukets arbetare* jämförs med Winbergs och Herlitz avhandlingar. Winberg uttryckte med emfas att det gick att uttala sig om vilka faktorer till folkökning och proletarisering som var ”viktigare och mindre viktiga”.⁴⁹⁸ Med avstamp i två strategiskt valda faktorer ansåg han att det gick att leda i bevis vilken betydelse dessa faktorer haft för den historiska utvecklingen. Winbergs anspråk stod i bjärt kontrast mot hur exempelvis Marc Bloch hade uttryckt sig om historisk förändring, att historiker bör vara försiktiga med att ge orsakssambanden en absolut framtoning.⁴⁹⁹

Det ska sägas att den historiematerialistiska forskning som Winberg och Herlitz representerade inte saknat sina belackare. På samma grunder som Utterströms kritik av Heckschers användning av eko-

498 Winberg, *Folkökning och proletarisering*, s. 26.

499 Bloch, *Apologie pour l'Histoire, ou Métier d'Historien*; Bloch, *The Historian's Craft*.

nomisk teori har även historiematerialistisk forskning kritiserats för att ge resultaten en definitiv framtoning och att skriva fram synteser som bygger mer på teoretiska antaganden än på empiriska iakttagelser.⁵⁰⁰ Jag ska inte ta ställning till huruvida Winbergs eller Herlitz undersökningar vilar för tungt på teoretiska antaganden. Däremot går det att under perioden iakttä en pendelrörelse i den socialhistoriska forskningen från teori till empirism tillbaka till teori.

Slutligen en reflektion kring Hanssens kritik av *Jordbrukets arbetare*, att framställningen ägnade liten del åt arbetare och underklasser trots förväntningar på att de borde vara i förgrunden. Vad som gör denna kritik något märklig är att den bortser från Utterströms undersökning av arbetarnas och underklassernas situation som en del av tidens sociala fråga. Utterströms behandling av arbetarfrågan är i princip lika omfattande som hela Gunnar Qvists avhandling om kvinnofrågan. Men medan Qvist genom sin behandling av kvinnofrågan blivit bokförd som en kvinnohistorisk pionjär har Utterström för sin behandling av arbetarfrågan inte på något motsvarande sätt bokförts som en arbetarhistorisk dito.

Detta leder till den svåra definitionsfrågan huruvida Utterströms avhandling är att betrakta som arbetarhistoria. I den historiografiska litteraturen har *Jordbrukets arbetare* oftast blivit kategoriserat som ett agrarhistoriskt arbete. Trots att befolkningsökning, arbetskraftsvandring och reformpolitik utgör en nog så stor del av avhandlingen är det ytterst sällan som den nämns i historiografiska sammanhang som diskuterar arbetarhistoria. I exempelvis Lars Edgrens och Lars Olssons forskningsöversikt "Arbetare och arbetsliv", som refererades i kapitel 1, är det Winberg som ses som initiativtagare till forskning om "före industrialiseringen":

Den dominerande fokuseringen på industrialiseringsprocessen kom att utmanas vid 1970-talets mitt, när

⁵⁰⁰ En ståndpunkt tydligt uttryckt i Lönnroth, "Marxism och historieforskning". Jfr Gareth Stedman Jones: "From Historical Sociology to Theoretical History", *British Journal of Sociology* 27, nr 3 (1976).

Christer Winbergs (1975) intresse inriktades på den kapitalistiska omvandlingen av den svenska landsbygden, vilket föregick den industriella revolutionen, i Sverige oftast daterad till ca 1870.⁵⁰¹

Edgrens och Olssons skrivningar förstärker bilden av 1970-talet som startpunkten för arbetarhistorisk forskning. Med tanke på att Utterström skrev inom det arbetarhistoriska forskningsprojektet *Den svenska arbetarklassens historia* är utelämnandet av hans arbete en anmärkningsvärd gränsdragning.

Undersökningen i det här kapitlet har visat att det föreligger skillnader mellan äldre och nyare forskning i själva anslaget. Medan Utterström har en mer materialkartläggande och totalhistorisk ambition har Herlitz och Winberg starkare formuleringar kring forskningsproblem, avgränsning och historiematerialistiska perspektiv. Å andra sidan får dessa skillnader inget starkt innehållsligt genomslag som gör det befogat att tala om en brytning mellan äldre och nyare forskning. Jag skulle karaktärisera det som att de inledande positioneringarna är offensivare än vad resultatpresentationen sedan har bäring för.

I bedömningen av Utterström arbete i såväl recensioner som efterföljande forskning blir det tydligt att det främst var sättet att skriva historia som de opponerade sig mot. När Hanssen efterlyste en historieskrivning som gav röst åt de arbetare som undersöktes var han i en svensk kontext tidigt ute med att förespråka ett slags historia underifrån. En spekulativ fundering är vad Hanssen då ansåg om Herlitz och Winbergs avhandlingar, var de på den punkten mer tillfredsställande i hans ögon? Om det viktiga var att inte lyfta in privilegierade samhällsgruppers reseskildringar och annat material från societeten kom nog senare forskning till belåtenhet. Om det viktiga var att ge röst åt människor i de lägre samhällsklasserna blev nog de senare arbetena likaledes en besvikelse.

501 Edgren & Olsson, "Arbetare och arbetsliv", s. 9.

5. ARBETARMINNEN OCH KÄLLKRITIK

Mina föräldrar voro födda, far 1823, mor 1829. De voro ägare till ett mindre jordbruk, i Edebo i Stockholm län, som gav knapp försörjning. Barnskaran var stor, vi var tio stycken, alla i livet. Jag var den yngsta.⁵⁰²

Så inleder en sågverksarbetare under signaturen A.R.L. krönikan över sitt liv och leverne. Han skriver att hans barndomsminnen inte är av de ljusaste slaget. Hans mor var visserligen hjärtegod och uppoftande, men fadern var sträng och krävde obönhörlig lydnad. Barnen fick så fort de vuxit till börja arbeta i jordbruket. Då han befann sig i de sena tonåren hade de äldre syskonen redan tagit över föräldragården och A.R.L. fick söka sin utkomst bortom uppväxtmiljön: ”Dåligt utrustad med kläder och kontanter stod jag undrande och spörjande vad jag skulle ta mig till.”⁵⁰³

Efter två år som dräng inleddes yrkeskarriären 1897 i Hallstavik där han blev antagen som stabbläggare vid Skebo bruk. Stabbläggarna hade till uppgift att bära plankor upp längs sviktande landgångar där de staplades i så kallade stabbar – det var ett av de mest riskfyllda

502 Mats Rehnberg: *Sågverksminnen* (Stockholm: Nordiska museet, 1948) s. 100.

503 *Ibid.*, s. 102.

och slitsamma yrkena inom sågverksindustrin. A.R.L. lämnade snart Skebo bruk och de följande åren betades en mängd anställningar av, bland annat som gasverksarbetare, porslinsarbetare, transportarbetare, järnvägsbyggare och bergsprängare. Efter en kort sejour hos en trävaruexportör i Stockholmshamnen Värtan såg han sig 1905 återigen vara stabbläggare, nu på en liten ö i den finska sjön Saimen:

Då jag anlände hade sågningen just börjat. Väggar saknades delvis på såghuset. En liten fyrkant var avbalkad som bostad åt faktorn. Jag fick nu tränga ihop mig med honom, och utan eldstad som vi var, blev det ganska primitivt. Arbetarna bodde på fastlandet. En provisorisk bostad var uppsatt, där en fru tillhandahöll mat. Så byggdes tre större gårdar med enrumslägenheter. Även förvaltarbostad kom till. Arbetarna flyttade nu in i dessa lägenheter, och därmed blev det liv och rörelse på den förr så karga sågholmen.⁵⁰⁴

Om än minnesvärd framställer A.R.L. tiden i Finland som utmätt och i november 1907 återvände han till Stockholm, men bara för att året därpå kussa upp till Sundsvall där arbete vid Mons sågverk stod på tur.

Det sågverksarbetarminne som återges ovan är hämtat från ett material som Nordiska museet sammanställde 1947. Materialet består av ett hundratal biografier och ett par hundra fotografier. För det mesta är det arbetaren själv som håller i pennan, även om biografierna i några fall är nedtecknade av en anhörig eller en bekant på grund av arbetarens ålder eller ovana att skriva. Alla skribenter har fått ett antal teman att fundera över. Det är en punktlista som uppmanar arbetaren att resonera kring barndomen, skolgången och barnarbete; bostads-, arbetsplats- och anställningsförhållanden; arbetskamrater, förmän och arbetsgivare; fritidsintressen och eventuella engagemang i folk-

504 Ibid., s. 105.

rörelser.⁵⁰⁵ För den som önskar bilda sig en uppfattning om livsvillkor och arbetsförhållanden vid svenska sågverk under det industriella genombrottet i Sverige är materialet minst sagt intressant.

I historisk forskning har arbetarminnena emellertid betraktats som ett bångstyrt källmaterial. Bland mer kvalitativt inriktade historiker har materialet setts som problematiskt på grund av det långa tidsavståndet mellan händelse och nedtecknande. Ett källkritiskt kriterium om samtidighet är med andra ord inte tillfredsställt. Bland mer kvantitativt inriktade historiker har materialet setts som problematiskt på grund av att det innehåller få uppgifter som kan kvantifieras; utsagor om bostadsförhållanden eller lönenivåer stannar oftast vid approximationer eller talspråkliga värderingar (av typen bra–dålig, stor–liten). Vidare väcker arbetarminnena frågor om representativitet: Vad är relationen mellan vad som faktiskt hände i det förflutna och det som arbetarna mindes när de på ålderns höst såg tillbaka på sina liv? På vilket sätt kan den enskilda berättarens erfarenhet sägas vara representativ för ett större kollektiv?

Bemötandet av arbetarminnena bör ses mot bakgrund av de historiedebatter som fördes under perioden. Här är den tidigare diskuterade socialhistoriska strömningen och det stigande intresset för modern historia en relevant inomakademisk kontext. Även om källäget var generellt bättre för dem som studerade 1800-talet gav det upphov till metodologiska frågor och problem, till exempel vilken funktion källkritiken hade i ett läge då undersökningarna i större utsträckning fokuserade på statistiskt material. Om nu tillgången till källor var rik behövde historikerna strategier för att möta denna nya situation.⁵⁰⁶

Frågan om källmaterial går att se som en i raden av utmaningar som historieforskningen stod inför under efterkrigstiden. Syftet med det här kapitlet är att belysa frågor om källmaterial och källkritisk metod genom exemplet arbetarminnen: Vilka källkritiska övervägan-

505 Mats Rehnberg: "Kulturhistoriska kommentarer", i *ibid.*, s. 207–208.

506 Två artiklar som diskuterar och sammanfattar denna nya situation: Nilsson, "Om det fortfarande behovet av källkritik"; Schiller, "Samtidshistoria och källkritik".

den gjordes i den forskning som använde sig av detta material? Hur värderades arbetarminnena i förhållande till andra typer av källor?

Intressant i sammanhanget är att både Norsk Folkemuseum och danska Nationalmuseet ungefär samtidigt som Nordiska museet genomförde liknande insamlingar av arbetarminnen.⁵⁰⁷ Detta har föranlett en jämförelse av arbetarhistorieforskning inom Skandinavien, ehuru i tämligen begränsat format. Det danska exemplet kommer inte att behandlas eftersom dessa arbetarminnen användes i historisk forskning först långt senare.⁵⁰⁸ Den forskning som står i förgrunden är en svensk och en norsk avhandling: ekonomhistorikern Bo Gustafssons *Den norrländska sågverksindustrins arbetar 1890–1913. Arbets- och levnadsförhållanden* (1965) och historikern Edvard Bulls *Arbejdermiljø under det industrielle gennombrydning. Tre norske industristrøk* (1958).

NORDISKA MUSEET OCH NORSK FOLKEMUSEUM

Ända sedan Nordiska museet begynte sin verksamhet under 1800-talets sista decennier har huvudfokus legat på att samla in och dokumentera material rörande folklivskultur. I ett första skede handlade det om att dokumentera allmogens tynande tillvaro i industrialiseringens och urbaniseringens tidevarv. Initiativtagaren Artur Hazelius skrev att syftet med verksamheten var att bevara ”en äldre tids slöjd och konstfärdighet” – ett slags kulturell räddningsaktion med andra ord.⁵⁰⁹ Den svenska landsbygden var stadd i förändring och det brådskade ifall kännedom om allmogens folkliv och tradition skulle överleva in i framtiden. Efter en rundresa i Dalarna 1872 tyckte Hazelius sig se att regionala kulturella särdrag höll på att försummas:

⁵⁰⁷ Danska Nationalmuseums insamling skedde 1951, Norsk Folkemuseums 1951–1953.

⁵⁰⁸ Andresen et al., *Arbejdererindringer*, s. 56–58; Lene I. Jørgensen: ”Nationalmuseets indsamling af arbejder- og håndværkererindringer år 1951–1956”, i Bengt Holbek (red.): *UNIFOL: Årsberetning 1987* (Köpenhamn: Institut for Folkloristik, 1988) s. 21–22.

⁵⁰⁹ Artur Hazelius: ”Ur Nordiska museets historia”, *Meddelanden från Nordiska museet* (1898) s. 319.

Det blef mig uppenbart, att man skyndsamt måste ingripa, om man ville göra sig till godo de hjälpmedel för forskningen, hvilka ännu erbjödo sig i dessa gamla boningar, som refvos, eller i dessa bohag, som ringaktades, och i dessa dräkter, som bortlades.⁵¹⁰

I Norge beskrevs uppkomsten av Norsk Folkemuseum och dess tidiga verksamhet på liknande sätt, allmogen var på upphällningen och en större insamling och dokumentation var nödvändig. Initiativtagaren Hans Aall hade på håll följt Nordiska museets verksamhet, inte minst inrättandet av Skansen 1891, och såg att den omvandling som pågick i Sverige även gällde för Norge.⁵¹¹ En randanmärkning är att mycket av Nordiska museets och Norsk Folkemuseums egen historieskrivning har karaktären av ”en man och hans vision”, vilket kanske är att överbetona vad dessa aktörer kunde åstadkomma på egen hand och att underbetona den goda jordmån tidens nationalidealistiska strömningar erbjöd för projekt i dessa storleksordningar.

Trots att begreppet allmoge vanligen betecknar landsbygdens lägre samhällsklasser gjordes det i dessa äldre insamlingar inga ansatser till att dokumentera de framväxande industrierna. Industrialiseringen var tvärtom den faktor som ansågs hota de försvinnande traditionerna och den utmålades snarare som ett hot. När Hazelius i samband med Nordiska museets 25-årsjubileum resonerade kring hur en utvidgning av museets fokusområden kunde se ut, räknades snart sagt alla samhällsgrupper upp utom industriarbetarklassen. En expansion av museet skulle enligt Hazelius lyfta in allt från hantverkare och skråtiden till ”grannfolken”, ja ”alla klasser, således icke endast allmogen, utan ock medelklassen och de högre stånden.”⁵¹²

Med anledning av det exklusiva fokus på allmoge i de tidiga insamlingarna inledde Nordiska museet under 1940-talet ett rad projekt

⁵¹⁰ Ibid., s. 271.

⁵¹¹ Tonte Hegard: *Hans Aall. Mannen, visjonen og verket* (Oslo: Norsk folkemuseum, 1994) s. 38–39.

⁵¹² Hazelius, ”Ur Nordiska museets historia”, s. 274.

som syftade till att samla in material relaterat till industrialiseringens folkliv. Under åren 1943 och 1944 utlystes tävlingar i facktidningen *SIA Sågverksindustriarbetaren*, där folk uppmanades att skicka in exempel på folkdiktning och talesätt från äldre tider. Under året 1947 uppmanades i samma tidning arbetare verksamma under 1800-talets sista decennier att nedteckna sina levnadsminnen. I likhet med Hazelius dokumentering av allmogen beskrevs detta projekt som ett slags räddningsaktion. Ledsamt nog tvingades projektledarna konstatera att mycket av sågverksindustrins hundraåriga historia redan hunnit gå förlorad. Projektet inbringade ett hundratal berättelser och ett par hundra fotografier, och ett litet urval av det insamlade materialet trycktes i en skrift med titeln *Sågverksminnen* (1948). Skriften var försedd med en kulturhistorisk kommentar av etnologen Mats Rehnberg, som en aning lakoniskt summerade Nordiska museets tidiga förhållanden: ”Tyvärr glömde man emellertid att ägna någon som helst uppmärksamhet åt det folkliv, som präglades av industrialismen.”⁵¹³

Likafullt var Rehnberg påtagligt glad över de insamlade arbetarminnena. Visst var materialet präglat av berättarens minnen som ibland var kuriösa och bristfälliga, men det var också fullt med kontrollerbara ”data och siffror” och skrivet med dokumentära pretentioner. Det stora värdet, framhöll Rehnberg, var att dokumentering av arbetarminnen kom till stånd innan arbetare tillhörande en äldre generation helt gått ur tiden. Både för kulturhistoriskt intresserade och till forskningens fromma var materialet av största vikt. Han skriver:

Eftersom det för varje år dör undan allt flera av de gamla arbetarna, som själva upplevat äldre sågverk, hastade det med att så snabbt som möjligt tillvarata deras kunskapsvärld. Det är främst denna synpunkt som givit anledning till hela undersökningens form.⁵¹⁴

⁵¹³ Rehnberg, ”Kulturhistoriska kommentarer”, s. 205.

⁵¹⁴ *Ibid.*, s. 213.

I Norge leddes insamlingen av arbetarminnen av historikern Edvard Bull (den yngre). Projektet genomfördes 1951–1953 och inbringade minnesberättelser från omkring 200 personer, alltså mer än dubbla mängden mot Nordiska museets insamling.⁵¹⁵ På samma sätt som i Sverige publicerades ett urval av arbetarminnena i en kommenterad utgåva, i Norge under titeln *Arbeidsfolk forteller. Fra Sagbruk og Høvleri* (1955). Bull var likt Rehnberg entusiastisk över minnesskildringarna som han tilltagset benämnde ”arbeiderklassens selvbiografi”.⁵¹⁶ I en kort guide till materialet påpekades att läsaren skulle ha i minnet att det var arbetarnas subjektiva ”oppfatning av virkeligheten” som återgavs, och att i de fall som konflikter framskyntade var det bara en part i målet som hade fått komma till tals.⁵¹⁷ ”Og like fullt”, konkluderade Bull, ”er erindringer en av de mest verdifulle grupper av historiske kilder, hvis det gjelder å finne igjen fortidens liv.”⁵¹⁸

Både Rehnberg och Bull underströk materialets värde för framtida forskning, att arbetarminnena framförde arbetarnas egna röster – vilket sällan var fallet i andra typer av material. De trodde starkt på arbetarminnenas användbarhet i forskningssammanhang, men antydde samtidigt att materialet måste prövas källkritiskt.

DEN KÄLLKRITISKA PRÖVNINGEN

De källkritiska kommentarer som Rehnberg och Bull gav i de ovan nämnda volymerna över arbetarminnen får i ett akademiskt sammanhang anses vara lättviktiga. Påpekandet att berättelserna nedtecknats av arbetare först sent i livet var självfallet viktigt, men det innebar ingen grundlig källkritisk prövning. En sådan företogs istället i den forskning som kom i kölvattnet av museernas insamlingar. Denna pröv-

515 Det jag skriver om här rör enbart insamlingen av sågverksarbetarminnen. Det genomfördes också insamlingar av minnesberättelser från andra yrkesgrupper – som pappersindustriarbetare, statare med flera.

516 Edvard Bull: *Arbeidsfolk forteller fra sagbruk og høvleri* (Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1955) s. 9.

517 Ibid., s. 12. Kursiv i original.

518 Ibid. Kursiv i original.

ning fokuserade på vilka forskningsfrågor materialet kunde användas för att besvara, på vilka sätt de enskilda arbetarnas levnadsvillkor och arbetsförhållanden var representativa för ett större arbetarkollektiv och hur de uppgifter som stod att finna i arbetarminnena korresponderade med uppgifter från andra typer av material.

I Norge var det samme person som ansvarat för insamlingen av arbetarminnena, Edvard Bull, som publicerade det första större arbetet med avstamp i materialet. Doktorsavhandlingen *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd* är en fallstudie av tre större industriområden i Norge: Sågverksarbetare i Fredrikshald och Tistedalen, bruksarbetare i Fredriksstadsområdet samt sågverksarbetare i Sarpsborgsområdet. Den period som undersökts är i huvudsak 1800-talets sista decennier och ambitionen är att behandla såväl levnadsvillkor som arbetsförhållanden som arbetarorganisering.

Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd skildrade framväxten av en norsk industriarbetarklass, med sågverksindustrin som exempel. Ett övergripande syfte var att visa att industrialismens tidiga fas kännetecknats av stora regionala skillnader, dels inom olika arbetarkollektiv, dels mellan olika arbetarkollektiv och deras arbetsgivare. Bull ansåg att tidigare historieskrivning på ett problematiskt sätt tenderat att framställa arbetarklassen som något monolitiskt. Han skriver: ”Imidlertid *vet* vi jo at dette ikke stemmer med virkeligheten. Noen grupper av arbeidere har streiket ofte og lenge, andre har aldri gjort det.”⁵¹⁹ För att komma åt denna mångfald konstruerade Bull två idealtypiska arbetarsubjekt: den protesterande arbetaren och den accepterande arbetaren.⁵²⁰ Genom dessa idealtyper tolkade han sedan den historiska utvecklingen, hur arbetarna förhandlade om lön och arbetstid och hur de organiserade sig i sociala och politiska sammanslutningar.

Det fanns för Bull många materialtyper att tillgå i en undersökning av levnadsvillkor och arbetsförhållanden under 1800-talets sista

⁵¹⁹ Edvard Bull: *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd. Tre norske industristrøk* (Oslo: Norsk Folkemuseum, 1958) s. 5. Kursiv i original.

⁵²⁰ *Ibid.*, s. 72–73, passim.

decennier, och det var också en rik palett av källmaterial som han hade undersökt: statistiskt material som lönestatistik, folkkräkning, röstlängder och konjunkturuppgifter; tryckt material som dagspress, fackföreningsperiodika och stridsskrifter; och berättande källor som provinsialläkarrapporter, utredningar och mötesprotokoll. I centrum för undersökningen stod emellertid arbetarminnena, ett material som löpte som en röd tråd genom hela undersökningen.

Bulls källkritiska värdering av arbetarminnena var omfattande, vilket motiverades av att materialet var unikt och tidigare oprövat. Själva granskningen av materialet framställdes till och med som ett av avhandlingens syften: ”Spørsmålet er bare hvordan en best kan få dette uryddige materialet til å yte noe av verdi. Å svare på *det* er ett av formålene med denne boka.”⁵²¹ Bulls utgångspunkt var att arbetarminnena var användbara, men att det i ett akademiskt sammanhang ännu inte var klarlagt till vad. Ett antagande var att de kunde väga upp för ”brister” i andra typer av material, exempelvis tillföra statistiskt material en social dimension. Bull menade att arbetarminnena gav tämligen goda uppgifter om sådant som rörde det sociala livet och att det därför kunde användas för att fördjupa förståelsen om den undersökta tiden och miljön.⁵²²

En svårighet som Bull framhöll med arbetarminnena var att de innehåller förhållandevis få tidsangivelser och siffror, vilket begränsar möjligheten att uppskatta förändringar över tid. Generellt för det mänskliga minnet sades vara en oförmåga att lägga vikt vid det vanliga och en fallenhet för att minnas det avvikande. Detta, menade Bull, var påtagligt i arbetarnas beskrivningar av levnadsstandarden, arbetsförhållandena och lönenivåerna. Det var inte sällan det utstickande som dessa arbetare mindes när de såg tillbaka: ”Noen vil gi et bilde av alminnelig sult, fordi de husker noen sultne dager; andre vil generalisere ut fra klare minner om ett eller to gode mål.”⁵²³ Den

521 Ibid., s. 2. Kursiv i original.

522 Ibid., s. 104–105, 372–373.

523 Ibid., s. 8–9. Se även s. 372.

som studerar arbetarminnena borde därför vara vaksam på huruvida det är det normala eller det avvikande som berättelserna förmedlar. Frågan som inställde sig var hur denna tendens påverkade materialets representativitet. Kunde en enskild arbetares livsberättelse säga något om det större sammanhanget? På vilka sätt var arbetarminnena representativa för arbetarkollektivet i sin helhet?

Frågan om representativitet var knivig eftersom den hade flera lager. Bull hade gått igenom en omfattande mängd arbetarminnen (han listade ett hundratal i källförteckningen). Det går alltså att tänka sig att det gick att göra tämligen underbyggda observationer utifrån materialet. Å andra sidan, när arbetarminnena portionerades ut på enskilda bruk och sågverk, blev det sällan fler än en handfull per arbetsplats. Ibland fanns flera arbetargrupper representerade bland berättarna, ibland bara ett fåtal. Bull lät sig dock inte oroas över detta, han skrev att arbetarminnena hur som helst inte var menade att ensamma stå för bevisföringen. Tanken var att de skulle relateras till uppgifter från andra typer av material: ”Men om arbeiderminnene sviker her, kan vi heldigvis trekke inn andre kilder”, skriver Bull.⁵²⁴

En annan aspekt av representativitet var det faktum att en arbetare som nedtecknat sina levnadsöden måste ses som något icke representativt i sig. Det fanns skäl att fråga sig vilka dessa arbetare var som på museernas uppmaning nedtecknat sina levnadsberättelser. Bull framhöll att en tendens i materialet var en överrepresentation av fackligt aktiva. Detta berodde dels på att Norsk Folkemuseum sökt sina informanter genom fackföreningstidningar, dels på att personer som haft förtroendeuppdrag kunde antas vara mer benägna att ta till pennan och författa en självbiografi. Ett stort antal av berättelserna kom med andra ord från ”atypiska” arbetare. Bull ansåg att en tänkbar konsekvens av detta fackliga bias var att arbetarminnena kunde väntas innehålla starkare betoning på konflikter med arbetsgivare än vad som annars hade varit fallet.

I Sverige var det ekonomhistorikern Bo Gustafsson som i licentiat-

⁵²⁴ Ibid., s. 39.

avhandlingen *Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913* först studerade Nordiska museets insamlade arbetarminnen.⁵²⁵ Gustafssons arbete hade i stort sett samma ämnesformulering som Bulls, nämligen att studera hur arbetarnas levnadsstandard tedde sig kring sekelskiftet 1900, framför allt deras bostads-, löne-, arbetstidsförhållanden. I en bilaga till avhandlingen med rubriken ”Sågverksarbetarminnena som historisk källa” presenterade han en källkritisk värdering av de svenska arbetarminnena. Även om Gustafssons källkritiska diskussion var grundlig stod det snabbt klart att han inte hade för avsikt att använda materialet i någon större utsträckning. Han skrev att arbetarminnena visserligen varit vägledande för utformningen av undersökningen, men att hans huvudfokus skulle ligga på statistiskt material och kvantitativ metod.⁵²⁶ Gustafsson uttryckte sig tvekan till om en källkritisk prövning av arbetarminnena överhuvudtaget var relevant med tanke på att de enbart skulle användas som kompletterande källmaterial och vägledning.⁵²⁷

I likhet med sin norske kollega hävdade Gustafsson att arbetarminnena kunde antas ha en överrepresentation av personer med erfarenheter av förtroendeuppdrag och facklig verksamhet. Däremot var han inte lika övertygad om att denna tendens enbart var en brist. Självklart, resonerade han, kunde motsättningar och konflikter tänkas få större genomslag i berättelser skrivna av fackligt aktiva arbetare. Samtidigt fanns det skäl att tro att dessa personer genom sitt fackliga engagemang hade en reflekterad bild av arbetarnas levnadsförhållanden: ”[O]m vi kan räkna med att de personer som skrivit biografierna varit människor med utpräglad intresse för frågor rörande arbetarnas levnadsförhållanden, har vi kanske rätt att anta att de uppgifter de lämnar är relativt trovärdiga.”⁵²⁸

525 Bo Gustafsson: *Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913. Arbets- och levnadsförhållanden* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1965). Gustafsson lade fram sin licentiatavhandling 1962. Den bok jag refererar till här är en ”obetydligt förkortad och lätt omarbetad version” publicerad 1965.

526 Ibid., s. 11.

527 Ibid., s. 11, 208–211.

528 Ibid., s. 210.

Även Gustafsson uppehöll sig vid frågan huruvida arbetarminnena skildrar det normala eller det avvikande. Med liknande ord som Bulls, skrev han att det mänskliga minnet har en fallenhet för att minnas det som sticker ut, det som utmärker sig. Utstickande uppgifter lämpar sig emellertid dåligt för att besvara generella frågor: ”[E]n gammal arbetare, som under många år sysslat med en tämligen enahanda arbetsuppgift, har väl haft svårt att inse värdet av notiser om förhållanden som förefallit honom banala och tråkiga – dvs. precis det som vi vill ha reda på.”⁵²⁹ Gustafsson konstaterade således att det inte gick att använda arbetarminnena allena för att besvara de forskningsfrågor som han formulerat.

Avvisandet av arbetarminnena som primärt källmaterial till trots konkluderade Gustafsson på samma sätt som Bull att arbetarnas berättelser om levnadsförhållanden och lönenivåer stämmer väl med beräkningar gjorda utifrån statistiskt material.⁵³⁰ Och Gustafsson var likt Rehnberg och Bull glad över materialets existens.⁵³¹ Vad var det som avhöll honom från att använda arbetarminnena mer än han gjorde?

VÄGVAL MELLAN KVALITATIVA OCH KVANTITATIVA METODER

Vid en första anblick förefaller Bulls och Gustafssons avhandlingar olika varandra. Bara det att de skiljer sig i omfång ger en sådan upplevelse. Det råder inga tvivel om att *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd* är en mer omfattande undersökning. Nedan ska frågan om vad som är likt och olikt fördjupas.

För att få en uppfattning om likheter och skillnader mellan *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd* och *Den norrländska sågverksindustriens arbetare 1890–1913* kan med fördel några stycken från respektive inledning återges:

⁵²⁹ Ibid., s. 210–211.

⁵³⁰ Ibid., s. 212, 214.

⁵³¹ Ibid., s. 11.

Den undersøkelsen som her blir lagt fram, har sine nær-
meste forutsetninger i Norsk Folkemuseums avdeling
for arbeiderminner.⁵³²

Föreliggande studie [...] började ursprungligen med en
undersökning av primäruppgifterna till Nordiska muse-
ets sågverksarbetarminnen [...].⁵³³

Dessa första meningar markerar alltså att arbetarminnena var den
första impulsen till undersökningen. Även den fortsatta ämnespre-
sentationen uppehåller sig kring arbetarminnena:

Langt vanskeligere er det å bli klar over hvilke bidrag de
[arbetarminnena] kan gi til et mer vitenskapelig studium
av arbeiderklassens historie. [...] Ikke bare det ”almin-
nelige publikum”, men også historikeren, trenger det
konkrete illustrasjonsmateriale som vekker fantasien,
antyder problemer som må undersøkes, gir oppslag til
hypoteser som må kontrolleres.⁵³⁴

Biografiskt material av detta slag är värdefullt ur flera
synpunkter. Det ger konkreta insikter i individuella för-
hållanden, det ger uppslag till kvantitativa studier, och
det kan tjäna som korrektiv på och utfyllnad till källma-
terial av annat slag.⁵³⁵

Som synes anser både Bull och Gustafsson att arbetarminnena kan
användas för att konkretisera en undersökning av arbetsförhållan-
den. Här märks dock en skillnad i hur de uttrycker sig. Bull menar
att arbetarminnena kan ge vägledning i utvecklandet av problem och

532 Bull, *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd*, s. 1.

533 Gustafsson, *Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913*, s. 11.

534 Bull, *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd*, s. 2.

535 Gustafsson, *Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913*, s. 11.

hypoteser medan Gustafsson menar att de ger uppslag till kvantitativa studier. Noterbart är att båda skribenterna karaktäriserar materialet som ett slags inspirationskälla. Ställd inför de källkritiska utmaningar som materialet innebär gör författarna dock skilda val:

Når en rekker fram til selve undersøkelsen av problemene, kontrollen av hypotesene, må minnene selv kunne levere en del av kildestoffet. Men dermed står vi også overfor vanskelige kildekritiske problemer.⁵³⁶

Efter det att genomgången av det biografiska materialet angett ungefärliga hållpunkter för det fortsatta sökandet, inriktades därför ansträngningarna på att finna samtida material, som kunde belysa *typiska* förhållanden, dvs. statistiskt material.⁵³⁷

Det kan alltså konstateras att det är bara Bull som ämnar göra arbetarminnena till en integrerad del av undersökningen. Gustafsson drar istället slutsatsen att bristerna i materialet leder till att undersökningen måste förlita sig på statistiskt material och kvantitativ metod. Det är föga troligt att utformningen av Gustafssons undersökning enbart handlade om kvaliteten på arbetarminnena – även om det han skriver kan uppfattas så. Troligare är att vetenskapliga normer för ekonomisk-historisk forskning vid tidpunkten påbjöd kvantitativa studier.

Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913 är skriven några år efter *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd* och Gustafsson nämner sin norske kollega, dock utan att värdera hans forskning. Bulls arbete beskrivs som en ”studie över arbetarklassens levnadsvillkor under Norges industrialisering”, en beskrivning som utelämnar Bulls fokus på arbetarorganisering (även om arbetar-

⁵³⁶ Bull, *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd*, s. 2.

⁵³⁷ Gustafsson, *Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913*, s. 11. Kursiv i original.

organisering med litet välvilja kan ses som del av ”arbetarklassens levnadsvillkor”).⁵³⁸ Bull utgår som sagt från idealtyperna accepterande och protesterande arbetare för att synliggöra politisk aktivitet bland arbetare, för att ge förklaringar till förändringar över tid och för att beskriva det allmänna opinionsläget bland arbetare under 1800-talets sista decennier.

Bull kan visa att den accepterande arbetaren var vanligare bland en äldre generation då relationen mellan arbetsgivare och arbetare kännetecknades av paternalism. Förenklat uttryckt byggde den paternalistiska ordningen på ett slags ömsesidighet, där arbetsgivarna erbjöd arbetarna bostad och andra förnödenheter i utbyte mot deras lojalitet. Bull illustrerar detta med ett citat från arbetarminnena: ”I grunn så trivdes folk svært godt ved disse sagbrukene. ... Det var en alminnelig oppfatning blant de eldre at hvis brukseierne ville finne på å legge ned, så ble det slutt alt sammen.”⁵³⁹ Bruken och industrierna var i en ständig teknisk och organisatorisk utveckling och den paternalistiske arbetsgivaren var en avtagande företeelse. Mot slutet av 1800-talet grundlades de moderna (socialistiska) fackföreningarna och den protesterande arbetaren blev en vanligare figur. I ett inledande skede var den vanligaste formen för arbetarorganisering olika former av sociala mötesplatser som ”ölklubbar” och filantropiska föreningar. I takt med ökat antal strejker och konflikter kunde dessa föreningar användas som rekryteringsbas och en samlande kraft. Ganska snart uppstod emellertid en uppdelning mellan de föreningar som var sociala mötesplatser och de som var kamporganisationer.⁵⁴⁰

Om arbetarorganisering har en framträdande roll i Bulls undersökning har det en mer tillbakaskjutet roll i Gustafssons. Det handlar till stor del om hur forskningsuppgiften är formulerad. Bull är intresserad av att undersöka utvecklingen under 1800-talets slutdecennier för att få reda på ”varför” det artade sig som det gjorde, medan Gustafsson

538 Ibid.

539 Bull, *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd*, s. 205.

540 Ibid., s. 244, 361–362.

vill undersöka ”på vilka sätt” det artade sig som det gjorde. Den förre söker efter orsaker till förändring och den senare söker fastställa graden av förändring. I Gustafssons undersökning blir frågor om orsaks-samband på det hela taget lagda åt sidan, exempelvis varför arbetstiden sjönk, varför realinkomsten ökade, varför bostäderna blev större. Ändå förekommer en och annan passage som uttalar sig om orsaker till förändring:

Fackföreningarnas och arbetarnas mer eller mindre organiserade krav synes vara den allmänna faktor, som förklarar den sänkta, utjämnade och successivt normaliserade arbetstiden under kvartsseklet före första världskriget.⁵⁴¹

Slutsatser i stil med denna uttrycks genomgående med notorisk försiktighet. I den påföljande noten nyanseras genast det nyss sagda. Där står det att ”givetvis” kunde även arbetsgivarna vara initiativtagare till arbetstidsregleringar, inte minst i en bransch som påverkades av konjunkturen. I tider av försämrad konjunktur tenderade arbetstiden att sjunka, precis som den under tider av högkonjunktur tenderade att öka.⁵⁴²

Utifrån det nu sagda kan det lätt uppfattas som att Gustafsson reserverade sig mot arbetarminnenas användbarhet för att därefter helhjärtat ägna sig åt kvantitativa undersökningar. Det är emellertid bara första delen av detta påstående som stämmer, *Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913* intar genomgående en prövande hållning även mot statistiskt källmaterial och mot kvantitativ metod.⁵⁴³ Nedan följer en diskussion om denna dimension i Gustafssons avhandling.

⁵⁴¹ Gustafsson, *Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913*, s. 57.

⁵⁴² *Ibid.*, s. 57, not 2.

⁵⁴³ Detta gäller likaledes Bull som inte var sen med att utmana och göra motstånd mot enoreflekterad användning av statistiskt material. Den främsta kritiken Bull anförde mot statistiskt material var att det tenderade att förenkla komplexa sociala levnadsmönster. Se Bull, *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd*, s. 44–47.

BAKOM SPEGELN OCH VAD ALICE FANN DÄR

Gustafssons avhandling inleds med två citat ("epigraph"), det ena hämtat från den norske kulturforskaren Eilert Sundts bok *Om Pjerperviken og Ruseløkkbakken* (1858) och det andra från den brittiske barnboksförfattaren Lewis Carrolls *Bakom spegeln och vad Alice fann där*. Vanligtvis spelar inledningscitats av den här typen inga framträdande roller i publikationer, utan ofta är de utplacerade som ett sätt att sammanlänka en aktuell bok med litteraturen i stort eller med en vidare tankevärld. Att Gustafsson citerar Eilert Sundt är kanske inte så uppseendeväckande, en känd person i nordisk intellektuell historia. Att han gör en koppling till Carrolls barnboksfigur Alice i en avhandling om norrländsk sågverksindustri är däremot på många sätt kuriöst.

Citatet lyder som följer:

Overhovedet er det vel uimodsigeligt, at denne Maade med Tal er den allersikkreste til at erholde paalidelig Oplysning om en vis Befolknings Tilstand; thi det maa altid erindres, at for hvert Tal, som skal anføres, er der saa og saa mange Mennesker eller Familier som havde det paa den eller den Maade, og der er jo sikkere at bedømme en Sag efter mange Exempler end, som oftest sker, efter to eller tre.⁵⁴⁴

"Är då fem nätter varmare än en natt?" dristade sig Alice att fråga.

– "Naturligtvis är de fem gånger så varma."

– "Men de borde enligt samma regel vara fem gånger så kalla ..."

– "Just det!" utropade drottningen. "Fem gånger så

544 Gustafsson, *Den norrländska sågverksindustriens arbetare 1890–1913*, opaginrerad inledning. Kursiv i original.

varma *och* fem gånger så kalla – precis som jag är fem gånger så rik *och* fem gånger så duktig som du!”⁵⁴⁵

Båda citaten förhåller sig till siffror och tal. Citatet från Sundt förespråkar ett slags induktiv metod: ju fler exempel och iakttagelser desto säkrare slutsatser, det är säkrare att bedöma en företeelse utifrån många exempel än som oftast sker utifrån två eller tre. Citatet från Carrolls barnbok är mer kryptiskt.⁵⁴⁶ Det är helt klart tänkt som en allegori för något, frågan är vad. För att ge en rimlig tolkning krävs en omväg över Gustafssons diskussioner om statistiskt källmaterial och kvantitativ metod.

Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913 innehåller en förhållandevis utförlig diskussion om metod. Gustafssons forskningsuppgift är alltså att undersöka hur norrländska sågverksarbetares levnadsstandard förändrades runt sekelskiftet 1900. Frågan är: Vad menas med levnadsstandard och hur kan den undersökas? Gustafsson tar intryck av internationell socialhistorisk forskning som mer och mer börjat laborera med olika komponentmodeller, att levnadsstandard inte är reducerbar till en eller ett par faktorer, utan är ett resultat av en mängd olika faktorer. Samtida förebilder som nämns är bland andra den tyske historikern Jürgen Kuczynski och den brittiske historikern Eric Hobsbawm.⁵⁴⁷ Både Kuczynski och Hobsbawm är kända för sina historiematerialistiska studier av industrialismens samhälle.

Komponentmodellen var inget nytt påfund i sig, som föregående kapitel visade utformade även Gustaf Utterström en bred undersökning som studerade den undersökta tiden utifrån en mångfald synvinklar. Det nya med vad som skulle komma att kallas kompo-

545 Ibid., s. 11. Kursiv i original.

546 Jfr Sten O Karlsson: ”Vad var det då Gustafsson velat undersöka och hur gick han till väga? Kan avhandlingen, förutom motivvalet, betecknas som akademiskt nydanande. Med inledningscitater – hämtat från Lewis Carrolls ’Alice i underlandet’ – hade Gustafsson åtminstone slagit an ett något okonventionellt inledningsackord.” Karlsson, *När industriarbetaren blev historia*, s. 28.

547 Gustafsson, *Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913*, s. 15.

nentmetoden var att den i huvudsak fokuserade på kvantitativa bearbetningar av statistiska källserier. Det handlade med andra ord inte om att förstå berättande källor från olika perspektiv (som källkritisk metod är ett exempel på). Inte heller handlade det om att belysa ett historiskt fenomen utifrån olika perspektiv (som i Utterströms fall). Istället var syftet att med hög grad av precision bestämma hur ett historiskt fenomen konstituerades av en rad faktorer. Komponentmetoden fick stort genomslag inom svensk ekonomisk-historisk forskning och för forskare som studerade sågverksindustrin blev referenser till Gustafssons metoddiskussion i det närmaste obligatoriska.⁵⁴⁸

Den som ämnar genomföra en undersökning baserad på komponentmetoden står inför ett antal utmaningar. Gustafsson konstaterar att det inte finns någon faktor som ensam representerar levnadsstandarden, utan att den utgörs av en mångfald faktorer. Även om detta är logiskt ställer det till med problem för den som önskar presentera objektiva och jämförbara forskningsresultat. Pondera att levnadsstandard skulle definieras som realinkomst, fritid och förväntad livslängd. I sådana fall laborerar forskaren med tre sinsemellan inkommensurabla värden. De siffror som en undersökning av realinkomst generar är inte möjliga att addera med de siffror som en undersökning av fritid genererar och så vidare. Gustafsson beskriver detta som ett svårlöst dilemma:

Om vi vill mäta levnadsstandarden exakt, tvingas vi inskränka oss till att mäta den med *en* faktor. Men denna faktor mäter strängt taget inte hela levnadsstandarden.

548 Två exempel på forskare som förhåller sig till Gustafssons metoddiskussion och själva använder komponentmetoden är ekonomhistorikerna Lasse Cornell och Mats Larsson. Se Lasse Cornell: *Sundsvallsdistriktets sågverksarbetare 1860–1890. Arbete, levnadsförhållanden, rekrytering* (Göteborg: Ekonomisk-historiska institutionen, 1982); Mats Larsson: *Arbete och lön vid Bredsjö bruk. En studie av löneprinciper och lönenivåer för olika yrkeskategorier vid Bredsjö bruk 1828–1905* (Uppsala: Uppsala universitet, 1986). Även Gustafsson tycks ha sett sig som en introduktör av komponentmetoden i Sverige: ”Mitt bidrag var väl närmast att jag tillämpade den s.k. komponentmetoden, d.v.s. att levnadsstandarden betraktades som en summa eller produkt av flera olika slags komponenter som arbetstid, livsmedelsstandard, boendestandard, etc.” Gustafsson, ”Jag flög med ett rött hallon i näbben”, s. 45.

Om vi å andra sidan vill ta hänsyn till alla de faktorer som tillsammans konstituerar levnadsstandarden, så kan vi strängt taget inte mäta den.⁵⁴⁹

Nu är det likafullt Gustafssons ambition att uttala sig om levnadsstandarden, vilket innebär att det problem som ovan skisseras måste övervinnas. Det första steget blir att ge upp tanken på en uttömmande beskrivningen av levnadsstandarden och istället fokusera på en strategisk definition. En framkomlig väg är att göra skillnad mellan primära och sekundära faktorer, dvs. faktorer som anses vara grundläggande för mänsklig levnad och faktorer som inte anses vara det. Definitionen är tautologisk, men fyller sin funktion: ”Precis som ’intelligens’ definieras såsom det som mäts med de olika komponenterna som ingår i ett intelligenstest, definierar vi ’levnadsstandard’ med ledning av de komponenter som antas konstituera den.”⁵⁵⁰

Efter en sådan uppdelning kvarstår dock problemet hur de olika faktorerna ska sammanvägas och vad förändringar är ett uttryck för. Betyder exempelvis en ökning av realinkomsten samtidigt som det sker en minskning av boendearreal en oförändrad levnadsstandard? Gustafsson menar att målsättningen med komponentmodellen inte kan vara att delarna ska göras fullt jämförbara, utan det måste anses tillräckligt att de rangordnas för att en samlad bedömning ska kunna göras. Denna ståndpunkt exemplifieras genom en liknelse:

Klimatet konstitueras av flera element som var för sig är kvantitativt mätbara: temperatur, vindstyrka, luftfuktighet, osv. Av dessa komponenter är temperaturskalan t.o.m. additiv: 40 grader + 10 grader = 50 grader. Men att om klimatet på en ort säga, att det är tre gånger så bra som på en annan ort är uppenbarligen en menings-

⁵⁴⁹ Gustafsson, *Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913*, s. 17. Kursiv i original.

⁵⁵⁰ Ibid.

lös utsaga. Själva begreppet klimat utesluter omdömen om klimatet som innefattar multiplikativa tal eller kardinaltal. Däremot är en ordinär angivelse, en rangordning meningsfull. Vi kan otvivelaktigt uttala oss om ett givet klimat vilken plats det intar i förhållande till ett annat, dvs. huruvida det i något avseende är ”bättre” eller ”sämre” än klimatet på en annan ort, precis som vi om två tal kan säga vilket som är större och vilket som är mindre.⁵⁵¹

Intressant med hela resonemanget är att det tydligt visar det sätt på vilket komponentmetoden är en konstruktion. Gustafsson för alltså liknande källkritiska resonemang mot det statistiska materialet som mot arbetarminnena. Statistiken prövas för dess representativitet – huruvida den är typisk – och den relativiseras i de fall andra källor erbjuder korrektiv. Ett exempel på detta är ett avsnitt där Gustafsson problematiserar sina egna framräknade resultat. Han frågar sig: ”I vilken grad kan detta resultat anses överensstämma med verkligheten?”⁵⁵²

Utöver att ha pretentioner kring värderingen av källor och metod för Gustafsson ingående kritik av standardverket *Wages in Sweden 1860–1930*. I flera av sina uträkningar kommer han fram till andra slutsatser än författarna till detta arbete, vilket naturligtvis tarvar en förklaring. Hela arbetet kännetecknas, enligt Gustafsson, av en oredlighet och kryptisk metodik, och ett urval som ser ut att vila ”på helt subjektiva överväganden.”⁵⁵³ Jag ska inte i detalj redogöra för diskussionen om *Wages in Sweden 1860–1930* utan i sammanhanget är det tillräckligt att understryka reaktionen mot det kryptiska och det subjektiva. Denna reaktion synliggör credot i *Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913*, nämligen att det vetenskapliga består i metodisk tydlighet. Även om de resultat som är framräknade med

551 Ibid.

552 Ibid., s. 74.

553 Ibid., s. 141.

hjälp av en sådan metod inte per automatik är säkra, så har forskaren i alla fall gjort vad hen kunnat.

Konsekvensen av denna kunskapssyn är att Gustafsson målar upp en bild av forskningsprocessen i vilken forskaren minimerat sina egna felmarginaler och tillkortakommanden. De diskrepanser som uppkommer mellan forskningsresultat och verkligheten behöver inte bero på brister hos forskaren, utan kan bero på brister i materialet. På vissa ställen i avhandlingen ges källmaterialet ett slags aktörskap då det sägs att det ”sviker” eller ”brister”.⁵⁵⁴ Det är alltså källmaterialet – både det statistiska och det berättande – som får bära skulden till eventuella diskrepanser på sina axlar.

Ett exempel på hur detta kan slå är att Gustafsson på dessa grundvalar explicit väljer bort att undersöka bostadsförhållanden ur sociala aspekter (eller som han skriver: ”trivselsynpunkt”) och fokuserar energin på att kartlägga de genomsnittliga bostadsförhållandena utifrån aspekterna ”disponibel lägenhetsyta, rumsantal och luftkub.”⁵⁵⁵ Anledningen är tudelad, dels kan inte metoden ta i beaktande sociala dimensioner, dels uttalar sig inte de statistiska källorna om detta. Efter att arbetarminnena utmönstrats från undersökningen blir det svårt att undersöka arbetarnas upplevelser av sin levnadsstandard. I praktiken innebär det att metodvalet och materialets karaktär bestämmer vilka forskningsfrågor som kan ställas; metod och material bestämmer var undersökningen börjar och slutar.

Gustafsson är genomgående tveksam till om det är vetenskapligt relevant att beskriva förändringar i termer av bättre–sämre. Istället presenteras resultaten i termer av större–mindre, steg–sjönk, fler–färre och så vidare. Lönen ökade, bostadsytan blev större, arbetstimmarna blev färre och så vidare. Bra och dålig är värdeomdömen som inte är objektiva och som är svåra att kvantifiera, menar Gustafsson.

Det kan nu göras vissa kopplingar mellan inledningscitaten av Sundt och Carroll och Gustafssons metodologiska och epistemolo-

⁵⁵⁴ Ibid., s. 21, 155.

⁵⁵⁵ Ibid., s. 154–155.

giska överväganden i övrigt. Han ansluter helhjärtat till Sundts ståndpunkt att den säkraste bedömning av en "Befolknings Tilstand" görs utifrån så många exempel som möjligt, dvs. många uppgifter och ett rikt källmaterial. Hur kan då citatet från *Bakom spegeln och vad Alice fann där* tolkas? "Är då fem nätter varmare än en natt?" menar jag kan läsas som en omskrivning för hur de komponenter som konstituerar levnadsstandard är inkommensurabla och hur de sinsemellan inte är meningsfulla att addera. Det är logiskt att summan av fem natters temperatur blir större än en natt, vilket också drottningen replikerar, men frågan är om det är meningsfullt. "Men de borde enligt samma regel vara fem gånger så kalla" fortsätter Alice och sätter genast fingret på vad denna typ av logik tenderar att ge upphov till för felslut. Om natten värderas "kall" borde fem sådana nätter enligt samma logik vara fem gånger så kalla. I värsta fall kanske både och? *Bakom spegeln*-citatet kan alltså ses som en analogi för de metodiska fallgropar Gustafsson såg i användandet av komponentmetoden.

En tolkning av det som nu blivit sagt är att *Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913* ger uttryck för en klivenhet gentemot kvantitativ och kvalitativ metod. Å ena sidan blir det tydligt att arbetarminnena färgar av sig på undersökningen, även om de i slutändan får stryka på foten till förmån för andra typer av källmaterial. Å andra sidan finns det en latent reservation mot statistiskt material och kvantitativ metod, vilket kommer till uttryck i diskussionerna av komponentmetoden och tidigare forskning. I nästa avsnitt undersöks hur Gustafssons och Bulls forskning mottogs i sin samtid och hur deras arbeten senare beskrivits i historiografiskt material.

RECENSIONER

Tydligt i jämförelsen mellan Bulls och Gustafssons avhandlingar var deras olika ingångar till historieforskning. Det märktes på var de lade tonvikten i forskningen, i material- och metodval, i själva framställningsformen. Delvis berodde det på att de verkade i olika nationella kontexter; norska och svenska historiker hade vid ingången

av 1950-talet sett olika utveckling för historieforskningen. Exempelvis hade Norge redan under 1920-talet haft en framgångsrik marxistisk influerad historikergeneration i historiker som Edvard Bull (den äldre) och Halvdan Koht. En likhet med Sverige, men som kan tänkas ha fått starkare genomslag i Norge, var ett uppsving för empirisk faktaorienterad forskning efter andra världskriget. Historikern Knut Kjeldstadli har framhållit att ockupationen under andra världskriget innebar att anti-ideologiska strömningar fick fäste i norsk historieforskning: ”Krigstida gav en aversjon mot det en oppfattet som ideologisert historie, og et ønske om å etablere fakta.”⁵⁵⁶

På grund av avhandlingarnas olika karaktär och mot bakgrund av de skilda nationella kontexterna är det naturligt att värderingen av arbetena i recensioner skilde sig åt. Kortfattat uppehöll sig recensenter av Bulls avhandling mycket vid det sätt som han gjorde bruk av arbetarminnena, hur användningen motiverades och vilka effekter materialvalet hade på de resultat som presenterades. Recensenter av Gustafssons avhandling uppmärksammade metoddiskussionerna och revideringen av *Wages in Sweden 1860–1930*. Båda avhandlingarna erhöll positiva omdömen om att inte värja för metodiskt svåra frågor och för att ta sig an ett källmaterial som näppeligen kunde beskrivas som lättillgängligt.

I *Historisk tidsskrift* (Norge) publicerades en dubbelrecension av historikerna Kurt Mykland (tillika fakultetsopponent) och Andreas Holmsen.⁵⁵⁷ Mykland inledde sin recension med att berömma Bull för en ”mønsterverdig fast oppbygging” av sin undersökning, men övergick därefter till mer kritiska anmärkningar.⁵⁵⁸ Arbetarminnena hade som sagt en framträdande plats i Bulls undersökning och den

⁵⁵⁶ Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var*, s. 63.

⁵⁵⁷ Andreas Holmsen: ”Recension: Edvard Bull: Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd. Tre norske industristrøk. Oslo 1958”, *Historisk tidsskrift* (Norge) 39, nr 3 (1958); Kurt Mykland: ”Recension: Edvard Bull: Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd. Tre norske industristrøk. Oslo 1958”, *Historisk tidsskrift* (Norge) 39, nr 3 (1958).

⁵⁵⁸ Mykland, ”Recension: Edvard Bull: Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd”, s. 263.

källkritiska diskussionen beskrevs som välgörande. Samtidigt, menade Mykland, hade de källkritiska reservationerna inte hindrat Bull från att ge arbetarminnena en framskjuten plats i undersökningen, vilket gav intrycket av att dessa diskussioner inte hade någon reell påverkan på studiens upplägg.⁵⁵⁹

Vidare menade Mykland att Bulls idealtypiska indelning av arbetarkollektivet i en accepterande och en protesterande grupp var alltför grovhuggen. Han var inte överens med Bull om att de tillgängliga källorna från de olika arbetsplatserna var alltigenom representativa.⁵⁶⁰ Även om Bulls resultat att arbetarkollektivet gick från en accepterande till en mer protesterande hållning under den undersökta perioden tycktes stämma med den faktiska utvecklingen, var det inte alltid denna bild som arbetarminnena gav uttryck för.⁵⁶¹ Trots de kritiska anmärkningarna var Myklands intryck att avhandlingens svaghet också var dess styrka:

Bull har ikke villet slå seg til ro med å gå på gamle opptråkkede stier og bruke kjente og prøvde metoder [...] La gå at han enkelte ganger kanskje har tatt feil, kanskje laget formuleringer som er sterkere enn materialet tillater. Dette er likevel underordnet. En må ikke fremelske hos forskeren et fullkommenhetskompleks som knekker dristighet og pågangsmot.⁵⁶²

I den andra recensionen av Holmsen var huvudinvändningen något som benämndes ”unnlatelser”.⁵⁶³ Holmsen menade att Bull alltför skyndsamt skrivit ihop en avhandling baserad på det rykande färsk material han varit ansvarig för att samla in. Han reagerade på det

559 Ibid., s. 267.

560 Ibid., s. 267–268.

561 Ibid., s. 270–274.

562 Ibid., s. 280–281.

563 Holmsen, ”Recension: Edvard Bull: Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd”, s. 302.

sätt som Bull använt sin iver att framlägga en vetenskaplig undersökning som argument för sina urval och avgränsningar. Det var framför allt följande passage ur *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd* som han reagerade mot:

Det er ikke ønskelig å få gjennomgått så *mange* kilder som mulig, men tvertimot å begrense seg til det *minimum* som er nødvendig for å kunne trekke slutninger om de problemene som foreligger. Dette hensynet er særlig viktig når forskningsarbeidet – som her – er et ledd i en minne-innsamling som haster.⁵⁶⁴

Vad var det egentligen som brådsnade nu när insamlingen av arbetarminnen var slutförd? frågade sig Holmsen. Var det inte tvärtom så, att om Bull avvaktat med att lägga fram sin avhandling hade han haft tid att gå igenom ett större material och att vissa slutsatser och resultat hade givits möjlighet att mogna.⁵⁶⁵ Han uppfattade inte Bulls ovannämnda förbehåll som legitima och såg inte något problem med att låta forskningen ta mer tid i anspråk. En avhandling ska bedömas för dess innehåll inte för dess förbehåll, menade Holmsen.

I ett genmäle till Myklands och Holmsens recensioner menade Bull att kritiken var orättvist formulerad. Studier av modern historia med dess svåröverblickbara tillgång till källor krävde en ny inställning till problemformuleringar och materialurval. Historiker av gammalt snitt som gick igenom ”*alle* de kilder som kan tenkes å gi noe av betydning for det emnet han behandler” kunde inte göras till mall för studier av modern historia.⁵⁶⁶ Därför var Holmsens efterfrågan om en utvidgad materialgenomgång inte fullt realistisk, även om den kunde

⁵⁶⁴ Bull, *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd*, s. 374. Kursiv i original.

⁵⁶⁵ Holmsen, ”Recension: Edvard Bull: *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd*”, s. 302–303.

⁵⁶⁶ Edvard Bull: ”Svar til Knut Mykland og Andreas Holmsen”, *Historisk tidskrift* (Norge) 39, nr 3 (1958) s. 305. Kursiv i original.

anses önskvärd. Vidare, menade Bull, att även om källmaterialet är tämligen beständigt där det ligger i arkiven, så är de frågor som historiker väljer att ställa till materialet inte det. De forskningsfrågor som historiker formulerar är tvärtom uttryck för de ämnen som för tillfället anses intressanta, de är uttryck för den tid och plats i vilken historiker verkar. Risken med ett strängt krav att gå igenom "alla" källor är att den enskilda historikern inte kommer längre än till ett materialinsamlade stadium.⁵⁶⁷

Flera av de som recenserade Gustafssons *Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913* karakteriserade resultaten som blygsamma men värdefulla. Ekonomhistorikern Kersti Sägval (Ullenhag) ansåg i *Upsala Nya Tidning* att studien var begränsad "i sak", dvs. att ämnesvalet var snävt avgränsat. Genom den källkritiska prövningen av arbetarminnena och undersökningens förankring i det internationella forskningsläget gav den emellertid värdefulla insikter till alla som avsåg "att belysa levnadsstandardens innehåll och dess utveckling."⁵⁶⁸ Historikern Kurt Ågren uttryckte en liknande tanke och skrev i *Dagens Nyheter* att Gustafssons slutsatser visserligen var försiktigt formulerade och försedda med reservationer, men att de likafullt var betydande. Måhända, resonerade Ågren, berodde detta på formen, att Gustafssons undersökning var en licentiatavhandling. Nu när den källkritiska diskussionen var avklarad och alla kvantitativa beräkningar utförda fanns det ett tydligt behov av popularisering, "vilket är ett högt betyg på en historievetenskaplig produkt."⁵⁶⁹

Detta var den återkommande värderingen av Gustafsson arbete, även historikerna Bengt Svensson och Bernt Schiller skrev i varsin recension att kritiken av tidigare forskning (*Wages in Sweden 1860–1930*) kändes befriande.⁵⁷⁰ Schiller var för övrigt den enda som kom-

567 Ibid.

568 Kersti Sägval: "Sågverksarbetare och skeppsägare", *Upsala Nya Tidning*, 27 augusti 1966.

569 Kurt Ågren: "Arbetarhistoria", *Dagens Nyheter*, 30 december 1966.

570 Bengt Svensson: "Underrättelser", *Historisk tidskrift* 86, nr 4 (1966) s. 494–495; Bernt Schiller: "Norrländsk sågverksarbetare 1890–1913", *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, 23 april 1966.

menterade arbetarminnenas relativa frånvaro då han menade att det inte nödvändigtvis var ett problem att dessa källor inte gick att översätta till siffror och tabeller. Den funktion som dessa källor kunde och borde fylla i en historisk undersökning var att ge en ”målade bild av förhållandena”.⁵⁷¹

Det kan konstateras att granskningen av Bulls arbete var mer kritisk och granskningen av Gustafssons mer bekräftande. Mykland och Holmsen ifrågasatte huruvida arbetarminnena fick för stort utrymme och tillskrevs en för hög grad av tillförlitlighet med tanke på de källkritiska anmärkningar som gick att anföra. Recensenterna av Gustafssons avhandling framhöll revideringen av tidigare forskning och de kvantitativa beräkningarna som styrkor. Att arbetarminnena var i det närmaste osynliga i undersökningen var det bara Schiller som uppmärksammade.

HISTORIOGRAFISKA BEDÖMNINGAR

I den historiografiska litteraturen har Bull och Gustafsson fått olika framträdande plats, dels för vilka banor de slog in på senare i karriären, dels för att norsk och svensk historieforskning skiljer sig åt. Både Bull och Gustafsson var produktiva forskare, men inom arbetarhistoria var det egentligen bara Bull som fortsatte att forska i större utsträckning. Doktorsavhandlingen skrev Gustafsson om den tyske socialistiske tänkaren Eduard Bernstein, och som professor initierade han ett större forskningsprojekt som studerade den offentliga sektorns framväxt under 1900-talet.⁵⁷² Bull publicerade en lång rad arbetarhistoriska arbeten däribland första bandet av flerbandsverket *Arbeiderbevegelsens historie i Norge* (1–6, 1985–1990).⁵⁷³

Som son till den marxistiske historikern Edvard Bull (den äldre) har Bull beskrivits som influerad av dennes historiematerialistiska

⁵⁷¹ Schiller, ”Norrländsk sågverksarbetare 1890–1913”.

⁵⁷² Magnusson, ”Ekonomihistorikern Bo Gustafsson”, s. 10–11.

⁵⁷³ Dahl, *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*, s. 318, not 70.

historiesyn. I *Fortida er ikke hva den en gang var* (1992) skriver Knut Kjeldstadli att Bull tillhörde en generation historiker som ställde sig vid sidan av de ideologikritiska strömningarna som frodades efter andra världskriget: ”Ett fellestrekk er at de fra sine lærere overtok og bevarte et *materialistisk syn*, en interesse for den samfunnsmessige produksjonen og for sosiale vilkår som utgangspunkt for å forstå andre samfunnsforhold.”⁵⁷⁴ På annat håll beskrivs hans forskning som historia influerad av folklivsforskning och sociologi.⁵⁷⁵

Vad gäller Bulls eftermäle och hur hans insats ska värderas menar Kjeldstadli att han är Norges motsvarighet till den brittiske historikern Edward P. Thompson – sett till såväl den vetenskapliga produktionen som till hans inflytande på efterkommande generationer.⁵⁷⁶ Bull ses som en portalfigur inom norsk arbetarhistorisk forskning, men inte nödvändigtvis som en pionjär. Som historikerna Halvard och Randi Bjørkvik uttrycker det rörande insamlingsarbetet av arbetarminnen:

Den framsynte Edvard Bull var ikkje den einaste som såg at arbeidarkulturen både fortente og hade krav på ein plass også i museumssamheng. Men det var godt at det var Edvard Bull som kom til å leia arbeidarminne-innsamlinga ved Norsk Folkemuseum. [...] Det kunne vorte agitasjon, og det kunne vorte gråtekoneintervju. Det vart ekte dokumentasjon.⁵⁷⁷

Han betraktas alltså som en viktig person i norsk historieforskning, men som del av ett större kollektiv och en längre utveckling.

I den historiografiska litteraturen nämns sällan Bo Gustafssons *Den norrländska sågverksindustrins arbetare* som ett exempel på ar-

574 Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var*, s. 63. Kursiv i original.

575 Andresen et al., *Arbejdererindringer*, s. 56.

576 Kjeldstadli, ”Arven etter Edvard Bull d.y.”, s. 37. Samma bedömning gör Knut Grove & Jan Heiret i deras ”Fortid og form”, s. 181.

577 Bjørkvik & Bjørkvik, ”Dei kulturhistoriske musea og arbeidarkulturen”, s. 24.

betarhistorisk forskning. Delvis är detta ett utslag av tendensen inom historiografi att fokusera på disciplinen historia. Som jag argumenterade för i både kapitel 2 om Qvists, Westman Bergs och Åsbrinks avhandlingar och i kapitel 4 om Utterströms avhandling, är avgränsningen till disciplinen historia en tämligen konstlad gränsdragning i bedömandet av forskning publicerad under 1950- och 1960-talen. Det fanns under dessa decennier inga vattentäta skott mellan olika discipliner som bedrev historisk forskning. I fallet ekonomisk historia var de flesta aktörer som verkade för en ”utbrytning” skolade historiker och forskare som Eli F. Heckscher, Ernst Söderlund och Bo Gustafsson förekom återkommande i historieteoretiska debatter.

En av få som lyft in Gustafsson i en historiografisk framställning är Lars Olsson i artikeln ”Från socialhistoria till samhällshistoria. Arbetarhistorisk forskning” (1987). Olsson uppger att en uppgift i artikeln är att teckna en forskningsöversikt som kompletterar Klas Åmarks ”Från kaos till ordning” och Tom Olssons ”Uppsvinget. Forskningen om den svenska fackföreningsrörelsen till 1979”: ”Jag har således valt att huvudsakligen behandla litteratur som inte tas upp i deras artiklar och vill därför här också hänvisa till dessa artiklar.”⁵⁷⁸

I Olssons översikt dyker Gustafssons *Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913* upp och beskrivs som ett pionjärverk. Hans insats sammanliknas med Edvard Bulls forskning i Norge och klassas som ett inflytelserikt arbete.⁵⁷⁹ Olsson noterar att Gustafsson var den förste i Sverige att studera arbetarminnena:

Gustafsson har också, efter Edvard Bull d y:s förebild, som förste svenske historiker kompletterat det mer offi-

⁵⁷⁸ Olsson, ”Från socialhistoria till samhällshistoria”, s. 8; Tom Olsson: ”Uppsvinget. Forskningen om den svenska fackföreningsrörelsen till 1979”, *Arbetarhistoria. Meddelande från arbetarrörelsens arkiv och bibliotek*, nr 3–4 (1984); Åmark, ”Från kaos till ordning”.

⁵⁷⁹ Olsson, ”Från socialhistoria till samhällshistoria”, s. 4. Liknande framställning, dock utan jämförelserna med Bull (d.y.), återfinns i Lars Edgren & Lars Olsson: ”Swedish Working-Class History”, *International Labor and Working-Class History*, nr 35 (1989).

ciella källmaterialet med de arbetarminnen, som Nordiska museet samlade in på 1940- och 1950-talen i samarbete med resp fackförbund.⁵⁸⁰

Olsson saknar hos Gustafsson en behandling av arbetsprocessen och antyder att den komponentmetod han laborerade med hade fördjupats i senare arbetarhistorisk forskning.

Även Birgitta Odén och Sten O Karlsson tillskriver Gustafsson rollen som pionjär. På liknande sätt som i den historiografiska litteratur som refererades i kapitel 1 görs detta genom att relativisera betydelsen av forskningsprojektet *Den svenska arbetarklassens historia*. Odén skriver att ”om man bortser från *Den svenska arbetarklassens historia*” var det först med Gustafsson som socialhistorisk forskning började bedrivas inom ekonomisk historia.⁵⁸¹ Och Karlsson skriver att det i och med Gustafssons licentiatavhandling ”togs på nytt ett ’första spadtag’ på den mark som 25 år tidigare brutits upp genom projektet *Den svenska arbetarklassens historia*, men som därefter lagts i träda.”⁵⁸²

Frågan är hur väl denna historiografiska figur står sig empiriskt. För att Gustafsson ska kunna framställas som en pionjär för arbetarhistorisk forskning måste hans forskning frikopplas från äldre insatser. Med tanke på att de två sista arbetena inom projektet *Den svenska arbetarklassens historia*, Nyströms och Utterströms avhandlingar, publicerades 1955 respektive 1957 kan det genast konstateras att det inte föreligger några 25 år mellan Gustafsson, Nyström och Utterström. De 25 år som Karlsson nämner får antas avse forskningsprojektets initiering 1939. Avståndet mellan Gustafsson och äldre forskning blir dessutom ännu kortare om det tas i beaktande att hans avhandling lades fram 1962 och att 1965 är året för förlagsutgivning.⁵⁸³

Gustafsson har alltså ömsom exkluderats ur historiografiska framställningar om arbetarhistorisk forskning, ömsom beskrivits som

580 Olsson, ”Från socialhistoria till samhällshistoria”, s. 4.

581 Odén, *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975*, s. 148.

582 Karlsson, *När industriarbetaren blev historia*, s. 21.

583 Magnusson, ”Ekonomihistorikern Bo Gustafsson”, s. 9.

pionjär på området. De gånger han exkluderas verkar det ha betydelse att han verkade som ekonomhistoriker och att de historiografiska framställningarna i huvudsak fokuserar på disciplinen historia. Kanske har det också haft betydelse att han inte ansetts kommentera ”arbetsprocessen” och att arbetaren som handlande subjekt var tämligen frånvarande i hans undersökning. De gånger han framställs som pionjär är det tydligt att han förknippas med den samhällsteoretiskt influerade socialhistoria som blev vanligare under 1970- och 1980-talen och som Olsson anspelade på med titeln på sin artikel ”Från socialhistoria till samhällshistoria”.

Karlsson uppvisar en viss ambivalens rörande Gustafsson. På samma sätt som Olsson påtalar han att Gustafssons undersökning i liten utsträckning fokuserar på de faktiska arbetarna.⁵⁸⁴ Likafullt framställs Gustafsson som en arbetarhistorisk pionjär, att han tog nya spadtag på det område som mutats in av forskningsprojektet *Den svenska arbetarklassens historia*. Karlssons resonemang tycks förutsätta att arbetarhistorisk forskning måste ha haft ett rudiment som den kunnat utvecklas från.⁵⁸⁵

Vad var det då som gjorde Gustafssons studie till arbetarhistoria? Karlsson menar att det var ämnesvalet som gjorde studien arbetarhistorisk:

Den politiske dissidenten Bo Gustafsson var 1965 inte beredd att bestiga några riskabla vetenskapliga barrikader. Ändå hade han gjort en betydelsefull pionjärinsats bara genom att välja industriarbetaren som motiv och genom att använda arbetarnas biografier som visserligen sekundärt, men dock, källmaterial.⁵⁸⁶

⁵⁸⁴ Karlsson, *När industriarbetaren blev historia*, s. 30.

⁵⁸⁵ *Ibid.*, s. 33.

⁵⁸⁶ *Ibid.*

Hela resonemanget synliggör hur vansklig användningen av olika historiografiska metaforer är. Om det är ämnesvalet som gör Gustafssons avhandling till en pionjärstudie har det funnits talrika arbetarhistoriska insatser tidigare i historien och det blir svårt att förläna studien en sådan beteckning. Om arbetarhistoria definieras utifrån hur forskningen utvecklades under 1970- och 1980-talen är det inte givet att klassificera avhandlingen som arbetarhistoria överhuvudtaget. Analytiskt kan detta förstås genom Sara Ahmed påpekande, att berättelser om forskning är något som ingriper i världen snarare än något som beskriver den.⁵⁸⁷

Med små medel inkluderas eller exkluderas författare och publikationer från den generella beskrivningen av ett forskningsområde. Både utelämnandet av och pionjärberättelsen om Gustafsson i historiografiska översikter är en aning missvisande. En mer balanserad framställning vore att i tolkningen av hans insatser mindre fokusera på vad som hände inom arbetarhistorisk forskning under 1970- och 1980-talen och mer uppmärksamma att socialhistorisk forskning decennierna närmast efter andra världskriget hårbärgerade arbetarhistoriska ämnesval. Det finns få starka argument för att upprätta brytpunkter mellan forskningsprojektet *Den svenska arbetarklassens historia*, Gustafssons avhandling och arbetarhistorisk forskning under 1970- och 1980-talen.

SAMMANFATTANDE DISKUSSION

En källkritisk prövning av arbetarminnena var på många sätt oundgänglig för den som ämnade göra bruk av detta material. Minnesberättelserna bröt med många konventioner kring vad som ansågs vara ett källmaterial inom historisk forskning, det hade tillkommit långt efter de händelser det syftade till att berätta om och upphovspersonerna tillhörde en samhällsklass som traditionellt sett lämnat efter sig få berättande källor. Materialet innebar därför en utmaning för verksamma forskare.

⁵⁸⁷ Ahmed, *Differences that Matter*, s. 12.

Den källkritiska metoden hade en stark ställning både i Sverige och i Norge under 1950- och 1960-talen. Även om historiker som studerade modern historia ställdes inför andra problem än de medeltidshistoriker som utvecklade metoden, var forskare som Gustafsson och Bull mer eller mindre förpliktade att klä sina undersökningar i en källkritisk språkdräkt. Det syns på det utrymme den källkritiska värderingen av arbetarminnena ges i avhandlingarna.

En närmare granskning av deras forskning visar emellertid att den källkritiska metoden hade begränsad påverkan på utformningen av undersökningarna. Bull vände de källkritiska anmärkningarna till något konstruktivt. Trots att användning av materialet ur flera synvinklar var problematisk ville Bull ta reda på i vilka avseenden det var användbart. Bulls upplägg kan i någon mån ses som en omformulering av den källkritiska metoden.

Bland aktörer som var skeptiska till källkritisk metod framhölls ofta att den var alltför ”negativ”, dvs. att den bara syftade till att ”ta bort” eller ”ogiltigförklara” uppgifter som inte kunde styrkas tillräckligt väl.⁵⁸⁸ Dessa aktörer menade att källmaterial vars tillförlitlighet var osäker likafullt kunde användas för att tolka de historiska personernas drivkrafter och synsätt. Det var denna syn på historiska källor som Bull representerade och som var anledningen till att arbetarminnena kvarstod i undersökningen.

Gustafssons källkritiska granskning av arbetarminnena var på det stora hela en kopia av Bulls, men den fick andra konsekvenser för undersökningens utformning. På grund av svårigheterna att kvantifiera uppgifter, brister i närhetskriteriet och förbehåll kring arbetarnas representativitet, drog Gustafsson slutsatsen att arbetarminnena enbart kunde fungera som komplement till en kvantitativ undersökning.

I kontrast till Bull upplevs emellertid avfärdandet av arbetarminnena som ett behändigt sätt att motivera varför en kvantitativ under-

⁵⁸⁸ Liedman, ”Den historisk-kritiska skolan i idéhistorisk belysning”; Liedman, ”Humanistiska forskningsstraditioner i Sverige”; Norrlied, ”Utveckling eller utarmning”.

sökning ska premieras framför en kvalitativ, och det blir tydligt att materialvalet mer handlade om disciplinära normer än om arbetarminnenas tillförlitlighet. Dessa normer var vid tidpunkten förhållandevis lösa då den ekonomisk-historiska forskningen var under disciplinär uppbyggnad. Det är mot den bakgrunden som Gustafssons användning av komponentmetoden bör förstås: Det var en strategi för att positionera ekonomisk historia som något annat än historia, något som var extra viktigt i ett läge då ekonomisk historia fortfarande hade en svag ämnesidentitet i gränslandet mellan historia och nationalekonomi.

Arbetarminnena som källmaterial passade bättre in i den syn på historisk forskning som Bull företrädde, en inriktning som tog intryck av folklivsforskning och sociologi.⁵⁸⁹ I recensionerna av Bulls avhandling betraktades dessa influenser med misstro, vilket ger intrycket av att Bull i någon mån utmanade historievetenskapliga normer. I historiografin har dessa influenser hos Bull setts i ljuset av den efterföljande utvecklingen, i vilken historieforskning efterhand fick en allt starkare lokalhistorisk och kulturhistorisk prägel; i historiografin går det att placera in Bull i en vidare strömning och att se honom som ett uttryck för en kontinuerlig utveckling. Det som uppfattades som normbrott 1957, då han lade fram *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd*, hade några decennier senare blivit en naturlig del av norsk historieforskning och av historikernas repertoar.

Det som var olikt i Sverige var att den dominerande varianten av socialhistoria var kvantitativ och statistisk. Det dröjde fram till slutet av 1970-talet innan debatterna om historia underifrån fick genomslag och påverkade historievetenskapliga normer på bredare front. Intressant i Gustafssons avhandling är att den synliggör hur historieforskningen förhöll sig till de utmaningar som studiet av modern historia innebar. *Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913* innehåller en tämligen avancerad diskussion om olika metod- och materialval och den lanserade en tidigare oprövad metodologisk modell, komponentmetoden, för en svensk läsekrets.

589 Andresen et al., *Arbejdererindringer*, s. 56.

6. AVSLUTANDE DISKUSSION

I de föregående delstudierna viktes störst utrymme åt att studera vilka vetenskapliga normer som äldre arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning utgick från, hur forskningen bedömdes i recensioner och hur den framställdes i historiografisk litteratur. Lejonparten av framställningen ägnades åt att undersöka på vilka sätt arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning förhöll sig till – eller ansågs förhålla sig till – mer allmänna vetenskapliga normer rörande metodologi och epistemologi. De spänningsförhållanden som kom i dagen genom denna undersökning synliggjorde olika sätt som arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning, decennierna närmast efter andra världskriget, tvingades balansera mellan ämnesval och diverse vetenskapliga normer.

På sina håll – i synnerhet i recensionsmaterialet – framstod det som om forskningen inte klarade av att leva upp till förväntningarna. Mest syntes det i Börje Hanssens kritik av Gustaf Utterströms *Jordbrukets arbetare* och i Karin Westman Bergs kritik av Gunnar Qvists Fredrika Bremer-studier. På ett tämligen hårdfört sätt underströk dessa recensenter vikten av att arbetarhistoria och kvinnohistoria uppmärksammar maktförhållanden i historisk tid. Vad den här avhandlingen anbelangar är det av mindre betydelse huruvida publikationerna levde upp till förväntningarna eller inte. Desto mer centralt

är det att konstatera att en rad studier under 1950- och 1960-talen med ämnesvalen arbetarhistoria och kvinnohistoria fick genomslag och väckte engagerad debatt. Dessa debatter visar att arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning i ett tidigt skede stöttes och blöttes.

Det är relevant att uppehålla sig vid vilka funktioner den kritik som framfördes av Hanssen och Westman Berg i sammanhanget kan sägas ha. Å ena sidan kan kritiken tolkas som att den bedömda forskningen uppvisade brister i hur maktförhållanden behandlades. Å andra sidan kan kritiken tolkas som att recensenterna själva var engagerade i arbetarhistorisk eller kvinnohistorisk forskning och att de genom sina recensioner avsåg att påverka området utveckling. Det är rimligt att anta att de kritiska anmärkningarna fyllde båda dessa funktioner.

I det här avslutande kapitlet ska jag precisera diskussionen kring de teoretiska perspektiv som presenterades i inledningen vilka betonar att vetenskapliga publikationer får mening i den textuella skärningspunkten mellan forskning, recensioner och historiografiska framställningar. Med delstudierna i ryggen är det nu möjligt att konkretisera de teoretiska resonemangen. Syftet är att behandla konstruktioner av forskningsområden på ett något mer fördjupat plan än vad som hittills gjorts. Inledningsvis förs en utbyggd teoretisk diskussion om vetenskapliga normer och kunskapsförhandling. Sedan följer en jämförelse mellan arbetarhistoria och kvinnohistoria. Kapitlet avslutas med en reflektion kring vad avhandlingen tillför historiografisk forskning generellt.

VETENSKAPLIGA NORMER OCH KUNSKAPSFÖRHANDLING

Den analytiska grundvalen att det är olika typer av texter som bygger upp forskningsområdena arbetarhistoria och kvinnohistoria förefaller vid en första anblick rimlig. Utan några texter som behandlar dessa fenomen – oavsett om det är vetenskapliga publikationer, recensioner eller historiografisk litteratur – är det svårt att tänka sig att de skulle existera. Likväl skulle jag hävda att detta inte är hur forskare i gemen

tänker då de forskar eller skriver om forskning. Vanligare är att utgå från att forskningsområden är något som finns oberoende av texterna. Anledningen till det är att forskare i sina dagliga värv sällan ifrågasätter verksamhetens elementära utgångspunkter, vad Edward W. Said benämner ”primitive thresholds”.⁵⁹⁰ Till dessa utgångspunkter hör en rad metodologiska och epistemologiska ställningstaganden som utgör en betydande del av det vetenskapliga hantverket och som särskiljer en vetenskapsgren från en annan. När forskare oreflekterat tar avstamp i dessa utgångspunkter uppstår lätt uppfattningen att det egna bidraget varken gör från eller till för att definiera det vidare sammanhanget.

Även om det stämmer att forskningsområden inte står och faller med enskilda bidrag, innebär denna hållning då den överbetonas att produktiva aspekter av forskning och diskussioner om forskning förminskas. Risken med att de produktiva aspekterna förminskas är att forskningsområden på något dunkelt sätt framstår som betydelsebärande i sig själva.⁵⁹¹ Det är därför viktigt att vända på perspektivet och fråga sig vilka texter som bidrar till att upprätta framträdande föreställningar om ett visst område. Efter att dessa texter lokaliserats är det också möjligt att fråga sig hur föreställningarna ser ut och varför de ser ut som de gör. Här har avhandlingen anslutit till teoretiker som Clare Hemmings och Sara Ahmed som båda framhållit att forskning vilar på ett antal dominerande berättelser om den egna verksamheten.⁵⁹²

Vad som blev tydligt i det föregående är att olika skribenter både var ense och oense om hur det egna området skulle tolkas och förstås. Som visades i kapitel 1 har de historiografiska framställningarna förändrats efterhand och forskningens historia ramats in på olika sätt vid skilda tidpunkter. Inom arbetarhistoria var det till en början vanligt att kontrastera 1970-talets forskning mot äldre insatser. Detta var det anlagda perspektivet i historiografiska översikter av Lars Ekdahl och

590 Said, *The World, the Text, and the Critic*, s. 180–181.

591 Ibid., s. 216–217.

592 Ahmed, *Differences that Matter*; Hemmings, *Why Stories Matter*.

Hans-Eric Hjelm och Klas Åmark.⁵⁹³ På senare år har jämförelsen med äldre arbetarhistoria tonats ned och de sociala och politiska rörelserna samt tidens radikala strömningar har setts som forskningens främsta impulsivare.

Inom kvinnohistoria betonades till en början forskningens vetenskapliga värde oberoende av feministiska motiv och dess givna plats inom en vidare socialhistorisk inriktning.⁵⁹⁴ Men även här har 1970-talets sociala och politiska rörelser samt tidens strömningar i ökande grad kommit att framhållas som upphov till forskningen. Detta syns bland annat i hur det blivit gängse att betrakta kvinnohistorier, kvinnoforskning och kvinnohistoria som sammanflätade fenomen.

Vad som också framträtt är att det vid en och samma tidpunkt kan uppstå spänningar mellan olika sätt att skriva forskningens historia. Ett exempel på sådana spänningar har rört de disciplinära avgränsningar som den historiografiska litteraturen gör, dvs. att det påverkar framställningen om den exklusivt fokuserar på en disciplin eller om den anlägger ett tvärdisciplinärt perspektiv. En annan spänning har handlat om teoretiska perspektiv och forskningsstrategier, vilket kunde ses i Marion Lefflers och Hans Wallengrens respektive Lars Ekdahls kommentarer till Svenska kommittén för historisk arbetslivsforskningens forskningsstrategiska program.⁵⁹⁵

En aspekt jag önskar stanna upp och reflektera kring är hur motiven till arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning formulerats i de texter som studerats. Det kan förmodas att motiven uttryckts olika beroende på i vilken typ av material de formulerats.

De motiv som framförts av forskarna själva har inte sällan utgått från epistemologiska argument. Så svarade Qvist kritikerna att hans Fredrika Bremer-studier var en del av en vidare kunskapskartläggning

593 Ekdahl & Hjelm, "Reformismens framväxt inom svensk arbetarrörelse"; Åmark, "Från kaos till ordning".

594 Blazevic, *Jakten på et fagfelt*, s. 63–73; Cnattingius, *Pionjärer inom svensk kvinnoforskning*; Hagemann, "Om å gjøre det enkle komplisert og det usynlige synligt", s. 69–71.

595 Ekdahl, "Taylor i Olofström"; Leffler & Wallengren, "Vad bör arbetslivsforskningen vara?"

av författaren. Han menade att det inte förelåg någon motsättning mellan hans undersökning och andra. I en framtida syntes över Fredrika Bremer skulle alla resultat ha sin roll att spela. En liknande hållning gav Utterström uttryck för när han framhöll att lokala fallstudier och breda synteser inte står i motsättning till varandra.⁵⁹⁶ Både Qvist och Utterström företrädde med andra ord ett slags kompletterings-tänkande, vad som kan förstås som en kumulativ kunskapssyn.

Ett annat epistemologiskt motiv utgick från nutiden. Westman Berg menade att incitamentet att forska om C.J.L. Almqvist emanerade ur ”åsikten, att det inte finns någon bestämd början till kvinnofrigörelse inom den västerländska kulturen, lika litet som något ännu skönjbart slut.”⁵⁹⁷ Hon förankrade därigenom den litteraturhistoriska undersökningen av Almqvist i sin egen tids jämlikhetssträvanden. En liknande formulering gick att se hos Edvard Bull som underströk att de frågor som forskaren väljer att ställa härrör från vad som anses viktigt att belysa i nutiden.⁵⁹⁸ Frågorna är med andra ord knutna till nutida värderingar om vad som betraktas som värdefullt att forska om. När Eva Åsbrink i sina memoarer skrev att det var ämnet för avhandlingen som valt henne och inte vice versa, anslöt hon till Westman Bergs och Bulls tankegångar.⁵⁹⁹ Även om hon värjde sig mot att beskriva sin avhandling som en partsinlaga i debatten om kvinnliga präster, tillstod hon att det var svenska kyrkans historiska kvinnosyn med verkningar in i nutid som låg bakom valet av studieobjekt.⁶⁰⁰

En likhet – kanske oväntad sådan – mellan de som betonade kumulativa och de som betonade nutidsorienterade problemformuleringar, var att de insisterade på den egna insatsens begränsningar. Som blev tydligt i korsreferenser mellan Qvist, Westman Berg och Åsbrink förefaller det varit kutym att uppmärksamma att ”väntande

596 Utterström, ”Socialhistoria och socialhistorisk metod”, s. 80.

597 Westman Berg, *Studier i C. J. L. Almqvists kvinnouppfattning*, s. 14.

598 Bull, ”Svar til Knut Mykland og Andreas Holmsen”, s. 305.

599 Holmstedt & Åsbrink, *Fyra ögon för att leva*, s. 327–328.

600 Åsbrink, ”Samtal med Hans Hederberg om en doktorsavhandling”, s. 259, 264–265.

arbeten” kunde fungera som komplement. Anspråken var med andra ord måttfulla, ingen hävdade att de presenterade en uttömmande skildring av det förflutna. Detta för tankarna till Peter Novicks påpekande att olika epistemologiska ställningstaganden tenderar att inte påverka den konkreta forskningspraktiken i någon större utsträckning. Oavsett om historiker tänker att deras forskning bidrar till att kartlägga det förflutna eller om de tänker att den bidrar till att kommentera nutiden ser det forskningsmässiga hantverket likartat ut.⁶⁰¹ Dylika tankegångar har även framförts av historiefilosofen F. R. Ankersmit som menar att epistemologiska diskussioner tillför litet till förståelsen av praktiska aspekter av historievetenskaplig verksamhet.⁶⁰² Ett sätt att förstå Novicks och Ankersmits argument är att metodologiska normer triumferar över epistemologiska normer i historisk forskning; eller mindre drastiskt uttryckt: Metodologiska normer klarar av att härbärgera skilda epistemologiska ståndpunkter.

I kapitel 2 noterades att Qvists recension av Åsbrinks avhandling infördes med smärre revideringar i såväl *Dagens Nyheter* som *Historisk tidskrift*.⁶⁰³ Vissa funderingar kring ”nervpressande studieförhållanden” som Åsbrink haft att verka i var medtagna i den förra men inte i den senare. Frågan är vad dessa revideringar är ett uttryck för. En tolkning av utelämnandet av frasen ”nervpressande studieförhållanden” är att de sociala och politiska omständigheterna kring tillkomsten av en vetenskaplig publikation ansågs lämpligare att ventilera i dagspress än i fackpress. I fackpress skulle forskningen – som Holmsen resonerade angående Bulls avhandling – bedömas utifrån dess innehåll, inte utifrån dess förbehåll.⁶⁰⁴

Ur den synvinkeln kan recensionerna i dagspress betraktas som

601 Peter Novick: ”My Correct Views on Everything”, *American Historical Review* 96, nr 3 (1991) s. 700.

602 Frank R. Ankersmit: *Historical Representation* (Stanford: Stanford University Press, 2001) s. 12.

603 Qvist, ”Kyrkan och kvinnans emancipation”; Qvist, ”Recension: Genom portar”.

604 Holmsen, ”Recension: Edvard Bull: Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd”, s. 302–303.

avvägningar mellan de läsekretsar som de riktade sig till, vilket kan antas vara den engagerade allmänheten och berörda akademiker. Sten Carlssons recension av Åsbrinks avhandling kan tolkas på det sättet. Anslaget i recensionen var att få rätsida på de rykten som florerade kring avhandlingen och den kritik som framförts av andra recensenter. Då han kommenterade vissa rykten om handläggningen av Åsbrinks ärende var han inne på sociala och politiska omständigheter som inte i sak borde påverka bedömningen av arbetet. Medan när han påpekade att andra recensenter missbrukat ”honnörsordet källkritik” genom att hävda att Åsbrink inte hanterat tendenskriteriet korrekt, kommenterade han hur väl arbetet stod sig vetenskapligt.⁶⁰⁵ Det kan därför sägas att recensioner i dagspress var ett forum där fler dimensioner av forskningen kunde behandlas än vad som var brukligt i fackpress. Om recensioner i fackpress i förstone bedömde sakinnehåll och vetenskapligt hantverk fanns det i dagspress möjlighet att ta ett bredare grepp.

Arbetshistoria och kvinnohistoria var under 1950- och 1960-talen unga forskningsområden och ämnesvalen var relativt ovanliga. Utifrån de stundtals intensiva meningsutbytena i recensioner och genmälen kan det konstateras att forskningen väckte uppmärksamhet. Som Michel Foucault påtalat är uppkomsten av nya fenomen att betrakta som inbrytningar på områden med redan befintliga maktrelationer och strukturer: ”Uppkomsten är alltså krafters entré på scenen; det är deras inbrytning, det språng varmed de kommer instörtande från kulisserna, var och en med sin egen ungdomliga vigör.”⁶⁰⁶ Att studera uppkomsten av ett fenomen är enligt Foucault att utpeka ”platsen för en konfrontation”.⁶⁰⁷ Häri ligger ett värde med att studera hur tidig arbetshistorisk och kvinnohistorisk forskning diskuterades i recensioner. Den metaforiska platsen för konfrontation bestod i forskningens anspråk och reaktionerna på dessa: den antydda maktanalysen,

605 Carlsson, ”Prästeståndets kvinnohistoria”.

606 Michel Foucault: ”Nietzsche, genealogin, historien” [1971], i Michel Foucault: *Diskursernas kamp* (Eslöv: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2008) s. 109.

607 Ibid.

det tentativa ifrågasättande av vetenskapliga normer rörande kumulativ vetenskapssyn, materialval och objektivitetsideal.

Med tanke på den kontinuitet som gått att iakttä i diskussionerna om arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning från 1950-talet och framåt är det anmärkningsvärt hur ”uppkomsten” skyndats förbi i den historiografiska litteraturen. Benämningen av tidig arbetarhistoria som ”ortodox” eller ”intressanta undantag” och indelningen av kvinnohistoria i avgränsade utvecklingssteg, ”herstory–socialhistoria–genushistoria” eller ”och–hur–varför”, har det gemensamt att den forskning som publicerades före 1970 sällan uppfattats som relevant i egen rätt. Snarare förefaller tidiga insatser fylla funktionen som nödvändigt utvecklingssteg eller som språngbräda in i ett mer avancerat akademiskt studium.⁶⁰⁸

Motiven till arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning som uttrycktes i den historiografiska litteraturen har vilat tungt på kopplingen mellan text och kontext. De ”revolutionära studenterna” och de sociala och politiska rörelserna under 1970-talet har återkommande framställts som tillräckliga förklaringar till forskningens uppkomst och framväxt. Kopplingen mellan text och kontext har dessutom blivit starkare över tid, vilket till stor del tycks vara en oreflekterad upprepning av ett visst sätt att framställa uppkomsten och framväxten. I min tolkning av den historiografiska litteraturen har jag accentuerat att forskningsområden i stor utsträckning är ett resultat av denna typ av kollektiva framskrivande.

Det finns blott ett fåtal exempel i det undersökta historiografiska materialet som teoretiskt reflekterar över historiografi som genre. Jag tänker här på Lars Berggrens och Hans Wallengrens referenser till Georg G. Iggers användning av vändpunktsmetaforen (”turning point”).⁶⁰⁹ Berggren och Wallengren håller med Iggers om att det först i efterhand är möjligt att avgöra vad händelser betytt för att påverka framtiden, och utifrån det perspektivet argumenterar de för

608 Jfr Hemmings, *Why Stories Matter*, s. 38–42.

609 Berggren & Wallengren, ”Arbetarhistoria i brytningstid”.

att 1968 retrospektivt framstår som en tydlig vändpunkt. Som torde framgått är jag av en annan uppfattning. Jag anser att en anledning till att 1968 framstår som en vändpunkt är det sätt som detta årtal återkommande framställs och upprepas. Vändpunktsmetaforen är illa vald eftersom den förstärker föreställningar om ett före och ett efter, den bekräftar vedertagna föreställningar om forskningens historia snarare än kritiskt granskar dem.

Den refererade texten av Iggers (och Q. Edward Wang) inleds: ”’Turning point’ as a metaphor has a broad appeal to people interested in change.”⁶¹⁰ Formuleringen framställer fokus på förändring som något vissa forskare är intresserade av. Mot bakgrund av undersökningen av historiografisk litteratur i kapitel 1 måste detta anses vara en underdrift; fokus på förändring förefaller snarare vara den historiografiska litteraturens *raison d'être*. Det syns i uppdelningen av forskningen i avgränsade utvecklingssteg, framskrivandet av decenniespecifika trender och påtalandet av skillnader mellan äldre och nyare forskning.

Kanske är fokus på förändring något som förblir sig likt, något som inte ändras. Den historiografiska litteraturens upptagenhet vid förändring innebär paradoxalt nog att förändringsperspektivets kontinuitet kamoufleras. Westman Berg kritiserade Qvist för att sökandet efter originalitet i Fredrika Bremers författarskap var en illa vald uppgift eftersom de frågor Bremer och andra i hennes samtid brottades med hade diskuterats sedan antiken.⁶¹¹ Detta är en välkänd idéhistorisk sentens, att människors filosofiska undran genom historien är varianter på ett begränsat antal teman.⁶¹² Som idéhistorikern Ronny Ambjörnsson framhållit är det inte de filosofiska frågorna som är det intressanta i sammanhanget, utan hur de diskuterats.⁶¹³ I detta sam-

610 Q. Edward Wang & Georg G. Iggers: ”Introduction”, i Q. Edward Wang & Georg G. Iggers (red.): *Turning Points in Historiography. A Cross Cultural Perspective* (2002) s. 1.

611 Westman Berg, ”Senaste nytt om Fredrika Bremer”, s. 18.

612 Se Gordon, ”Contextualism and Criticism in the History of Ideas”; McMahon, ”The Return of the History of Ideas?”.

613 Ronny Ambjörnsson: *Ellen Key. En europeisk intellektuell* (Stockholm: Bonniers, 2012) s. 540.

manhang finns det också fog att tala om förändring – olika tider har närmat sig dessa frågor på skilda sätt.

Om jag för stunden bortser från att alla diskussioner har sina särdrag är det inte oviktigt att stanna upp inför det faktum att människor genom historien diskuterat likartade frågor. Det blottlägger en kontinuitet som trots diskussionernas alla särdrag ändå finns där. Givet att frågorna liknar varandra är det rimligt att anta att detta färgar av sig på diskussionerna. Med det i åtanke tappar begrepp som vändpunkt och förändring något av sin attraktionskraft och det blir tydligt att historiografiska studier även bör uppehålla sig vid vad som går igen.

ARBETARHISTORIA OCH KVINNOHISTORIA: EN JÄMFÖRELSE

Mot slutet av sin omfångsrika avhandling, och efter att på över tvåhundra sidor undersökt 1700- och 1800-talens textilslöjd och tidiga textilindustri, konstaterar Gustaf Utterström i *Jordbrukets arbetare*: ”Textilslöjden sysselsatte framför allt den kvinnliga arbetskraften, spinnsidan.”⁶¹⁴ Den som läser denna mening måste fråga sig hur författaren fram till dess lyckats undvika att nämna den könade arbetsdelningen som rådde på svensk landsbygd, att han under ett par hundra sidor undgått att kommentera sammansättningen av arbetskraften på grundval av kön.

Att arbetarhistorisk forskning haft en slagsida åt studier av manligt kodade arbeten och manliga arbetare påtalades i kapitel 1. Studier av arbetsförhållanden och levnadsvillkor, arbetsprocessen och facklig organisering har tenderat att analytiskt fokusera på klass oftare än kön. Hur det än blivit har klassperspektiv legat närmare till hands i studier av arbetarhistoria. Kritiken mot arbetarhistorisk forskning som alltför upptagen av manligt kodade arbeten och manliga arbetare började

⁶¹⁴ Gustaf Utterström: *Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet*. Del 2 (Stockholm: Tiden, 1957) s. 231.

göra sig hörd under 1980-talet.⁶¹⁵ Det var, som syntes i exempelvis Svenska kommittén för historisk arbetslivsforskning strategiska program, en framåtblickande kritik som pekade ut viktiga arbetarhistoriska ämnen som inte tillräckligt utforskats.⁶¹⁶ Nu framhölls vikten av att studera kvinnligt kodade yrken och kvinnliga arbetare i arbetarhistorisk forskning, samt att studera arbetarhistoriska ämnen ur könsperspektiv.

I det material som studerats uppvisar den kvinnohistoriska forskningen en större medvetenhet om klassaspekter än vad den arbetarhistoriska uppvisar om könsaspekter. Gunnar Qvists avhandling kan till och med sägas fokusera mer på klass än kön. 1800-talets reformarbete rörande arvsrätt, myndighet och näringsfrihet drevs framåt av en liberal opinion som argumenterade för att ett folkfattigt land som Sverige bättre behövde ta tillvara befolkningens arbetsförmåga. Det var emellertid inte sysselsättningen bland kvinnor på landsbygden eller i de lägre samhällsklasserna som prioriterades; den medelklasstyrd liberala pressen fokuserade i huvudsak på att ge medelklassens kvinnor bättre möjligheter till utkomst.⁶¹⁷ Eftersom dessa reformdebatter var en del av ståndssamhällets upplösning i vilket traditionella klassintressen utmanades, var det naturligt för Qvist och andra som studerade 1800-talets sociala frågor att förstå dessa ur ett klassperspektiv.

En av de mer tongivande könsteoretiska diskussionerna på senare år har rört begreppet ”kvinna”. Detta är en mångfasetterad diskussion som behandlar kön som historiskt föränderlig kategori, kön som språklig och kulturell konstruktion samt begreppet ”kvinna” som möjlighet och problem för feministisk kamp.⁶¹⁸ Trots att den tidiga

615 Se exempelvis Humlesjö, ”Manlighetskonstruktion i arbetarhistoria och fackföreningar”; Humlesjö, ”Manliga och sega strukturer”; Olsson, ”Från socialhistoria till samhällshistoria”; Wikander, *Kvinnors och mäns arbeten*, s. 17–20.

616 Berglund et al., ”Historisk arbetslivsforskning i Sverige under 1990-talet”.

617 Qvist, *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846*, s. 92–93.

618 För att bara nämna några av de mest namnkunniga exemplen: Judith Butler: *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity* (New York: Routledge, 1990); bell hooks: *Ain't I a Woman. Black Women and Feminism* (London: Pluto Press, 1982);

kvinnohistoriska forskningen beskrivits som saknandes teoretiska perspektiv på kön, är intrycket att de studerade publikationerna förhåller sig tämligen nyanserat till begreppet ”kvinna”. Vilka kvinnor som avses preciseras ofta i termer av klass, yrkeskategori eller genom uppdelningen landsbygd och stad. Incitamenten till dessa preciseringar skilde sig självfallet från de i senare års teoretiska diskussioner; för forskare som Qvist, Westman Berg och Åsbrink var preciseringarna närmast ett uttryck för den socialhistoriska forskningens generella fokus på strukturer och klassificering.⁶¹⁹

Som undersökningen av Qvists, Westman Bergs och Åsbrinks respektive Utterströms, Gustafssons och Bulls avhandlingar visade låg det implicit i ämnesvalen en ambition att synliggöra maktförhållanden i historisk tid. De köns- eller klassteoretiska referenser som står att finna i de olika arbetena är emellertid sparsamma. Det handlar om enstaka referenser till teoretiska arbeten utan någon vidare ambition att låta dessa genomsyra framställningen. Åsbrink citerade vid två tillfällen Simone de Beauvoirs *Le deuxième sexe* (1949) och Gustafsson refererade vid ett tillfälle till Karl Marx *Das Kapital* (1867).⁶²⁰ Min undersökning har på den punkten konkretiserat det Yvonne Hirdman beskrivit som ”dolda antaganden och tysta teorier” i den socialhistoriska forskningen.⁶²¹

Vanligare i avhandlingarna var förekomsten av befolkningsteori och ekonomisk teori. Exempelvis satte Thomas R. Malthus *An Essay on the Principle of Population* (1798) och Adam Smiths *Wealth of Nations* (1776) sin prägel på såväl den arbetarhistoriska som den kvinnohis-

Denise Riley: 'Am I that name?' *Feminism and the Category of 'Women' in History* (Basingstoke: Macmillan, 1988); Joan Wallach Scott: *Only Paradoxes to Offer. French Feminists and the Rights of Man* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996).

619 Jfr Burke, *History and Social Theory*; Hobsbawm, "From Social History to the History of Society", s. 21–22; Joan Wallach Scott: *The Fantasy of Feminist History* (Durham: Duke University Press, 2011) s. 9–10.

620 Gustafsson, *Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913*, s. 55; Åsbrink, *Studier i den svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället åren 1809–1866*, s. 20, 371, 465, not 10.

621 Hirdman, "Vad är kvinnohistoria?", s. 16–17.

toriska forskningen. Detta hade att göra med att båda inriktningarna lutade sig mot Eli F. Heckschers arbeten för att underbygga demografiska och ekonomisk-historiska resonemang. Eftersom Heckscher givit malthusianska och merkantilistiska förklaringsmodeller en framskjuten plats fick detta genomslag i den forskning som refererade honom. I kapitel 4 framhölls förvisso att Ernst Söderlund och Utterström uttryckt en viss skepsis mot befolkningsteori och ekonomisk teori som den företrätts av Heckscher, men det hindrade dem inte från att utförligt referera hans resultat.

Slutet av Qvists *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846* rymmer en exkurs, en fristående mindre studie som tematiskt ansluter till avhandlingens huvudfokus. I exkursen diskuterar Qvist textilindustrins utveckling och de sätt på vilka kvinnor tog plats inom denna. Tämmligen omgående står det klart att exkursen är en vidareutveckling av några av resultaten i Per Nyströms avhandling *Stadsindustriens arbetare före 1800-talet* (1955).⁶²²

Nyström hade studerat textilindustrin ingående eftersom den var en betydande del av 1700- och 1800-talens stadsmanufaktur. Trots att merparten av arbetskraften inom denna näringsgren utgjordes av kvinnor ägnade Nyström inte något större utrymme åt att diskutera den könsbaserade arbetsdelningen. Tvärtom uppvisade Nyström en viss tveksamhet inför att tillerkänna de kvinnor som arbetade som spinnerskor status som arbetare, eftersom spånaden företogs i hemmet och därmed räknades som okvalificerat arbete.⁶²³ Istället studerade han vad som vid ett tillfälle benämndes ”de egentliga yrkesarbetarna”, närmare bestämt arbetsdelningen mellan mästare och gesäll, samt mästarnas gradvisa statustapp gentemot kapitalistiska fabrikörer.⁶²⁴

På liknande sätt som i Utterströms undersökning av textilslöjd

622 Per Nyström: *Stadsindustriens arbetare före 1800-talet. Bidrag till kännedom om den svenska manufakturindustrien och dess sociala förhållanden* (Stockholm: Tiden, 1955).

623 Ibid., s. 144.

624 Ibid.

och tidig textilindustri fokuserade Nyström endast till ringa del på kvinnliga arbetare. Detta trots att kvinnor efterhand kom att inneha kvalificerade positioner vid textilfabrikerna, främst som väverskor.⁶²⁵ Det är kvinnornas väg in i textilfabriken och fram till de kvalificerade arbetsuppgifterna som Qvist ställer som syftet med exkursen:

Det mest kvalificerade arbetet i textilfabrikerna var vävningen, sedan gammalt de specialutbildade mästarnas och gesällernas monopol. Kvinnornas förmåga att intränga på detta arbetsfält skall här bli föremål för närmare utforskning.⁶²⁶

Utgångspunkten för Qvists analys var att skråsystemet hindrade kvinnor att inneha kvalificerade arbeten inom textilmanufakturerna. Som kännetecknande för hans avhandling i övrigt framhöll han politiska reformer som särskilt betydande för att kvinnor skulle ta sig in på områden de tidigare varit utestängda från (i det aktuella fallet 1770 års hallordning som underminerade mästarnas och gesällernas vävningsmonopol). Exkursen anlade ett slags konkurrensperspektiv: Genom användningen av uttryck som ”erövring” och ”tävlan mellan könen” skrev Qvist fram en tydligare maktkamp mellan kvinnor och män om arbetstillfällena.⁶²⁷ Dessutom tillskrevs kvinnor aktörskap då de sades ”förstått att utnyttja” de möjligheter som 1770 års hallordning, och turerna kring denna, möjliggjorde.⁶²⁸

Vad exemplet lär är att gränserna mellan arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning var ömsom skarpa, ömsom flytande. Frånvaron av könsperspektiv i Nyströms och Utterströms undersökningar av textilslöjd och textilindustri synliggör tämligen uppenbara skiljelinjer mellan arbetarhistoria och kvinnohistoria. Nyström var ovillig att tillerkänna den arbetskraft som var löst kopplad till företaget status

625 Qvist, *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846*, s. 326–327.

626 *Ibid.*, s. 327.

627 *Ibid.*

628 *Ibid.*, s. 328.

som arbetare, och Qvists exkurs kan tolkas som en kvinnohistorisk omarbetning av *Stadsindustriens arbetare före 1800-talet*. Samtidigt ger både Utterströms och Nyströms avhandlingar mängder med upplysningar om kvinnohistoriskt relevanta spörsmål. Det sätt på vilket Qvist nyttjade resultaten i ett arbetarhistoriskt arbete visar att forskning som inte direkt förknippades med kvinnohistoria kunde hysa en sådan potential. Dessutom innebar Qvists vidareutveckling av resultaten i en arbetarhistorisk avhandling att han i sin kvinnohistoriska undersökning tangerade att skriva arbetarhistoria.

Detta tangerande är inte unikt för Qvist. De avhandlingar som behandlade kvinnofrågor under 1800-talet hade att befatta sig med ämnen som begränsade kvinnors möjligheter att fullt ut delta i samhällslivet. I detta var skråsystemets utestängningsmekanismer en framträdande aspekt. Karin Westman Bergs diskussion av Almqvists romangestalt Sara Videbeck förhöll sig även den till tidens näringslagstiftning. Det var emellertid inte lagstiftningen som sådan som var på tapeten, utan hur Sara Videbeck personifierade hantverkaren och näringsidkaren. Genom att framhålla dessa aspekter av Almqvists *Det går an* kan Westman Berg sägas ha rört sig i en terräng som gränsade mellan arbetarhistoria och kvinnohistoria.

KONTINUITET OCH FÖRÄNDRING

De bevingade orden om att det inte två gånger går att stiga ned i samma flod anspelar på det sätt som förändring pågår hela tiden, att varje stund är förgänglig. Därutöver sätter uttrycket fingret på att fenomen som upplevs som kontinuerliga också är stadda i förändring – kontinuitet är inte detsamma som konstans. Den här avhandlingen har närmat sig frågan om kontinuitet och förändring inom en akademisk kontext. Syftet har varit att undersöka hur nya forskningsinriktningar förhåller sig till och utmanar olika vetenskapliga normer och konventioner. Ett grundantagande har varit att både forskningens innehåll och eftermäle förhandlas i spänningsfältet mellan vetenskapliga publikationer, recensioner och historiografisk litteratur. Genom exem-

plen arbetarhistoria och kvinnohistoria har ett antal aspekter av hur vetenskapliga förhandlingar gestaltar sig kunnat synliggöras.

Som framhållits är forskningspublikationer och recensioner delaktiga i framskrivandet av ett forskningsområdes innehåll och form. Det är emellertid sällan genom explicita formuleringar som området skrivs fram. Snarare handlar det om mer implicita aspekter av publikationer och recensioner: ämnesval, erkännande eller utmanande av vetenskapliga normer och positionering gentemot tidigare forskning. Uttryckliga formuleringar om vad som kännetecknar ett visst forskningsområde hör istället den historiografiska litteraturen till. I denna litteratur framhålls både vad och vilka som ansetts utgöra ett område vid en viss tidpunkt.

Återkommande har nämnts att 1970-talet konstruerats som en startpunkt för arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning. Detta har i sin tur inneburit att studier från detta decennium och framåt varit de som framhållits då forskningens historia ska tecknas. Eftersom de publikationer som diskuterats i den här undersökningen är skrivna före 1970-talet, samt att de förekommer sparsamt i den historiografiska litteraturen, finns det anledning att fråga sig: Är de att betrakta som arbetarhistorisk eller kvinnohistorisk forskning överhuvudtaget? Måste en publikation benämnas arbetarhistoria eller kvinnohistoria för att den ska bli det?

Frågorna kan tyckas senkomna, men det finns goda argument för att ha väntat med att ställa dem. Då en viss typ av forskning upprepade gånger nämns i den historiografiska litteraturen kommer den efterhand att bli idealtypisk. Det har inte legat i mitt intresse att uppätta kriterier för vad som faller innanför eller utanför kategorierna arbetarhistoria och kvinnohistoria. Inte heller har jag förslagit att den forskning som behandlats i de fyra delstudierna är samma slags arbetarhistoria eller kvinnohistoria som bedrevs från 1970-talet och framåt. Däremot har ambitionen varit att påvisa att de likheter som står att finna mellan forskning och diskussioner om forskning över tid underskattas när 1970-talet framhålls som en startpunkt och inflytandet från sociala och politiska rörelser ses som huvudsaklig katalysator.

Historiografisk litteratur har en på många sätt betydelsefull traditionsförmedlande funktion, som överblick över äldre forskning och som bedömning av forskningens utveckling och förändring. Med tanke på vilken särställning den historiografiska litteraturen har för att förmedla dessa kunskaper är det viktigt att den emellanåt fokuseras i metastudier.

Den här avhandlingen har uppmärksammat betoningar och gränsdragningar i historiografisk litteratur som behandlar arbetarhistoria och kvinnohistoria. Mer än något har undersökningen visat att framträdande historiografiska berättelser, som kopplingen mellan forskning och radikalitet inom arbetarhistoria och utvecklingsberättelsen ”herstory–socialhistoria–genushistoria” inom kvinnohistoria, uppriktar skiljelinjer mellan äldre och nyare forskning. Oavsett om det föreligger skillnader eller inte – eller rättare sagt, är det rimligt att anta att det alltid existerar kvalitativa skillnader mellan vetenskapliga publikationer – är det relevant att fråga sig varför vissa skillnader anses viktiga att understryka och varför vissa skillnader upprepas i en sådan utsträckning att de blir del av en etablerad historiografisk berättelse.

På den punkten har jag förespråkat värdet av att utforska sammanhang som varit mindre framgångsrika i kampen om en plats i den historiografiska litteraturen. Målet för ett sådant utforskande bör enligt mitt förmenande inte vara att korrigera tidigare framställningar eller tvista om vilken forskning som varit mest betydande eller vilka skillnader som varit mest avgörande. Ett värde med att studera äldre sammanhang ånyo är att visa att fler exempel än de som är förekommande i den historiografiska litteraturen kan användas för att ge insikter om forskningens dynamik och den vetenskapliga förhandlingens processer.

Ett analytiskt grepp jag använt har varit att betona kontinuitet framför förändring. Med tanke på hur framträdande betoningen på förändring är i både forskning och historiografisk litteratur får jag intrycket av att detta mått helt enkelt värderas som mer intressant. Jag är emellertid inte övertygad om att det är på ett vetenskapligt plan som detta mått alltid finner sin motivering. Snarare förefaller det vara som positionering mot äldre forskning och som en önskan bland fors-

kare om att vara del av en progressiv utveckling som gör betoningen på förändring attraktiv.

Vad har då betoningen på kontinuitet bidragit med för vetenskapliga insikter? Vad tillför den här avhandlingen historiografisk forskning generellt? Främst har jag härmed kunnat relativisera de startpunkter och framstegsberättelser som existerar i den undersökta litteraturen. För att tala med Wendy Brown har jag ägnat mig åt att historisera dessa startpunkter och framstegsberättelser.⁶²⁹ Betoningen på kontinuitet ska emellertid inte uteslutande ses som en kritisk anmärkning mot historiografisk litteratur, utan ska även uppfattas som ett teoretiskt bidrag till historiografisk forskning mer allmänt. Som framhållits har tidigare historiografiska studier tenderat att överta de startpunkter som redan är i omlopp. I framtida studier bör därför större vikt läggas vid vilka betoningar och gränsdragningar som görs och vilka effekter dessa har än vad som tidigare varit fallet.

Det finns en dubbelhet i Herakleitos fragment om att det inte två gånger går att stiga ned i samma flod – fragmentet påtalar på samma gång tidens flyktiga och beständiga karaktär. Detsamma kan sägas gälla förhandlingar om kunskap och vetenskapliga normer. Trots alla särdrag som enskilda diskussioner erbjuder finns det något omisskännligt som går igen. Diskussionerna är floden, att stiga ned i dessa diskussioner ger en påtaglig känsla av att allt ändras och att allt förblir sig likt.

629 Brown, *Politics Out of History*, s. 100–102.

SUMMARY

BEFORE RESEARCH BECAME RADICAL

*A Historiographical Study of
Labour History and Women's History*

This thesis studies the emergence of Labour History and Women's History as academic fields of research in Sweden after World War II. The aim is to study the ways in which Labour History and Women's History were presented in early writings: in research publications, book reviews, and scholarly debates. Labour History and Women's History emerged within, and engaged scholars from, a wide range of academic disciplines such as Economic History, History, and History of Literature. A key issue is to discuss whether or not these early writings challenged norms of knowledge production. How did Labour History and Women's History approach epistemological and methodological standards?

The point of departure is various historiographical accounts of the emergence of Labour History and Women's History. By making a close connection between research and the social and political movements of the time, previous historiographical accounts have placed the emergence of Labour History and Women's History in the 1970s. Although there is no doubt that this particular kind of research became popular in the 1970s, the construction of the 1970s as a starting point is problematic. Both in Sweden and internationally, labour history and women's history have been produced since the turn of the twentieth century.

Following the work of Clare Hemmings, the study begins by exploring historiographical narratives of Labour History and Women's History. In her influential book, *Why Stories Matter. The Political Grammar of Feminist Theory* (2011), Hemmings similarly discusses historiographical narratives about Gender Studies. These narratives, as Hemming suggests, are often staged as stories of progress, in which research is described as having travelled from early sketches to advanced studies, from a primitive past to a theoretically informed present. While historiographical narratives certainly reflect aspects of the history of a field, they tend to build around widespread assumptions rather than on thorough investigations of past research. This view of historiographical narratives makes them a blend of historical writing, memory politics, and strategic positioning.

The focal point of the study of historiographical narratives of Labour History and Women's History is to disclose various processes of demarcation. It can be stated that research published from the 1970s and onwards upholds a dominant position in historiographical accounts, which has rendered research published earlier less visible. When explaining the emergence of Labour History and Women's History it is therefore relevant to probe the questions: What motivates such a strong emphasis on the social and political movements of the 1970s? What are the stated differences between research coming before and after the 1970s?

After showing that earlier writings play a marginal role in the historiographical narratives about Labour History and Women's History, the thesis turns to an empirical study of research published during the 1950s and 1960s. What these publications have in common is that they all provoked debate in book reviews, academic journals, and cultural magazines when they were published; however, in historiographical accounts they are conspicuously absent. This calls for a study of what kind of issues these publications gave rise to in internal debates and what epistemological and methodological norms they were considered to have challenged. Such an inquiry contributes not only to the historiographical knowledge of Labour History and Women's History;

it theoretically engages with historiographical writing as a scholarly genre. The thesis consists of four case studies of research published during the 1950s and 1960s. A brief overview of these case studies will be presented below.

Chapter 1. *Historiographical Narratives*. This chapter analyses narratives of Labour History and Women's History as they appear in a broad selection of historiographical writing such as academic articles, conference papers, and course literature. The study reveals that narratives change over time and that they often convey expectations about present day research rather than presenting knowledge about research in the past. Texts discussing Labour History have tended to portray research published during the 1970s as theoretically driven and influenced by issues concerning the social and political movements of the time. Meanwhile, previous research has been described as empirically dense and accused of confirming the ideology of the labour movement and the Social Democratic Party.

Texts discussing Woman's History have to a large extent focused on issues relating to legitimacy and professionalization. Quite a few texts revolve around the question of whether women's history can be based on epistemological and methodological standards of the historical profession; or, if Women's History requires the development of theories and methods not represented in traditional research. A dominant narrative that emerges borrows from a progressive model presented by historian Joan W. Scott in the mid-1980s. According to Scott, Women's History as a field of research has advanced through three different stages: first, a phase of herstory; second, a phase of social history; and third, a phase of gender history. This historiographical schema was adopted in the accounts of Women's History in Sweden.

Chapter 2. *Woman's History in Three Dissertations*. This chapter studies three dissertations from the beginning of the 1960s: historian Gunnar Qvist's *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846* (*The Issue of Women in Sweden 1809–1846*); literary historian Karin Westman Berg's *Studier i C. J. L. Almqvists kvinnosyn* (*Studies in C. J. L. Almqvist's*

Views on Women); and religious historian Eva Åsbrink's *Studier i den svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället åren 1809–1866* (*Studies in the Swedish State Church's Views on Women's Status in Society, 1809–1866*). The first two received critical acclaim whereas the last stirred up an intense debate. The chapter discusses these three publications through an intertextual approach, it deals with the debate provoked by Åsbrink's dissertation, and it discusses how the authors have been depicted in retrospect.

Chapter 3. *The Fredrika Bremer Conflict*. This chapter investigates the scholarly reception of Gunnar Qvist's *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation* (*Fredrika Bremer and the Emancipation of Women*). In his book, Qvist studies the political thinking of famous Swedish writer Fredrika Bremer (1801–1865). At odds with previous research, he makes an argument about Bremer's impact on political decision-making in which he claims that Bremer's influence has been overestimated. This provoked a whole series of critical responses, in book reviews and in internal debate, which besides discussing the historical knowledge of Bremer also debated various epistemological and methodological considerations in relation to Women's History. The debate revealed two opposing strands of Women's History, one subscribing to a cumulative and objectivistic tradition and another arguing for a historical research that explores power structures.

Chapter 4. *Rural History as Labour History*. This chapter deals with economic historian Gustaf Utterström's dissertation, *Jordbrukets arbetare* (*Rural workers in Sweden*), in which he studies population growth and processes of proletarianisation in Sweden during the eighteenth and nineteenth centuries. As part of a wider research programme funded by Landsorganisationen (the Swedish Trade Union Confederation), Utterström was expected to explicitly contribute to the field of Labour History. However, the book that he delivered was largely influenced by the French *Annales* movement and considered too broad to be labelled Labour History. Utterström had most certainly written something about peasants and rural workers but he had also written about climate fluctuations, technical innovations,

travellers, politics, trade, etc. The discussions of Utterström's book show that not all current trends in historical research were considered apt for the writing of labour history.

Chapter 5. *Autobiographies of Working Class People and Source Criticism*. This chapter offers a comparative analysis of a Swedish and a Norwegian dissertation: economic historian Bo Gustafsson's *Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913* (*Sawmill Workers in Northern Sweden 1890–1913*) and historian Edvard Bull's (the younger) *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd* (*Labour Conditions during the Industrial Revolution*). In the mid-1900s, folklore museums in several Nordic countries collected autobiographies written by elderly working class people. These workers had experienced different branches of nineteenth century industrial life and the collection of autobiographies was part of a documentation of the industrial revolution in the Nordic countries. Both Gustafsson and Bull studied these autobiographies in order to describe labour conditions and the standard of living among sawmill workers. Their critical discussions of the source material expose a tension between quantitative and qualitative research.

Chapter 6. *Concluding Discussion*. Against the backdrop of the study of historiographical narratives and the four case studies, the final chapter contains a retake on the theoretical perspectives, a comparison between Labour History and Women's History, and some concluding remarks. The study confirms that historiographical accounts of Labour History and Women's History enact a kind of progress narrative. However, through the historiographical schema herstory–social history–gender history, progress narratives are more visible in accounts of Women's History. Narratives of Labour History are more often constructed around the connection between research and social and political movements, emphasizing starting points over progress. What can be stated is that both sorts of narrative support the idea that research transforms over time and that it changes from one time to another.

This view is challenged by the four case studies. Several of the

subjects that have been associated with the academic context of the 1970s were proven to exist in discussions predating this decade. For example, discussions of power structures relating to class and gender and the critique of traditional epistemological and methodological standards both share similarities with discussions said to have been initiated in the 1970s. Consequently, the thesis highlights the importance of not solely focusing on progress and change in studies of past research, but also examining similarities and continuities. By focusing on similarities and continuities, it is argued that recurrent processes and dynamics relating to research can be disclosed.

FÖRFATTARENS TACK

Det är upplyftande att lista de personer jag önskar tacka. Det blir då uppenbart att forskarutbildningen varit en resa som företagits tillsammans med andra. Jag känner mig ödmjuk inför de miljöer jag haft förmånen att verka i och de personer jag haft glädjen att samarbeta med.

Min huvudhandledare har varit Kjell Jonsson. När vi först träffades var jag halvvägs in i forskarutbildningen, men långt ifrån halvvägs med avhandlingsarbetet. Det har varit stimulerande att ha Kjell som handledare. Han har en beundransvärd analytisk förmåga bestående av lika delar akademisk beläsenhet och politisk medvetenhet. Kjell har hjälpt mig att verklighetsförankra min undersökning och att få den att anta rimliga proportioner. På oräkneliga ställen har hans kommentarer hjälpt mig stärka argumentationen och klargöra resonemangen. Dessutom har han en redaktörs öga för text, en tillgång som gjorde det mindre skrämmande att lämna ifrån sig avhandlingsmanuset till tryck. Att jag lyckats ro denna avhandling i land är till stor del tack vare Kjell.

Min biträdande handledare har under hela forskarutbildningen varit Svante Norrhem. Det engagemang som Svante lagt ned på mitt avhandlingsprojekt överstiger vida vad som kan förväntas av en biträdande handledare. Det är med känslor av lust och respekt jag gått till våra otaliga möten och det är med samma känslor jag lämnat dem.

Med sina sokratiska frågor har Svante – igen och igen – fått mig att inse vad jag egentligen skrivit. Därtill har Svante visat en vänskaplig lojalitet mot mig som varit en livlina vid mer än ett tillfälle under forskarutbildningens gång. Svante är min sanna förebild inom akademien.

Den person som tog hand om mig då jag inför forskarutbildningen flyttade tillbaka till Umeå efter att ha varit exilumebo i Stockholm under ett tiotal år, var Åsa Bergenheim. Innan andra uppdrag omöjliggjorde för Åsa att handleda mig, hann hon med att förankra mig som både forskande och undervisande doktorand. Åsas filosofi om hur man arbetar effektivt är lika enkel som genial: Arbeta när du arbetar, var ledig när du är ledig. Så gott jag kunnat har jag försökt leva upp till detta credo.

Vid mitt slutseminarium tillförde Per Wisselgren en sådan kvantitet perspektiv på mitt projekt att jag för en stund trodde att jag skulle behöva skriva en ny avhandling. Sedan upptäckte jag att de kommenterar som Per hade syftade till att förstärka redan befintlig text, inte att skriva om den. Per har en skarpslipad blick för hur texter kan förbättras och han har en fingertoppskänsla för vad som är viktigt och oviktigt. Jag känner en enorm tacksamhet över det ambitiösa sätt han tog sig an uppgiften som slutseminarieopponent.

När jag summerar de som läst hela eller delar av mitt manuskript vid olika stadier i utvecklingen blir jag närapå generad. Var slutar mina egna tankar och var börjar alla insiktsfulla kommentarer? I en rad ska jag föra fram följande personer för deras engagerade läsningar: Pia Laskar, Bosse Holmqvist, Sara Edenheim, Åsa Karlsson Sjögren, Åsa Bergenheim, Tom Ericsson, Jonny Hjelm, Synne Myreböe, Henrik Åström Elmersjö, Petter Hellström, AnnaSara Hammar, Christer Nordlund, Anna Larsson, Peter Bennesved, Martin Almbjär, Tomas Karlsson, Linn Holmberg. Särskilt vill jag uppmärksamma Pia Laskar och Bosse Holmqvist som följt mig sedan grundutbildningen. Jag har svårt att föreställa mig var min akademiska karriär befunnit sig utan deras vägledning, rättframma åsikter och hjärtliga stöd.

Under åren som doktorand har jag haft förmånen att verka vid Institutionen för idé- och samhällsstudier vid Umeå universitet. Här

har jag varit uppbackad av ett välbesökt och kreativt högre seminarium, administrativ personal och trevliga luncher med kollegor. Speciellt nära har den alltid så skarpsinniga Bodil Formark varit. Bodil personifierar en konstnärlig integritet och stilistisk talang, ack så sällsynt inom akademien. Jag har även haft tillfälle att presentera min forskning vid andra lärosäten, på kurser och på diverse konferenser. Av särskild betydelse har besök i slutskedet av avhandlingsskrivandet vid Nordiska kvinno- och genushistorikermötet i Stockholm 2015, Arbetarhistorikermötet i Landskrona 2015 och Högre seminariet i idé- och lärdoms historia vid Lunds universitet varit. Därtill vill jag hylla *Intergender* för deras oslagbara forskarutbildningskurser.

Kontakten med Gunhild Kyle har legat som en grundton genom hela mitt avhandlingsarbete. Det var en ära att intervjuas Gunhild och ta del av hennes livliga minnen. Gunhild fick mig att få upp ögonen för hur djupt det akademiska livet kan genomsyra livet i stort. Efter att Gunhilds syn försämrats har fortsatt kontakt möjliggjorts genom Sissela Kyle. Min lycka gjordes när Sissela berättade att Gunhild skrockat förtjust då hon läste upp prologen för henne.

Några ytterligare sociala sammanhang jag befunnit mig i under skrivandets gång ska nämnas: Doktorandkollektivet med alla våra doktorandpolitiska initiativ och filosofiska samtal. Det otvungna sätt som vi backat upp varandra har betytt mycket för mig. Vänner och kollegor på andra lärosäten: Inna Sevelius, Daniel Strand, Annelie Drakman med flera personer. Det har känts förtröstansfullt att veta att det finns ett ställe att åka till för att revitalisera tankarna de gånger jag tappat fart och riktning: Kungliga Biblioteket. Dessutom vill jag uppmärksamma nära vännerna David Lundberg, Kalle Lundin och Anders Öhberg som jag följts åt med länge nu och som jag skattar mig lycklig över att ha i mitt liv.

För att avhandlingen skulle bli en bok har framför allt två personer varit omistliga: Erik Olofsson, som satt och formgett, och Christer Isell, som förlagt. Erik har en ambitionsnivå som saknar motstycke, allt han gör är mönstergillt. Efter att ha känt varandra länge fick vi äntligen chansen att arbeta tillsammans. Och så Christer som för-

modligen är Sveriges trevligaste förläggare, aldrig hade jag kunnat tro att det kan vara så friktionsfritt att ge ut en bok på förlag.

Vidare vill jag nämna mina föräldrar och min syster. Jag kommer från ett enkelt hem med de finaste av människor: Maritha Backlund, Tommy Nyström och Sandra Backlund. Vi blir alla äldre och jag blir rörd över de minnen vi delar. Den uppmuntrande stämning som råder mellan oss är den grund på vilken jag byggt min klassresa.

Sedan jag inledde forskarutbildningen 2010 har jag blivit förälder till två underbara personer: Lilly och Assar. Ni, mina barn, har på allvar fått mig att inse att akademiker är något jag kan vara på kontorstid och att de böcker jag trott mig måsta läsa eller de ord jag trott mig måsta sätta på pränt finns kvar även dagen efter. Jag älskar er.

Genom hela resan har Christina Degerström, min kärlek, varit denna avhandlingens främsta tillskyndare. Alla utkast du läst och kommenterat, alla fantastiska upplevelser vi haft och all vardag vi klarat av... De vackraste orden – mitt innerligaste kuckelur – sparar jag åt dig.

Humanisthuset i Umeå
Hösten 2015

Daniel Nyström

ARKIV

Göteborg:

Landsarkivet Göteborg (GLA)

Landshövding Per Nyströms arkiv

Tidningsartiklar och smärre tryckta skrifter (L1)

Tidningsurklipp och annat tryck om P Nyström (L2)

KvinnSam

Karin Westman Bergs papper

Material från könsrollsseminariet 1967–1979 (vol. 7–8)

Klippsamling

Stockholm:

Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB)

Landsorganisationen i Sverige

Den svenska arbetarklassens historia

Tidens förlags arkiv

Den svenska arbetarklassens historia

Nordiska museets arkiv

Sågverksarbetarminnen

TIDNINGAR OCH TIDSKRIFTER

*Aftonbladet**Arbetarbladet**Arbetarhistoria**Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia**Dagens Nyheter**Economy and History**Expressen**Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning**Hertha**Historisk tidskrift**Historisk tidskrift* (Norge)*Häftet för kritiska studier**Kvinnovetenskaplig tidskrift*

INNAN FORSKNINGEN BLEV RADIKAL

Nya Norrland
Scandia
Scandinavian Economic History Review
Stockholms-Tidningen
Svenska Dagbladet
Sydsvenska Dagbladet Snällposten
Uppsala Nya Tidning

DATABASER

DokHist (dokhist.se)
LIBRIS (libris.kb.se)
Nationalencyklopedin (ne.se)
Oria (oria.no)
REX (rex.kb.dk)

INSPELADE SAMTAL

Gunhild Kyle, 4 mars 2010 (i författarens ägo)
Gunhild Kyle, 12 mars 2012 (i författarens ägo)

DOKUMENTÄRFILM

Cnattingius, Anna: *Pionjärer inom svensk kvinnoforskning*. Uppsala: Centrum för kvinnliga forskare & kvinnoforskning, 1987

OPUBLICERADE UPPSATSER

Björk, Ragnar: "Två svenska historiker", Doc Rolf Torstendahls specialseminarium fred. 7.10.77, kl 13 (seminariummet). Uppsala: 1977
Leidner, Paula: "Per Nyströms historiesyn", Professor Birgitta Odén-Dunér's trebetygseminarium torsdagen den 28 april 1966. Lund: 1966

LITTERATUR

Ahmed, Sara: *Differences that Matter. Feminist Theory and Postmodernism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998
Algrim, Karin: "Säningskvinnan. Från Petreacirkeln till kvinnolitteraturprojektet", i Birgitta Paget, Birgitta Svanberg, Barbro Werkmäster, Margareta Wirmark & Gabriella Åhmansson (red.): *Kvinnor och skapande. En antologi om litteratur och konst tillägnad Karin Westman Berg*. Stockholm: Författarförlaget, 1983
Ambjörnsson, Ronny: *Ellen Key. En europeisk intellektuell*. Stockholm: Bonniers, 2012
Andresen, Carl Eric, Jørgen Burchardt & Flemming Mikkelsen: *Arbejdererindringer. Metode, kildekritik, indsamling, benyttelse*. Århus: Universitetsforlaget i Aarhus, 1979
Ankersmit, F. R.: *Historical Representation*. Stanford: Stanford University Press, 2001

- Artéus, Gunnar & Klas Åmark (red.): *Historieskrivningen i Sverige*. Lund: Studentlitteratur, 2012
- Back, Pär-Erik: "Jätteverk om jordbrukets arbetare", *Arbetarbladet*, 19 juli 1957
- Bardh, Ulla: "'Gläd dig och djupna i ditt liv'. Kvinnoteologiska kommentarer kring Karin Westman Berg", i Birgitta Paget, Birgitta Svanberg, Barbro Werkmäster, Margareta Wirmark & Gabriella Åhmansson (red.): *Kvinnor och skapande. En antologi om litteratur och konst tillägnad Karin Westman Berg*. Stockholm: Författarförlaget, 1983
- Bentley, Michael: *Companion to Historiography*. London: Routledge, 1997
- Berggren, Lars: "Går det att skriva arbetarhistoriska synteser?", *Historisk tidskrift* 123, nr 2 (2003)
- Berggren, Lars & Hans Wallengren: "Arbetarhistoria i brytningstid", i Victor Lundberg (red.): *Arbetarhistoria i brytningstid. Landskrona i maj 2005*. Landskrona: Centrum för Arbetarhistoria, 2007
- Berglund, Bengt, Lars Ekdahl, Christina Florin, Anita Göransson, Alf Johansson, Lars Olsson, Birger Simonsson, Thommy Svensson, Annette Thörnquist, Christina Carlsson-Wetterberg, Ulla Wikander & Klas Åmark: "Historisk arbetslivsforskning i Sverige under 1990-talet. Ett forskningsstrategiskt program. Svenska kommittén för historisk arbetslivsforskning", *Historisk tidskrift* 110, nr 4 (1990)
- Bjurling, Oscar: *Att studera ekonomisk och social historia. En introduktion*. Stockholm: Norstedts, 1966
- Björk, Ragnar & Alf W. Johansson (red.): *Svenska historiker. Från medeltid till våra dagar*. Stockholm: Norstedts, 2009
- Björklund, Jörgen & Ulf Olsson (red.): *Gustaf Utterström 1911–1985. Efterlämnad uppsats och bibliografi*. Umeå: Umeå universitet, 1987
- Bjørkvik, Halvard & Randi Bjørkvik: "Dei kulturhistoriske musea og arbeidarkulturen", i Edvard Bull, Per Fuglum & Jarle Simensen (red.): *Historie nedenfra. Festskrift til Edvard Bull på 70-årsdagen*. Oslo: Universitetsforlaget, 1984
- Björnsson, Anders: "Per Nyström (1903–1993). Radikal historiker och politiker", i Ragnar Björk & Alf W. Johansson (red.): *Svenska historiker. Från medeltid till våra dagar*. Stockholm: Norstedts, 2009
- Blazevic, Dunja: *Jakten på et fagfelt. Den skandinaviske kvinne- og kjønnshistoriens fremvekst i skjæringsfeltet mellom historieforskning og kvinne- og kjønnsforskning*. Bergen: Universitetet i Bergen, 2015
- Bloch, Marc: *Apologie pour l'Histoire, ou Métier d'Historien*. Paris: Librairie Armand Colin, 1949
- *The Historian's Craft*. Manchester: Manchester University Press, 1954
- Blom, Conny: *Doktorsavhandlingarna i historia 1890–1975. En kvantitativ studie*. Delrapport inom UHÄ-projektet Forskarutbildningens resultat 1890–1975, 8. Lund: Historiska institutionen, 1980
- Blom, Ida: "Kvinnehistorie. Ledd i historieforskningen og ledd i kvinneforskningen", *Historisk tidsskrift* (Norge) 64, nr 4 (1985)
- Boëthius, Bertil: "Behöver vår historievetenskap lägga om sin kurs? Ett diskussionsinlägg i anslutning till professor Erik Lönnroths essaysamling 'En annan uppfattning'", *Historisk tidskrift* 70, nr 3 (1950)

- ”Principfrågor. En fortsatt debatt”, *Historisk tidskrift* 71, nr 1 (1951)
- Boëthius, Ulf: ”En ny Almqvist-bild”, *Upsala Nya Tidning*, 18 augusti 1962
- ”Eva Åsbrinks avhandling”, *Upsala Nya Tidning*, 11 juli 1962
- ”Fredrika Bremer och kvinnans frihet”, *Svenska Dagbladet*, 18 juni 1966
- ”Vår förhållade kvinnofråga”, *Upsala Nya Tidning*, 14 mars 1961
- Braudel, Fernand: ”Histoire et sciences sociales. La longue durée”, *Annales: Économies, sociétés, civilisations* 13, nr 4 (1958)
- ”History and the Social Sciences. The Long Term”, *Social Science Information* 9, nr 1 (1970)
- Brown, Wendy: *Politics Out of History*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2001
- Bull, Edvard: *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd. Tre norske industristrøk*. Oslo: Norsk Folkemuseum, 1958
- *Arbeidsfolk forteller fra sagbruk og høvleri*. Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1955
- ”Svar til Knut Mykland og Andreas Holmsen”, *Historisk tidsskrift* (Norge) 39, nr 3 (1958)
- Burke, Peter: *Annales-skolan. En introduktion*. Göteborg: Daidalos, 1992 (1990)
- *History and Social Theory*. Cambridge: Polity, 1992
- Burman, Carina: *Bremer. En biografi*. Stockholm: Bonniers, 2001
- Butler, Judith: *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge, 1990
- Bäckström, Lars: ”Manlige deltagarens redovisning”, i Birgitta Paget, Birgitta Svanberg, Barbro Werkmäster, Margareta Wirmark & Gabriella Åhman (red.): *Kvinnor och skapande. En antologi om litteratur och konst tillägnad Karin Westman Berg*. Stockholm: Författarförlaget, 1983
- Carlsson, Sten: ”Prästeståndets kvinnosyn”, *Svenska Dagsbladet*, 24 juni 1962
- Carlsson Wetterberg, Christina & Anna Jansdotter (red.): *Genushistoria. En historio-grafisk exposé*. Lund: Studentlitteratur, 2004
- ”Inledning”, i Christina Carlsson Wetterberg & Anna Jansdotter (red.): *Genushistoria. En historio-grafisk exposé*. Lund: Studentlitteratur, 2004
- Cornell, Lasse: *Sundsvallsdistriktets sågverksarbetare 1860–1890. Arbete, levnadsförhållanden, rekrytering*. Göteborg: Ekonomisk-historiska institutionen, 1982
- Dahl, Ottar: ”’Kvinnehistorie’. Kategorihistorie eller samfunnshistorie?”, *Historisk tidsskrift* (Norge) 64, nr 3 (1985)
- *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*. Oslo: Universitetsforlaget, 1990
- Dalenius, Karl G.: ”Forskarbragd av Härnösandskvinna”, *Nya Norrland*, 29 maj 1962
- Danielsen, Rolf: ”Makt och maktstrukturer”, i Rolf Danielsen, Gunnar Eriksson, Hans Chr. Johansen, Tore Pryser, Hans Try & Hans Landberg (red.): *Historia i belysning. Sex perspektiv på svensk historisk forskning. En utvärdering av svensk historisk forskning utförd på uppdrag av humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet och universitets- och högskoleämbetet*. Stockholm: Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet, 1988
- Edenheim, Sara: ”Att komma till Scott. Teorins roll inom svensk genushistoria”, *Scandia* 78, nr 2/Suppl. (2012)

- Edgren, Lars: "Arbetshistoriens marginaler. Några reflektioner angående svensk arbetshistorisk forskning", i Victor Lundberg (red.): *Arbetshistoria i brytnings-tid. Landskrona i maj 2005*. Landskrona: Centrum för arbetshistoria, 2007
- Edgren, Lars & Lars Olsson: "Arbetare och arbetsliv. Svensk arbetshistorisk forskning", i Klaus Misgeld & Klas Åmark (red.): *Arbetsliv och arbetarrörelse. Modern historisk forskning i Sverige*. Stockholm: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, 1991
- "Swedish Working-Class History", *International Labor and Working-Class History*, nr 35 (1989)
- Ehnmark, Elof: "Fredrika Bremer och Hertha", *Upsala Nya Tidning*, 5 oktober 1978
- Ek, Sven B.: "Book Reviews: Gustav Utterström: *Jordbrukets arbetar I-II*. Tidens förlag, Stockholm 1957", *Economy and History* 2 (1959)
- Ekdahl, Lars: "Replik om historisk arbetslivsforskning. Från teoretiskt kaos till-?", *Häftan för kritiska studier* 26, nr 1-2 (1993)
- "Taylor i Olofström", *Häftan för kritiska studier* 24, nr 1 (1991)
- Ekdahl, Lars Olof & Hans-Eric Hjelm: "Reformismens framväxt inom svensk arbetarrörelse", *Häftan för kritiska studier* 11, nr 2 (1978)
- "Reformismens framväxt inom svensk arbetarrörelse", i Klas Åmark (red.): *Teori- och metodproblem i modern svensk historieforskning. En antologi*. Stockholm: LiberFörlag, 1981
- Ekenvall, Asta: *Manligt och kvinnligt. Idéhistoriska studier*. Göteborg: Akademiförlaget, 1966
- Ericsson, Christina (red.): *Genus i historisk forskning*. Lund: Studentlitteratur, 1993
- "Inledning", i Christina Ericsson (red.): *Genus i historisk forskning*. Lund: Studentlitteratur, 1993
- Erlander, Tage: "Förord", i Anders Björnsson (red.): *I folkets tjänst. Historikern, journalisten och ämbetsmannen Per Nyström*. Stockholm: Ordfront, 1983
- Ewbank, Inga-Stina: *Their Proper Sphere. A Study of the Brontë Sisters as Early-Victorian Female Novelists*. Göteborg: Akademiförlaget, 1966
- Falk-Thaning, Sonja (red.): *Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*. Stockholm: Utbildningsradion, 1992
- Feldherr, Andrew, Grant Hardy, Sarah Foot, Chase F. Robinson, José Rabasa, Stuart Macintyre & Juan Maignushca (red.): *The Oxford History of Historical Writing. Vol. 1-5*. Oxford: Oxford University Press, 2011-2012
- Forser, Tomas (red.): *Humaniora på undantag? Humanistiska forskningstraditioner i Sverige. En antologi*. Stockholm: PAN/Norstedt, 1978
- "Jag har speglat århundradet". *En bok om Per Nyström, historikern, publicisten, ämbetsmannen*. Stockholm: Rabén Prisma, 1996
- Foucault, Michel: "Nietzsche, genealogin, historien" (1971), i Michel Foucault: *Diskursernas kamp*. Eslöv: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2008
- *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences*. New York: Vintage Books, 1994 (1966)
- *Vetandets arkeologi*. Lund: Arkiv förlag, 2002 (1969)
- Fredén, Gustaf: "Fredrika Bremer den ensamma", *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, 2 september 1969

- Fredriksson, Göran: "Historia som vetenskap i Sverige. Empirism och källkriticism. Anteckningar om en metoddiskussion", *Häftet för kritiska studier* 7, nr 3–4 (1974)
- Frenander, Anders: *Debattens vågor. Om politisk-ideologiska frågor i efterkrigstidens svenska kulturdebatt*. Göteborg: Institutionen för idé- och lärdomshistoria, 1998
- Fricker, Miranda: *Epistemic Injustice. Power and the Ethics of Knowing*. Oxford: Oxford University Press, 2007
- Fries, Ellen: *Märkvärdiga kvinnor*. Vol. 1, *Utländska kvinnor*. Stockholm: Hierta, 1890
- *Märkvärdiga kvinnor*. Vol. 2, *Svenska kvinnor*. Stockholm: Hierta, 1891
- Fuglum, Per & Jarle Simensen: *Historie nedenfra: festschrift til Edvard Bull på 70-årsdagen*. Oslo: Universitetsforlaget AS, 1984
- Furuland, Lars: "Herthas dröm", *Dagens Nyheter*, 18 september 1969
- Genell, Hillevi: "Pionjärbete om kvinnofrågan", *Hertha* 47, nr 6 (1960)
- Gordon, Peter E.: "Contextualism and Criticism in the History of Ideas", i Darrin M. McMahon & Samuel Moyn (red.): *Rethinking Modern European Intellectual History*. New York: Oxford University Press, 2014
- Grove, Knut & Jan Heiret: "Fortid og form. Forteljingar om norsk arbeidslivshistorie", i Jan Heiret, Teemu Ryymin & Svein Atle Skålevåg (red.): *Fortalt fortid. Norsk historieskriving etter 1970*. Oslo: Pax, 2013
- Guldi, Jo & David Armitage: *The History Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014
- Gunne, Monica: "Kvinnoforskningens portalfigurer", *Hertha* 66, nr 2 (1979)
- Gunneriusson, Håkan: *Det historiska fältet. Svensk historievetenskap från 1920-tal till 1957*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2002
- Gustafsson, Bo: *Den norrländska sågverksindustriens arbetare 1890–1913. Arbets- och levnadsförhållanden*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1965
- "Jag flög med ett rött hallon i näbben. Några minnesanteckningar", i Lars Magnusson, Klas Nyberg & Lynn Karlsson (red.): *Vetenskap och politik. Bo Gustafsson 1931–2000, en minnesskrift på 80-årsdagen av hans födelse*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2012
- Göransson, Anita: "Innovation och institution. Om receptionen av kvinnohistoria och kön som analytisk kategori", i Birgit Sawyer & Anita Göransson (red.): *Manliga strukturer och kvinnliga strategier. En bok till Gunhild Kyle*. Göteborg: Historiska institutionen, 1987
- *Om teori och historia. Mening, makt och materialitet*. Uppsala: Ekonomisk-historiska institutionen, 1993
- Hadenius, Stig: "Eva Åsbrink får bakläxa i kvinnofrågan", *Aftonbladet*, 15 maj 1962
- "Utvecklingsoptimist och siare", *Aftonbladet*, 2 augusti 1969
- Hagemann, Gro: "Kvinnehistorie. Faglig blindspor eller fruktbar disiplin?", *Historisk tidsskrift* (Norge) 65, nr 2 (1986)
- "Om å gjøre det enkle komplisert og det usynlige synligt. Noen dilemmaer i kvinnehistorien", i Christian Kvium (red.): *Historien og historikerne i Norden efter 1965. Oplæg fra den 21. Nordiske fagkonferens i historisk metodlære, Åland, 27.–31. maj 1989*. Studier i historisk metode, 21. Århus: Aarhus universitetsforlag, 1991
- Hall, Stuart: "Notes on Deconstructing 'the Popular'", i Raphael Samuel (red.): *People's History and Socialist Theory*. London: Routledge & Kegan Paul, 1981

- Hanssen, Börje: "Förutsättningar för en historisk sociologi", *Historisk tidskrift* 76, nr 2 (1956)
- "Jordbrukets arbetare", *Svenska Dagbladet*, 17 maj 1957
- "Recension: *Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet. I–II. Av Gustaf Utterström*", *Historisk tidskrift* 77, nr 4 (1957)
- Hasselberg, Ylva: *Industrisamhällets förkunnare. Eli Heckscher, Arthur Montgomery, Bertil Boëthius och svensk ekonomisk historia 1920–1950*. Hedemora/Möklinta: Gidlund, 2007
- Hazelius, Artur: "Ur Nordiska museets historia", *Meddelanden från Nordiska museet* (1898)
- Hedenius, Ingemar: "Eva Åsbrink och teologerna", *Dagens Nyheter*, 18 juli 1962
- Hegard, Tonte: *Hans Aall. Mannen, visjonen og verket*. Oslo: Norsk folkemuseum, 1994
- Heiret, Jan, Teemu Ryymin & Svein Atle Skålevåg (red.): *Fortalt fortid. Norsk historisk skrivning etter 1970*. Oslo: Pax, 2013
- Hemmings, Clare: *Why Stories Matter. The Political Grammar of Feminist Theory*. Durham: Duke University Press, 2011
- Herlitz, Lars: *Jordegendom och ränta. Omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden*. Göteborg: Ekonomisk-historiska institutionen, 1974
- Hettne, Björn: *Ekonomisk historia i Sverige. En översikt av institutionell utveckling, forskningsinriktning och vetenskaplig produktion*. Delrapport inom UHÅ-projektet Forskarutbildningens resultat 1890–1975, 4. Lund: Historiska institutionen, 1980
- Hirdman, Yvonne: "Vad är kvinnohistoria?", i Sonja Falk-Thaning (red.): *Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*. Stockholm: Utbildningsradion, 1992
- Hobsbawm, Eric: *Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914–1991*. London: Michael Joseph, 1994
- "From Social History to the History of Society", *Daedalus* 100, nr 1 (1971)
- Holmqvist, Bosse: "Individens tidsålder är förbi". *Några nedslag i femtiotalets människosyn*. Eslöv: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2004
- Holmsen, Andreas: "Recension: Edvard Bull: Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd. Tre norske industristrøk. Oslo 1958", *Historisk tidsskrift* (Norge) 39, nr 3 (1958)
- Holmstedt, Gustaf & Eva Åsbrink: *Fyra ögon för att leva*. Stockholm: Askild & Kärnekull, 1976
- hooks, bell: *Ain't I a Woman. Black Women and Feminism*. London: Pluto Press, 1982
- Hultqvist, Per: "Recension: *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846. Studier rörande kvinnans näringsfrihet inom de borgerliga yrkena* (Kvinnohistoriskt arkiv 2). Akademisk avhandling (Göteborg) Av Gunnar Qvist", *Historisk tidskrift* 82, nr 1 (1962)
- Humlesjö, Inger: "Manliga och sega strukturer. Fackföreningsrörelsens dolda historia", *Arbetarhistoria. Meddelande från arbetarrörelsens arkiv och bibliotek*, nr 2/3 (1999)
- "Manlighetskonstruktion i arbetarhistoria och fackföreningar", *Häftet för kritiska studier* 31, nr 3 (1998)

- Höög, Victoria: "Bo Gustafsson, vetenskap & politik", *Tekla. Teori och klasskamp*, nr 7 (1979)
- Iggers, Georg G.: *Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*. Middletown: Wesleyan University Press, 2005
- Isaksson, Emma: *Kvinnokamp. Synen på underordning och motstånd i den nya kvinnorörelsen*. Stockholm: Atlas, 2007
- Jonsson, Stefan: "När tidens orm ömsar skinn. Anteckningar om *Ateneum*, marxismen och Per Nyströms dilemma", *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, nr 56–57 (1993)
- Jørgensen, Lene I.: "Nationalmuseets indsamling af arbejder- og håndværkererindringer år 1951–1956", i Bengt Holbek (red.): *UNIFOL: Årsberetning 1987*. Köpenhamn: Institut for Folkloristik, 1988
- Kaastrup-Olsen, Jytte: "Narrad av historien", *Dagens Nyheter*, 14 januari 1966
- Karlsson, Sten O: *När industriarbetaren blev historia. Studier i svensk arbetarhistoria 1965–1995*. Lund: Studentlitteratur, 1998
- Kjeldstadli, Knut: "Arven etter Edvard Bull d.y. – en sosiokulturell historie?", i Steinar Supphellen (red.): *I Gerhard Schønings fotspor. Historiefaget og historieinstituttet i Trondheim i fag- og kunnskapshistorisk perspektiv. Innlegg ved eit jubileumsseminar*. Trondheim: Institutt for historie og klassiske fag, Norges teknisk- naturvitenskapelige universitet, 2009
- *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*. Oslo: Universitetsforlaget, 1992
- Klimke, Martin & Joachim Scharloth: "1968 in Europe. An Introduction", i Martin Klimke & Joachim Scharloth (red.): *1968 in Europe. A History of Protest and Activism, 1956–1977*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008
- Kuhn, Thomas: *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press, 1970 (1962)
- Kvium, Christian (red.): *Historien og historikerne i Norden efter 1965. Oplæg fra den 21. Nordiske fagkonferens i historisk metodelære, Åland, 27.–31. maj 1989*. Studier i historisk metode, 21. Århus: Aarhus universitetsforlag, 1991
- Källemark, Ann-Sofie & Ingrid Åberg: "Kvinnohistoria. En introduktion", *Historisk tidskrift* 100, nr 3 (1980)
- Larsen, Eirinn: "Kvinne- og kjønshistoriens fortellinger", i Jan Heiret, Teemu Ryymin & Svein Atle Skålevåg (red.): *Fortalt fortid. Norsk historieskriving etter 1970*. Oslo: Pax, 2013
- Larsson, Anna: *Det moderna samhällets vetenskap. Om etableringen av sociologi i Sverige 1930–1955*. Umeå: Umeå universitet, 2001
- Larsson, Mats: *Arbete och lön vid Bredsjö bruk. En studie av löneprinciper och lönenivåer för olika yrkeskategorier vid Bredsjö bruk 1828–1905* Uppsala: Uppsala universitet, 1986
- Larsson, Simon: "Från ung rabulist till humanioras starke man. Ideal och legitimitetsstrategier hos den unge Erik Lönnroth", *Historisk tidskrift* 133, nr 2 (2013)
- *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer. Normerna för vetenskaplig skicklighet i svensk historieforskning 1900–1945*. Hedemora: Gidlund, 2010

- Laughlin, Kathleen A., Julie Gallagher, Dorothy Sue Cobble, Eileen Boris, Premilla Nadasen, Stephanie Gilmore & Leandra Zarnow: "Is It Time to Jump Ship? Historian Rethink the Waves Metaphor", *Feminist Formations* 22, nr 1 (2010)
- Leffler, Marion & Hans Wallengren: "Vad bör arbetslivsforskningen vara?", *Historisk tidskrift* 111, nr 3 (1991)
- Lepenies, Wolf & Peter Weingart: "Introduction", i Loren Graham, Wolf Lepenies & Peter Weingart (red.): *Functions and Uses of Disciplinary Histories*. Dordrecht: Reidel Publishing Company, 1983
- Liedman, Sven-Eric: "Den historisk-kritiska skolan i idéhistorisk belysning", *Scandia* 41, nr 2 (1975)
- "Humaniora – det ständiga undantaget. Några minnesanteckningar", i Åsa Arping & Mats Jansson (red.): *Kritikens dimensioner. Festskrift till Tomas Forser*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2008
- "Humanistiska forskningstraditioner i Sverige. Kritiska och historiska perspektiv", i Tomas Forser (red.): *Humaniora på undantag? Humanistiska forskningstraditioner i Sverige. En antologi*. Stockholm: PÅN/Norstedt, 1978
- Liinason, Mia: *Feminism and the Academy. Exploring the Politics of Institutionalization in Gender Studies in Sweden*. Lund: Lunds universitet, 2011
- Linde, Ulf: "Jytte Bonnier", *Svenska Dagbladet*, 8 januari 2008
- Lindén, Claudia: "Ur led är feminismens tid. Om tidsmetaforer, otidsenlighet och gengångare i feministisk historieskrivning", *Tidskrift för genusvetenskap* 33, nr 3 (2012)
- Linderborg, Åsa: "Per Nyström som vetenskapsman och rörelseintellektuell", *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, nr 88/89 (2003)
- Ljung, Margareta: "'... Det finns hög och ljus syftning i skolans historia'. En flickskolelevers betraktelse", i Birgit Sawyer & Anita Göransson (red.): *Manliga strukturer och kvinnliga strategier. En bok till Gunhild Kyle*. Göteborg: Historiska institutionen, 1987
- Ljungh, Agneta: *Sedd, eller osedd? Kvinnohistoriska bilder i svensk historieforskning, mellan åren 1890 till 1995*. Lund 1999
- Longino, Helen: "Can There Be a Feminist Science?", i Ann Garry & Marilyn Pearsall (red.): *Women, Knowledge, and Reality. Explorations in Feminist Philosophy*. New York: Routledge, 1996
- Losman, Beata: "Kvinnohistoriskt arkiv och de kvinnohistoriska samlingarna i Göteborg", i Beata Losman & Louise Lönnroth (red.): *Bibliotheca feminarum. Om de kvinnohistoriska samlingarna i Göteborg, kvinnoliv och kvinnotanke under 300 år Kvinnohistoriskt arkiv*, 21. Göteborg: Forum för kvinnliga forskare och kvinnoforskning, 1984
- Lundberg, Victor (red.): *Arbetarhistoria i brytningstid. Landskrona i maj 2005*. Landskrona: Centrum för Arbetarhistoria, 2007
- Lundkvist, Sven: "Doktorsavhandlingen som stridsrop", *Expressen*, 29 maj 1962
- Lönnroth, Erik: "Den tysta fronten mot kvinnan", *Dagens Nyheter*, 8 november 1960
- "Marxism och historieforskning", *Artes* nr 3 (1979)
- "Är Sveriges historia oföränderlig?", *Historisk tidskrift* 70, nr 4 (1950)

- Lønnå, Elisabeth: "Waves in the History of Feminism", i Hilda Rømer Christensen, Beatrice Halsaa & Aino Saarinen (red.): *Crossing Borders. Re-Mapping Women's Movements at the Turn of the 21st Century*. Odense: University Press of Southern Denmark, 2004
- Magnusson, Lars: "Ekonomihistorikern Bo Gustafsson. En inledning", i Lars Magnusson, Klas Nyberg & Lynn Karlsson (red.): *Vetenskap och politik. Bo Gustafsson 1931–2000, en minnesskrift på 80-årsdagen av hans födelse*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2012
- Malmström, Rosa: *Kvinnliga präster. Bibliografi över i Sverige tryckt litteratur*. Göteborg: Akademiförlaget, 1958
- Malmström, Rosa & Monica Boëthius: *Kvinnovärld i vardande. Tolv uppsatser i kvinnofrågor utgivna till Fredrika Bremer-förbundets sjuttiofemårsjubileum*. Stockholm: Fredrika-Bremer-förbundet, 1959
- Manns, Ulla: "En ros är en ros är en ros. Konstruktionen av nordisk kvinno- och genusforskning", *Lychnos* (2009)
- "Historiska rum", *Scandia* 78, nr 2/Suppl. (2012)
- "Methodological Feminism and the History of Feminism", i Ulla Manns & Fia Sundevall (red.): *Methods, Interventions and Reflections. Report from the X Nordic Women's and Gender History Conference, Bergen, August 9–12 2012*. Stockholm: Makadam, 2014
- "Rörelsens rum. Det lesbiska i nordisk kvinnoforskning 1975–1990", i Maria Sjöberg & Yvonne Svanström (red.): *Att göra historia. Vänbok till Christina Florin*. Stockholm: Institutet för Framtidsstudier, 2008
- "Så skriver vi historia. Den svenska kvinnorörelsen ur ett historiografiskt perspektiv", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 21, nr 4 (2000)
- Marwick, Arthur: *The Sixties. Cultural Revolution in Britain, France, Italy, and the United States, c.1958–c.1974*. Oxford: Oxford University Press, 1998
- Maurseth, Per: "Mellom Seip og Bull. Tilbakeblikk på en jubileumsdebatt", i Per Fuglum & Jarle Simensen (red.): *Historie nedenfra. Festskrift til Edvard Bull på 70-årsdagen*. Oslo: Universitetsforlaget AS, 1984
- McMahon, Darrin M.: "The Return of the History of Ideas?", i Darrin M. McMahon & Samuel Moyn (red.): *Rethinking Modern European Intellectual History*. New York: Oxford University Press, 2014
- Moberg, Eva: "Almqvist som kvinno-saksman", *Dagens Nyheter*, 23 maj 1962
- "Karin, Hertha och jag", i Birgitta Paget, Birgitta Svanberg, Barbro Werkmäster, Margareta Wirmark & Gabriella Åhmansson (red.): *Kvinnor och skapande. En antologi om litteratur och konst tillägnad Karin Westman Berg*. Stockholm: Författarförlaget, 1983
- Moyn, Samuel & Andrew Sartori (red.): *Global intellectual history*. New York: Columbia University Press, 2013
- Mykland, Kurt: "Recension: Edvard Bull: Arbeidermiljø under det industrielle gjenombudd. Tre norske industristrøk. Oslo 1958", *Historisk tidsskrift* (Norge) 39, nr 3 (1958)
- Nilsson, Göran B: "Om det fortfarande behovet av källkritik. Jämte några reflexioner över midsommaren 1941", *Historisk tidsskrift* 93, nr 2 (1973)

- Niskanen, Kirsti & Christina Florin (red.): *Föregångarna. Kvinnliga professorer om liv, makt och vetenskap*. Stockholm: SNS Förlag, 2010
- "Livshistorier, feminism och vetenskap", i Kirsti Niskanen & Christina Florin (red.): *Föregångarna. Kvinnliga professorer om liv, makt och vetenskap*. Stockholm: SNS Förlag, 2010
- Nordenstam, Anna: "Karin Westman Bergs könsrollsseminarium pionjäret 1967–1968", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 26, nr 4 (2005)
- Norrlid, Ingemar: "Utveckling eller utarmning. Den historiska forskningen i Sverige vid skiljevägen", *Scandia* 44, nr 1 (1978)
- Novick, Peter: "My Correct Views on Everything", *American Historical Review* 96, nr 3 (1991)
- *That Noble Dream. The "Objectivity Question" and the American Historical Profession*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988
- Nyström, Per: "Historiematerialismen i Wilhelm Keilhaus tolkning", *Scandia* 8, nr 1 (1935)
- "Historieskrivningens dilemma I", *Ateneum*, nr 1 (1933)
- "Historieskrivningens dilemma II. De borgerliga sociala grundbegreppen", *Ateneum*, nr 1 (1934)
- *Stadsindustriens arbetare före 1800-talet. Bidrag till kännedom om den svenska manufakturindustrin och dess sociala förhållanden*. Stockholm: Tiden, 1955
- "Thomas Thorilds lära om harmonien och dess idéhistoriska bakgrund. En linje i den gustavianska tidens politiska ideologibildningar", *Scandia* 12, nr 1 (1939)
- Nyström, Per & Tomas Forser: *Historieskrivningens dilemma och andra studier*. Stockholm: PAN/Norstedt, 1974
- Odén, Birgitta: "Annales-skolan och det svenska forskarsamhället", i Jacques Le Goff & Pierre Nora: *Att skriva historia. Nya infallsvinklar och objekt*. Stockholm: PAN/Norstedt, 1978 (1974)
- "Den franska Annales-revolutionen och den svenska historikermiljön", i Peter Burke: *Annales-skolan. En introduktion*. Göteborg: Daidalos, 1992
- "Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning", *Scandia* 41, nr 1 (1975)
- "Forskande kvinnor inom svensk historievetenskap", *Historisk tidskrift* 100, nr 3 (1980)
- *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975. Historia, Statskunskap, Kulturgeografi, Ekonomisk historia*. Lund: Lunds universitet, 1991
- "Historikern som formade historien", *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, nr 69–70 (1997)
- *Lauritz Weibull och forskarsamhället*. Lund: LiberLäromedel/Gleerup, 1975
- Olsson, Jenny-Leontine: *Kön i förändring. Den svenska könsrollsforskningen 1959–1979*. Lund: Sekel, 2011
- Olsson, Lars: "Från socialhistoria till samhällshistoria. Arbetarhistorisk forskning", *Arbetarhistoria. Meddelande från arbetarrörelsens arkiv och bibliotek*, nr 1 (1987)
- "Per Nyström, det svenska historikersamfundet och den fjättrade Clio", *Scandia* 78, nr 1 (2012)

- Olsson, Tom: "Uppsvinget. Forskningen om den svenska fackföreningsrörelsen till 1979", *Arbetarhistoria. Meddelande från arbetarrörelsens arkiv och bibliotek*, nr 3-4 (1984)
- Osignerad: "Eva Åsbrinks disputation blev 7 timmar vänlig knivkastning", *Svenska Dagbladet*, 15 maj 1962
- Osignerad: "Opponenten: Fruntimmer naturliga kraftgenier", *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*, 15 maj 1962
- Perlestam, Magnus (red.): *Genusperspektiv i historia. Metodövningar*. Lund: Studentlitteratur, 2001
- Pickering, Andrew: "Anti-Discipline or Narratives of Illusion", i Ellen Messer-Davidow, David R. Shumway & David J. Sylvan (red.): *Knowledges. Historical and Critical Studies in Disciplinarity*. Charlottesville: University Press of Virginia, 1993
- Qvist, Gunnar: "Ett perspektiv på den s.k. kvinnoemancipationen i Sverige", *Historisk tidskrift* 97, nr 2 (1977)
- *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation. Opinionshistoriska studier*. Göteborg: Akademiförlaget, 1969
- "Fredrika Bremers betydelse", *Dagens Nyheter*, 18 januari 1966
- *Kvinnofrågan i Sverige 1809-1846. Studier rörande kvinnans näringsfrihet inom de borgerliga yrkena*. Göteborg: Akademiförlaget Gumperts, 1960
- "Kyrkan och kvinnans emancipation", *Dagens Nyheter*, 16 juni 1962
- "Myndighetsreform utan Hertha?", *Svenska Dagbladet*, 4 mars 1970
- "Myten om Fredrika Bremer", *Dagens Nyheter*, 5 december 1965
- "Om Fredrika Bremers betydelse", *Hertha* 57, nr 4 (1970)
- "Recension: Genom portar. I. Studier i den svenska kyrkans kvinnoemancipation kring 1800-talets början. II. Studier i den svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället åren 1809-1866. Akademisk avhandling (Lund) Av Eva Åsbrink. Almqvist & Wiksell. Uppsala 1959, 1962", *Historisk tidskrift* 82, nr 2 (1962)
- "Recension: *Studier i C. J. L. Almqvists kvinnouppfattning* (Kvinnohistoriskt arkiv 3) Akademisk avhandling (Uppsala). Av Karin Westman Berg. Almqvist & Wiksell. Akademiförlaget Gumperts. Uppsala 1962", *Historisk tidskrift* 83, nr 4 (1963)
- "Yngst i skapelsen", *Dagens Nyheter*, 8 december 1965
- Rehnberg, Mats: "Kulturhistoriska kommentarer", i Mats Rehnberg (red.): *Sågverksminnen*. Stockholm: Nordiska museet, 1948
- *Sågverksminnen*. Stockholm: Nordiska museet, 1948
- Riley, Denise: *'Am I That Name?' Feminism and the Category of 'Women' in History*. Basingstoke: Macmillan, 1988
- Said, Edward W.: *The World, the Text, and the Critic*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1983
- Samuelsson, Kurt: *Från stormakt till välfärdsstat. Svensk samhällsutveckling under 300 år*. Stockholm: Rabén & Sjögren, 1968
- "Jordbrukets arbetare", *Dagens Nyheter*, 21 maj 1957
- Sandblad, Henrik: "Det copernikanska världssystemet i Sverige", *Lychmos* (1943, 1944-1945)

- Sangster, Joan: "Feminism and the Making of Canadian Working-Class History. Exploring the Past, Present and Future", *Labour / Le Travail* 46, Fall (2000)
- *Through Feminist Eyes. Essays on Canadian Women's History*. Edmonton: AU Press, 2011
- Sawyer, Birgit & Anita Göransson (red.): *Manliga strukturer och kvinnliga strategier. En bok till Gunhild Kyle*. Göteborg: Historiska institutionen, 1987
- Schiller, Bernt: "Norrländsk sågverksarbetare 1890–1913", *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, 23 april 1966
- "Samtidshistoria och källkritik", *Historisk tidskrift* 92, nr 1 (1972)
- Scott, Joan Wallach: *Only Paradoxes to Offer. French Feminists and the Rights of Man*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996
- *The Fantasy of Feminist History*. Durham: Duke University Press, 2011
- "Women in History. The Modern Period", *Past and Present*, nr 101 (1983)
- Sjöberg, Maria: "Ellen Fries och pionjärberättelsen", i Maria Sjöberg (red.): *Personligt talat. Biografiska perspektiv i humaniora*. Göteborg: Makadam, 2014
- "Från kvinnohistoria till genushistoria", i Magnus Perlestam (red.): *Genusperspektiv i historia*. Lund: Studentlitteratur, 2001
- Sommarin, Emil: *Bidrag till kännedom om arbetareförhållanden vid svenska bergverk och bruk i äldre tid till omkring år 1720*. Lund: Lunds universitet, 1908
- Stedman Jones, Gareth: "From Historical Sociology to Theoretical History", *British Journal of Sociology* 27, nr 3 (1976)
- Surkis, Judith: "When Was the Linguistic Turn? A Genealogy", *The American Historical Review* 117, nr 3 (2012)
- Svanberg, Victor: "Almquist och kvinnorna", *Stockholms-Tidningen*, 26 juli 1962
- "Romanen Herthas bittra rot", *Dagens Nyheter*, 11 augusti 1978
- Svensson, Bengt: "Underrättelser", *Historisk tidskrift* 86, nr 4 (1966)
- Sågvall, Kersti: "Sågverksarbetare och skeppsägare", *Uppsala Nya Tidning*, 27 augusti 1966
- Söderlund, Ernst: "Den ekonomiska historien som hjälpvetenskap", *Historisk tidskrift* 77, nr 2 (1957)
- *Stockholms hantverkarklass 1720–1772. Sociala och ekonomiska förhållanden*. Stockholm: Norstedts, 1943
- "The Rural Working Classes in Pre-industrial Sweden", *The Scandinavian Economic History Review* 6, nr 1 (1958)
- Tarschys, Karin: "Qvist och hans recensenter", *Hertha* 57, nr 4 (1970)
- Torbacke, Jarl: "Recension: G. Qvist. Fredrika Bremer och kvinnans emancipation. Opinionshistoriska studier. Anm. av J. Torbacke", *Historisk tidskrift* 89, nr 4 (1969)
- Torstendahl, Rolf: "Historiska skolor och paradig", *Scandia* 45, nr 2 (1979)
- *Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820–1920*. Stockholm: Svenska bokförlaget/Norstedt, 1964
- "Scandinavian Historical Writing", i Axel Schneider, Daniel Woolf & Ian Hesketh (red.): *The Oxford History of Historical Writing. Vol. 5, Historical Writing since 1945*. Oxford: Oxford University Press, 2011
- & Birgitta Odén: "Den weibullska riktningen", i Gunnar Artéus & Klas Åmark (red.): *Historieskrivningen i Sverige*. Lund: Studentlitteratur, 2012

- Utterström, Gustaf: "Climatic Fluctuations and Population Problems in Early Modern History", *The Scandinavian Economic History Review* 3, nr 1 (1955)
- *Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet. Del 1.* Stockholm: Tiden, 1957
- *Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet. Del 2.* Stockholm: Tiden, 1957
- "Socialhistoria och socialhistorisk metod. En gensaga mot Börje Hanssen", *Historisk tidskrift* 78, nr 1 (1958)
- Vammen, Tinne: "Tanker i svøb. Refleksioner over det uendelige historieskriveri", i Birgit Sawyer & Anita Göransson (red.): *Manliga strukturer och kvinnliga strategier. En bok till Gunhild Kyle.* Göteborg: Historiska institutionen, 1987
- Wahlström, Lydia: *Den svenska kvinnörelsen. Historisk översikt.* Stockholm: Norstedts, 1933
- Wang, Q. Edward & Georg G. Iggers: "Introduction", i Q. Edward Wang & Georg G. Iggers (red.): *Turning Points in Historiography. A Cross Cultural Perspective*, 2002
- Westman Berg, Karin: "Fredrika Bremers originalitet", *Dagen Nyheter*, 14 januari 1966
- "Fredrika Bremers originalitet", *Hertha*, nr 2–3 (1966)
- "Hurdan var Fredrika Bremers verklighet?", i Karin Westman Berg & Gabriella Åhmansson (red.): *Kvinnolitteraturforskning. Teorier och begynnelse.* Uppsala, 1980
- "Kvinnohistoriskt arkiv – Pionjärföretag", *Hertha* 47, nr 6 (1960)
- "Kära Broder!", *Hertha* 57, nr 4 (1970)
- "Kära Syster!", *Hertha* 57, nr 4 (1970)
- "Senaste nytt om Fredrika Bremer", *Hertha* 57, nr 2 (1970)
- *Studier i C. J. L. Almqvists kvinnouppfattning.* Göteborg: Akademiförlaget Gumpert, 1962
- Wieselgren, Greta: "Fredrika Bremer och Hertha-myten", *Svenska Dagbladet*, 12 februari 1970
- *Fredrika Bremer och verkligheten. Romanen Herthas tillblivelse.* Stockholm: Norstedts, 1978
- "Romanen Herthas betydelse för myndighetsreformen 1858", i Birgitta Holm (red.): *Fredrika Bremer ute och hemma.* Uppsala: Uppsala universitet, 1987
- Wikander, Ulla: *Kvinnors och mäns arbeten: Gustavsberg 1880–1980. Genusarbetsdelning och arbetets degradering vid en porslinsfabrik.* Lund: Arkiv förlag, 1988
- Wiklund, Martin: *Historia som domstol. Historisk värdering och retorisk argumentation kring "68"*. Nora: Nya Doxa, 2012
- *I det modernas landskap. Historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960 och 1990.* Eslöv: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2006
- Wilder, Gary: "From Optic to Topic. The Foreclosure Effect of Historiographic Turns", *The American Historical Review* 117, nr 3 (2012)
- Winberg, Christer: *Folkökning och proletarisering. Kring den sociala strukturomvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen.* Göteborg: Historiska institutionen, 1975

- Winther Forsbäck, Jakob: "The Chair of Women's History at the University of Gothenburg 1984–1995", i Ulla Manns & Fia Sundevall (red.): *Methods, Interventions and Reflections. Report from the X Nordic Women's and Gender History Conference, Bergen, August 9-12 2012*. Stockholm: Makadam, 2014
- "Gunnar Qvist och jämställdheten. Historia som politik", i Maria Sjöberg (red.): *Personligt talat. Biografiska perspektiv i humaniora*. Göteborg: Makadam, 2014
- Ågren, Kurt: "Arbetshistoria", *Dagens Nyheter*, 30 december 1966
- Åmark, Klas: "Arbete, arbetarrörelse, arbetarkultur. Skandinavisk historisk forskning", *Arbetshistoria. Meddelande från arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* 26, nr 3–4 (2002)
- "Arbete, makt, marknad. Ett svar till Lars Ekdahl", *Häftan för kritiska studier*, nr 3 (1991)
- "Från kaos till ordning. Forskning på 80-talet", *Arbetshistoria. Meddelande från arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* 8, nr 31–32 (1984)
- "Några drag i den svenska historieforskningens utveckling under 1960- och 1970-talen", i Klas Åmark (red.): *Teori- och metodproblem i modern svensk historieforskning. En antologi*. Stockholm: LiberFörlag, 1981
- "Teoriernas intåg i svensk historieforskning", i Gunnar Artéus & Klas Åmark (red.): *Historieskrivningen i Sverige*. Lund: Studentlitteratur, 2012
- (red.): *Teori- och metodproblem i modern svensk historieforskning. En antologi*. Stockholm: LiberFörlag, 1981
- & Klaus Misgeld (red.): *Arbetsliv och arbetarrörelse. Modern historisk forskning i Sverige. Uppsatser*. Stockholm: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, 1991
- Åsbrink, Eva: "Samtal med Hans Hederberg om en doktorsavhandling", i Ingemar Hedenius (red.): *Konsten att väcka förargelse. En antologi*. Malmö: Bo Cavefors bokförlag, 1964
- *Studier i den svenska kyrkans kvinnosyn kring 1800-talets början. Genom portar*, 1. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1959
- *Studier i den svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället åren 1809–1866. Genom portar*, 2. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1962
- Öhrström, Kerstin & Sigrid Andersson: *Vem är hon. Kvinnor i Sverige. Biografisk uppslagsbok*. Stockholm: Norstedts, 1988
- Östberg, Kjell: *1968 när allting var i rörelse. Sextitalsradikaliseringen och de sociala rörelserna*. Stockholm: Prisma, 2002
- "Sweden and the Long '1968'. Break or Continuity?", *Scandinavian Journal of History* 33, nr 4 (2008)
- Österberg, Eva: "Några krumelurer till Ottar Dahls inlägg om kvinnohistoria", *Historisk tidskrift* (Norge) 64, nr 4 (1985)
- Österlin, Lars: "Debatterad kvinnoavhandling", *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*, 30 maj 1962

- Aall, Hans 205
 Ahmed, Sara 30, 40, 121, 130, 233, 239
 Ahnlund, Nils 170
 Almqvist, Carl Jonas Love 100, 104–109,
   112–114, 122–123, 129, 136, 147,
   150, 163, 241, 251
 Alving, Barbro 52
 Ambjörnsson, Ronny 23, 245–246
 Andresen, Carl Erik 49
 Anér, Kerstin 131
 Ankersmit, F. R. 242
 Back, Pär-Erik 23, 179–180
 Backberger, Barbro 52
 Beauvoir, Simone de 248
 Bengtson, Gunhild 158
 Berggren, Lars 80–81, 83–84, 244–245
 Bjurling, Oscar 173
 Björk, Ragnar 51
 Björklund, Jörgen 55
 Björkvik, Halvard 229
 Björkvik, Randi 229
 Blazevic, Dunja 56–57
 Bloch, Marc 47, 177, 197–198
 Blom, Ida 84, 89
 Boëthius, Bertil 61, 170
 Boëthius, Ulf 114, 118, 120, 128–129,
   140–141, 155
 Bonnier, Jytte 146–147, 149, 152, 155,
   163
 Braudel, Fernand 175–177, 197
 Braverman, Harry 77
 Bremer, Fredrika 27–28, 104, 133–138,
   140–165, 241, 245
 Brown, Wendy 69, 254
 Bull, Edvard (den yngre) 21, 25, 48–49,
   51, 204, 207–216, 223–230, 234–235,
   241–242, 248
 Bull, Edvard (den äldre) 224, 228
 Burchardt, Jørgen 49
 Carroll, Lewis 217–218, 222–223
 Dahl, Ottar 88–89
 Edgren, Lars 70, 76–77, 82–83, 199–200
 Ehnmark, Elof 160
 Ekdahl, Lars 33, 72–80, 239–240
 Ekenvall, Asta 23, 84, 87, 92
 Florin, Christina 96–97
 Foucault, Michel 29, 37, 243
 Fredén, Gustaf 140, 153–154
 Fricker, Miranda 156
 Fries, Ellen 85, 92, 96, 98, 100
 Furuland, Lars 140, 152–153
 Gordon, Peter E. 32–33
 Grove, Knut 57–58
 Gunneriusson, Håkan 35
 Gustafsson, Bo 21, 47–48, 51, 56, 204,
   210–224, 227–235, 248
 Gårdlund, Torsten 80
 Göransson, Anita 54, 92, 94, 125
 Hadenius, Stig 114–115, 128–129
 Hafström, Gerhard 158
 Hagemann, Gro 33, 89, 93–94, 96, 125,
   132, 155, 164
 Hanssen, Börje 23, 169, 180–186,
   188–189, 195–200, 237–238
 Hazelius, Artur 204–206
 Heckscher, Eli F. 66, 69, 169–175,
   177, 180, 183, 186, 189, 191–192,
   197–198, 230, 249
 Hedenius, Ingemar 101, 118, 128
 Hederberg, Hans 117
 Heiret, Jan 57–58
 Hemmings, Clare 16–17, 38–39, 83, 189,
   198, 239
 Herlitz, Lars 20, 169–170, 185–186,
   188–193, 196–200
 Hettne, Björn 66, 69, 170, 175, 177

PERSONREGISTER

- Hildebrandt, Karl-Gustaf 47
Hirdman, Yvonne 53, 87-94, 96, 132, 190, 193, 196, 198, 248
Hjelm, Hans-Eric 33, 72-75, 77, 239-240
Hobsbawm, Eric 24, 46, 63, 173, 198, 218
Holmsen, Andreas 224-226, 228, 242
Höög, Victoria 47-48
Iggers, Georg G. 68, 244-245
Karlsson, Sten O 48, 55-56, 231-233
Kaastrup-Olsen, Jytte (se Bonnier, Jytte)
Key, Ellen 137, 147
Kjeldstadli, Knut 224, 229
Kocka, Jürgen 80
Koht, Halvdan 224
Kuczynski, Jürgen 218
Kuhn, Thomas 131, 142
Kyle, Gunhild 7-9, 54, 74, 87-88, 91-92, 96, 126, 155, 164
Kälvemark, Ann-Sofie 86, 96
Larsen, Eirinn 57-58
Larsson, Simon 35-38, 68-69, 178
Leffler, Marion 78-79, 81, 240
Leidner, Paula 51
Liedman, Sven-Eric 63-65, 128
Linderberg, Åsa 51
Liljeström, Rita 96, 126
Lindén, Claudia 44
Ljung, Margareta 54
Ljungh, Agneta 56-57
Longino, Helen 165
Lundkvist, Sven 100, 116, 128-129
Lönnroth, Erik 100, 113, 120-121, 129-130
Magnusson, Lars 47
Malmström, Rosa 87
Malthus, Thomas R. 248
Manns, Ulla 43
Marwick, Arthur 46
Marx, Karl 248
Maurseth, Per 48
McMahon, Darrin M. 32-33
Mikkelsen, Flemming 49
Mill, John Stuart 104
Moberg, Eva 52, 114
Mykland, Kurt 224-226, 228
Nerman, Ture 75
Nilsson, Göran B. 62-63
Niskanen, Kirsti 96-97
Nordenflycht, Hedvig Charlotta 104
Nordenstam, Anna 53
Novick, Peter 35-36, 68, 242
Nyström, Per 49-52, 68, 75-76, 81, 183, 231, 249-251
Odén, Birgitta 13, 29, 51, 54, 64-69, 86, 96, 125, 177, 231
Ohlander, Ann-Sofie (se Kälvemark, Ann-Sofie)
Olsson, Jenny-Leontine 51-52
Olsson, Lars 51, 68, 70, 76-78, 199-200, 230-231
Olsson, Tom 74, 230
Olsson, Ulf 55
Oscar I 105, 135, 140, 143, 159
Qvist, Gunnar 20, 50, 52-54, 85, 87, 92, 96, 99-101, 103-106, 108, 112-115, 119-165, 169, 199, 230, 237, 240-242, 245, 247-251
Pinéus, Eva 87
Rehnberg, Mats 23, 206-207, 212
Said, Edward W. 28-29, 31, 142, 239
Samuelsson, Kurt 169, 179
Sandblad, Henrik 8
Sangster, Joan 16, 42
Schiller, Bernt 62, 227-228
Scott, Joan W. 89, 91-92, 97
Sjöberg, Maria 85, 96, 127
Smith, Adam 248
Sundt, Eilert 217-218, 222-223
Svanberg, Victor 113, 160
Svensson, Bengt 227
Sågvall, Kersti 227
Söderlund, Ernst 24, 169, 171-175, 177, 180, 183, 186, 230, 249
Tarschys, Karin 150-152
Tegnér, Esaias 109, 112, 186
Thompson, Edward P. 229
Thorild, Thomas 104
Tingsten, Herbert 68

- Torbacke, Jarl 134, 139, 148
Torstendahl, Rolf 29, 64–65
Tunberg, Sven 170
Ullenhag, Kersti (Se Sågwall, Kersti)
Utterström, Gustaf 20, 25, 54–55, 76,
167–200, 218–219, 230–231, 237,
241, 246, 248–251
Vammen, Tinne 54
Wallengren, Hans 78–79, 81, 83, 240,
244–245
Wang, Q. Edward 245
Weibull, Curt 8, 62
Weibull, Lauritz 49, 61–62, 64–65
Westman Berg, Karin 20, 51–53, 85, 96,
99–101, 103, 105–109, 112–114, 122–
127, 129–132, 134, 140, 142–143,
147–152, 154–155, 160–164, 230,
237–238, 241–242, 245, 248, 251
Wieselgren, Greta 20, 25, 52, 92, 134,
140–141, 143, 148, 156–161, 165
Wiklund, Martin 44–45
Wilder, Gary 42
Winberg, Christer 20, 87–88, 96,
169–170, 185–188, 190–193, 195–200
Wingren, Gustaf 117
Winther Forsbäck, Jakob 53, 87
Wollstonecraft, Mary 104
Wägner, Elin 137, 147
Åberg, Ingrid 86, 96
Ågren, Kurt 227
Åmark, Klas 67, 69, 73–77, 79, 81–82,
230, 239–240
Åsbrink, Eva 20, 52, 54, 85, 92,
99–101, 103, 106, 109–132, 158, 230,
241–243, 248
Österberg, Eva 89
Österlin, Lars 115–116

